

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

М. Қозыбаев атындағы
Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

«Қозыбаев оқулары-2018: Еуразиялық әлеует және жаһандық
сын-қатерлер жағдайындағы жаңа даму мүмкіндіктері» атты
Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның

МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ

международной научно-практической конференции
«Козыбаевские чтения-2018: Евразийский потенциал и новые
возможности развития в условиях глобальных вызовов»

Петропавл,
2018

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

**«Қозыбаев оқулары-2018: Еуразиялық әлеует және жаһандық
сын-қатерлер жағдайындағы жаңа даму мүмкіндіктері» атты
Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның**

МАТЕРИАЛДАРЫ

(2018 ж. 16 қараша)

МАТЕРИАЛЫ

**международной научно-практической конференции
«Козыбаевские чтения-2018: Евразийский потенциал и новые
возможности развития в условиях глобальных вызовов»**

(16 ноября 2018 г.)

**Петропавл,
2018**

УДК 378
ББК 74.58
Қ 75

*Издается по решению Научно-технического совета
Северо-Казахстанского государственного университета
им. М. Козыбаева (протокол №2 от 24.10.2018 г.)*

Редакционная коллегия:

Омирбаев С.М. – д.э.н., профессор, ректор Северо-Казахстанского государственного университета им. М. Козыбаева – председатель

Ибраева А.Г. – д.и.н., профессор, и.о. проректора по науке и инновациям Северо-Казахстанского государственного университета им. М. Козыбаева – заместитель председателя

Валиева М.М. – к.э.н., декан факультета истории, экономики и права

Пашков С.В. – к.г.н., декан факультета математики и естественных наук

Курмашев И.Г. – к.т.н., декан факультета инженерии и цифровых технологий

Иманов А.К. – к.п.н., и.о. декана педагогического факультета

Сабиева Е.В. – к.ф.н., директор института языка и литературы

Абуов Н.А. – к.и.н., заведующий кафедрой истории Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин

Плешаков А.А. – к.и.н., доцент кафедры истории Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин

Қ 75 «Козыбаевские чтения-2018: Евразийский потенциал и новые возможности развития в условиях глобальных вызовов»: материалы международной научно-практической конференции: в 3-х томах. Т.1. – Петропавловск: СКГУ им. М. Козыбаева, 2018. - 228 с.

ISBN 978-601-223-087-1

Сборник содержит материалы Международной научно-практической конференции «Козыбаевские чтения-2018: Евразийский потенциал и новые возможности развития в условиях глобальных вызовов». Здесь представлены тезисы научных докладов казахстанских и зарубежных ученых, а также молодых исследователей в различных отраслях современной науки. Издание представляет интерес для преподавателей вузов, средних, средних специальных учебных заведений, а также для широкого круга читателей, интересующихся современными разработками в самых разных сферах знаний.

**УДК 378
ББК 74.58**

ISBN 978-601-223-086-4 (общ.)

ISBN 978-601-223-087-1 (т. 1)

**«Қозыбаев оқулары-2018: Еуразиялық әлеует және жаһандық
сын-қатерлер жағдайындағы жаңа даму мүмкіндіктері» атты
Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның**

МАТЕРИАЛДАРЫ

(2018 ж. 16 қараша)

МАТЕРИАЛЫ

**международной научно-практической конференции
«Козыбаевские чтения-2018: Евразийский потенциал и новые
возможности развития в условиях глобальных вызовов»**

(16 ноября 2018 г.)

ҚҰРМЕТТІ КОНФЕРЕНЦИЯҒА ҚАТЫСУШЫЛАР!

Дәстүрлі, «Қозыбаев оқулары» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясына қош келдіңіздер! Бүгін конференция жаһандық сын-тегеуріндері жағдайындағы еуразиялық әлеуетті және дамудың жаңа мүмкіндіктерін талдау мәселелеріне арналған.

Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті тәуелсіз Қазақстан тарихында лайықты орын алатын тарихи тұлға, ғалым және ұстаз Манаш Кабашұлы Қозыбаев атына ие болып, оны абыроймен құрмет тұтады.

Академик Манаш Қозыбаев ұжымды біріктіруде баға жетпес сыйға ие болған, олардың алдына биік мақсаттар қойып және белгілі бір нәтижеге жетуге алдына маңызды міндеттер қоя білген дарын иесі. Ғалымның бұл қасиеттері бүгінгі күні өзекті және мол сұранысқа ие болып отырғанын байқау қиын емес. Қазіргі кезде әр түрлі елдердің білімді кіріктіру және білім беру жүйесінде саясаткерлер мен ғалымдардың күш-жігерін бір арнаға тоғыстыруда талап ететін ғаламдық саяси, әлеуметтік-экономикалық, демографиялық және басқа да мәселелер маңызды болып табылады.

Жыл сайын конференцияда қазіргі заманғы ғылымның өзекті мәселелеріне, білім беру жүйесін дамытудың мүмкіндіктері мен болашағына жан-жақты баға беріліп, олардың қоғамының жаңа сын-тегеуріндеріне сәйкес келуі талқыланады.

Қазіргі әлеует жедел қарқынмен өзгеруде, бұл жаһандану аясында болып жатқан үрдістермен байланысты екені анық. Сондықтан, жаңа тегеуріндер жағдайында әлемдегі артықшылықтар мен интеллектуалдық әлеуетті көрсететін халыққа қызмет жасауға бейімделген білімді және жоғары білікті мамандар қажет.

Жылдам дамып, күн сайын өзгеріп жатқан жаһандық әлем, ұлттардың бәсекеге қабілетті болуына ықпал етіп, олардың алдына жаңа талаптар ұсынады. Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайында бәсекеге қабілеттілігін арттыру мен өндіріс тиімділігін жаңа технологиялар, жаңа өнім түрлерін көрсететін инновациялық үрдістердің есебінен қол жеткізуге болатынына күмән келтіруге болмайды. Инновацияның бас генераторын ынталы, білімге құштар және әлемді өзгертуге лайықты адам атқарады.

Түйіндей келе, конференция материалдары академиялық және жоғары оқу орындары арасында байланысты нығайтып, ғылыми, біліми ортада қордаланған мәселелерді шешуге әрдайым ықпал етеді деген ойдамыз. Сіздердің еңбектеріңізге нәтижелі табыс тілеймін!

Серік Мәуленұлы Өмірбаев,
М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан
мемлекеттік университетінің ректоры

1. РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК ЕВРАЗИЙСКОГО ПРОСТРАНСТВА В УСЛОВИЯХ ВЫЗОВОВ XXI ВЕКА

УДК 94 (574)

М.К. КОЗЫБАЕВ У ИСТОКОВ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В ОБЛАСТИ АРХЕОЛОГИИ

Таймагамбетов Ж.К.

*(зам. директора по научной работе Национального музея РК,
чл.–корр. НАН РК, д.и.н., профессор)*

(Предварительные результаты совместных работ на палеолитической стоянке
Ушбулак и его окрестностях в 2018 году.)

Память о Манаше Кабашевиче Козыбаеве заставляет совершить небольшой экскурс в прошлое. Это человек–легенда, у которого я учился мудрости жизни. Возглавив в свое время Институт истории, археологии и этнографии им. Ч.Ч. Валиханова АН КазССР, он за короткое время сумел сплотить коллектив, выпустить фундаментальные труды по различным проблемам истории, которые и по сей день являются востребованными в обществе. Впервые, ему удалось собрать в Алматы руководителей научных учреждений по истории России, Средней Азии и Казахстана и выработать совместные усилия по написанию и устранению «белых пятен» исторической науки. Благодаря ему были подписаны долгосрочные научные контракты по проведению совместных исследований не только по написанию монографических работ, но и проведению археологических работ, как на территории Казахстана, так и на сопредельных ей территориях. Одним из таких примеров, являются археологические работы с Институтом археологии и этнографии Сибирского отделения РАН.

Ученые–археологи Казахстана (Национальный музей, г. Астана, руководитель – профессор Таймагамбетов Ж.К.) и России (Институт археологии и этнографии Сибирского отделения РАН, г. Новосибирск, руководитель – академик А.П. Деревянко) на протяжении 30 лет совместно проводят археологические экспедиции на территории Казахстана и России.

За это время открыты и исследованы десятки памятников эпохи палеолита свидетельствующих о древнем заселении человеком указанных территории. На территории Казахстана, это стоянки Кызылтау, Кошкурбан и Шоктас, Мугоджары, Арал, а на территории России – памятники Кара–Бом, Карама и Денисова пещера.

Переходный период от мустье к позднему палеолиту на территории Восточного Казахстана до сегодняшнего дня остается одним из неизученных проблем древнекаменного века, что объясняется отсутствием стратифицированных археологических памятников. Единственная стоянка Шульбинка, где в свое время нами были выделены и мустьерские комплексы, осталась не до конца исследованной и находится сейчас под водами Шульбинского водохранилища.

В связи с этим, обнаружение в 2016 году, впервые в Зайсанском районе Восточно–Казахстанской области, вдоль горных хребтов Шиликтинской долины палеолитической стоянки Ушбулак имеет большое значение для изучения эволюции

культуры палеолитического человека начиная от ранней стадии позднего палеолита и перехода к голоцену.

Долина длиной 80 км. и шириной 30 км. Представляет собой симметричную в поперечном профиле и асимметричную в продольном межгорную впадину. С трех сторон ее окружают горные массивы: на юге и западе – Тарбагатай, на востоке – Сауыр, на севере – Манырак.

В северо–восточной предгорной части долины, в 5 км на север от с. Карасай имеются три родника, получившее название Ушбулак.

Артефакты в большом количестве выявлены в русле среднего родникового источника. Основным сырьем для производства орудий служили высококачественные кремнистые породы камня, в основном черного цвета. После сбора материалов в зоне наиболее интенсивных находок на склоне родникового оврага по левому борту ручья, примерно в 15 м от его истока была заложена траншея шириной 1 м и общей протяженностью 9 м, ориентированная перпендикулярно склону.

В этом году, начиная со второй половины августа и до середины сентября были продолжены начатые раскопки прошлых лет, общей площадью в 12 кв.м. Разделенные участки на 2 раскопа, каждая из которых по 6 кв.м., пройдены до глубины 6 м. Вынутый грунт тщательно промывался под напором воды и пропускался через сито, в результате чего выявлялись микропластины, отщепы, чешуйки и обломки костей ископаемых животных.

Полученный разрез четвертичных отложений, как и прежде, имеет следующее строение (сверху вниз).

Слой 1. Современная почва (гумус), сильно биотурбирована. Выделено два горизонта: собственно гумус с редкой дресвой и обломками гранита (мощность – до 0,8 м) и темно–серая пылеватая легкая супесь с включениями дресвы (мощность – до 0,4 м). Содержит археологический материал (культуросодержащий слой 1). Общая мощность – до 1,1 м.

Слой 2. Супесь светло–серая, насыщена дресвой гранитных пород, сильно сцементирована. Содержит единичные каменные артефакты (культуросодержащий слой 2). Мощность – до 0,3 м.

Слой 3. Супесь пятнистая, от светло–коричневого и палевого до светло–серого и белесого оттенков, обильно насыщена дресвой гранитных пород, сильно биотурбирована. Содержит единичные каменные артефакты (культуросодержащий слой 3). Мощность – до 0,3 м.

Слой 4. Супесь светло–серая, обильно насыщена дресвой гранитных пород, плотная. Отложения разбиты тонкими вертикальными трещинками усыхания. Распространены ориентированные субверменные артефакты (культуросодержащий слой 4). Мощность – до 0,8 м.

Слой 5. Супесь серая, пылеватая, с включениями кварцитового песка в виде линз и пятен, невыдержанных по мощности и простирацию. Распространены ориентированные субвертикально линзы ожелезнения. Мощность – до 1,3 м.

Слой 6. Толща переслаивающихся охристых песков и светло–серых легких суглинков, обильно насыщена дресвой. Прослои тонкие (5–10 см), залегают субгоризонтально. Встречаются отдельные обломки сильно выветрелого гранита небольшого размера. Содержит каменные артефакты (культуросодержащий слой 5). Мощность – до 0,8 м.

Слой 7. Пески охристые, серые и серо–коричневые, с включением мелких и средних обломков выветрелого гранита. Слоистость не выражена. Содержит каменные артефакты (культуросодержащий слой 6). Нижняя граница вскрытых отложений находится на 0,5 м ниже уровня воды в ручье на данном участке.

Слой 8. Те же охристые более мощные пески содержащие обломки выветрелого гранита. Культуросодержащий 7–8 слои содержат артефакты из того же материала, что и из верхних слоев.

Чуть ниже по течению ручья от раскопа, на его левом берегу, был заложен шурф размером 1,0 × 2,0 м, пройденный на глубину до 1,5 м (ниже уровня воды) и вскрывший нижнюю часть пачки отложений слоя 8. Общее количество артефактов, полученных в раскопе и шурфе, составляет 2500 экз. По составу и морфологии каменных артефактов, а также согласно их стратиграфической позиции в разрезе, предварительно можно выделить три основных культурно–хронологических комплекса: голоценовый (слой 1), верхнепалеолитический (слои 2–4) и начальной поры верхнего палеолита (слои 6, 8). Среди материалов начальной стадии верхнего палеолита из нижних слоев 6, 8 присутствуют нуклеусы для пластин с противоположными и смещенными относительно друг друга площадками; многочисленные реберчатые, полуреберчатые и «занырывающие» технические сколы; концевые скребки на крупных пластинах, в т.ч. с подтеской основания; тронкированные пластины и остроконечник с выделенным черешком. Имеются пластины длиной до 26–28 см. (!).

Практически все типологически выраженные нуклеусы ориентированы на производство пластин. Среди сколов удлинённые заготовки составляют более 70 %, огранка дорсала преимущественно параллельная и субпараллельная, однонаправленная и встречная. Ударные площадки, за редким исключением, гладкие. На большом количестве сколов фиксируются различные приемы подправки карниза, включая пикетаж. С набором нуклеусов хорошо согласуются технические сколы. Среди них большинство также соответствует пластинчатому объемному и полуобъемному расщеплению – реберчатые и полуреберчатые, занырывающие и краевые пластинчатые сколы. В целом данный набор изделий по своей морфологии, а также по соотношению основных разновидностей дебитаж, его размерности, типу огранки сколов и остаточных ударных площадок совпадает с комплексом подъемного материала с этого памятника, в котором присутствуют и такие характерные для начального верхнего палеолита формы, как нуклеусы–резцы. Находки, зафиксированные в слоях 2–4, видимо, соответствуют одной из поздних стадий верхнего палеолита. От нижнего комплекса находок их отделяет значительный временной интервал, на что указывает почти полуметровая толща стерильных в археологическом плане отложений (слой 5), а также принципиально иной облик каменной индустрии.

Мощность осадочных отложений стоянки Ушбулак составляет более 6 м. Было выявлено несколько условных горизонтов содержащих уже 8 культурных слоев, залегающих в горизонтальном положении, которые отделены друг от друга стерильными прослойками. Самым насыщенным на артефакты оказался культурный слой на уровне русла родника. Бросается в глаза подавляющее большинство узких тонких пластин и пластинок с острыми краями, служивших основой для разнообразных специализированных орудий – скребков, резцов, ножей, остроконечников, которые могли использоваться в качестве орудий без дополнительной обработки. Позднепалеолитические слои были перекрыты горизонтами обитания человека эпохи голоцена, эпохи мезолита–неолита.

В процессе раскопок, каждый артефакт получал нумерацию, фиксировался, а затем уже в лагере проходил предварительную камеральную обработку.

Все находки стоянки Ушбулак зафиксированы в четких стратиграфических условиях и представляют выразительный набор каменного инструментария переходной эпохи, который позволяет проследить развитие технологий обработки камня древним человеком на протяжении 42–35 тыс. лет. Техничко–типологический анализ каменного

инвентаря дает возможность установить его близость с алтайскими памятниками, в частности, Кара–Бом, которую мне удалось раскапывать будучи аспирантом Института истории, филологии и философии СО АН СССР.

Таким образом, памятник Ушбулак является многослойной стоянкой, наиболее ранние слои, которой относятся к начальной стадии верхнего

палеолита. Судя по составу каменной индустрии, материалы из слоев 6–8 соответствуют стоянке–мастерской около выходов сырья, располагавшейся в береговой зоне пресноводного озера. В последующие периоды верхнего палеолита и в раннем голоцене это место неоднократно посещалось древним человеком.

После завершения раскопок, зарисовки стратиграфии, фотофиксации были взяты пробы почв на палинологический, спорово–пыльцевой, ДНК и геохимический анализы.

Уникальность стратифицированной стоянки Ушбулак в том, что каменная индустрия позволяет объединить подобные памятники Южной Сибири, Северной Монголии, Западного Китая в один макрорегион и проследить пути миграции первобытных людей в северной части Центральной Азии более 40 тысяч лет тому назад.

Результаты работ нынешнего 2018 г. на стоянке Ушбулак показали, что в настоящее время она является наиболее перспективным в регионе объектом для изучения верхнего палеолита, начиная с его ранних этапов.

Кроме того, были проведены разведочные работы в предгорьях хребта Сауыр. Были выявлены новые местонахождения артефактов палеолитического времени – Карасу (окатанные пластины мустьерского облика, отщепы), Родник (нуклеидные сколы, отщепы), Сопка (патинизированные и сильно окатанные артефакты раннепалеолитического облика, Капитан. Из них наибольший интерес представляет последняя, т.к. на склоне мыса выявлен совершенно неокатанный боковой скребок из кремнистой породы черного цвета, а в заложенном шурфе обнаружены артефакты, в том числе нуклеус «гобийского» характера. В будущем планируем раскопки на данном памятнике.

Работы проводились на основании научного договора о сотрудничестве между Национальным музеем РК и Институтом археологии и этнографии Сибирского отделения Российской академии наук, и у истоков этого сотрудничества стоял академик М.К. Козыбаев.

УДК 94 (574)

АКАДЕМИК М.Қ. ҚОЗЫБАЕВ ЖӘНЕ ОТАН ТАРИХЫН КЕЗЕНДЕУДЕГІ ЖАҢА МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ ҰСТАНЫМ

Садықов Тлеген Садықұлы

*(Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Тарих факультетінің деканы,
тарих ғылымдарының докторы, профессор)*

Қазақстанның егеменді ел болып, тәуелсіздігін алуы ғылым–білім дүниесін тұтастай жаңа өзгерістерге алып келді. Жаңа форматтағы қоғамның өмірі басталды. Ескі мен жаңаның тайталасы тарихтан белгілі. Адамзат игілігі үшін жасалатын әрбір іс міндетті түрде сындар мен кедергілерді жеңіп барып түп нәтиже беретіні де баршамыз білеміз. Міне, осындай тарихи сындарлы сәтте мемлекет пен халық үшін аса маңызды істің бастауында «**Ұлт тарихының тамыршысы**» атанған **академик М.Қ. Қозыбаев**

тұрды. Жасампаздық бағыттағы өзгерістер ағымын алдымен тарихымызды ұлттық фактор тұрғысындағы зерттеулерден бастау керектігін алғаш жария еткен, **Ұлттық тарих** деген ұғымды да санамызға құйған ғалым **Манаш Қабашұлы** болған еді.

Осы арада Сіздердің назарларыңызды **XXI ғасыр** көкжиегіндегі тарихымыздың ғылыми жағдайына аудартқым келеді.

Тәуелсіздігіміздің **27 жылдық** тарихында **Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың** нақты ұсыныстарымен бірнеше маңызды бағдарламалар жүзеге асырылды. Бұл бағдарламалардың басты әрі **мүдделі мақсаты – ұлттық тарихымызды** бүгінгі әлемдік көзқарас тұрғысынан зерделеу және жаңа ғылыми тұжырымдарды көпшілікке жеткізу арқылы елдің тарихи санасын жетілдіру болды.

Мәселен, **«Мадени мұра»** мемлекеттік бағдарламасы аясында ұлттық тарих пен халық тарихы идеологиялық құрсаудан біржолата арылды. **«Мадени мұра»** мемлекеттік бағдарламасын Елбасы негіздеп берген **«Ұлы Дала Мұралары»** контекстінде жүзеге асыру Қазақ халқының тарихи тамырын рухани–мәдени аспектіде жаңғыртудың бастамасы болды. Тарих ғылымы мол деректік қормен толықтырылды. Көне және ерте ортағасырлық тарихқа қатысты археологиялық және этнографиялық зерттеулер нәтижесі этникалық тарихымыздың тамыры тереңде екенін дәйектеп берді.

«Халық тарих толқынында» бағдарламасы елімізде тарихқа деген жаңа сипатты және аса мазмұнды көзқарасты қалыптастырды. Бүкіл қоғамда отандық тарихқа деген тың серпіліс әкелді.

«Халық тарих толқынында» бағдарламасы ұлттық–мемлекеттік идеологияны қазіргі заман тудырып отырған мәселелер арнасында өрелі тұрғыда түзуге негіздеме салып берді.

«Халық тарих толқынында» бағдарламасы жаңа мемлекеттік тарих пен идеологияны түзуде және оны қоғамда белсенді тұрғыда қалыптастыруда қызмет ету мүмкіндігі зор үдерістің бастамасы болды.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев **«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»** атты бағдарламалық мақаласында еліміздің рухани жаңғыруының теориялық–әдістемелік негіздерін түзіп берді.

Арнаулы тақырыптардың жобалық аспектісін қоса түзіп, оларды жүзеге асырудың әдістемесі мен тәсілдеріне дейін анықтап берді. Ұлт пен мемлекеттің бүгіні мен болашағын өткен тарихы мен бай құндылықтар дүниесі арқылы жаңа заманға лайықтап тұжырымдауды ұсынды.

Қазіргі уақытта қазақстандық идеологиялық айшықтар: **«Ұлы Дала Елі»**, **«Қазақстандық жол»** ұғымдарына қатысты қоғамда қалыптасқан ойларды тарихи теориялық тұрғыда молықтыру және мазмұнын көпшілікке жеткізу жолдарын зерделеу **«Рухани жаңғыру»** бағдарламасы аясында іске асырылуда. Қоғамдық тарихи жадыны жаңғырта отырып, болашаққа ұмтылған ұрпақтың тарихи санасын қалыптастыру іс–шаралары кешені түзіліп іске қосылды.

Алайда аталған мемлекеттік бағдарламалар **XXI ғасыр** еншісіне тиесілі болды. Ал, академик М. Қ. Қозыбаев еліміздің бас тарих мекемесінде **қайраткерлік** санаттағы басшылық қызметі өткен ғасырдың соңғы он жылын қамтыды.

Тәуелсіз еліміздің енді ғана құрылып, дербес мемлекет ретінде жан–жақты және сан–салалы қызмет өрістерін бастаған уақыт болатын. Бұрынғы Кеңестік дәуірден қалған ескі көзқарастарды жою, қоғамды жаңа заманға бейімдеудің ең қиын–қыстау шағы болған еді.

Формациялық көзқараспен құрсаланған қоғамды азат ой айтуға шақыру, төл тарихымызға қатысты бұрынғы идеологиялық таптауырындарды санадан шығарып тастау және ең бастысы сол **тарихымызға иегер ұлт** ретінде асқан жауапкершілікпен қарау жұмыстары туындаған болатын.

Осы кезеңде **ұлттық масштабтағы тұлғалар** қатарында батыл пікірлерімен, елді ілгерлететін тың идеяларымен және нақтылы ғылыми шығармашылық еңбегімен танылған зиялы ғалым, қоғам қайраткері, ұлтжанды азамат **Манаш Қабашұлы Қозыбаев** жарқын істерімен көрінді.

Әлемдік контексте **ұлттық тарихты** екшелеп зерттеу жұмыстарын жолға қою, оның жаңғырту үдерістерін түзу, методологиялық жағынан жаңаша көзқарастарды ұсыну мен қалыптастыру және заманауи тарихи үдерістер ерекшеліктерін пайымдау оңай болған жоқ.

Осындай кезеңде **академик М.Қ. Қозыбаев** отандық тарих ғылымының халықаралық тарихи қауымдастыққа кірігуіне байланысты туындаған өзекті мәселелерге және жаңа сипаттағы методологияны қалыптастыру мен қолдану жолдарын қарастыруға батыл бастама жасады. **Авторлық** ғылыми ізденісті жұмыстар кешені, оның ұлт пен мемлекет тарихын жаңаша мазмұнда беруге қалам тартқан **бас тарихшы** екенін көрсетеді. **Ғалым–тарихшының** батыл бастамасы тарихшылар қауымдастығына зор серпіліс берді. **Ұлт тарихын зерделеудің** жаңа мектебін қалыптастырды. Оның тарихтың кезеңдеріне деген **жаңашыл көзқарасы мен ұстанымдары** және тың ізденістері отандық тарихтың даму стратегиясында өте маңызды болды.

Енді, **Ұлттық тарих, жаңа методологиялық ұстаным, ұлттық–өркениетік ұстаным** деген тарихымызға енген ұғым–түсініктерді тарқатсақ. Бұл тарихи категориялық ұғымдардың төл тарихымызда жаңа мазмұн–мағынамен енуіне ықпал еткен **Манаш Қабашұлы болатын**. Өткен ғасырдың 90–жылдарынан бастап отандық тарихшылар қауымы **академик М.Қ. Қозыбаевтың** басшылығымен тарихи зерттеулер жүргізудің жаңа әдіснамасын түзу, ұлт пен мемлекеттілік тарихына қатысты әлем бойынша шашырап жатқан деректерді жинақтау және оны қайта зерделеу, отандық тарих ғылымының **бірегей мәселесі** – төл тарихымызды **кезеңдеуге** қатысты жаңа ұстанымды енгізу мен қалыптастыру сияқты аса өзекті ғылыми ізденісті жұмыстарды қолға алды және мақсатты түрде жүзеге асыра бастады.

Сонымен қатар, **Отандық тарихтың** келелі мәселелеріне қатысты шынайы тарихи дәйекті зерттеулер жүргізу бастауында да **академик М.Қ. Қозыбаев** тұрды. Төл тарихымыздың **шынайы келбетін** ғылыми еңбектері арқылы дәйектеді. Ұлт тарихына **жаңа көзқарас** тұрғысында зер салып, терең мағыналы ғылыми ой–пікірлері мен тұжырымдары түйінделген авторлық еңбектері де жарыққа шықты. Осы санатта тарлан тарихшының қоғамға ой салған: *«История и современность»*. 1991;, *«Ақтандақтар ақиқаты»*. 1992;, *«Жауға шаптым ту байлап»*. 1994;, *«Тарих зердесі» (2 томдық)*.1999;, *«Казахстан на рубеже веков: размышление и поиски. (2 томдық)»*.2001;, *«Дала өркениеті және қазақ халқы»*.2001;, *«Проблемы отечественной истории: методология, историография, и источники» (2 томдық)* деген еңбектерін ерекше атаймыз. **Қайраткер ғалымның** қоғамдық тарихи сананы қалыптастыруға, ұлттық сана–сезімінің орнығуына, мемлекеттілік идеологиясының нығаюына және рухани өмірдің жаңғыруына қосқан үлесі де айырықша болды.

Отан тарихын зерттеудің **жаңа ұстанымын** туындату негізінде тың тұжырымдарды айқындап және оны қоғамға ұсыну аса жауапты, әрі салмақты іс. **Дала өркениеті** концепциясын ұлттық қағида ретінде ұсынған ғалым–тарихшы М.Қ. Қозыбаев тарихымызды **тәуелсіз сана** тұрғысынан жазу мектебін қалыптастырушылардың алдыңғы қатарынан орын алды.

Отан тарихын жаңа көзқарастар тұрғысынан **кезеңдеу** және сол **кезеңдеуге** негіз болған тарихи құбылыстардың зерттеу бағыттарын айқындау мәселелерін күн тәртібіне қойғызды. **Жаңа ұстанымдағы** ұлттық тарихымызды жазуға әлемдік тарих ғылымындағы дәуірлеу мен кезеңдік межелерін айқындау тәжірибесін жіті ескерді.

Өйткені **ұлт пен мемлекеттілік** тарихын айқындау және оны кезеңдеу тарих ғылымы **методологиясындағы** күрделі мәселелердің бірі. **Ғалым** тарих ғылымына жаңа ұстаным енгізу қажеттілігін пайымдады.

Тарихшы М.Қ. Қозыбаев Кеңестік дәуірдегі Отан тарихын кезеңдеу мәселесінің **идеологиялық астарын** айқын аңғартты. Мәселен, төл тарихымызды кезеңдеу **сыртқы ғылым көзқарасымен** алғаш рет **XVIII ғасырдың** орта кезінен бастау алғанын ескерді. Тіпті, **XX ғасырдың** 20–жылдарынан орыс ғылымының **Қазақстанға**, оның ішінде тарихына аса белсене араласқанын және **қазақ ұлтынан** шыққан тарихшы–ғалымдарымыздың ғылыми әрекеттері **большевиктік–коммунистік идеология** ықпалында қалғанын да атап көрсетті. Бір сөзбен айтқанда, **М.Қ. Қозыбаев** ұлттық тарихымызды кезеңдеу патшалық–кеңестік дәуірлердегі идеология жетегінде болғандығын және де оның шынайы тарихи кезеңделу мәселесінде **ұлттың** өткен тарихи іздері **тарихнамалық және деректемелік** санаттарда толық орын алмағандығын ашық жазды. Сондықтан да **Ұлт тарихын зерттеуді** дұрыс бағытта қалыптастыру үшін алдымен оны ғылыми тұрғыда **кезеңдеу** аса маңызды екендігіне аса мән берді.

Академик М.Қ. Қозыбаев Отан тарихын кезеңдеудің бірнеше аспектілерін: Қазақстанның этникалық территориясында орын алған тарихи үдерістерді талдауды, сол тарихи үдерістердің өзіне тән белгілерін анықтауды, кезеңдеуге қатысты **тарихи категориялар мен танымдық түсініктерді** айшықтауды, **тарихи терминдерге** байланысты түсініктерді мұқият зерделеуді, **этностық–мемлекеттік** тарихымыздың әлемдік тарих үдерісімен байланысын жалпы адамзаттық тарихтың **заңдылықтары** арнасында қарастыруды және **әлемдік өркениет** арнасындағы төл өркениеттілік сатыларын **ғылыми санатта** көрсетуді ұсынды.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін **ұлт тарихын** кезеңдеу мәселесін алғаш рет әрі кешенді түрде көтерген тарихшы **академик М.Қ. Қозыбаев** болды. Ғалымның «**Ата тарихы туралы сыр**» атты дүниежүзі қазақтарының тұңғыш құрылтайында оқыған баяндамасында **Қазақстан тарихын тоғыз «асқарлы белестерге»** бөлген еді. **9 кезең** мыналар болатын: **1.** Адам баласы қазақ сахарасында пайда болып, өмір сүрген тайпалар белесі; **2.** Сак, үйсін, қаңлы, алшын, ғұндар заманасы; **3.** Түркі тектес тайпалар дәуірінен; **4.** Қыпшақ белесі; **5.** Монғол үстемдігі; **6.** Қазақ хандықтары: халық, ұлттық қалыптасуы; **7.** Отаршылдық бұғауында; **8.** Қазақ халқы кеңес империясының уысында; **9.** Қазақ халқы егеменді ел болған шағында.

Ғалым **кезеңдеу мәселесінде** қоғамдық өзгерістер динамикасын, қоғамдық даму үдерісіндегі сана–салалы ерекшеліктер, тарихи даму үдерісіндегі міндетті түрде орын алатын өзгеріс–факторларын, тарихи құбылыстардың өзара сабақтастығы мен жалғастығы сияқты тарихтың толықтырушы компоненттеріне аса мән берген. **Мағыналы мазмұнмен** айшықталған тоғыз тараулы белестен тұратын **авторлық кезеңдеу үлгісі** біртұтас тарихымыз бар екендігін айқындап берді.

Бірден айтар мәселе, қазіргі уақытта **авторлық кезеңдеу нұсқасы** кәсіби тарихшылар арасында біржақты қолдауға ие емес. Оның себебін отандық тарих ғылымының **даму өрісі үдемелі** сипатқа көшуіне және тың тарихнамалық және деректемелік **қорлардың** түзілуінен және тарихты кезеңдеу үдерісінде айтылатын пікірлер мен тұжырымдардың **дискуссиясынан** туындайтыны белгілі. Өйтсе де, **ғалымның** әміршіл–әкімшіл өктем қоғамды құрған большевиктік–коммунистік билік құрсауынан енді ғана шыққан заманның **перзенті** екенін, бүгінгі күннің тарихшыларына қолжетімді мұрағаттық–тарихнамалық қорға ие болмағандығын қарамастан ұсынған кезеңдеу үлгісі **өте прогрессивті** болды. Ғалым–тарихшының әр кезеңге берген **тарихи анықтамасында** қаншама құнарлы пікірлер мен дәйекті ой–толғаулары бар екендігін **қазіргі заман** тарихшылары мойындаған.

Академик М. Қозыбаев ұсынған **кезеңдеу нұсқасы** тәуелсіздік жылдары жарық көрген Қазақстан тарихының алғашқы үш томы мен көптеген оқулықтарға, оқу құралдарына негіз болды. Академик М.Қозыбаевтың Отандық тарих ғылымында **кезеңдеу мәселелері** бойынша жасаған тарихи тұжырымдамасы кейінгі ғылыми ұстанымдарға негіз болды.

Академик М. Қозыбаевтың тарихымызды **кезеңдеудегі жаңа ұстанымы** қазақ халқының ұлттық мүддесін қорғау, ұлттың мәдениеті мен салт-дәстүрін, мемлекет тарихын алғашқы орынға қоятын көзқарастар қалыптастыру **ұстанымдарын** үнемі басшылыққа алу қажеттігін көрсетті.

Отан тарихын кезеңдерге бөлуде **ұлттық-мемлекеттілік көзқарас** басты ұстанымға айналуы тиіс деген қағида берік ұстаным болды. Академик М.Қ. Қозыбаевтың Отан тарихын кезеңдеудегі **жаңа ұстанымы** тарих ғылымының теориясы мен методологиялық өресіне сай тұжырымдалған тың ұстаным болып табылады. Арада **25 жыл** өтседе бүгінгі тарихи таным биігінде тарихи-өркениеттік үдерістердің арнасындағы **Дала өркениетінің** жаңа сипатын бергеніне көзіміз жетіп отыр. Оның **концепциялық ұстанымы** әлемдік дамудың теориялық қағидаларына сәйкес және аталған теорияларды **ұлттық мазмұнмен** толықтырды.

Тарихты **кезеңдерге бөлу** жүйелеудің ерекше түрі, ол тарихи үдерісті белгілі бір хронологиялық кезеңдерге **шартты түрде** бөлуді қажет ететіні сөзсіз. Осы тұрғыда тарихи кезеңдердің өзіндік ішкі ерекшеліктерін ескеру қажет. Бұл мәселелер Қазақстан тарихын **бұрынғы кезеңдеуінде** ескерілмеді. Сыртқы әлемнің ықпалымен жасалған **20-ғасырдағы** кезеңдік жүйелеулер қазіргі Қазақстан тарихына қолдануға келмейтінің қоғамға баян еткен **ғалым-тарихшы** тәуелсіз елдің тарихын кезеңдеуге жаңа теориялық-әдістемелік және тұжырымдамалық ізденістер **қажет екенін** ғылыми-көпшілік ортаға жеткізді. Және адамзаттық даму эволюциясы үнемі **жаңашыл ұстанымдарды** туындатуға негіз беретінін де ескертіп өтті.

Отан тарихының кезеңдерін анықтаудың **жаңа ұстанымы** отандық тарих ғылымының ғылыми контексте қаралмай келген мәселелерін зерттеуге **бағыт-бағдар** берді. Тарихымызды тануға мүмкіндік береді және ең бастысы жаңашыл тарихи ой-пікірлер айтуға жол ашты.

Қазіргі уақытқа дейін Қазақстан тарихын **кезеңдеу мәселесінің** ортақ тұжырымы әзірге жоқ. Отандық тарих ғылымының теориясы мен методологиялық деңгейін көрсететін де осы **кезеңдеу мәселесі**. Мұның өзі бұл мәселенің маңызы мен өзектілігін бізге айқындап берді.

Отан тарихын дәуірлеу мәселесіндегі ең кешенді де көлемді еңбектердің авторы **профессор Х. Әбжанов**: «Отан тарихын дәуірлеу дегеніміз – тарих ғылымының теориясы методологиялық өресін көрсететін, таным биігіне көтерілу жолындағы атқарылған істер мен алдағы міндеттерді айқындайтын жауапты сәт. Екіншіден, ол күрмеуі күрделі тарихи-өркениеттік үрдістердің бастысы мен екінші кезектігін, негізгісі мен қосалқысын айырып тануға мүмкіндік береді»,–дейді. **Белгілі тарихшы Т. Омарбеков**: «Тарихымызды дұрыстап эраға, дәуірге, кезеңге және этапқа бөліп алмай, олардың әрқайсысының берік теориялық және методологиялық негіздерін жасамай тарихты жазу ақиқаттан алыстата түсетінін ұмытпайық. Ал мұның өзі тарихнама деген ғылымды өркендете түсуді қажет етеді. Онсыз біз тарихымызды жүйелеп жазуға қол жеткізе алмаймыз»–деп түйін сөз айтады. Екі ғалымның да пікірі ортақ мазмұнда. Ұлттық тарихтың **методологиялық** негіздемесін қалыптастыру төңірегінде.

Кезінде **академик М. Қозыбаев** бастап берген жаңа ұстаным әзірге жалпыламалық сипатта ғана көрініс беруде, ал оның тиянақты тарихи тұжырымға түспеуінің объективті себебі бар. Біздің халықтың **18–20 ғасырлардағы** тарихи жолы

өте ауыр, әрі қасіретке толы болды. Біртұтас халық, бір этнос ретіндегі ұлттық сана–сезім тәуелсіздік жылдарында ғана оянып, тарихи болмыс–қалпына келе бастады. Оның үстіне **жаһандану үдерісі** жаңашыл қоғам болуға ықпал етуде. **Ұлттық болмыстың** бар нақышын сезіну, ой елегінен өткізу үдерісі тым жедел жүруде. Ал **тарихтың қатпарларын** зерттеудегі ішкі және сыртқы факторлар мәселесі әлемдік тарихтың арнасына батыл кірігуімізге мүмкіндік бермеуде. Тарихи зерттеулер **ыждағаттылық пен дәйектілікті** қажет етеді. Тек **шынайы тарих** қана әлемдік тарихта қалады. Біздің шынайы тарихымыздың жазыла бастағанына бар–жоғы **27–ақ жыл**.

Академик М. Қозыбаевтың тарихымызды кезеңдеудегі жаңа ұстанымы қазақтың толық тарихы қамтылғанда міндетті түрде жалпыұлттық санаттағы ұстанымының негізінде ғылыми мәйег болып қалады деген пікірдеміз.

ӘОЖ 94 (574)

АКАДЕМИК МАНАШ ҚОЗЫБАЕВ ЖӘНЕ ТАРИХ ҒЫЛЫМЫ ФИЛОСОФИЯСЫ

Шаңбай Т.Қ.

(Алаштану ғылыми–зерттеу орталығының директоры,
ҚазИГЮУ, Семей қ.)

В статье рассматривается научное наследие академика Манаша Козыбаева в контексте философии истории.

Ключевые слова: Отечественная история, философия истории, методология науки, исторический процесс.

Бүгін Сіздердің алдарыңызда «Академик Манаш Қозыбаев және тарих ғылымы философиясы» деген тақырыпта баяндама жасамақпын. Алдымен осындай ауқымды мәселеге баруға не себеп болды, соған тоқталайын. 2017 жылдың басында, көрнекті ғалым Серік мырза Мәуленұлы өзі басқарып отырған университетте үлкен ғылыми жобаны қолға алғанын, соған энциклопедияшы–маман ретінде қатысуға мені шақыратынын айтты. Келісім бердім. Енді осы қолға алған ғылыми жобаның бүгіндегі үлкен жетістігі қайсы дегенге, мен алдымен «Манаш Қозыбаев» тұлғалық энциклопедиясын, сонан соң «Манаштану мәселелері» сериялық ғылыми жинағының алғашқы екі томын атар едім. Бұл елімізде тарихшы ғалымға арналған тұңғыш тұлғалық энциклопедия, әрі тұңғыш сериялық ғылыми жинақ. Осы сүбелі еңбектерді дайындау барысында мен академик Манаш Қозыбаевтың ғылыми–танымдық көкжиегінің кең екенін байқадым. Басқаша айтқанда, Мәкең тек қана тарих ғылымының кемеңгері ғана емес, тарих ғылымы философиясына да тереңдеп барған ойшыл екені байқалды. Философия саласы маған бөтен болмағандықтан осы бағытта ой қозғағанды жөн көрдім. Бұл бағытта ой қозғамас бұрын, осы іргелі еңбектерді дайындау үшін университет жанынан Манаш Қозыбаев ғылыми–зерттеу орталығының ашылғанын, оның директоры, тарих ғылымдарының докторы – Ақмарал Ибраева екенін де атап айтқым келеді.

Алдымен тарих философиясы, яғни тарих ғылымының философиясы деген не? Соған жауап іздейік. Тарих философиясы – ол, белгілі бір кезеңде іске асатын тарихи үрдістің бірлігі туралы тарихи–ғылыми таным десек нені ұқтық. Немесе, тарих философиясы деген адамзат баласының тарихын тегіс танитын ғылыми негізді концепция десек ақиқатқа жақындаймыз ба? Бұл да үлкен мәселе. Егер де тарих

философиясы деген тарихи зерттеулер нәтижесіне философиялық талдаулар жасау десек шындыққа жақындаймыз ба? Бұл жағынан, тарих философиясы тарих ғылымының методологиясына жақын келіп тұрған жоқ па? Жоғарыда айтылған болжам–ізденістердің нәтижесінде, тарих философиясы дегеніміз – нақты тарихи деректерге сүйеніп қана қоймай, тарихи процесске құндылық ретінде қарап, соған тікелей позитивті араласу, өткен тарихи құндылықтарға рефлексиялық тұрғыдан позитивті баға беру деген тұжырым жасасақ, ақиқатқа жақындайтын сияқтымыз.

Академик Манап Қозыбаевтың тұлғасы мен мұрасына арналған энциклопедиялық басылым мен сериялық ғылыми жинақтарды дайындау барысында, оның ойшылдығына, басқаша айтсақ, тарих философиясы тұрғысынан айтқан ой–танымына көз жеткіздік. Манап Қабашұлының тарихи–философиялық тұрғыдан айтқан ой–танымына назар аударған ғалымдардың алғашқыларының қатарында, президиумда отырған қадірлі ағамыз, академик Хангелді Абжанов бар екенін біреу білсе, біреу білмес. Ханкең академик Манап Қозыбаевқа арнап «Академиктің аманаты» деген іргелі мақала жазған. Онда ғалым былай дейді: «Азаттық тұсындағы 10 жыл 2 ай ғана ғұмыры ішінде Манап аға **оқырманның тарихи санасын жаңаша қалыптастырған**, бұрынды–соңды беймәлім деректер мен құжаттарға сүйенген, **«ақтаңдақтар» ақиқатын** ашқан ондаған монографиялар, жүздеген мақалалар жариялады. Әрқайсысы тарихнамалық, деректанулық, эпистемологиялық, теориялық–методологиялық тұрғыдан арнайы талдау нысанына айналуға лайық. Осылардың ішінен 1999 жылы «Отан тарихы» журналының №4 санында жарияланған **«Қазақстанның XX ғасыр тарихын зерделеу проблемалары»** мақаласын академиктің XXI ғасыр тарихшыларына қалдырған аманаты десек, еш артықтығы жоқ» дейді (1,399). Енді осы Ханкеңнің пікіріндегі үш тіркеске тоқталайық: біріншісі – **оқырманның тарихи санасын жаңаша қалыптастырған**, екіншісі – **«ақтаңдақтар» ақиқатын ашқан**, үшіншісі – **XXI ғасыр тарихшыларына қалдырған аманат**. Қараңыз – **сана, ақиқат, аманат**. Үшеуі де философияның ұғымдары, тарихи контексте қарастырылып тұрғанымен, тарих философиясы мәселелеріне өріс тапқан. Ханкең тарих философиясы мәселесін басқамыздан бұрын байқаған.

Ханкең академик Манап Қозыбаевтың тарихи–философиялық еңбектері оқырманның тарихи санасын жаңаша қалыптастырғанын айтып келіп, тұтас бір ғасырдың, яғни, 100 жылдық кезең тарихшыларына аманат екенін ескертеді. Неге? Ойланатын мәселе. Академик Манап Қозыбаев кеңестік идеологияның «қызыл қанжары» коммунистік партияның тарихын кезінде мәжбүрлі зерттесе де, тәуелсіздік алған жылдары сырттан таңылған методологияны сыпырып тастап Қазақ тарихының өз жолын табуына бар болмысымен араласқанын айтып отыр. Сол үшін де **«Азаттық тұсындағы 10 жыл 2 ай»** деп атап көрсетіп отыр. Бұл тарихи тұжырым ғана емес, тарихи–философиялық таным. Бұл бұрынғыны терістеу емес, жаңашылдықты тану.

Мәселен, тарихи процесті талдау идеологияға таңылған кезеңнің өзінде академик Манап Қозыбаевтың азаматтық болмысын жоғалтпағаны туралы жазылған басқа да тұшымды пікірлер көп. Соның біріне тоқталайын. Атақты Қаныш Сәтпаевтың мұрасын зерттеген, тарихшы–ғалым Ғазиз Батырбеков өзінің Манап ағаға арнаған «Айнымас дос» деген мақаласында былай дейді: «Біздің жақын достығымызды білетін кейбір жолдастар: «Досыңыз бұрын кеңес қоғамын, Компартияны дәріптеп кітаптар, мақалалар жазып еді, енді бүгінгі заманның жаршысы болды ғой» деп қалжыңдайды. Менің оларға **қалжыңсыз берер жауабым**: кеңес дәуірінде Қозыбаев сияқты, білімді, талантты, ақылды, еңбекқор ғалымдардың болғаны – қазақ халқының бақыты. Солардың бірі – менің досым Манап Кеңес үкіметінің, Ленин партиясының тапсырмасын іскерлікпен атқаруға мәжбүр болды, қазақ халқының қамын ойлады, болашағын болжады, елінің, жерінің экономикасы мен мәдениетін, ғылымын дамытуда,

тарихын, әдебиетін социалистік жүйе шеңберінде болса да зерттеуде аяңбай еңбек етті»(2). Осы келтірілген екі мысалдан академик Манаш Қозыбаевтың «социалистік жүйе шеңберінде» де, тәуелсіздік дәуірі бастауында да тарихи танымның басында тұрған бірегей тұлға екенін көреміз.

Геродоттан бастау алып, басқа ойшылдар еңбегінде жалғасын тапқан тарих философиясы ұғымын ғылыми айналымға енгізген Вольтер болды. Одан бері талай заман өтті, талай еңбек дүниеге келді. Вико, Монтескье, Лессинг, Гердер, Тойнби, Риккерт т.б. Тарихи білімнің қарқынды дамуы тарих философиясының дамуына да ықпал етті. Біздің осы ойымызды философ В.Н. Фурстың мына бір пікірі негіздей түседі: «Философия истории – концепция в составе философского знания, нацеленная на осмысление исторического процесса в целом и анализ методологических проблем исторического познания» [3, 1135]. Бізде отандық тарих ғылымына негізделе жазылған тарих философиясы туралы іргелі еңбек жоқтың қасы. Мәселен, тарих философиясы – Асан қайғы, Әл-Фараби, Махмұт Қашқари т.б. мұрасына негізделе қазақ пәлсафасы аясында қарастырылмаса, евроцентристік т.б. «тарихи–философиялық концепциялар» жетегінде болу мүмкіндігі әбден ықтимал. Әлемдегі басымдыққа ұмтылған тарих философиясының методологиясы қазақтың тарихи даму процесін тануға жол ашты ма, әлде, бұғау, немесе, «басқаша» түсінуге бетін бұрды ма? Бұл да ойланатын мәселе.

Отандық тарих ғылымы, тарих философиясы әлем халықтарының тарихи процестегі даму жолдарын айқындап беруге ұмтылған ойшылдардың тарихи танымын тұтасымен негізге алуы керек пе? Ұлы далада өсіп-өнген асқақ адамзат баласын «далаға тәуелді», «климаттық және вегетациялық жылдық циклдың» басқаша айтқанда жыл он екі айдың «тұтқыны» десе, солай екен ғой деп, дала өркениетін тұтас теріске шығарамыз ба? Сақ, ғұн, түркі тарихы туралы тарихи–философиялық таным сырттан таңылған методология жетегінде ғана болуы керек пе? Ұлы дала халықтары туралы «шіркеулі ойды» айтқан кім еді? Ол қазіргі заманғы тарих философиясының бірегей білгірі саналатын, он екі томдық «Тарих туралы зерттеулердің»(1934–1961) авторы – Арнольд Джозев Тойнби болатын. Адамзат тарихы туралы танымы терең ғалымның ұшқан құстың қанаты талатын Ұлы далаға келгенде ойы «болдырған». Ұлы даланың көркем көкжиегін «ақыл көзімен» көрмеген, немесе, көргісі келмеген.

Ұлы дала халықтарының адамзат тарихында алар өзіндік орны туралы тарихқа негіздеп философиялық ой айтқандардың алдыңғы қатарында – академик Манаш Қозыбаев бар еді. Мәселен, Манаш Қабашұлы Тойнбидің ғылыми еңбектеріне құрметпен қарай отырып, ата тарихына қатысты айтылған қайсібір пікіріне ғылыми негізде тойтарыс та берген: «Кочевники, которых А. Тойнби относит к народам без истории, дали миру трансконтинентальную магистраль – Великий Шелковый путь, синтезировали культуру Степь – Город. Степная цивилизация создала богатейшее искусство звериного стиля, древнейший центр металлургии. Она дала миру систему государственного управления на громадной территории империи. Она прошла апробацию в Тюркском каганате, в государстве кипчаков, Монгольском улусе, Казахском ханстве» [4, 226] дейді. Ғалым Манаш Қабашұлы мәселеге тарих философиясы тұрғысынан келген. Және, Лев Николаевич Гумилевке арналған осы «Л.Н. Гумилев и проблема степной цивилизации» еңбегінде, ғалым оған «Л.Н. Гумилев – личность планетарного мышления» деп баға бере келе, оның тарихи–философиялық ойшылдығына құрметпен қарап терең талдау жасаған. Ғалым Манаш Қабашұлы осы мақаласында Лев Гумилев еңбектерінің барлығында оның ойшылдығы көрініс табатынын айтып отыр, басқаша айтқанда, тарих философиясы мәселесін терең теориялық–методологиялық тұрғыдан аша білген деген тұжырым жасайды. Мен осы бағыттағы ойымды былтыр «Лев Гумилев және Манаш Қозыбаев: тарих философиясы

контекстінде» атты мақаламда жазғанмын. Бұл бағыттағы ойымды осы ақпаратты айтумен шектемекпін.

Құрметті әріптестер!

Құрметті ханымдар мен мырзалар!

Осы баяндаманың түйінді бөлімінде тәуелсіздік жылдардағы академик Манаш Қозыбаевтың тарих ғылымы философиясы аясындағы ойтанымы туралы болмақ. Қоғамдағы ұлы өзгерістер тарих ғылымы философиясында да өзгеше бір метаұғымды алға шығарады. Тарихи сана соның төңірегінде өзінің сапалық мәнін айқындайды. Міне, Еуразия кеңістігінде тарих философиясындағы осындай метаұғым – **Тәуелсіздік** ұғымы болды. Қоғамда тәуелсіздік ұғымы өзгеше алға шықты және оның сапасын, мәнін философия, оның ішінде тарих философиясы танымдық тұрғыдан ашуға ұмтылды. Осы кезеңде академик Манаш Қозыбаевтың тұлғалық бейнесі толық ашылды. Ғылымда **ғылымды ұйымдастыру** деген ұғым бар. Ғылымды ұйымдастыру ғылым саласындағы тұлғадан өзгеше қайраткерлікті талап етеді. Академик Манаш Қозыбаев, біріншіден, ғалым ретінде осы жылдары тарихи–философиялық тұрғыда жазылған орасан мол еңбектер берсе, екіншіден, Қазақстан Республикасы Ғылым Академиясы Тарих және этнология институтының директоры қызметінде тұтас тарих ғылымының концепциясын айқындауға жетекші болды. Мәселен осы бағыттағы «Қазақстан Республикасында тарихи сананы қалыптастыру тұжырымдамасының» дайындалуының өзі өзгеше құбылыс болды. Академик Манаш Қозыбаевтың тарих философиясына қатысы бар мол еңбегін бір баяндамада айтып жеткізу мүмкін емес, тіпті міндет те емес шығар. Дегенмен, мына тарихи–философиялық еңбектердің атауына назар салыңызшы: «Тәуелсіздік жолы – үміт жолы», «Тәуелсіздік даңғылы», «Тәуелсіздік рухы», «Тәуелсіздік самалы», «Тәуелсіздік толғаныстары», немесе, «Ұлт болмысы», «Ұлт намысы», «Ұлт тілі», «Ұлттық мәдегнийет», «Ұлт рухы». Академик Манаш Қозыбаев «Отан туралы сөз» деген мақаласында: «Тәуелсіз Қазақстан... Қандай ұлы ұғым. Жаныңды жадыратып, көңіліңді көтереді. Отансүйгіш ұрпақ сол тәуелсіздікті баянды етуге қызмет етуі керек» дейді. Қандай танымдық парасат.

Әдебиет:

1. Әбжанов Х. Академиктің аманаты. // Кітапта: Манаштану мәселелері: Сериялық ғылыми жинақ. / Құраст. Өмірбаев С.(жетекші), Шанбай Т., Ибраева А. – 1-том. Петропавловск: «Алаш–Таным». – 488 бет.
2. Батырбеков Ғ. Айнымас дос. // Кітапта: Манаштану мәселелері. 1-том. Петропавловск: «Алаш–Таным». – 490 бет.
3. Фурс В.Н. Философия истории // в книге «Всемирная энциклопедия: Философия» / Главный научный редактор и составитель А.А.Грицанов. – Москва: АСТ, Мн.: Харвест. 2001. – 1312 с.
4. Козыбаев М.К. Л.Н.Гумилев и проблема степной цивилизации // в книге «Идеи и реальность евразийства: Материалы Валихановских чтений «Исторические корни и перспективы евразийства как самокультурного и социополитического феномена», Алматы, 1999.
5. Қозыбаев М.Қ. Киелі Тәуелсіздік.// Құрастырған І.М.Қозыбаев. – Алматы: Баспалар үйі, 2009, 448 бет.

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ТОПОНИМИКАЛЫҚ КЕҢІСТІГІН ЗЕРТТЕУДІҢ ТАРИХИ–ГЕОГРАФИЯЛЫҚ АСТАРЛАРЫ

Қ.Т. Сапаров

*(Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, физикалық және экономикалық география кафедрасының меңгерушісі, г.г.д., профессор,
ҚР Журналистер одағының мүшесі)*

Жер–су елді мекен атауларының қай–қайсысында болмасын табиғат құбылыстарының, жер бедерінің (ландшафт) ерекшеліктері, елдің шаруашылық тыныс–тіршілігінің бейне көріністері, қоғам өміріндегі тарихи, әлеуметтік–экономикалық және саяси өзгерістердің жай жапсарлары көрініс береді. Топонимдер заман ағымына сай толысып, жаңарып, қазіргі уақытта маңызды қызмет атқаруда.

Егер топонимика географиялық нысандарды зерттейтін тіл білімінің саласы болса, топонимия мемлекет, әкімшілік аумақ, елді–мекендер мен жер–сулардың сыртқы сипатын білдіретін атаулардың жиынтығы. Ал кейбір кезде белгілі бір атау, негізгі ғылыми және практикалық қызметімен қоса, мемлекеттік пен егемендіктің басты бірлігінің бірі болатыны да бар. Оған еліміз егемендік жариялап, ең алдымен мемлекеттің жаңа атауын бұрынғы Қазақ Кеңес Социалистік Республикасының орнына Қазақстан Республикасы деп атауы айқын дәлел бола алады. Тек содан кейін еліміздің мемлекеттік рәміздері: елтаңба, әнұран, ту қабылданды. Осындай ерекше жағдайды ескере отырып, Президент Н.Ә. Назарбаевтың топонимика ғылымына да көп көңіл бөлетіні көпшілікке мәлім.

Президент Н.Ә. Назарбаев бұдан бұрында «Ана тілі» (11.05.2006 ж.) газетіне және де қазақ тілді газеттердің бас редакторларына берген сұхбаттарында да топонимикаға үлкен мән беретінін, тарихи атауларды қалпына келтірудің, қазақ атауларының орыс тіліндегі нұсқаларындағы транслитерациялық бұрмалаушылықтар мен қателерді түзетудің керектігін ескерткен болатын.

Бүгінгі күні география ғылымының алдына қойылып отырған міндеттері ҚР «Тіл туралы заңы» (11.07.1997 ж.) басқа да әкімшілік, құрылыс, елді–мекендер мен физикалық–географиялық нысандарды қайта атау туралы ережелік жарлықтар мен қаулыларға және ҚР президентінің 2007 ж. 28 ақпандағы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» деп аталатын Қазақстан халқына жолдауында қойылған мемлекеттік тілге қатысты талаптарына және Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің Тіл комитеті Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 29 шілдедегі № 878 қаулысымен бекітілген Тілдерді дамыту мен қолданудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру жөніндегі 2011–2013 жылдарға арналған іс–шаралар жоспарының 27–тармағына сәйкес келеді. Бұл бағдарламада терминологиялық және ономастикалық сөздіктер шығаруға, әкімшілік–аумақтық карталарды мемлекеттік тілде сөйлетуге жан–жақты көмек көрсету, қаржыландыру мәселелері көрсетілген.

Президент Н.Ә. Назарбаев бұдан бұрын да «Ана тілі» (11.05.2006 ж.) газетіне және қазақ тілді газеттердің бас редакторларына берген сұхбаттарында да топонимикаға үлкен мән беретінін, тарихи атауларды қалпына келтірудің, қазақ атауларының орыс тіліндегі нұсқаларындағы транслитерациялық бұрмалаушылықтар мен қателерді түзетудің керектігін ескерткен болатын.

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында (12.04.2017 ж.), туған жердің әрбір сайы мен қырқасы, тауы мен өзені тарихтан сыр шертеді. Әрбір жер атауының төркіні туралы талай-талай аңыздар мен әңгімелер бар. Әрбір өлкенің халқына суықта пана, ыстықта сая болған, есімдері ел есінде сақталған біртуар перзенттері бар. Осының бәрін жас ұрпақ біліп өсуге тиіс деп атап өтті. Бұл бағдарлама Қазақстан аумағындағы киелі нысандарын зерттеу, географиялық атауларды қалпына келтіру яғни мәдени-географиялық белдеуді дамытуға мол мүмкіндіктер туғызды.

Көп жылдар бойғы көпшіліктің қалауын іске асыруға ең алдымен Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігі Басшысы Ә. Жақсыбековтің ел Тәуелсіздігінің 25 жылдығы қарсаңындағы тапсырмасы мен бүгінгі күні жүзеге асырылып жатқан *идеологиялық тұрғыдан ескірген, қайталанатын атауларды тарихи жер-су атаулары және ұлттық танымға жақын дәстүрлі атаулармен өзгерту туралы* Елбасымыздың 2017 жылғы 28 ақпанда берген № 17–388–5 тапсырмасы ықпал болды.

Солтүстік Қазақстан облысының аумағы Қазақтың ұсақ шоқысының аздаған бөлігін және Батыс Сібір жазығына еніп жатқан Солтүстік Қазақ жазығының біршама бөлігін алып жатыр. Оңтүстік бөлігі Сарыарқаға тірелген жерінде мұхит деңгейінен 200 м көтеріледі де, солтүстік, солтүстік-шығыс бағытта (Петропавл маңы) 130–140 м дейін төмендейді. Бұл еңістікті өзендердің өте баяу ағуынан да байқауға болады. Солтүстік Қазақ жазығы Ертіс маңы және Есіл–Тобыл жазықтары болып екіге бөлінеді.

Аумақта жер бедерінің ерекшеліктері мен ландшафттарын сипаттайтын тау жоталары, ормандар (шоқ-шоқ ормандар), тоғайлар, үлкен өзендер мен көптеген көлдер, су қоймаларын кездестіруге болады.

Солтүстік Қазақстан облысы тарихына тоқталсақ, XIX ғасырды Ақмола облысының құрамына енген (Петропавл уезі) аумақтың солтүстік батыс бөлігін, шығысында Омбы уезі, солтүстікте Тобыл губерниясымен, батысында Торғай облысымен шектесіп жатты. Петропавл уезі 60 ауылды қамтитын (10832 шаруашылық), 15 болыстан тұрды. Уезде өмір сүрген халықтың (100886 адам) жатрысы қазақтар болған. Бұл жерде орта жүздің төрт тайпасын құрайтын (арғындар, уақ, керей, қыпшақ) рулармен, тайпалар мекендеген [1]. 1807 жылы Петропавл бекінісі қала мәртебесіне ие болды. 1824 жылы Омбы облысының округтық қаласына айналды. 1835 жылы қала халқының саны 4750-ге жеткен. Солтүстіктен оңтүстікке баратын керуен жолдары Петропавл арқылы өтті [2]. 1854 жылы Омбы уезі таратылып, Ақмола және Семей облыстары құрылды.

1921 жылы 21 сәуірде Ақмола губерниясы құрылып, орталығы Петропавл қаласы болды. Губернияға (15 уезд, 200-ден астам болыс, 1000-нан астам елді-мекендер) қамтылды. 1928 жылға дейін Петропавл қаласы Қызылжар аталып келді.

Солтүстік Қазақстан облысының аумағы – 98 мың км², яғни Қазақстан аумағының 3,6 пайзын алып жатыр. Қазіргі таңда облыстың аумағына 13 әкімшілік аудан 1. Айыртау (орталығы–Саумалкөл), 2. Ақжар ауданы (Талшық), 3. Аққайың (Смирново), 4. Ғабит Мүсірепов (Новоишимское), 5. Есіл (Явленка), 6. Жамбыл (Пресновка), 7. Қызылжар (Бескөл), 8. Мағжан Жұмабаев (Булаева), 9. Мамлют (Мамлютка), 10. Тайынша, 11. Тимирязев, 12. Уәлиханов (Кішкенекөл), 13. Шал ақын (Сергеевка). 1999 жылы ҚР Президентінің жарлығымен Еңбекшілдер, Зеренді және Бурабай (бұрынғы Щучинск) аудандары СҚО облысының құрамынан шығарылып, Ақмола облысының аумағына қосылды. Сонымен қатар облыста 5 қала (Петропавл, Булаева, Мамлютка, Тайынша, Сергеевка), 4 қала типтес кенттер (Смирнова, Талшық, Еңбек, Кішкенекөл), 203 ауылдық округтың құрамына кіретін 759 (723) елді-мекен атаулары бар (Сурет 1).

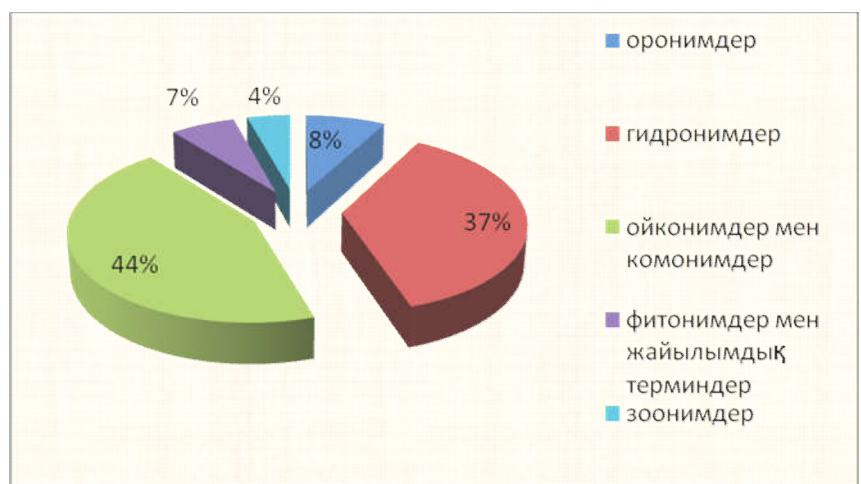

Сурет 1 – Солтүстік Қазақстан облысының әкімшілік–аумақтық картасы

Елді мекен атауларының азаю әлеуметтік–экономикалық жағдайға, яғни ауыл халқының жаппай қалаға көшу салдары мен ауылдағы экономикалық дағдарысқа сәйкес т.б. факторларға байланысты екенін аңғаруға болады. Елді мекен атауларының тарихи атауларын қалпына келтіру үшін көптеген іс–шаралар жүргізілуде. Белгілі ғалым З. Тайшыбай, Г. Ахметжанова, К. Оспанов, С. Мәлікованың зерттеулері нәтижесінде жарыққа шыққан Атамекен атаулары (Солтүстік Қазақстан облысының топонимикалық атаулары, Петропавл қаласы, 2015) еңбегінде XIX–XXI ғасырлар аралығындағы жер–су атаулары жан–жақты зерттелген. 2540 елді–мекен атаулары, 1358 мекен–қыстау, қоныс атаулары, адам және ру–тайпа атаулары 764, өзгерген аудан атаулары 111, және 477 ауылдық, округтердің атаулары мен тарихта ерекше із қалдырған батырлар, сұлтандар, әйгілі адамдарға байланысты топонимдерді кездестіруге болады [3]. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының каталогы: Солтүстік Қазақстан облысы (2 том, 2012) негізінде 4830 географиялық нысан атауларын анықтадық (Сурет 2). Оның ішінде жер бедерін ерекшелейтін 380 (оронимдер), гидронимдер (1778), ойконимдер мен комонимдер (2121), фитонимдер мен жайылымдық терминдер (310), зоонимдер 207, некронимдер (19), дромонимдер (15) топтастырылды [4]. Қоғамдағы әрбір саяси–экономикалық өзгеріс сол қоғамның топонимия жүйесіне терең із қалдырып отырады.

Солтүстік Қазақстан аймағы физикалық–географиялық жағдайының аймақтық топонимикалық жүйеде бейнеленуіне қарап отырсақ, өңіріміздің топонимиясының өзіндік, яғни аймақтық кейпін қалыптастырудағы географиялық факторлардың мәні мен маңызы ерекше, сол себепті орманды, көлді, томар–жыралы ландшафтарының физикалық–географиялық жағдайлары аймақтық топонимдер мен микротопонимдердің бірқатарында өз көрінісін тапқан деуге болады.

Қорыта айтсақ, ономастикалық зерттеулер талай ғылымдардың деректеріне сүйенеді (мұрағаттық, картографиялық, тарихи, статистикалық, т.б.). сондықтан әрбір ойконим атауы қоғамдық ғылымдармен ғана жанаспай биология, экология, география, тарих ғылымдарымен ұштасып жатады. Сондықтан, стандарттауға қатысты жүргізілетін ғылыми–зерттеу жұмыстары жергілікті жерден ақпарат жинаудан басталып, тарихи–географиялық, мәдени және тілдік ақпаратты терең талдаудан өткізу арқылы қорытындылар жасаумен аяқталуы қажет.

Сурет 2 – Солтүстік Қазақстан облысының топонимикалық жүйе кеңістігі

Әдебиет:

1. М.Мұқанов. Қазақ жерінің тарихы. – Алматы, 1994. – 80 б.
2. Петропавлск//Брогауз Ефрон. Т. 46. Спб., 1898. – С 475.
3. Г.Ахметжанова, З.Тайшыбай, К.Оспанов, С.Мәлікова. Атамекен атаулары. – Петропавл, 2015. – 343 б.
4. Қазақстан Республикасының география атауларының мемлекеттік каталогы. Солтүстік Қазақстан облысы 2 том. Алматы, 2012. – 282 б.

ӘОЖ 94 (574)

АКАДЕМИК МАНАШ ҚОЗЫБАЕВ ЖӘНЕ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

З.М. Төленова

(Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институт)

Соңғы жылдары ұлттық сананы жаңа серпілістерге бастаған Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы ел дамуының жарқын үлгісі мен нақты қадамдарын көрсететін келелі ой, салиқалы пікір, батыл шешімдерге арналған. Мақалада тарихи сананы жаңғырту, өз ұлттық болмысымызды, өз ұлттық кодымызды сақтау және одан ажырап қалмау мәселесі қарастырылып қана қоймай, оны әлемдік құндылықтармен үйлестіріп, ел игілігіне жарату жолындағы айтулы мақсат–мүдделер туралы өзекті мәселе көтерілді және қазіргі ақпараттық заман ағымындағы ХХІ ғасырдағы қалыптасар ұлттың, жаңа қазақ болмысының құбылысын, яғни феноменін анықтап берді. Сондықтан аталған мақаланы осы қалыптасар жаңа ұрпақ ұғымына сай келешек дәуірдегі ұлттың рухани жаңғыру жолының бағдарламасы десек болады [1].

Олай дейтініміз, әр заманның, қоғамның даму заңдылығы, болмысы, өзіндік ерекшелігі, уақыт өлшемі барлығын, сонымен бірге олардың ғасырлар бойына халықтың біртұтас тағдыр желісінің үздіксіз жалғасын тауып, ұрпақ сабақтастығымен дамып келген буын өкілдері. Және олар әрбір өзгеріске ұшырып отырған қоғам барысында өмірге келіп, еңбекке араласып, өз қоғамы үшін қызмет ететін ұрпақ екенін де ескеруіміз керек. Бірақ кез-келген қазақ баласы ұлттық болмыс пен мүдде, ұлттық сана мен рухты басты бағдарға ұстана отырып, ұлттық кодты жоғалтпауға ұмтылуы қажет. Мақаланың басты өзегі де осында жатыр.

Оның мазмұнын тереңнен тартар болсақ, тәуелсіздік жолындағы күрес пен азаттық таңына қол жеткізу жолындағы ұлттық рухтың қалыптасуының тамыры тереңде жатыр. Оның негізгі түп-тамырын сонау бағзы заманнан, өзегін шапқыншылық заманынан, халықты «Елім-айлатқан «Ақтабан шұбырындыдан», сайын даланы дүр сілкіндірген Ұлы Аңырақай шайқасынан, нақты айтқанда, қазақ халқы болып қалыптасудың тарихи заңдылығына ұштастырылуынан көреміз. Жаугершілік заманда азып-тозған халқымыздың 1726 жылы Ордабасыға бүкілқазақтық Құрылтайға жиналуы, «бірлікке бастаған сол бір ата дәстүрі халқымызды талай рет жеңістерге жеткізгенің тәуелсіздік жолындағы ұлттық рухтың оянуының бастамасы болғандығы ақиқат. Бұл турасында академик М. Қозыбаев осы ғасырларға ұласқан күресте сонау Әз Тәуке заманында қол бастаған халық батырлары, сөз ұстаған «Төле би бастаған кемеңгер билер осы тұста ата дәстүрін жалғастырды, қазақ халқының мұңын мұндаған, мүддесін қорғаған ұлы перзенттері екендігін танытты, халық санасын мемлекеттік дәрежеге көтерді. Ордабасы қазақ елінің, жерінің біртұтастығының, мемлекеттігінің символына осылай айналды. Осы бір ұлы жолдар халықтық сананы қалыптастырды» [2],– деген пайымдау жасайды.

Сайын даланы еркін мекендеген ұлтымыздың XV–XVIII ғасырларда үздіксіз шапқыншылықтардан халық жойылып кетуге дейін құлдыраған тұста ел билеген Ақназар, Жәңгір, Тәуке, Абылай хандардың және елді бірлікке, ұлдарын ерлікке, азаттық аңсаған халықты ынтымаққа, азаттық күреске шақырған шешен билердің халық санасын қалыптастыруға қосқан үлесін бағалауда, ең алдымен осы кемеңгерлер замана идеологтары болғандығын бүгінгі тәуелсіздік заманында мақтан етеміз. Дала өркениеті өзіне тән қоғамдық болмыстарымен дами отырып, тек дала заңдылықтарын басшылыққа алғандығы шындық. Әрине, осы далалық болмыс пен дәстүр сабақтастығы қашанда ұлттық мүддеге ұласып жатты. Бұл туралы ойымызды тағы да академик М. Қозыбаевтың ойымен жалғастырсақ: «Осылайша соғыс пен бітім, қоныс пен жайылым, дау мен дамай, басқа халықтармен сауда және дипломатиялық қарым қатынас мәселелері көп талқысынан өтіп, шешіліп жатты. Жиындарда тайпалардың, жүздердің көкейкесті ой-тілектері барша халықтық мүддеге қабысты...

Қарадан шыққан әскери элита, елге билік айтқан шешендер мен көсемдер хан тірегіне айналды. Хандық билік жүйесі мен ақыл-күштің тетігі – батырлар мен билер билігіне осылай ұласты. Билер мен батырлар әкелген қара халықтың рухы хандық өктемдікті шектей білді. Бүкілқазақтық мәжіліс, бүкілқазақтық негізгі заң, үш жүздің бірлігі, ынтымағы осылай туындады, ұлттық сана халық көңіліне осылай ұялады» [3].

Сөйтіп қарт Каспийден өр Алтайға дейінгі ұлан-ғайыр даланы жайлаған қазақ – өзара бірлігі, шаруашылығының бірлігі, тілінің, дінінің, ділінің бірлігі, ұлттық санасының бірлігі негізінде іргелі ұлт дәрежесіне көтерілді, өз тәуелсіздігі жолындағы азаттық күрестерін жалғастыра берді.

Қалай айтсақ та қазақ халқының ұлттық тәуелсіздігінің қайнар басында халқымыздың үш кемеңгер билері – Төле би, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтеке би бастаған халық даналары мен олардың өкшесін басқан, даналығы мен шешендігі асқан, бір өзі Дала академиясы болған Бұқар жырау, дауылпаз жыршы Махамбет т.б. даланың

кемеңгер перзенттерінің тұрғаны хақ. Осынау аласапыран оқиғаларға толы XVIII ғасырда ұлттық азаттық жолындағы күрес жаңа деңгейге көтерілуінің тағы бір себебі «халық бірлікті жосыған қанымен, көлдей көлкіген көз жасымен жуған-ды». Яғни, тәуелсіздік жолындағы күресте бірлік пен ынтымақ ұлттық сананың, рухтың ажырамас бөлігі, жарқын көрінісі болып тарихқа енді.

Елбасы мақаласында көтерілген рухани жаңғыру мәселесі академик әрі ғылымды ұйымдастырушы ретінде әлемге танылған Манаш Қозыбаевтың есімімен де, оның ғылыми мұрасымен де тығыз байланысты екендігі даусыз. Олай дейтініміз, тәуелсіздіктің алғашқы онжылдықтардағы тарихи оқиғалардың жедел дамуы – кеңестік дәуірден кейінгі өтпелі кезеңге аяқ басуы, егемендік пен тәуелсіздік алуы, ұлттық мемлекеттіліктің қалпына келтірілуі, демократиялық және нарықтық қатынастарға көшу, Республиканың әлемдік ынтымақтастық қауымдастығына енуі, міне, осылардың барлығы қоғамтанушылардың алдына өткеніміз бен бүгінгімізді жаңа көзқарастар тұрғысынан қайта қарастыру, зерделеу мәселелері тікелей академик Манаш Қозыбаевтың басшылық етуімен жүзеге асырылды. Елбасы мақаласында көрсетілгендей қоғамның идеологиясы мен ұлттық кодын анықтаушы және оған бағыт–бағдар сілтеуші қоғамдық ғылымдар.

Сондықтан да М. Қозыбаев институт басшылығына келген өткен ғасырдың 80–жылдарының соңынан бастап отандық тарих ғылымындағы ұлт–азаттық қозғалыс тарихына байланысты, соның ішінде Кенесары Қасымов, Жанқожа Нұрмұхамедов, Әбдіғаппар Жанбосынов бастаған және 1916 жылғы ұлт–азаттық қозғалыстарына қатысты тыңғылықты зерттеулер жүргізілуімен, сөйтіп объективті шындықты қалпына келтіруде елеулі жұмыстар атқарылуымен ерекшеленді. Осы кезеңнен бері Қазақ хандығының тарихы, жоңғар шапқыншылығына қарсы қазақ халқының Отан соғысы, Абылай ханның өмірі мен қызметі туралы және тарихымыздың басқа да өзекті мәселелеріне байланысты ауқымды зерттеу жұмыстары үздіксіз жүргізіліп келеді.

1998 жылы оқырманға жол тартқан 1916 жылғы ұлт–азаттық қозғалысы жайындағы отандық деректанудың жаңа сипаты іспетті болған екі томдық “Қаһарлы 1916 жыл” атты құжаттар жинағы ұлт–азаттық көтерілістерінің көлеңкелілеу болып келген оқиғаларын жаңа қырларынан танытатын деректік айғақты материалдар ғылыми айналымға енгізілуі де ұлттық сананың жаңғыруына ықпал етті. Сондай–ақ, академик М.Қ. Қозыбаевтың тікелей араласып, редакторлық етуімен әр жылдары жарық көрген Ш. Уәлиханов (1984–1985), Қаныш Сәтбаев (1989), Әлкей Марғұлан (1998), Мұхаммед Хайдар Дулатидің (1998) шығармалар жинақтарының да ұлттық жаңғыру мен тарихи сананы қалыптастыруда алар орны ерекше.

«Ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді. Оның екі қыры бар. Біріншіден, ұлттық сана–сезімнің көкжиегін кеңейту. Екіншіден, ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның бірқатар сипаттарын өзгерту. Қазір салтанат құрып тұрған жаңғыру үлгілерінің қандай қатері болуы мүмкін? Қатер жаңғыруды әркімнің ұлттық даму үлгісін бәріне ортақ, әмбебап үлгіге алмастыру ретінде қарастыруда болып отыр» [1], – деп көрсеткен Елбасының ойына орай ұлттық сананың қалыптасу жолында, өткен тарих көшіндегі өнеге–ғибраттарды сақтау арқылы біз қазіргі аласапыран заманда ұлттық тілімізді, тарихымызды, мәдениетіміз бен ұлттық кодымызды қорғауға күш салуымыз керек.

Сондықтан болар, академик М. Қозыбаев қазіргі жұлымыр уақыт, аласұрған кеңістік пен жаһанданған құбылыстардың қауіп–қатері барған сайын күшейіп отырғанына көз жеткізе келе, Ата тарихымызды түгендеу жолында барынша қарымды жұмыстар атқарады.

Уақыт көшіне, қоғамдық өзгерістер талабына дер кезінде ілесе алған академик алғашқылардың бірі болып сталиндік жүйе тұсында саяси қуғын–сүргінге ұшыраған

азаматтарымызды ақтау үшін ең алдымен тарихи деректерді жинастырып, оның жарыққа шығуына көп күш салды. Осынау талмай еңбек етуінің нәтижесінде жазықсыз жапа шеккендер мен саяси қуғынның құрбандығы болғандар туралы “Азалы кітап”, “Боздақтар” [4] сынды заман талабы тудырған, көпшілік жылы қабылдаған жинақтар бүгінге дейін зерттеушілер үшін аса құнды құжаттар жинағы болып табылады. Саяси қуғынға ұшыраған ұлт зиялыларының мұрасын жинастырып, жарыққа шығаруда да республиканың басты мұрағат қорларынан тың тарихи құжаттар мен айғақтар «Қазақстанға депортацияланған халықтар: уақыт және тағдырлар» атты іргелі, ғылыми құнды кітап шығаруда да жетекші мамандарды дұрыс топтастыра алды. Әр тараудың соңында келтірілген құжаттар топтамасы мақалалардың мазмұнын аша түсіп, тарихи шындықты айқын тануға қызмет етуде [5].

Олай дейтініміз, қазіргі таңда Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласының негізгі міндеттерін жалпы халыққа түсіндіру мен насихат жұмыстарын жүргізу мақсатында және ел Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2017 ж. 26 сәуірдегі Қазақстан халқы ассамблеясының XXV сессиясында берілген тапсырмаларды жүзеге асыру барысында Институт ҚР БҒМ Ғылым комитетінің География және Ақпараттық және есептеуіш технологиялар институты ғалымдарымен бірлесе отырып «Қазақстан халқы» интерактивті ғылыми тарихи картасын» дайындауда аталмыш құжаттар жинағын тікелей басшылыққа алды. Интерактивті карта ежелгі қазақ даласын мекен еткен барлық этностардың бірейгей шоғырлану үдерісіндегі ұлтымыздың мемлекеттілікті құрушы қызметін ерекше ашып көрсету мақсатында дайындалуда екендігін атап өткеніміз жөн. Қазақстан халқының қызығушылығын тудырған карта 2018 жылдың 1 наурызында Еласына, Үкіметке және Қазақстан халқы ассамблеясы мен қалың жұртшылыққа таныстырылып, қолдау тауып, одан жалғастыруға жолдама алды.

Осы картаны дайындаудағы басты мақсаттардың бірі – Дала өркениетін әлемге таныту болатын. Ендеше, XX ғасырдың 90–шы жылдарынан бастап отандық тарих ғылымында алғаш рет академик М. Қозыбаевтың Еуразия кеңістігіндегі Дала өркениетінің дамуы туралы тұжырымның негізін жасауы бүгінде өз жалғасын табуда. Оған дейін Ә. Марғұлан, К. Ақышев, К. Байпақов сынды археолог–ғалымдар «көшпенділер өркениеті» деген ұғымды қолданып келген болатын. Ғалым көшпенділер өркениеті немесе көшпенділер қоғамы дегеннің орнына Дала өркениеті деген ұғымды қолдануды ұсына отырып, Дала өркениетін дәлелдейді [6]. Ал 2001 жылы жарық көрген «Өркениет және ұлт» атты монографиялық туындысы да қазақ ұлтының тарихын өркениет, Дала өркениеті аясында қарастырып, өркениет және ұлт, олардың ара қатынасы, жалпы әлемдік өркениеттегі қазақ халқының алар орнын нақтылауға арналады [7].

Бұл туралы және жалпы қазақстандық тарих ғылымына М. Қозыбаевтың сіңірген еңбегі жайында ғалым К. Нұрпейіс: «М. Қозыбаев қазақтардың әлемдік өркениетке қосқан үлесі мен далалық өркениет мәселесінің жаңа қырларын айқындады» [8], – деп бағалаған болатын. Бұл қазақстандық тарих ғылымының өркендеп өсуіне, «ақтандақтардың» ашылуына бар ғылыми ғұмырын арнаған ғалымның ұлт тарихының көшбасшысы атанған өз әріптесіне, замандасына берген шынайы тарихи бағамы деп ұғынамыз.

Осы интерактивті картаны дайындауға қатысушылардың бірі, ұзақ жылдар академиктің әріптесі болған танымал ғалым Қ. Алдажұманов: «Манаш Қабашұлын қазақ халқының этногенезі мәселесі көп толғандыратын. Ол алғаш рет Дала өркениеті тұжырымын ұсынды. Көшпелілік пен егіншілік – өркениеттің екі бастамасы содан бастау алып, кең байтақ Қазақстанның территориясында мекен еткен ата–бабаларымыз

далада көшіп–қонып қана жүрген жоқ, сонымен бірге қалалар салды, жерді баптады деген идеяны негіздеді», – деп жазды [9].

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында: «XX ғасырдағы батыстық жаңғыру үлгісінің бүгінгі заманның болмысына сай келмеуінің сыры неде? Меніңше, басты кемшілігі – олардың өздеріне ғана тән қалыбы мен тәжірибесін басқа халықтар мен өркениеттердің ерекшеліктерін ескермей, бәріне жаппай еріксіз таңуында. Әжептәуір жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодынды сақтай білу. Онсыз жаңғыру дегеніңіздің құр жаңғырыққа айналуы оп–оңай» [1], – деп берілген тұсқа ерекше мән беруіміз керек. Ондағы айтар ой – қазақ халқының шығу тарихы өте тереңде жатқандығын меңзейді. Осы жолдардың да академиктің ғылыми қызметі мен мұрасымен де тығыз байланысы бар екендігіне салыстырмалы түрде тоқтала кеткенді жөн санадық.

Атап айтар болсақ, тәуелсіздіктің алғашқы онжылдығында академик М. Қозыбаев басқарған Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғалымдары Отан тарихының зәрулі мәселелерін зерттеуде жүргізілген басым ғылыми бағыттардың бірі ретінде бұрын кенжелеп қалған – Қазақ мемлекеттілігінің пайда болуы, қазақ халқының этногенезі мен этникалық тарихы жете көңіл бөлінді. Соның бір тармағы ретінде шежіре де назардан тыс қалған жоқ. Көрнекті этнограф–ғалымдар Х. Арғынбаев, М. Мұқанов, Востровтардың «Қазақ шежіресі хаһында» атты монографиялық туындыларының жазылуына да себепкер болған М. Қозыбаев атап екендігін өткеніміз жөн [10].

Рухани жаңғыру дегеніміз – ұлттық санамен тығыз байланысты. Оның басты мақсаты – ұлттық бірегейлікті сақтап, ел ішінде бейбітшілік пен келісім үйлесе отырып, ұлттық береке, бірлік салтанат құрған бәсекеге қабілетті, табысты ел болу екендігін айта келе, Елбасы: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық–рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды. Бұл – тарлан тарихтың, жасампаз бүгінгі күн мен жарқын болашақтың көкжиектерін үйлесімді сабақтастыратын ұлт жадының тұғырнамасы» [1], – дейді.

Сондықтан рухани жаңғыру үдерісінің бастамасын республиканың қоғамдық өміріне белсене араласқан ғалым–қайраткер М. Қозыбаевтың басшылығымен «Қазақстанда тарихи сананы қалыптастыру тұжырымдамасының» 1995 жылы әзірленіп, оны Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Мемлекеттік саясат жөніндегі ұлттық кеңесте бекітілген кезеңмен сабақтастықта қарастыруға болады.

Өткенге шегініс жасар болсақ, академик М.Қ. Қозыбаев ұлттық және тарихи сананы көтеру мәселесін мемлекеттік деңгейде қарастыру қажеттілігін күн тәртібіндегі кезек күттірмейтін үлкен қажеттілік екендігін сол жылдары алғаш рет көтерген болатын. Соның нәтижесінде Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы мемлекеттік саясат жөніндегі ұлттық кеңестің 1993 ж. 31 мамыр күнгі мемлекеттік кеңесші Әбіш Кекілбаевтың басшылық етуімен өткен мәжілісінде республикада тарихи сананың қалыптасуы туралы тұжырымдаманың жобасы қаралып, кеңінен талқылаудан өтті. Тұжырымдаманы талқылау барысында кеңестің мүшелері композитор Е. Рахмадиев, жазушы Ш. Мұртаза демократияны малданып қазақ тарихының өткені мен бүгінін көпе–көрнеу бұрамалап көрсеткісі келгендерді сынға алса, жазушы–қайраткерлер Н. Оразалин, М. Тәжин, М. Есенәлиев және Г. Бельгер осынау өтпелі

тұстағы қоғамдағы болып жатқан өзгерістерді дұрыс бағалау мен байымдау қажеттілігі, сондай-ақ идеологиялық қиғаштықтан туындайтын қателіктерге жол бермеу үшін тарихи сананың толық қанды болып қалыптасуы ең алдымен ұлт зиялыларының алдында тұрған азаматтық парызы екендігіне тоқталды.

Мәжілісте академик М. Қозыбаев тарихи санының қалыптасуы туралы қаралып отырған тұжырымдамаға байланысты өзінің және ғылыми қауымдастықтың пікірін ортаға салды. Өтпелі кезеңде ұлттық тарихымыздың шынайы бейнесін жасау арқылы, яғни Қазақстан Республикасы мемлекеттік бітімінің қалыптасуының, егемендікті және жалпыұлттық бірлігімізді нығайтудың, адамдар бойында азаматтық пен отаншылдық сезімді тәрбиелеудің ең басты факторы тарихи ұлттық сана болып табылатындығын өз сөзінің өзегіне айналдырды. Академик өз баяндамасында: «Қазақ халқы, оның мемлекеті тәуелсіздік алды. Ғасырлар бойы оның тарихы Ресейдің құрамды бөлігінде қаралды, империялық көзқарас – моноцентризм үстемдік алды. Отаршыл жүйе заманында халықтың менталитеті өзгерді... Шоқындыру саясаты, орыстандыру саясаты, қара шекпенді мұжықтарды көшіру, тұтас халықтарды қазақ жеріне айдау нәтижесінде қазақ өз елінде азшылыққа айналды. Оның тілі, діні, ділі, тарихы ұрпаққа керек болудан қалды... Тәуелсіздік алған сәтте халықтың рухы жоғары болуы керек. Халық өзінің әлемдік өркениеттегі орнын білу керек. Бұзылған халық санасына жаңа сипат беру керек. Жаңа буынның санасын, тарихи санасын қалыптастыру керек. Тәуелсіз елдің мүддесін әлемдік қорғау үшін өткенді біліп, бүгінгіні талдап, болашақты болжау керек. Бір сөзбен айтсам: тарихи сананы қалыптастыру өмір мүддесінен, тәуелсіз мемлекет мүддесінен туындайды» [11], – деген өз пікірін білдірді. Қоғамдағы оң өзгерістерге орай тарихшылар «империялық концепцияларды әшкерелеп, жаңа көзқарасты жан-жақты пайымдаудамыз. Бұл масштабты, қомақты, жан-жақты үлкен істің басы ғана», – екендігін айта келіп, – «Осы айтылған факторлар бүгінгі күн тәртібіне мемлекеттік дәрежеде тарихи сана проблемасын қоюға әкеліп отыр» [11, 101–б.], – деп мәселенің қаншалықты маңыздылығын көрсетеді.

Сонымен қатар қаралып отырған «тұжырымдаманың мақсаты мемлекеттік саясаттың тарихи сананы қалыптастырудағы басты басымдықтарын айқындау болып табылады.

Бұл мақсатты жүзеге асыру үшін мынандай міндеттерді атқару керек:

- тарихи ілім-білімнің негізгі-негізгі нысаналарын анықтау;
- тарих ғылымының өтпелі кезеңдегі басты проблемалары мен оны шешудің ықтимал бағдарларын айқындап алу;

- тарихи білім беру мен ағарту ісін реформалаудың жолдарын белгілеу» [12], – екендігін дәлелдей түсті. Тұжырымдаманың толық мәтінінде жоғары аталған міндеттерге жеке-жеке тоқталып, олардың мазмұны кеңінен ашылған. Жоғарыда айтылғандармен қатар бұл тұжырымдамада тарихи сана мен көзқарастардың қалыптасуына ең алдымен мектептерде, жоғары оқу орындарында тарих пәнін оқытып-үйретуге айрықша көңіл бөлуден бастау керектігі, сөз бостандығын пайдаланып ғылыми зерттелмей ат үсті тарих жазушылар да, шежіре жазып, қолдан тұлға жасаушылардың де бой көтергендігі тарих ғылымына абырой әкелмейтіндігі туралы да ой қозғалды. Тарихқа уақыт таразы екендігін ескерсек, Кеңестік дәуірде де тарихты жазудағы оңды нәтижелерді жоққа шығаруға болмайды. Мемлекеттік деңгейде көңіл бөлініп отырған мәселенің, тарихи сананы қалыптастырудың мәні келешек үшін де маңызды.

Халықтың ұлттық санасын түншықтырып келген кешегі тоталитарлық жүйеге «ұлттық тарихтың, халық тұтастығының қажеті жоқ. Ол ұлт мәселесін қолдан қиындатып, тарихи жадын жойып, бодандық психологияны орнықтыруға мүдделі. Өйткені, өткенін білмейтін халықтың өзіне сенімі болмайды» [13], – деп Елбасы

Н.Н. Назарбаев айтқандай, сол халық жадын қайта жаңғыртуда бүкіл тарихшылар қауымы тың ізденістерін жалғастыруда. Тәуелсіздікке жетіп қайта түлеген Қазақстанның тарихын жаңартып жазу жаңа ғасыр басында академик Манаш Қабашұлы басқарған ұжымның үлесіне тиді, бүгінгі әрбір қазаққа қымбат «ұлт ұстазы» атанған Әлихан Бөкейханов, «XX ғасыр реформаторы» – Ахмет Байтұрсынов, Алаш зиялылары – Ж. Аймауытов, Мағжан мен Шоқай, Тұрарды халқымен қайта қауыштырған да тарихшылар мен қоғамтанушы ғалымдар екендігі даусыз.

Қазіргі рухани жаңғырулардың қайнар көзіндей болып саналатын Қазақстан Республикасы Президентінің «1997 жылды жалпы ұлттық келісім және жаппай саяси қуғын–сүргін құрбандарын еске алу Жылы деп жариялау туралы», «1998 жылды халық бірлігі және ұлттық тарих Жылы деп жариялау туралы», «1999 жылды ұрпақтар бірлігі мен сабақтастығы Жылы деп жариялау туралы» Жарлықтарын, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Үкіметінің Абай мен Жамбылдың, М. Әуезовтің 150 жылдық мерейтойларын, Түркістан қаласының 1500 жылдығын атап өтуге байланысты қаулыларын жүзеге асыруда да ғалым–қайраткер Мемлекеттік комиссияның мүшесі, Қазақстан халықтары Ассамблеясының мүшесі ретінде де қыруар жұмыстар атқарып, тарих сананың жаңғыруына айтарлықтай үлес қосты.

Осы тұрғыда руханият саласындағы серпіліске өзіндік қолтаңбасын қалдырып кеткен академик М. Қозыбаевтың артында қалған мол мұрасынан оқырман қауымның елінің, жерінің тарихынан мол мағлұмат алып, рухани құндылықтармен қауышары анық.

Елбасы ұлттық рухтың әр уақытта алда тұруы керектігін көрсете отырып: «Мен халқымның тағылымы мол тарихы мен ықылым заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт–дәстүрлерін алдағы өркендеудің берік діңі ете отырып, әрбір қадамын нық басуын, болашаққа сеніммен бет алуын қалаймын» [1], – деген өрелі ойы өзі ұсынған рухани жаңғыру бағыттарының ұлттық құндылықтарымыздың мәнін ашып қана қоймай, оны өскелең ұрпақ сезініп, ұлт тарихының өткенінен өмірлік тәлім–тәрбие алып бабалар алдындағы қарымызды өтеуді, кешенді ізденістер мен тағылымды талап етеді.

Қорытып айтқанда, академик М.Қ. Қозыбаевтың Қазақстанда ұлттық тарихи сананы қалыптастырудағы тартымды ойын өзінің барлық ғылыми еңбектерінде жүйелі пайымдаған ой–пікірлері ұлттық тарихи сананың жаңғыруы мен ұлттық ділдің, құндылықтардың жаңа деңгейде қалыптасуына және қазіргі еліміздегі болып жатқан рухани жаңғырулардың басталуына да өзіндік әсерін тигізді.

Рухани жаңғыру бағдарламасын ұсынған Елбасы болашаққа бағдар болар тұғырнамасында білім мен ғылымға ерекше басымдық береді. «Терең білім – тәуелсіздігіміздің тірегі», – дей келе, қазақ жастарының қазіргі жаһандану көшінде қазақтың ұлт ретінде жойылып кетпеуі үшін ұлттық кодын сақтаған, терең білімді, бәсекеге қабілетті, ұлттық құндылықтарын бойына сіңірген ақыл–ойы кемел тұлға болуына баса көңіл аударады. Сондай-ақ осы бағдарламалық мақаласында тарихтың өткеніне көз жүгіртіп, жаңа тарихи кезеңдерге жан–жақты баға бере отырып: «Екі дәуір түйіскен өліара шақта Қазақстанға түбегейлі жаңғыру және жаңа идеялар арқылы болашағын баянды ете түсудің теңдессіз тарихи мүмкіндігі беріліп отыр... Мен барша қазақстандықтар, әсіресе, жас ұрпақ жаңғыру жөніндегі осынау ұсыныстардың маңызын терең түсінеді деп сенемін. Жаңа жағдайда жаңғыруға деген ішкі ұмтылыс – біздің дамуымыздың ең басты қағидасы», –деп ел келешегі жастарға үлкен үміт артады.

Әдебиет:

1. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» // Егемен Қазақстан. – 2017. – 26 сәуір.

2. Қозыбаев М.Қ. Ежелден бірлікті аңсаған қазақ елінің тұтастық туы тұғырлы болғай // Егемен Қазақстан. – 1993. – 19 маусым.
3. Қозыбаев М.Қ. Қандай елміз?Қандай болуға тиіспіз? // Халық конгресі. – 1993. – 28 сәуір.
4. Боздақтар. Алматы қаласы. –1–т. Отан қорғау жолында құрбан болған алматылық боздақтарға ескерткіш–кітап. – Алматы: ҚЭ, 1995. – 496 б.
5. Қазақстанға депортацияланған халықтар: уақыт және тағдырлар. –Алматы: Арыс–Қазақстан. – 428 б.
6. Қозыбаев М. Қазақ тарихы – Дала өркениетінің құрамды бөлігі // Егемен Қазақстан. – 1998. – 3 шілде; Отан тарихы, 1998. – №1. – 19–25–бб.; Алматы ақшамы. – 1998. – 22 мамыр; Степная цивилизация и ее уроки // Стратегические приоритеты развития Казахстана до 2030 гг. – Алматы, 1998. – С. 29–38; // Казахстанская правда, 1998, 29 мая; Столичное обозрение, 29 мая; Козыбаев М. Великая степь и синтез цивилизаций // Наука Казахстана. – 1998. – 1–15 июля.
7. Қозыбаев М.Өркениет және ұлт. – Алматы: Сөздік–Словарь, 2001. – 369 б.
8. Нұрпейіс К. Көшбасшы // Қазақ тарихы. – 2001. – № 5. – 5–б.
9. Алдажуманов К. Возвращение истории // Известия. – 2002. – 15 февраля.
10. Қозыбаев М, Мұқанов М., Көмеков Б. Шежіре – ата–баба мұрағаты // Ана тілі. – 1993. – 30 қыркүйек; Арғынбаев Х., Мұқанов М., Востров В. Қазақ шежіресі хаһында. – Алматы: Атамұра, 1999.
11. Қозыбаев М.Қ. Тарихи сананы қалыптастыру тұжырымдамасын талқылаған Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы мемлекеттік саясат жөніндегі ұлттық кеңесте сөйлеген сөзі // Қозыбаев М.Қ. Тарих зердесі. I кітап. –Алматы, 1998. – 99–100– бб.
12. Қазақстан Республикасында тарихи сана қалыптасуының тұжырымдамасы. – Алматы, 1995. –2–3 – бб.
13. Назарбаев Н.Ә. Қазақтың бүкіл тарихы – бірігу тарихы, тұтастану тарихы // Қалың елім, қазағым. / Құраст.: Қ. Әлімқұлов, С. Балғабаев, М. Қасымбеков. – Алматы: Өнер, 1998. – 281 б.

УДК 94 (574)

ЗАМАНАУИ УАҚЫТ ТАЛАБЫ ЖЕЛІСІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ТАРИХ

Ибраева Ақмарал Ғосманқызы

(т.ғ.д., М. Қозыбаев атындағы СҚМУ профессоры)

Отан тарихын зерделеу Ұлы даланың қай дәуіріндегі болмасын маңызды оқиғаларымен байланысты жүзеге асырылуға тиісті. Тәуелсіздік алғалы Қазақстан тарихы жан-жақты ғалымдар тарапынан жан-жақты зерттелуде. Тарихи кезеңдердің бейтаныс беттері ашылып, дара тұлғаларымыздың есімдері мен ерен еңбектері, халқымыздың тарихында алатын өзіндік рөлі көпшілік назарына ұсынылды. Мұндай игі бастама Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Тарих толқынында» кітабының жарық көруімен, қатпарланған тарихымыздың келелі мәселелерін әлемдік және ұлттық зерделеудің, жаңаша әдіснамалық ізденістің тамаша үлгісі болып табылады.

Бұл бастаманың лайықты жалғасы ретінде ұлт тарихын зерттеуге жаңа серпін берген маңызды ісшара «Рухани жаңғыру» бағдарламасы. Бұл қағиданың өзі Елбасының «Біз ұлттың тарихи санасын қалыптастыру жұмысын жалғастыруымыз керек» деген дәйегінен туындап отырғандығын аңғару қиын емес. Ендігі мақсат ғалымдарымыз ұлттық тарихымыздың шынайы беттерін ашу арқылы «Қазақстан-2050» стратегиясын жүзеге асыруға баға жетпес үлестің қосылатынына сенімдіміз.

Осы уақытқа дейін біздің ғылыми тарихымыз бірнеше рет талқыға салынып, үнемі басқа біреулер тарапынан жазылып келді. Осыншама талқыға салынатындай тарихымыз соншалықты біреулерді қызықтырды ма? Әрине, мұның бәрі отарланған халықтың санасын улап, дүбәрә ету, түп-тамырымен жойып жіберудің амалы болатын. Сондықтан, бүгінгі күнге дейінгі жазылған тарихымызға қайта қарау, ғылыми танымның заңдылықтарымен дәйектелген, деректік негізі тыңғылықты тарихты жазу

күн тәртібіне қойылып отырған маңызды мәселе. Ұлттық идеялар мен этникалық ұқсастықтың даму жағдайы мемлекеттігіміздің даму ырғағы мен тарихын зерттеуге, терең жан-жақты, саудаға салынбаған, абстрактілі және қарапайым қадамдарды қолдануды талап етіп отыр. Сонымен қатар, тарихшыларымыздың көпшілігі әлі де өзінің зерттеу ғылыми қызығушылығынан шыға алмай, тек сол тақырыптың көлемінде айналшықтап, тарихи таным теориялары мен әлемдік және аймақтық тарихтың аралас мәселелерінен тыс қалғандығын да баса айтып кетуге болады. Осыған орай, ұлттық тарихты зерделеудің теориялық негіздері ретінде мына бір мәселелер зерттеушілердің назарынан тыс қалмауы керек деп ойлаймыз.

Біріншіден, тарихшының зерттеу тақырыбының нақты таңдалуы. Тақырыптың дұрыс таңдалуы бүкіл зерттеу жұмысының барысында маңызды болып табылады. Бұл диссертациялар ғалымдар тарапынан талқыға түсіп, көпшілік алдында қорғалатындықтан, таңдалған тақырып тың, терең әрі маңызды болуы қажет.

Екіншіден, өзектілігі – кез-келген тарихи зерттеу өзектілігінің теоретикалық негіздемесі терең әрі толық ашылған мазмұнды болуы тиіс. Өйткені таңдалған тақырыптың өзектілігін неғұрлым терең түсіну, әрі пайымдау негізінде оның мазмұны толық дәйектеледі.

Үшіншіден, мәселелігі жоғарыда айтылған ұлт тарихының тарихи-мәдени құндылықтары ескеріле отырып, этномәдени ерекшеліктеріне сай жан-жақты пайымдалған, Ұлы даланың тарихи оқиғалары қазақ мемлекеттілігінің даму эволюциясы көшпелілер өркениетінің даму заңдылықтарына сай сараланған мәселелі тарих жазылуы тиіс.

Төртіншіден, шынайылығы – тарихи зерттеуде мәселенің қойылуына байланысты, соның ішінде Отан тарихының уақыт өлшеміне, яғни, ежелгі дәуірден қазіргі кезеңге дейінгі тарихи межемен байланысты жекелеген мәселелерінен (қоғамтану, түркітану, исламтану, қыпшақтану, алаштану, қазақтану, тұлғатану) байланысты пайымдалған жөн.

Бесіншіден, әдіснамасы. Ұзақ жылдар бойы тарихымызды зерделеуде кеңестік идеологияның шеңберімен құрсауланған формациялық методология қолданылып келді. Осыған орай, ұлт тарихының этномәдени ерекшеліктері мүлдем ескерілмей, жалпылама әмбебап тарих түрінде түсіндірілді. Онда қазақ мемлекеттілігі генезиссіз, эволюциясыз, мемлекеттік құрылымдар типологиясының дамуынсыз, жанамалай сипатталды. Ежелгі дәуірден бүгінгі тәуелсіз тарихымыздың баяндалуына үнілсек, үзілді-кесілді тарихи оқиғалар желісі баяндалады. Мұндай келеңсіз жағдайлардың болуы үнемі тарихымыздың

Бүгінгі Отан тарихын зерделеу мәселесінде дүниежүзілік ғылым оның өркениеттік, ментальдық, логикалық, реконструктивтік әдістердің тиімді қолданылып, жоғарыда айтылған мәселелерді жаңаша көзқараспен, жан-жақты, терең, мазмұнды пайымдау Ұлт тарихына деген қызығушылықты арттырып, болашақ ұрпақтың бойында патриоттық сезімді сіңіру мақсатында жұмыс істеуге мүмкіндік беріліп отыр.

Осы тұста айта кететін бір маңызды мәселе кезінде Елбасының атсалысуымен қолға алынған «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында бұрын соңды беймәлім болған жаңа шығыс және батыс еуропалық жазбаша, мұрағаттық, ауызша дереккөздер мен материалдар, артефактер ғылыми айналымға енгізілді. Осындай көлемді жұмыстың нәтижесінде Қазақстан тарихы, этнографиясы мен өнеріне тиесілі 5 мыңға жуық жаңа қолжазбалар мен баспалық басылымдар анықталған екен. Енді елімізге жеткізілген жазба деректерді ғылыми айналымға енгізіп, болашақ ұрпаққа құнды Отан тарихының құнды оқулықтары мен ғылыми еңбектерін жазу қажет.

Көңілге қонымды жәйт биылғы гуманитарлық ғылымдар саласына ерекше көңіл бөлініп, көпшілікке арналған тарихи-ғылыми журнал жарыққа шығатын болады.

Әлемдік ғылым шеңберінде өзіндік лайықты орны бар классикалық мамандық болып келген тарихымыз біраз уақыт бойы біресе филологияның, біресе әлеуметтік ғылымдардың құрамына енгізіліп, өзінің атын жоғалтып ала жаздаған еді. Тарих факультетінің ашылуы алдағы уақытта тарихшы мамандардың көбеюіне, арнайы жаңа кафедралардың ашылуына, кәсіби мамандардың қалыптасуына, Отан тарихының іргелі мәселелерін зерттеумен тыңғылықты айналысуға зор ықпал ететіні сөзсіз.

Бүгінгі таңда қоғамды оқулық мәселесі алаңдатады. Тұтастай алғанда, отандық оқулықтар қалай жазылады, оны кімдер жазуы тиіс? – деген сұрақтар әрбіреуімізді толғандырмай қоймайды. Біздіңше, қалай жазылу керек дегенде отандық оқулықта ұлттық мұрат, елдік мүдде алдында тұруы тиіс. Онда арғы-бергі тарихымыз шынайы тарихи заңдылықтарға негізделіп, танымал тұлғалардың тағдыры мен тағылым, қозғалыс-көтерілістердің себеп-салдары анықталған шынайы шындығы, империялық-отаршылдық, әкімшіл-әміршіл жүйенің түп-төркіні кеңінен ғылыми тұрғыда дәйектелуі қажет. Осы тұрғыда, осы ұлан-ғайып территорияда өзінің мемлекетін құрған рухы биік қазақ халының дәріптелуі, қазақ қоғамындағы гуманизм мен демократиялық ерекшеліктер ескерілуі керек. Оқулықтар жазу барысында бүгінгі таңда ашылып жатқан деректік материалдар орында пайдаланылып, кез-келген тарихи кезеңдер мен оқиғалар желісі терең, әрі мазмұнды берілуге тиіс. Сырттағы Отан тарихына қатысты талай деректер аударылды. Енді сол деректерді ғылыми айналымға енгізіп, тарих тілімен сөйлету тарихшылардың міндеті.

Ойымызды жинақтай келсек, бүгінгі тәуелсіз елімізде ешкімге жалтақтамай беріліп отырған мүмкіндікті пайдаланып, болашақ ұрпақтарымызға ұлтымыздың тұңғығы терең, қатпарланған шынайы тарихын жеткізуіміз қажет. Осы бағытта жұмыла еңбек етсек, зор нәтижелерге қол жеткізерміз деген сенім мол.

УДК 633.11:631.51:631.82:631.45

TESTING DEVELOPMENTAL STABILITY OF WHEAT IN AGROCENOSIS OF SUZDALSKY OPOLYA

¹Bibik T.S., ¹Vinokurov I.Y., ²Baranov S.G.

(¹FEDERAL state scientific institution «Verkhnevolzhskaya FANS», Novyi, e-mail: tabibik@yandex.ru; ²Vladimir State University (VLSU), Vladimir, e-mail: bar.serg58@gmail.com)

Developmental stability is a genotypic and phenotypic property of the population, reflecting the level of homeostasis of the population at the molecular level. At present, the level of developmental stability is evaluated with index of fluctuating asymmetry, as a slight and non-directional deviation from strict symmetry in bilateral traits. For crops plants, the selective purity of the genotype is a characteristic, which allows a more accurate testing FA index as a response to stress. The aim of the study was evaluating the value of the FA leaf plates of winter wheat (sort Poem), depending on the four doses of NPK nitrogen–phosphorus potassium fertilizer. The work was carried out on gray forest soils with varying degrees of podzolization in the territory of the Suzdal district of the Vladimir region. The trait for the measurement was the maximum width of the upper flag leaf blade. Index FA was calculated by the formula of the normalizing difference. In this context, the revealed data on leaf lengths, which vary in antitobine to values of FA and productivity values depending on fertilizer doses, are of interest, with the minimum of FA corresponding to the maximum length of the

lamina, and the maximum – to the minimum. The FA value was higher for wheat grown using a high–intensity dose of fertilizer (N120P120K120) compared to using an intensive dose of organic–mineral fertilizer (N90P90K90).

Key words: developmental stability, fluctuating asymmetry, winter wheat.

Introduction

Fluctuating asymmetry is characterized by a statistically significant non–directional deviation from strict bilateral asymmetry. The vessels in the leaf plate, measuring distances, and quantitative characteristics, such as teeth on both sides of the plate, are traits to determine the value of FA and the degree of deviation from developmental stability.

The developmental stability is understood as the ability of an organism to neutralize external and internal stress factors with the subsequent realization of phenotypic characteristics. The stability of development based on the value of FA continues to be an interesting population characteristic that combines the properties of a genotype and its response to environmental factors [1, 2, 3].

Among the genetic mechanisms the phenomena FA considered in epistatic interactions and increased heterozygosity. The continued interest in the FA led to the renewal of the classification of variability. This type of asymmetry referred to a special form of variability – the fluctuating, and the cause of this type variability are stochastic (undetermined) processes at the molecular level [4].

It should be noted that in relation to geosystems and agrosystems it is customary to distinguish the buffering from the stability of geosystems (agroecosystems), into which the meaning of active counteraction to external influences (disturbances) is embedded. These opposite concepts can be joined if we take the parameters of stability as external, and the parameters of stability as internal systems of the system and consider their interconnection [5].

Under such assumptions, agricultural technologies contribute to stable development, if for a long time, when applied, it is possible to obtain a sufficiently high productivity of cultivated crops and preserve soil resources. The average productivity of crop rotation and the content of humus, for example, in this case will refer to the external parameters of the agroecosystem.

Such a combination of the concepts of stability and sustainability corresponds to the concepts of "homeostasis" [5]. Homeostasis, in agroecological relation, is the ability of the system to maintain relative constancy, relative isolation, and stability through adaptive mechanisms to eliminate or limit the effects on the system of external and internal factors.

Despite the strong view that increasing the value of one of the types of asymmetry – fluctuating asymmetry (FA) reports a decrease in the stability of development, numerous studies of plants, including cultivated ones, have shown no relationship between the level of developmental stability and viability or agricultural productivity [2, 3]. Multifactor analysis and the study of FA in the gradient of the source of stress have shown that only some types of stress cause the wild plant to respond in increase in FA. Cultivated plants have several advantages: genotype purity and homozygosity, and serve as a convenient target for research the effect of stress on the magnitude of fluctuating asymmetry.

Goals of the study

The testing of the FA leaf plates of cultivated plants and the correlation of the indicators of FA with the yield and stress resistance to abiotic and biotic factors is a promising theoretical and practical field. In our studies, an attempt was made to determine the magnitude of the fluctuating asymmetry of the leaf plates of winter wheat, depending on the dose of fertilizer doses taken in crop rotations.

Material and research methods

The work was carried out in 2018 at the experimental site of the Upper Volga FANZ and was part of an experiment conducted since 1996 on the soils of Vladimir Opolye. Studies are conducted in the fourth rotation of six-field crop rotations on gray forest medium loamy soil. The experiment is located on the upland part of the flat terrain with a slight slope of the north-western exposure (about 1°).

Four levels of fertilizer application intensity were used: 1) intensive (mineral (N90P90K90)), 2) high-intensity (mineral (N120P120K120)), 3) intensive (organic-mineral (60t manure + N90P90K90)), 4) high-intensity (organic mineral (80t manure + N120P120K120)). In the third decade of June, 20–25 plant specimens were collected from each experimental site of 140m², flag leaf plates were selected from each plant from the stems. A single symmetric sign was used: the greatest width of the leaf plate. In the left and right parts, this feature may not be located on the same line; therefore, the radius of greatest curvature of the left and right edges of the sheet plate was found (Fig. 1).

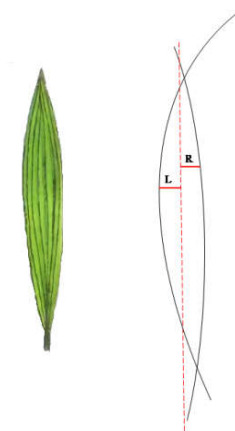

Fig.1. The leaf blade of wheat. L and R are the left and right values, used in normalized formula. Dotted line is an axis of symmetry

Statistical methods included:

- checking the normality of the distribution of samples ($L - R$), by Kolmogorov–Smirnov test, where L and R are the values of the left and right dimensional features;
- t -test to check the presence of directional asymmetry in the sample ($L - R$);
- determining the magnitude of the kurtosis in the samples ($L - R$) for testing the presence of antisymmetry;
- correlation analysis (Pearson coefficient) to test the relationship between the length of the leaf blade and the value of FA (FA was determined by the formula $(L - R) / (L + R)$ in absolute value)
- univariate analysis of variance to find differences in the length of the leaf blade, in the size of the measured trait and in the fluctuating asymmetry;
- testing the absence of differences between the characteristic values $(L + R) / 2$ among the studied samples. We consider this test to be the most important, since it is that allows us to establish a significant level of developmental stability and cut off the undesirable display of plastic variation of the dimensional feature.

Results and discussion

Samples ($L - R$) showed no deviations from the normal distribution (everywhere $p > 0.2$, the Kolmogorov–Smirnov test). There was no directional asymmetry. The kurtosis values were not below -2 , which indicated the absence of strongly pronounced antisymmetry. The

values of FA and the length of the plates differed depending on the dose of fertilizer. The dependence of the FA value on the length of the sheet plate was not obtained. The doses of fertilizers influenced the level of agroecosystem homeostasis, which was revealed in such macroparameters as productivity and FA index. The statistically significant difference in the value of FA was obtained by pairwise comparison with the Fisher test between samples No. 2 and No. 3 ($p = 0.027$). The length of the leaf plate also differed between samples 1 and 3 ($p = 0.01$; fig. 2).

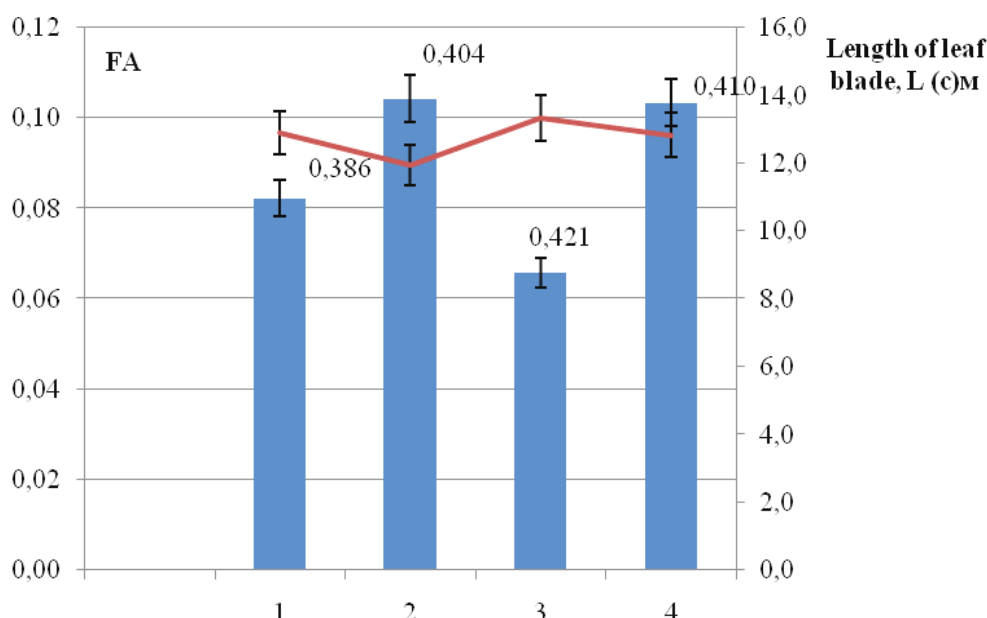

Fig.2. The values of FA and the length of the leaf plate in a series of doses of fertilizer. Error bars with relative errors were used. The values in the chart field are the size of the trait $(L+R)/2$. On the OX axis – fertilization levels: 1 – intensive mineral (N90P90K90), 2 – high–intensity mineral (N120P120K120), 3 – intensive (organic–mineral; 60t manure + N90P90K90), 4 – high–intensity (organic mineral; 80t manure + N120P120K120)

The study allowed us to establish the symbate changes of the macroparameters depending on the doses of fertilizers. On the other hand, an increase in FA is also considered as a reaction to stress. It is known that only an increase in productivity due to the use of large doses of fertilizers cannot be considered as a sign of sustainable development of the agroecosystem, while developing plant phytopathology. Thus, the trait of the length flag leaf plate prevailed in plants grown with a high–intensity organic–mineral dose of fertilizer. It should be assumed that the high–intensity dose N120P120K120 exposed a stress factor reducing the developmental stability of wheat. The revealed dependence deserves further study. It is known that organic–mineral fertilizer systems are more economically and environmentally preferable than the corresponding mineral fertilizer systems. In this regard, the intensive regime of organic fertilizer (60t + N90P90K90), which showed the optimal level of developmental stability, deserves of interest in winter wheat agricultural technology.

Reference:

1. Lens L.U., Van Dongen S., Kark S., Matthysen E. Fluctuating asymmetry as an indicator of fitness: can we bridge the gap between studies?// Biological reviews. 2002. Feb. 77(1): P. 27–38.
2. Устюжанина О.А., Соколова Л.А. Коэффициент флуктуирующей асимметрии для пшениц озимой и яровой в севооборотах с насыщенностью элементами питания в разной форме // Проблемы региональной экологии. 2014. 6. С. 59–62. Ustyuzhanina O.A., Sokolova L.A. The ratio of fluctuating asymmetry for winter

and spring wheats in crop rotation with different forms of saturation with nutrients // Problemy regionalnoy ekologii. 2014. 6. P. 59–62 (in Russian).

3. Устюжанина О.А., Соколова Л.А., Голофеева А.С. и Бурлуцкий В.А. Влияние разных минеральных фонов на урожайность и коэффициент флуктуирующей асимметрии для озимой и яровой пшениц // Проблемы региональной экологии. 2017. 3. С. 99–102.

Ustyuzhanina O.A., Sokolova L.A., Golofteeva A.S. and Burlutsky V.A. Influence of different mineral backgrounds on productivity and coefficient of fluctuating asymmetry for winter and spring wheat // Problemy regionalnoy ekologii.. 2017. 3. P. 99–102 (in Russian).

4. Тиходеев О.Н. Классификация изменчивости по факторам, определяющим фенотип: традиционные взгляды и их современная ревизия // Экол. генетика. 2013. Т. 11. Вып. С. 79–92. Tikhodeev O.N. Classification of variability forms based on phenotype determining factors: Traditional views and their revision // Ekol. genetika. 2013; 11(3):79–92) (in Russian).

5. Винокуров И.Ю. Стабильность и устойчивость агроэкосистем. Системный и системно-структурный подходы. Владимир. Калейдоскоп. 2014.–144 с. Vinokurov I.Yu. Stability and stability of agroecosystems. System and system-structural approaches. Vladimir. Kaleidoscope. 2014.–144 p. (in Russian).

УДК 947. 1/9

ДЕПОРТАЦИЯ ГРЕКОВ, ПРОБЛЕМЫ РЕАБИЛИТАЦИИ И НАЦИОНАЛЬНО – КУЛЬТУРНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ

Абуов Н.А.

(Северо – Казахстанский государственный университет им. М. Козыбаева)

Познание настоящего, предвидение будущего невозможно без осознания прошлого, без извлечения уроков из прошлой истории. И таких уроков XX век дает нам более чем достаточно. Одним из печальных уроков прошлого века в отечественной истории можно назвать депортационную политику государства, осуществлявшаяся в отношении как отдельных категорий населения, так и в отношении целых народов СССР. Анализ национальной политики в бывшем СССР дает возможность сделать вывод о том, что ее сущность определялась не столько идеей союза равноправных народов и наций, сколько идеей своего рода избранных (титulyных, номенклатурных) из них, в особом советском варианте. В соответствии с этим одни народы имели определенные привилегии в той или иной форме, другие были лишены элементарных прав за «преступление нации», что в послеоктябрьский период породило проблему репрессивных и депортированных народов.

Одной из самых трагических страниц в истории греков была сталинская депортация. Практически большая часть греков, проживавших на северо-восточном побережье Черного моря, была депортирована в Казахстан и Узбекистан. В 1930 году в Казахстан депортировали несколько сотен раскулаченных греков из Сочи, Адлера, Лазаревского, Туапсе и континентальной части Краснодарского края. Греков направляли в поселки Эмба (Актюбинская область), Осакаровка (Карагандинская область), на озеро Балхаш и в село Авак (недалеко от Чилика Алма-Атинской области). Вторая половина 1930–х гг. обозначила республику, как самую «перспективную» по части расселения огромной армии ссыльных и спецпереселенцев. Резко возросла и численность греков. К концу 1930–х гг. в республике их насчитывалось уже 1349 человек [1].

В 1920–30–е гг. в СССР в местах компактного проживания греков на их родном языке велось преподавание в школах и техникумах, издавались учебная и художественная литература, газеты и журналы. Широкое развитие получило народное греческое искусство, активно действовали фольклорные и театральные коллективы.

Сталинские репрессии 1920–50-х годов, обрушившиеся на народы СССР, не обошли и греков, которые были лишены своих национальных школ, театров, училищ, газет. Физическому уничтожению подверглись лучшие представители греческой интеллигенции. Десятки тысяч греков были депортированы в восточные районы страны. Репрессии способствовали деградации греков в духовном и культурном развитии. В значительной мере было утрачено знание родного языка, истории, культуры. Резко снизился уровень жизни народа.

Основные и массовые репрессии происходили в 1937, 1942, 1944, 1946 и 1949 годах. Так, например, в период 1937 – 38 гг. в Краснодарском крае проводились массовые необоснованные аресты граждан греческой национальности по сфабрикованному обвинению в принадлежности к так называемой «Греческой контрреволюционной националистической повстанческой диверсионно–шпионской и террористической организации», якобы действовавшей на территории Греческого (ныне Крымского) района. Все лица, проходившие по этому делу, реабилитированы 16 сентября 1957 г. военным трибуналом СКВО. Что касается греков, проживавших в Крыму, на Черноморском побережье Краснодарского края и в Грузии, то их переселение осуществлялось с целью очищения пограничных районов государства от нерусских народов ввиду неверия в их «благонадежность» (постановление ГКО от 1.2 мая 1942 г. «О выселении иноподданных из Краснодарского края и Ростовской области» и № 1823 ее от 29 мая 1942 г. «О выселении государственно опасных лиц» [2, с. 387], а также постановлений ГКО от 2 июня 1944 г. № 5984 ее и от 24 июня 1944 г. / № 6100 ее и др. [3, с. 54].

Общее число их составило более 62000 чел. Выселение оставшихся в Грузии и Краснодарском крае греков, турок и армян было возобновлено в период 1949–1951 гг. (постановление Совмина СССР от 29 мая 1949 г. № 2214–856 ее; от 21 мая 1950 г. № 727–269 и распоряжение Совмина СССР от 10 августа 1951 г. № 14133 ее). По имеющимся данным, в эти годы было выселено 57680 чел. [4].

В СССР в 1989 г. насчитывалось более 347 тыс. греков. Основными регионами их проживания в то время были Грузия (более 100 тыс.), Украина (более 98 тыс.), Россия (более 91 тыс.) и Казахстан (более 46 тыс.) [1].

При депортации греков переселение осуществлялось в Казахстан, Киргизию, Красноярский край, Свердловскую область и другие регионы страны. На новых местах депортированные народы рыли землянки, размещались в бараках, не приспособленных для жилья. Прибывших ставили на спецучет, два раза в месяц они обязаны были регистрироваться в комендатуре и не имели права без пропуска спецкоменданта НКВД перемещаться за пределы спецпоселения далее, чем на 6 км. Спецпереселенцы, лишённые средств к существованию, подвергнутые лживым обвинениям в предательстве, претерпевали лишения.

Вместе с тем представители депортированных народов показывали примеры самоотверженного труда, значение их трудового вклада в развитие хозяйства регионов СССР огромно. Спецпоселенцы стали пионерами необжитых районов и Северного Казахстана, создав определенные условия в подготовке освоения целинных и залежных земель. За свои трудовые успехи они получали ордена и медали, были среди них и Герои Социалистического Труда.

Взаимоотношения местного населения с депортированными народами развивались от начальной настороженности к последующему состраданию, дружбе и помощи. Примеры дружеских взаимоотношений между высланными переселенцами и местными жителями находят подтверждение практически во всех частях Казахстана.

Система спецпоселения не могла существовать бесконечно, и после смерти И.В. Сталина начинается долгожданный процесс освобождения народов. Как и при

депортациях, руководство страны проводило освобождение в целом по общей схеме, но с отличиями, порождая новые проблемы. Так, чеченцы, ингуши, карачаевцы, балкарцы, калмыки получили свободу и добились восстановления своих автономий, а немцы, греки и крымские татары, были ограничены только освобождением со спецпоселения. Провозглашая равенство народов СССР, советское государство в действительности проводило дифференцированную политику в отношении отдельных народов, что подтверждала и система спецпоселений.

Процесс возрождения греков, проживающих на территории бывшего СССР, практически начался еще в середине 1950–х годов. Указом Президиума Верховного Совета СССР от 27 марта 1956 г. «О снятии ограничений в правовом положении с греков, болгар, армян и членов их семей, находящихся на спецпоселении» [5, с. 252], была осуществлена частичная правовая реабилитация репрессированных греков, позволившая вернуться в родные края лишь малой части депортированных, большинство же из них вынуждено было остаться проживать в местах ссылки.

Обновленческие процессы, происходящие в 1990–е годы в странах СНГ, сопровождаются, в частности, ростом национального самосознания, стремлением народов к самовозрождению. В этой связи при решении проблем реабилитации репрессированных и депортированных народов должен действовать принцип: исправление былой несправедливости не должно приводить к новым межнациональным конфликтам, ухудшению межнациональных контактов. При этом национальное развитие каждой национальной группы прямо должно зависеть от ее собственного потенциала за счет обеспечения равенства возможностей и свободы национальной инициативы (при стартовом государственном финансировании национальных программ в рамках возмещения материального и морального ущерба, понесенного каждым из репрессированных и депортированных народов).

Обновление в странах СНГ формирование правового государства создает благоприятные возможности по реабилитации репрессированных в годы советской власти греков, которые подвергались клеветническим обвинениям.

Российские греки испытывают на себе последствия проводимой политики в 1920–40–е годы. Будучи разбросанными в ходе репрессий малыми группами по всей территории бывшего СССР, греки находятся перед реальной угрозой исчезновения как этноса в странах СНГ. Согласно данным Всесоюзной переписи населения 1989 г., на территории бывшего Советского Союза проживало более 350 тыс. греков, из них 90 тыс. – на территории РСФСР. В Казахстане по переписи 1999 г. их насчитывалось 12703 человека [6, с. 169].

В связи с провозглашением суверенитетов всеми республиками, входившими в состав Советского Союза и различным их подходом к вопросу об участии в (СНГ), для греков Российской Федерации, Украины, Грузии, Казахстана, Узбекистана и других республик становится проблематичной возможность эффективного объединения усилий в деле возрождения. Складывается ситуация, при которой грекам, переселившимся на территорию некогда единого Российского государства, русскоязычным в основной своей массе, необходимо будет изучать более десятка языков тех республик, где они проживают. При этом у греков нет условий для изучения родного языка не только из-за отсутствия учебно-методической базы, но и в связи с тем, что они лишены той компактности, при которой язык используется как средство повседневного общения.

В условиях реабилитации репрессированных народов со стороны государственных структур стран СНГ необходимо провести целый комплекс мер для сохранения греков как народа. В числе кардинальных можно было бы назвать следующие:

–принятие отдельного законодательного акта в отношении репрессированного греческого народа;

–разработка правительственной программы по проблемам греков, предусматривающей политическую, социальную и культурную реабилитацию российских (советских) греков, подвергшихся массовым репрессиям с учетом компенсации материального и морального ущерба;

–включение в межгосударственные договора, заключаемые между республиками СНГ положений, предусматривающих гарантии прав национальных меньшинств, в том числе, греков.

Таким образом, одним из главных направлений национальной политики в СНГ должно стать восстановление исторической справедливости в отношении репрессированных и депортированных в 1920–50–е годы народов, реализация Закона РСФСР «О реабилитации репрессированных народов» от 26 апреля 1991 г.. В этой связи перед правительственными структурами Российской Федерации стоит задача создания правовой базы политической и социально–экономической реабилитации народов, подвергшихся незаконным репрессиям, принятие законодательных актов в отношении каждого из таких народов.

Депортированные народы, получив свободу, обрели полную политическую реабилитацию в СССР лишь в конце 1980–х – начале 1990–х гг. Реабилитацию осуществило и руководство Казахстана. В 1993 г. Верховный Совет Республики Казахстан принял постановление «О реабилитации жертв массовых политических репрессий» [7, с. 93–104]. Действие этого закона распространяется на всех лиц, подвергшихся репрессиям после 7 ноября 1917 г. Цель Закона – восстановить справедливость по отношению к людям, подвергшимся массовым политическим репрессиям и выдать максимально возможную в настоящее время компенсацию за моральный и материальный ущерб. Важной вехой в осознании трагедии прошлого, воздаянии памяти жертвам стал указ Президента об объявлении 1997 г. Годом общенационального согласия и памяти жертв политических репрессий.

В XXI веке мирное сосуществование и учет интересов представителей всех этносов в стране являются одним из приоритетов руководства республики. Стабильность и мир в Казахстане – это итог кропотливой трудоемкой работы, последовательного выполнения государственной стратегии в решении вопросов национальной политики. Исторический опыт советских депортаций и спецпоселения показывает, что приоритетными ценностями в деятельности государственной власти должны быть права и свободы его граждан.

Литература:

1. Источник: <http://e-history.kz/ru/contents/view/4963> © e-history.kz.
2. Сталинские депортации 1928–1953 гг. / Сост. Яковлев А.Н., Поболь Н.Л., Полян П.М. – М.: Международный фонд «Демократия». – 2005. – 904 с.
3. Бугай Н. 20–40–е годы: трагедия народов // «Восток». № 2. 1992.
4. Сагария Б. Раскроем тайны особой папки // Абхазия, 1992, № 11 (0064).
5. Земсков В.Н. Спецпоселенцы в СССР, 1930–1960. – М.: Наука. – 2003. – 306 с.
6. Народы Казахстана Энциклопедический справочник. – Издательство «Арыс» – Алматы, 2003. – 325 с.
7. Закон РК «О реабилитации жертв массовых политических репрессий» // Ведомости Верховного Совета РК. – 1993. – № 10. – С. 93–104.

МҰХАММЕД ХАЙДАР ДУЛАТИ – ӘЛЕМДІК ӨРКЕНИЕТ ТӨРІНДЕ

Аманбекова А.Б.

(М. Қозыбаев ат. СҚМУ, ғылыми жетекші: Бимақанова З.Ш.)

Қазақ ғылымы мен мәдениетінің қалыптасуына өлшеусіз үлес қосқан майталман ғалым, халқымыздың тұңғыш тарихшысы – Мұхаммед Хайдар Дулати. Енді ғана есін жиып, тәуелсіздігін жариялағаннан кейін өткеніне үңіле бастаған елдің тарихының өшкенін тауып, қайнар бастауын зерттеп–білу Хайдар Дулатисыз мүмкін емес. Күні бүгінге дейін Қазақстан мен Орта Азия елдерін зерттеушілердің, тіптен түркі тектес халықтардың мәдениетін зерделеген еуропалық ғалымдардың қай–қайсысын алсақ та, оған жүгінбей, еңбегіне соқпай кете алмайды.

Дулат Хұсайынұлы Мұхаммед Хайдар 1499 жылы Ташкент қаласының төңірегінде дүниеге келген. Жетісудағы Дулат тайпасы әмірлерінің ұрпағы. Ұлы атасы Мұхаммед Хайдар мырза Қашқарияны биледі. Әкесі Мұхаммед Хұсайн XV ғасырдың ақыры мен XVI ғасырдың басында Моғолстанның батыс бөлігін билеген Сұлтан Махмұд ханның жақын адамдарының бірі болды. Мұхаммед Хайдардың анасы Хубнигар ханым – Шағатай ұрпағы, Моғолстан ханы – Жүнісханның қызы. Ол Ташкент қаласын билеп, Алмалыққа дейін басқарған. Хайдардың жазуынша Жүнісхан – көшпелі руларды отаршылыққа айналдырып, қала салу ісімен шұғылданған кісі.

М.Х. Дулати Моғолстанның сұлтан Сайд ханмен және Үндістандағы баласы ұлы Моғолдар әулетінің негізін қалаушы Захир әд–Дин Мұхаммед Бабырмен бөле. М.Х. Дулатидің балалық шағы Мұхаммед Шайбани хан бастаған көшпелі өзбектердің қысымынан Орта Азияда Әмір Темір әулеті мемлекетінің күйреуі, Моғолстанның ыдырау және қазақ хандығының өркендеу дәуірімен тұстас келді. Сұлтан Махмұд хан мен Мұхаммед Шайбани ханның соғыстары кезінде 1508 жылы Шайбани әскерінің қолында М.Х.Дулаттың әкесі өледі. Сегіз жасар Хайдар әкесінен жетім қалып, үш–төрт жылдай Кабулдағы өзінің бөлесі, атақты жазушы Бабырдың қолынан тәрбие алады. Ол Бабырдың Мауереннахр жорығына қатысты. 1512 жылдан бастап Сұлтан Сайд ханның Қашқардағы сарайында тұрып, әскери және сарай қызметін атқарады. Оның Әбу Бәкірмен Қашқар және Жаркент үшін 1514 жылы болған соғысына, сондай–ақ Қырғыстанға, Оңтүстік–Шығыс Қазақстанға және Тибетке жасаған әскери жорықтарына қатысты.

Хан мұрагері – Әбу ар–Рашид сұлтанды тәрбиеледі. 1533 жылы хан тағына отырған Әбу ар–Рашид Дулат тайпасының басшыларынан қауіптеніп, оларды қатты қуғынға ұшыратты. М.Х. Дулаттың немере ағасы Сайд Мырза өлтірілді. М.Х. Дулат Үндістанға қашып кетті. Ол мұнда ұлы Моғолдар сарайында әскери қолбасшы болды, Кашмирді жаулап алу соғысына қатысқан. Жаулап алғаннан кейін Ұлы Моғолдар атынан біраз уақыт Кашмирді билеген. 1551 жылы жергілікті халықтың көтерілісі кезінде 52 жасында сол жерде дүние салған. М.Х. Дулати – XV ғасырдың алғашқы жартысында жасаған Бабыр сияқты, Орта Азия мен Қазақстаннан шыққан білгіш, майталман кісінің бірі. Ол ғылымға қатты көңіл бөліп, кітап оқып, өлең шығарып, сурет салу ісімен айналысады, зергерлік, шеберлік, ұсталық өнерімен шұғылданады. Онымен бірге Хайдар өзінің ойға жүйрік, майталман, сөзге шебер, ерекше саңлақ болуымен халық ортасында даңқты болады [1].

Қазақстанда Дулати бабамызға ел тәуелсіздігін алған кезден бастап айырықша көңіл бөліне бастады. ЮНЕСКО–ның шешімі бойынша 1999 жылы М.Х. Дулатидың

500 жылдығына арналған арнайы конференция өткізіліп, осы жыл Хайдар Дулати жылы болып аталып өткізілді [2].

Ал бұл шешім мырза Мұхаммед Хайдар Дулатиге әлемдік өркениеттің төрінен орын беріп, ұлылардың ұлысы қатарында саналды деген сөз. Одан қалды, бұл шешім шығыс халықтарының, оның ішінде түркі тілдес халықтардың әлемдік өркениетке үлес қосарлық ұлы мәдениеті, әдебиеті, тарихы, тілі, ділі бар деген сөз.

Тәуелсіз мемлекет құрып, көгілдір көк туын желбіретіп, асқақтата тігіп, әлемдік қауымға дара мүше болып кіріп болашаққа қол созып, тәуекел атына мініп тұрған қазақ халқының мақтаныш сезіммен атап қана емес, шаршағанда тірегі болар, шалдыққанда тілегі болар Мырза Мұхаммед Хайдар Дулатидей ұлы ата-бабасы бар деген сөз.

Бұл күні әлемдік Дулатитануда Мырза Мұхаммед Хайдардың ұлы тұлға, шығыстанушы, тарихшы, көш бастаған көсем, сөз бастаған шешен, қол бастаған қолбасшы, мемлекет басқарған қайраткер екендігі айтылып келеді. Бірақ, осы 500 жыл тарихнамасы бар Дулатитанудың әлі күнге дейін толық бейнесі, адамзат баласы алдындағы, Орталық Азия халықтарының алдындағы орны, қасиеті толық ашылды деу қиын.

«Тарих–и Рашиди» – Орталық Азияның XVI ғасырдағы ересен тарихи ескерткіші ретінде жарық көрген кезден бері ғалымдардың назарына ілігіп, қауымда ерекше орын алып, тарих ғылымы үшін маңызы өте зор екені баршаға мәлім. Мәселен, Шығыс тарихының әйгілі зерттеушісі В.В. Бартольд «Тарих–и Рашиди» XIV–XVI ғасырдағы мұсылмандар тарихы әдебиетінің ең қызығарлық ескерткіші және Шығыс Түркістан тарихының ең маңызды түпнұсқаларының бірі деп атаған. Орталық Азия тарихын зерттеуші П.П. Иванов «Тарих–и Рашиди» бізге XIV–XVI ғасырлардағы Моғолстан өмірі туралы мәліметтерімізге негіз болған жалғыз дерек көзі деп жазған.

Мұхаммед Хайдардың «Тарих–и Рашиди» шығармасы Шығыс пен Батыс Еуропа елдеріне кеңінен тараған. Оның қолжазба көшірмесі, ал XIX ғасырдан бастап кітап етіп басып шығарған нұсқалар әлемнің көптеген елдерінде сақталған. Кейінгі шығыс зерттеуші ғалымдардың барлығы Орталық Азия, Шығыс Түркістан, Үнді, Тибет пен оларға іргелес елдерге қатысты тарих және географиялық мәліметтерді осы шығармадан алғанын айту керек.

Мырза Мұхаммед Хайдар Дулатиге дейін талай ұлы тарихшылар өтті. Бірақ олардан оның бірден-бір айырмасы ғалымның тарихты ғылыми негізге салуында. Ғалымның пікірінше, тарих жазуға, біріншіден, құранның 56–сүресінің (78–79) аятында келтіргендей «да, прикасаются к ней только очищенные (оған тек тазалар қол тигізе алады)». Басқаша айтқанда, тарихшы таза, адал, шыншыл, өткенге объективтілікпен қарайтын жан болуын қалайды. Ендеше, Мырза Хайдар тарихты құран сияқты қасиетті ғылым деңгейінде санайды. Екіншіден, ғалым тарих «служит познанию жизни предшественников (ата баба мұрасын анықтайды)». Бұл принципті біз тарихшылар бұл күні «тарихи принцип» деп айтып келеміз [3].

Манаш Қабашұлы Қозыбаевта тарихшы ретінде Мұхаммед Хайдар Дулати жөнінде сөз қозғамай, қалам тартпай кеткен емес. «Тарих–и Рашиди» еңбегін оқып, талдай келе М.Қозыбаев мынандай қорытындыға келген болатын: «Мырза Хайдар мемлекетті билеу жүйесінің гуманистік түрін уағыздаған. Пендешілікті қойып, құдайына сыйынып, адами қасиеттерге негізделген қарым–қатынастары бар қоғамның жаршысы болды. Шығыстағы қоғамды варварлық, тағылық, азиаттық (азиатшина) деп елді үркіткен батыс ойшылдарына қарама–қарсы Мырза Хайдар мемлекет дегеннің болмысы адам үшін екендігін дәлелдеген», – деп өзінің еңбектерінде жазған [3].

«Батыр ел қорғаны», қазақ зиялылары хақындағы толғаулар ғұмырнамасы жазылар қайраткерлердің сипатын айқындайтын қасиеттерді еске түсіріп, түсіндіріп, ұғындырып отырады. Ал «Бізде ұлттық элита бар» деген тұжырымын қазақтың өткен–

кеткен, бүгінгі тарихымен дәлелдеуге ұмтылады. Әрі-беріден соң элита қатарына қосылу үшін нендей қайраткерлік қажет екендігін бажайлап, тарамдатып айтып та береді. Мәселен, “ұлт элитасы деп ұлтына сенетін, оның басына түскен қиындыққа, өз мүддесіне жететін, тығырықтан жол тауып, әлемдегі 2000–нан астам ұлт пен ұлыстардың ішінен «қазақ» деген ұлттың өркениеттік орнын тауып қана қоймай, оны өркениеттік талдаудың даңғыл жолына салып беруге өнерін, білімін, күш–қайратын, ар–намысын жегетін, керек кезде ең қымбатты өмірін беретін ұлт асылдары деген түйіндеуінде Азаматтықтың ең биік өрісін көреміз. Осы теориялық ойларды Манап Қозыбаев «Арыстары қазақтың» деген екінші тарауда нақты тұлғалардың іс–әрекеттерімен дәлелдеуге көшеді. «Мырза Мұхамед Хайдар Дулати дала өркениетінің шежіресі» деген бірінші мақаласының өзінде теориялық баяндауға көбірек деп қояды. Ең алдымен, әлемнің бар жақсылығы Еуропадан тарады деген жалған еуроцентризм қағидаларының арамза сырын ашып, кейінгі кемел ойларына жол ашып алыпты. «Шын мәнінде Орталық Азия халықтары өркениетінің әлемдік өркениеттегі мәртебелі орнын тұңғыш дәлелдеген Мырза Мұхамед Хайдар Дулати» болғандығын, осы көзқарастан айнымау қажеттігін дәлелдей келіп, Тарих–и–Рашиди өткенімізді зерттеудің методологиялық негізіне айналып, Дала өркениеттеріне негіз болған түркі тектестердің бірнеше ғасырлық тарихына үңіліп, азамат мәдениетіне қосқан үлестерін тарамдата баяндайды. Және бұл ғылыми толғаудың бір ерекшелігі, Манап басқа тарихшылардай деректерді көзге көлбеңдете бермей–ақ мәселенің ішкі сыр–құпиясын ашуға көп көңіл бөліпті. Соның арқасында ел билеушіге қажетті он шартты баяндап, әр мұсылманның 17 күнәдан ада болуына назар аударады, әр мемлекеттің этнотерриториялық болмысын, шарттарын білгірлікпен әңгімелейді.

Хайдар Дулати шежірешілер жақсы менен жаманды жасырмай жазу керегін айта келіп: «Олар әлем тарихы сақталуы үшін барлығын дәл, анық күйінде жазулары қажет. Олар өткенді оқу арқылы, сондай қателіктерді жібермеуге ұғынулары қажет» деп есептеген. Осының өзі жайлы М.Қозыбаев: «Хайдар Дулати тек қана кәсіби тарихшы емес, ол оның теоретигі, ғылыми негізге салушылардың бірі. Ол тарихи, ғылыми объективтік, диалектикалық байланыс, салыстырмалы кешенді, концептуальді зерттеу принциптерінің негізін қалаған ұлы тарихшы. Сондықтан да ол жазған «Тарих–и Рашиди» тарихи классикалық туынды», – деп жазып кеткен екен [2].

Мырза Мұхаммед Хайдар Дулати Қазақ хандығының құрылу тарихын тұңғыш рет жазған ғалым. Ол Қазақ хандығының бір мемлекетке біріккенін, оның деңгейі ортағасырлық ұлы мемлекеттер дәрежесіне жеткенін көрсетеді. Біздің оған қосарымыз: Қазақ хандығы екі сұлтанның қашақ болып, Моғолстанға барып паналағанынан пайда болмағанды. Шудың табаны, атақты Хантау өңірі, Ұлы Жетісу қазақ халқының құрамды бөлігі болған ежелгі туыс тайпалар. Олар дүркірей көшкен жоқ, отырықшы өзбектерден бөлінді, көшу тәуелсіздікке бел байлаудың түрі еді. Ақ Орданың құрамында ұлттық бірігу, кірігу процесі жүрді. Егер 1465–1466 жж. өзбек–қазақ деген ат көбірек аталса, Қасымхан тұсында тек қазақ деген атау басым. «Казахия» деген ат мемлекеттілікке Қазақ хандығына берілді. Ортағасырлық зерттеушілер «Қазақстан» деп атай бастады.

Бұл арадағы заңдылықтардың бар екендігін анықтаған да М. Қозыбаев еді, олар:

- 92 баулы қыпшақ бөліне бастады, жаңа ұлттар қалыптасты (Алты Алаш);
- Орталық Азияда ірі мемлекеттер бой көтере бастады;
- Қыпшақ болмысы мұңғылдарды жеңді. Ежелгі тілі бір, діні бір байырғы халықтар енші алуға, шаңырақ тігуге кірісті;

- Шоқан айтқандай, қазақтар Алтын Орданы өз мемлекеті деп санады. Бір ғасырға жетпей мұңғылдық болмыстан ештеме де қалмады. Ақ Орда шын мәнінде қазақ ордасы еді [2].

Ұрпағымыз мақтанышпен мәңгі естерінде ұстар М.Х. Дулати сияқты даналарымыздың әрқайсысының өмір жолдары сол өзі өмір сүрген заман тарихымен тығыз сабақтастықта жатыр. Жалпыға дами құндылық болып табылатын ата-анаға құрмет, халқын, елін сүю, қорғау, ар-намыстылық, ата-текті қастерлеу, бүкіл адамзаттық адамгершілік қасиеттерді ардақтау, ерлік деген ұғымдарды тәлім-тәрбиеде адамдық өлшемдердің көрсеткіші деп санасақ, адам бойына қуат берер осынау ізгі қасиеттерге баулуда М.Х. Дулати шығармаларынан алар тәлім-тәрбиеміз мол. Өзінің шығармаларында тұтастай белгілі бір кезеңдердің қоғамдық-әлеуметтік тарихи сипатын таныта алатын дидактикалық-философиялық сарындағы шығармалар, адамгершілік, этика, мораль тақырыптарында да адам өмірінің түрлі жағдайларына қатысты келістіре жазып, ел ішінде тәрбиелік міндет атқарып отырғандығы байқалады. Ерлік пен елдік, ынтымақ пен бірлік, жан тазалығы мен адал достық – бәрі де М.Х. Дулати шығармаларында философиялық тұрғыдан қарастырылып, бүкіл адами асыл қасиеттерді жинауға зор көмек беретін адам тәрбиесінің бастау бұлағы деп айтсақ, артық кеткендік емес.

Қорытындыны Манап Қабашұлы Қозыбаевтың сөзімен аяқтағым келеді: «Қазақ хандығы – ата тарихымыздың асқар белесі, заңды жалғасы. Мырза Мұхаммед Хайдар Дулатидың «Тарих–и Рашиди» еңбегі ата-баба тарихының толық қанды шежіресі, ал оның авторы тарихшы ғана емес, мемлекет қайраткері ғана емес, қолбасшы ғана емес, XVI ғасыр ұлы ойшылы, түркі әлемінің өшпес жарық жұлдыздарының бірі болып қала бермек!».

Әдебиет:

1. Асанбай А. Ұлы Тұранның ұлдары, Алматы: Нұрлы Әлем, 1998 ж.
2. Қозыбаев М.Қ. Өркениет және ұлт, Алматы: Сөздік, 2001 ж.
3. Қозыбаев М.Қ. Тарих зердесі. Замана асуы. 1–кітап, Алматы: Ғылым, 1998 ж.

ӘОЖ 581.54

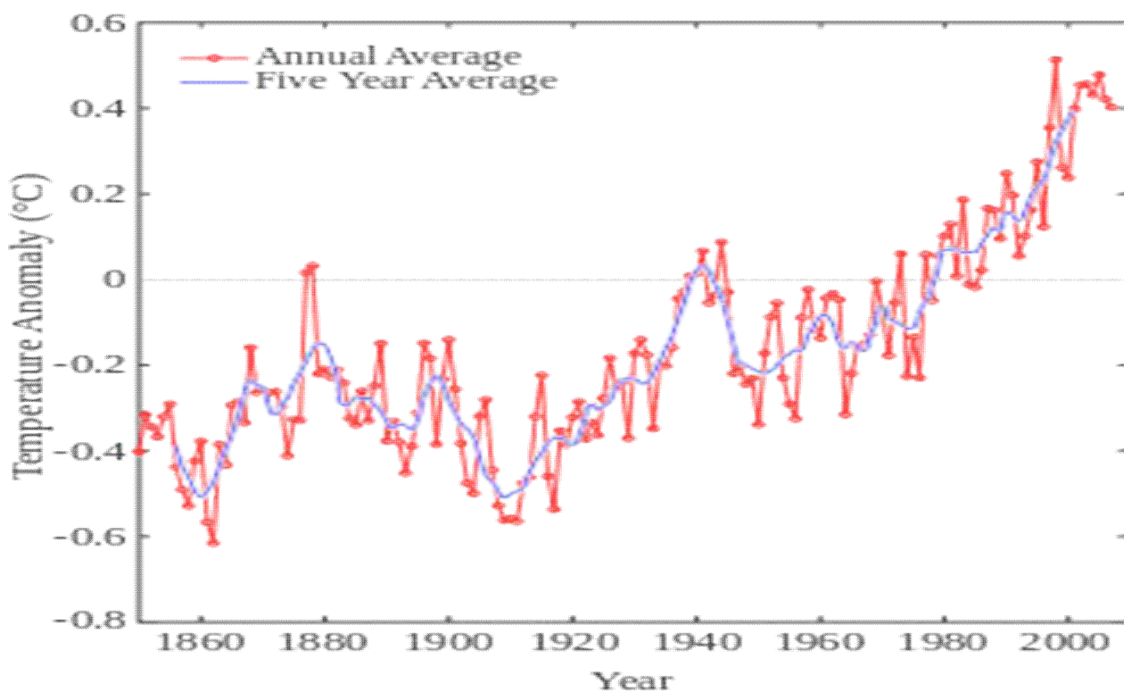
ЖАХАНДЫҚ ЖЫЛЫНУ ҚАУПІ

Аманжолқызы Ақнұр

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Соңғы уақыттары Жер шарында климаттың үлкен қарқынмен өзгеріп жатқанын байқауға болады. Әлемнің бір нүктесінде қар түсіп аяз орнаса, енді бір жерде аномалиялық аптап ыстық болып тұр. Климаттық өзгерістер айқын көрініс табуда.

«Жаһандық жылыну». Бәріміз естіп жүрген ұғым. Алайда күнделікті өмірде әсіресе соңғы уақыттары қолданыста жүрген бұл ұғымның астарында біз ойламаған шындық жатыр...

Сурет 1

Климаттың өзгеру қаупі туралы ең алғаш 1975 жылы сөз қозғалды. 1975 жылы 8 тамызда “Science” атты журналда америкалық климатолог Уоллес Брокер ауа райының күрт өзгере бастағанын алға тартып, алғаш рет “жаһандық жылыну” терминін өмірге әкелді. Ауа райының өзгеру құбылысын екі мың жылға тарта тарихы бар климатология ғылымы зерттеп келеді. Алайда өткен ғасырдың соңына дейін бұл ғылымның ізденістеріне адамзат қауымдастығы тарапынан аса бір қызығушылық таныла қойған жоқ.

Жаһандық жылыну – жердің бетіндегі орташа температураның артуы. Ауаны ластау, өнеркәсіп санының артуы, ормандарды құрту, жанартаулардың атқылауы ғаламдық жылынудың басты себептері болып табылды.

Мемлекет басшысы Н. Назарбаев 2015 жылы елордада өткен VIII Астана экономикалық форумында сөйлеген сөзінде жалпыға ортақ дамуға үлкен қатер төндіретін бірқатар мәселелерді атап өтті.

Соның бірі жаһандық жылыну, яғни, климаттың өзгеруі болатын. «Климаттың өзгеруі күткендегіден де жылдамдап отыр. Бұл соңғы сұрапыл апаттардың өткірлігінен көрінуде» деді Президент. Шынында жаһандық жылынудың салдарынан түрлі табиғи апаттар орын алуда. Сондықтан да бұл мәселеге бүкіл әлем алаңдауда.

Адамзат өзін бүкіл тіршіліктің төресі сезініп, түрлі тойымсыз әрекеттерге барды. Табиғат адамзаттың адам төзгісіз қиянаттарына төтеп бере алмай қалды. Соның кесірінен адам мен табиғат арасындағы байланыс ажырады. Бұл байланыстың тым алшақ кеткені соншалық, соңы жантөзгісіз толассыз апаттарға әкеп соқты.

Еуропаны неге жыл сайын су басады? АҚШ неге дауылдан теперіш көріп отыр? Африка не үшін құрғақшылықтан көз аша алмай қалды? Африка құрлығындағы құрғақшылықтың беті күшейгені сондай, Эфиопиядағы бүкіл өзен–көлдер тартылып қалған. Соның салдарынан, миллиондаған адам аштықтың құрбаны болды. Үндістан неше жылдар бойы аптап ыстықтың азабын шегіп келеді. Осының бәрі – адамзатқа төнген апат.

Бүгінде климаттың жылынуы әлемнің жан жарасына айналды. Сол себепті, дүниенің төрт тарабында түрлі талқылау басқосулар, маңызды шаралар өтіп, климат мәселесін мемлекет басшылары бір үстел басында «бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып» талқылады. Апаттың алдын алудың, онымен күресудің нақты жобалары қолға алынды.

Бұл мәселеге адамзат алғаш рет 1972 жылы назар аударып, Стокгольм конференциясында БҰҰ-ның қоршаған ортаны қорғау туралы бағдарламасы (ЮНЕП) белгіленді. Ол кезде әлем мемлекеттерінде 10 қоршаған ортаны қорғау министрлігі болатын, қазір олардың саны 110-ға жетті. Ал былтыр Парижде климаттың өзгеруі жөніндегі БҰҰ негіздемелік конвенциясы тараптары конференциясының 21-сессиясы өтті. Осы жиынға қатысқан Еуропа комиссиясының президенті Жозе Мануэль: «Біз табиғат заңдары мен ғылымға қарсы тұра алмаймыз. Ғылымға сәйкес, біз ғаламдық температураның 2 градустан артық көбеюін қабылдай алмаймыз» деді. Сөйтіп, конференция қортындысы бойынша, ғаламшарымыздағы ауа райының орташа жылыну деңгейін 2 градустан асырмау жөніндегі халықаралық келісімге қол қойылды.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев осы конференцияда сөйлеген сөзінде: «Климат саласында жаңа әмбебап келісімнің қабылдануы қатысушы мемлекеттердің температураның көтерілуін индустриялық кезеңге дейінгі уақытпен салыстырғанда цельси бойынша 2 градусқа дейін шектеу арқылы қоршаған ортаның тозуына жол бермеуге деген әзірлігін айғақтайды. Қазақстан ұлттық және өңірлік ауқымдағы экологиялық проблемалармен белсене күресіп жатқан ел ретінде осы тарихи оқиғаға айрықша мән береді. Біз әлемдік қоғамдастықтың барлық мүшесімен бұл салада өзара тығыз іс-қимылды дамытуды, сондай-ақ Париждегі Климаттық саммитте мақұлданған мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізуді жақтаймыз. Қазақстан өз міндеттемелерін орындауға және Парниктік қалдықтарды азайту жөніндегі жаңа келісімді имплементациялау ісіне өз үлесін қосуға әзір» деп баса айтты. Бұл да болса, Қазақстанның, ел президентінің бүкіләлемдік қатерге бей-жай қарамайтынын көрсетті. Елбасының алдағы жылы елімізде өтетін «ЭКСПО – 2017» көрмесінің бас тақырыбы «Болашақтың энергиясы» аталуы бекер емес. Себебі, жаһандық жылыну деген аждаһаға қарсы қолданар қару – осы жасыл технология мен энергия алудың баламалы жолын табу.

Сурет 2

БҰҰ сарапшыларының айтуынша, егер көмірқышқыл газының ауаға тарауы осы деңгейде жалғаса беретін болса, онда бұл ғасырда әлемнің орташа температурасы 3 градусқа көтеріледі екен. Былай қарағанда түймедей секілді көрінгенмен, бұл – ғаламат апат. Ауа райының орташа жылыну деңгейінің көтерілуіне байланысты Килиманджаро тауының биігіндегі тондар ери бастады. Бұл ғана емес, климаттың жылынуы әлемдегі мұздықтардың еруіне жол ашты. Әлемде атмосфера тепе-теңдігін сақтап тұрған екі ірі

мұздық бар десек, соның екеуі де ақырындап еріп келеді. Мұз қабатының қалыңдығы 4 шақырым болатын Антарктида, қалыңдығы 2 шақырымнан асатын Гренландия қауіпті жағдайды бастан кешіріп тұр. Қазір Гренландия мұздығының көз жеткізбес жылдамдықпен ерігені сондай, мұз суға айналып Атлант мұхитының айдынын толықтыруда. Осылайша, мұхиттардағы су деңгейі көтерілуде. Егер жағдай осылай жалғаса берсе, мұхит суларының жоғарылауының нәтижесінде, жер бетіндегі көптеген мемлекеттер су астында қалмақ.

Қазақстанның жаһандық жылынуға қарсы қадамдары, яғни, парниктік қалдықтарды азайтуға үлес қосатынын, «ЭКСПО – 2017» көрмесі «Болашақтың энергиясы» тақырыбымен өтеді. Одан бөлек, біздің ел 2009 жылы Киото хаттамасын ратификациялады. Сөйтіп, көмірқышқыл газын ауаға шығару қарқынын қысқартуға және тұрақтандыруға үлес қосты. Осы хаттамадағы парник газдардың көлемін қысқарту жобасы өте маңызды. Себебі, бұл – ғаламшарымызды жаһандық жылынудан, ғаламдық апаттан сақтауға арналған табысты қадам.

Жаһандық жылырудың негізгі себебі неде? БҰҰ мамандарының зерттеуінше, климаттың осыншалықты жылынуына ең бірінші кінәлі – адамзаттың өзі. Әлемде өндірістің, техниканың, транспорттың даму қарқынды жүргізілуде. Алайда осы ірі өндіріс орындарынан, сондай-ақ алпауыт электр стансаларынан бөлінген улы газдар биосфераның әлемдік жылынуын да күшейтіп отыр. Одан бөлек, парниктік газдардың ауаға таралуы да жыл санап көбейіп келеді. Парниктік газдар ғаламшарымыздың тепе-теңдігін сақтау үшін ауадай қажет. Алайда соңғы уақыттары тұрмыстық қызмет түрлері көбейгендіктен, парниктік газдардың да мөлшрін аспандатып алдық. Атмосферамыздағы парниктік газдардың көбеюі салдарынан, табиғаттың тепе-теңдігі бұзылды. Ғалымдар жаһандық жылыну жылдамдығы 2100 жылға таман 3, 7 градусқа дейін жетеді деген болжам айтуда. Бұдан бөлек, теңіз деңгейі 1–2 метрден 6–7 метрге дейін көтеріледі деп дабыл қағуда.

Бұл апаттар Қазақстанды да айналып өтпейтіні анық. Жаһандық жылырудың жалыны бізді де шарпып отыр. Климаттың күрт өзгеруі біздің елге де кесірін тигізуде. Қазірдің өзінде бізде су жетіспеушілігі 20 пайыздай. Егер тұтыну мен климат өзгеруі осы қалыпта сақталса, Қазақстанда су тапшылығының болуы ғажап емес. Тянь-Шань тауларындағы мұздықтардың еруі де басымызға әңгіртаяқ болып тиюі мүмкін. Себебі, мұздықтар ерісе, ауыл шаруашылығын, өнеркәсіптерді сумен қаматамасыз ету қиынға соғатын түрі бар. Ол аздай, біздегі бірқатар өзен-көлдердің тартылып қалу қаупі жоғары.

Қазақстанға климаттың жылынуынан келетін негізгі қауіп – қуаңшылық. Егер жағдай осылай жалғаса берсе, алдағы аз жылда біздің ел тақыр шөлге айналуы мүмкін. Осы уақытқа шейін Қазақстандағы ауа температурасы 1,3 градусқа дейін жылыныпты. Бұл дегеніміз – еліміздің 60 пайызы құрғақшылықтың қамытын киюі мүмкін деген сөз. Жаһандық жылыну тек біздегі ғана емес, әлемнің әр еліндегі тұщы су мөлшерінің басым бөлігін жойып жіберуге қабілетті, сондықтан бұл істе әрбірімізден лайықты әрекет керек.

Сурет 3

Жаһандық жылынудың себептері

–*Жер шарындағы Күн белсенділігінің артуы.* Жалпы жер бетіндегі климаттық өзгерістердің барлығы тікелей Күннің белсенділігіне байланысты.

–*Адам қолымен жасалған әрекеттері.* Өнеркәсіп, кәсіпорындар жұмысы, көліктердің шығаратын көмірқышқыл газы атмосферада көп мөлшерде жиналып қалады. Жерге түскен Күн сәулелерінің әсерінен көмірқышқыл газы сөйлемей ғаламшар қатты қызып кетеді. Көмірқышқыл газынан басқа жаһандық жылынуға әсер ететін басқа да газдар бар. Олар метан, азот оксиді және т.б сияқты газдар адам қолымен жасалады.

–*Климаттың өзгеруіне әсер ететін бірден бір себеп– мұхит.* Мұхиттағы ауа циркуляциясы өте аз зерттелген. Мұхиттағы орташа ауа температурасы 3,5 цельси градус екені белгілі. Судың құрамындағы көмірқышқыл газдар атмосфераға барады.

Біздің ғаламшарымыз қызып жатыр. Осы қызу– жер шарының мұз бөлігіне апаттық деңгейде әсер етуде. Ауа температурасы көтеріліп мұз еріп жатыр. Мұхит деңгейі осыдан 100 жыл бұрынғыға қарағанда 2 есе жылдам көтерілген.

Қазақстандағы жаһандық жылыну мәселесі

Соңғы уақыттары елімізде ауа–райы күрт ысып, тіпті Қызылорда облысында ауа–райы температурасы рекордтық 70 градус цельсиге дейін жеткені хабарланған. Ал, ШҚО–да құйын болып ТЖ кезінде бір адам қаза тауып, бірқатар облыстарда жауын–шашын салдарынан су тасқыны орын алды. Осының барлығына жаһандық жылынудың әсері бар ма?

Қазақстандық эколог Азаматхан Әміртай: «Қазақстан – әлемдік климаттың өзгеруіне септігін тигізіп жатыр» – дейді маман.

–*2016 жылы Африкада Марикендж қаласында климаттың өзгеруіне байланысты конференция өткен.* Әлемнің бірқатар елдері осы конференцияға қатысып, осы мәселе төңірегінде сөз қозғап, жаһандық жылынудың зардаптарын айтып қынжылды. Біздің ел үшін климаттың өзгеруі–фантастика. Ал өзге мемлекеттер үшін бұл үлкен проблема. Қазақстан да өз тарапынан климаттың өзгеруіне әсерін тигізіп жатыр. Ең алдымен Арал теңізі проблемасы осыған әсер

етеді. Арал теңізі құрғап кеткеннен аспанға тұздың ұшуы–климатқа әсер етсе, екіншіден еліміздегі

мұнайдың әсерінен шығатын парниктік газдар, көліктердің пайдаланатын жанармайы, көмір жағатын үйлер, ТЭЦ-тер, электр шамдары– Қазақстандағы климатта өзгеріске ұшырауына әсер етіп отыр.

Париж келісіміне отырған соң Қазақстан өз мойнына жауапкершілік алды. 2020 жылға дейін Қазақстан парниктік газдардың белгілі бір өлшемін азайту керек. Алайда бүгінгі таңда біз осы келісімге сәйкес іс–қимылдар жасап жатқан жоқпыз. Керісінше парниктік газдардың мөлшері көбейіп жатыр. Негізінен алғанда, күннің ысуы– жаһандық жылынудың басты себебі емес. Мұзды мұхиттың еруі мен ауа температурасының +1 градусқа ысуы да жылынуға әсер етеді.

Әлемде ауа температурасы +3 градусқа көтерілсе мұзды мұхит, Антарктида еріп, мұхиттағы су деңгейі өсіп, ол өз кезегінде ауыз судың тапшылығына әкеледі. Париж келісімі бойынша ауа температурасын +2 градусқа дейін ұстау керек. Қазақстан осы келісімге қол қойса да, энергияның балама көздерін табуға байланысты әрекет етіп жатқан жоқ. Осы 100 жыл ішінде біздің ғаламшарымыздың өмірі мен болашақтағы тіршілігі қандай болатыны белгілі болады. Жаһандық жылынудың қаупі–ол адамзатты ақыр заманға алып келуі мүмкін. Ауыз су таусылса, жер бетіндегі 8 млрд. адам сусыз қалады, құрғақшылық орнайды»–дейді эколог.

Жер ғаламшарының климаты ешқашан тұрақты болған емес, ол әрдайым өзгеріп отырған дейді ғалымдар. Жылы ауа–райын қақаған суық аязды кезеңдер алмастырып, адам да өз кезегінде мұндай климаттық өзгерістерге куә болған. Тарихи хроникалар мен метеорологиялық бақылаулар, мұхит түнбаларын зерттеу мен Арктика, Антарктида мұздарын талдау арқылы ғалымдар климаттың өзгеруін байқады.

Әлемдегі ең танымал климатолог, климаттың өзгеруі Халықаралық Үкімет сарапшылар тобының мүшесі Жан Жузель климаттың өзгеруі – үлкен проблемалық мәселе дейді.

«Климатты зерттеу соңғы 50 жылда жақсы қарқынмен жүргізіліп жатыр. Жаһандық жылынуды алдын–алуды қазірден бастау керек. Энергетика мәселесіне байланысты халықаралық комиссия 2020 жыл– соңғы мүмкіндік екендігін айтқан, одан кейін климаттың өзгеруіне әсер ету–пайдасыз, қайтарымсыз болады» дейді ол.

Аптап ыстық. Әлемде қазір түрлі апаттық жағдайлардың орын алуын байқауға болады.

Оңтүстік, Орталық Африкада қатты құрғақшылық орнап, теңіз деңгейі көтеріліп кеткен. Арктикаға жылы ауа тарап жатыр, ол өз кезегінде Канада мен АҚШ климатына әсер етеді.

2017 жыл – әлемдегі ауа температурасының рекордты деңгейге көтерілуімен тарихқа енді. Соңғы жылдары Арктикада ауа температурасы көтеріліп, мұздықтар еріп жатқандығы белгілі. Осыған байланысты Еуропа елдерінің бірқатарында аномальді ыстық тіркелді.

Мәселен, Грецияда шілденің басында ауа температурасы +46 градусқа дейін жеткен. Италияда маусымның басында қатты құрғақшылық пен ыстық ауа–райы 4–5 күн бойы елдің 13 облысында сақталған. Ал Жапонияда мамыр айынан бастап осы уақытқа дейін тұрғындар аптап ыстықтан зардап шегіп жатыр. Соңғы аптада Жапонияда 6 адам аптап ыстықтан көз жұмып, 17 адам зардап шеккен. 7600 адам аруханаға түссе, олардың 2,5 мыңы ауруханаға ұзақ уақытқа жатқызылған.

Сурет 4

Біріккен Араб Әмірліктерінің Мезайраа қаласында ең жоғарғы температура тіркелген. Онда температура +50,5 градусты құраған.

Калифорниядағы, Еуропа елдерінің бірқатары мен Францияда, Португалияда, Черногориядағы орман алқаптарының өртенуі мен осы апаттың салдарынан адамдардың зардап шегуі, жүздеген адамдардың эвакуациялануы— күннің күрт ысып кетуінен орын алып отыр.

Мәселен, Португалия ел тарихында болмаған өрттің орын алуына ауа-райы температурасының 40 градусқа дейін көтерілгендігі себеп болған. 17 маусым күні Педроган-Гранде да орын алған орман өртінің салдарынан 64 адам қаза тауып, 47 адам көліктерде тірідей өртеніп, жалпы 254 адам жараланған. 90 тұрғын үй мен 27 кәсіп орын зардап шеккен.

Сурет 5

Ал АҚШ-тың Калифорния штатында 16 шілдеде орын алған орман өрті 19,4 мың гектар жерді қамтып 5000-ға жуық адам эвакуацияланған.

Сурет 6

Жаз кезіндегі суық. Осы жылғы жаз ауа-райы тарапынан шын мәнінде түрлі ерекшеліктерге, тосын сыйларға толы болды. Әсіресе, Ресейдің Мәскеу қаласында маусым айында қар, бұршақ жауып, бұрын-соңды болмаған ауа-райы болды. 2 маусымда қар жауып, маусым айының ортасына дейін суық ауа райы сақталды. Күндіз ауа температурасы +15-ті құраған. Ең төменгі температура– 9,7 цельси градус болды.

2017 жылы әлемдегі ең төмен ауа температурасы Аргентинаның Сан-Карлос-де-Барилоче қаласында тіркелді. Ауа температурасы 25,4 градус Цельсиге дейін – рекордтық деңгейге түскен. Қатты суықтың кесірінен 4 адам көз жұмған.

Сурет 7

Жер шарының бір бөлігінде аптап ыстық, ал екінші бөлігінде мүлдем сол жергілікті аймаққа сай емес күннің сууы – климаттың өзгеруі себебінен дейді мамандар.

Су тасқыны. Жер шарының бірқатар аумақтарында қатты жауын-шашын салдарынан су тасқыны орын алып, сел жүріп өткен. Жапонияда маусым айында басталған апаттық жағдай әлі де жалғасын табуда. Соңғы жаңалықтарға сәйкес, Жапонияның Акита перфектурасында 350 миллиметрге дейін жауын жауып 25000 адамға тұрғылықты орындарын тастау туралы хабарлама келген. Ал Жапонияның оңтүстік-батысында су тасқыны салдырынан 34 адам қаза тауып, 10-ы із-түссіз жоғалды. Кюсю аралындағы жауын салдарынан 18 адам қаза тауып, 30-ы із-түссіз жоғалғаны белгілі болды.

Сурет 8

Қытайдың Юньнань провинциясында су тасқыны салдарынан 10 адам қаза тауып 1,2 мың адам эвакуацияланған. 200 ғимарат қирап, 2,4 мыңы зақымдалған. Ал қытайдың Шэньси провинциясының Юйлинь қаласында 2,9 мың тұрғыны эвакуациялаған.

Осы сияқты, Үндістанда су тасқынынан 2 миллион адам эвакуацияланып, 100-ге жуық адам қаза тапқан. Бұдан бөлек Шри-Ланка да, Ауғанстанда, Тайландта су тасқыны орын алғанын атап өтуге болады. Әлемдегі орын алған су тасқынының басты себебі-теңіз суларының деңгейінің нормадан көтеріліп жағаға шығып жатқандығы бір болса, толассыз жауындардың салдары да селдің орын алуына әсер етіп отыр.

Климатологтар мен ғалымдардың айтуынша, мемлекеттердің көпшілігі, тіпті Еуропа елдері барлығы дерлік климаттың өзгеруіне дайын емес. Сондықтан адамдарға табиғат катаклизмдеріне қазірден бастап дайындалу керек. Қазіргі уақытта тек Нидерландыда ғана арнайы шлюздар, өзендегі, арнадағы не порттағы кемеңі суының деңгейі одан жоғары не төмен келесі басқа арнаға ауыстыруға арналған гидротехникалық құрылғылар бар. Осыған ұқсас қондырғы Петербор жағалауында да орнатылған екен.

Жаһандық жылынудың салдары

Үлкен қалалар зардап шегеді. Ірі қалалардың климаты ауыл аймаққа қарағанда біршама өзгешеленеді: желдің жылдамдығы, ылғалдық, ауа температурасы сынды мәселелер бойынша салыстырмалы түрде айырмашылық бар. Жаһандық жылыну қалаларға үлкен әсер тигізеді. Әсіресе, атмосфераны салқындату, ауаны ылғандандыру мақсатында көп мөлшерде энергия қажет болады. Адамдарға ыңғайлы жағдай жасау үшін жұмыстар істеліну керек болады. Жылы ауа тиісінше көбірек ластанған. Сондықтан температураның көтерілуінен судың сапасы да нашарлайды. Сонымен бірге

ыстық температурада жұмысшылар мен қызметкерлер дұрыс, сапалы қызмет істей алмау себебінен еңбек өнімділігі төмендейді.

Адамдар зардап шегеді. АҚШ ғалымдары дәлелдегендей, Жер шары температурасының көтерілуінен адамдардың көпшілігі ұйқысыздықтан зардап шегетін болады. Температура мен ұйқы сапасын зерттей келе ғалымдар осындай тұжырымға келген. Ыстық ауа–райында ұйықтау қиын болғандықтан, 750 мың американдық азаматтар мұндай кезде мүлдем ұйықтамайтындықтарын жеткізген. Осы орайда ұйқысыздық адамның денсаулығына тікелей әсер етеді. Тек қана физикалық қана емес, аз ұйқы сонымен бірге адамның психологиясына да әсер етеді

Егер жаһандық жылыну жылдам жүзеге асатын болса, ғалымдардың болжауынша 50 жылда мұздықтар еріп бітеді. Жағажайдағы елдер суға батып, Жер шарын мұз басады. Ауаның орташа температурасы 10–15 градусқа төмендейді. Ауа температурасының өзгеруінен сезімтал адамдар қатты зардап шегіп, көз жұмады. Ағаштар климаттың өзгеруіне өте баяу бейімделетіндіктен жойылып кетеді. Боран, дауыл, құйын, су тасқыны секілді апаттар жиілей түседі. Ауыз сулардың тапшылығы орын алып, түрлі эпидемиялар мен аурулардың пайда болуына әсер етеді. Осы орайда жаһандық соғыстың орнау қаупі де бар.

Жаһандық жылынуды алдын–алу

Адам Жер ғаламшарының климатын өз бақылауына алады деген көзқарас бар. Қаншалықты рас? Оны әрине уақыт көрсетеді. Қазіргі кезде жаһандық жылынуды алдын–алу үшін тың идеялар айтылып, тәсілдер ойластырылуда. Энергоресурстарды пайдалану мәселесі, парниктік газдарды, соның ішінде көмірқышқыл газының атмосфераға таралуына тосқауыл болуға әсер ететін әдіс–тәсілдер бар. Мәселен, парниктік газдардың ауаға таралуын тежеу – организмдерді жерлеу мен жасанды ағаштарды пайдалану арқылы жүзеге аспақ. Әрине, мұндай құрылғыларды жасап шығару үшін уақыт пен қыруар қаражат керек.

«Жаһандық жылынудың алдын–алуға болады»–дейді эколог Азаматхан Әміртай. Ол үшін әлем елдері келісім шартқа отыру керек. Қазіргі кезде Еуропа елдерінің бірқатары балама энергия көздеріне 30–40%–ға көшті. Осы бағытта Америка, Еуропа елдері жақсы жұмыс жасап жатыр. Қазақстан, Ресейге жаһандық жылыну мәселесін алдын–алуға байланысты қыруар жұмыс атқару керек. Мәселен, біздің елімізде балама энергия көзін пайдалану тек 1% ғана. Бұл өте қиын жағдай. Жер шарының болашағын, ұрпағымыздың болашағын ойлауымыз керек. Істейтін жұмыс өте көп»–дейді маман.

Ал қазіргі жағдайда АҚШ пен Қытай зиянды әрі қауіпті газдарды атмосфераға шығару бойынша бір–бірімен жарысып келетінін ескерсек, адам өз денсаулығы мен болашағын шетке ысырып отырған уақытта, жаһандық жылыну мәселесінде прогресс, өзгеріс болады дегенге үміт те жоқ.

Әдебиет:

1. <https://egemen.kz/article/eger-zhahandyq-zhylynu>.
2. Серікбол ХАСАН «Айқын» республикалық қоғамдық–саяси газеті, 21.10.2016.
3. Назерке МҰСА «Қамшы» порталы, 26/07/2017.
4. «Baribar» интернет–порталы.
5. Ақмырзаева М.И. Экологиялық білім негіздері//Экологическое образование в Казахстане.–2006.

ӨЛІМ ЖАЗАСЫН ТАҒАЙЫНДАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Ахмет Б., Бажай Х.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

2015–ші жылғы 1–ші қаңтардан бастап қолданысқа енгізілген Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексінің 40–шы бабының (Жаза түрлері) 2–ші бөлігінің 5) тармағына сәйкес өлім жазасы қолданылуы мүмкін екендігі анық көрсетілген. Осыған сәйкес, Қылмыстық кодексінің 47–шы бабында өлім жазасы былайша сипатталады:

1. Өлім жазасы – ату жазасы адамдардың қаза табуымен ұштасқан террористік қылмыстар үшін, сондай–ақ соғыс уақытында жасалған аса ауыр қылмыстар үшін ең ауыр жаза ретінде белгіленеді, ондай жазаға кесілген адамға кешірім жасау туралы өтінішхат беру құқығы беріледі.

2. Өлім жазасы он сегіз жасқа толмай қылмыс жасаған адамдарға, әйелдерге, алпыс үш жастағы және ол жастан асқан еркектерге тағайындалмайды.

3. Қазақстан Республикасының Президенті өлім жазасын орындауға мораторий енгізген кезде, өлім жазасы туралы үкімді орындау мораторий қолданылған уақытқа тоқтатыла тұрады.

4. Өлім жазасы туралы үкім күшіне енген кезінен бастап ерте дегенде бір жыл өткеннен кейін, сондай–ақ өлім жазасын орындауға мораторийдің күші жойылған соң ерте дегенде бір жыл өткеннен кейін орындалады.

5. Өлім жазасы кешірім жасау тәртібімен өмір бойына бас бостандығынан айыруға немесе белгілі бір мерзімге бас бостандығынан айыруға қылмыстық–атқару жүйесінің төтенше қауіпсіз мекемесінде жазасын өтей отырып, ауыстырылуы мүмкін. Өлім жазасына кесілген адамдардың, өлім жазасын орындауға мораторийдің күші жойылған жағдайда, мораторий енгізілгенге дейін олардың өтінішхат бергеніне немесе бермегеніне қарамастан, кешірім жасау туралы өтінішхат беруге құқығы бар», –деп айқындалған [1].

Жазаның ең қатал түрі өлім жазасын тағайындаудың құқықтық негіздеріне кеңірек талдау жасау үшін, ең әуелі халықаралық құқықпен конституциялық нормалардың қағидаттарына үңілетініміз сөзсіз.

Қазақсан Республикасы Конституциясының 15–ші бабының 2–ші тармағында: «Ешкімнің өз бетінше адам өмірін қиюға хақысы жоқ. Өлім жазасы адамдардың қаза болуымен байланысты террористік қылмыстар жасағаны үшін, сондай–ақ соғыс уақытында ерекше ауыр қылмыстар жасағаны үшін ең ауыр жаза ретінде заңмен белгіленеді, ондай жазаға кесілген адамның кешірім жасау туралы өтініш ету хақы бар», – дейді [2]. Нормаға түсіндірме берсек, адамның өз бетінше өмірін қиюға тыйым сала отырып, заңды негізде өмірді қию мүмкіндіктерін де жокқа шығармайды. Заңды жағдайларда белгіленген өлім жазасын қолдану оның бірден–бір негізі болып табылады. Бұл конституциялық норманың қолданылуы баршаға қаратылған. Біреудің біле тұра немесе білместікпен өмірін қию оның мазмұнындағы заңға сыйымды іс әрекетті заңға терісінен бөліп алуға мүмкіндік беретін негізгі белгі болып табылады. Өзге біреудің өмірін қиған адамның іс әрекетін қылмыстық немесе заң шеңберінде жасалған деп саралау, осы деректің шынайылығын анықтауға тікелей байланысты болады. Заңмен көзделген ерекше жағдайларда адамның өмірін қиюға жол беріледі, тиісінше, ол қылмыстық әрекет ретінде қаралмайды. Ондай жағдайларға соғыс

уақытында Отанды қорғауды, құқыққа қарсы қолсұғушылықтан қажетті қорғанысты, заңды түрде ұстауды жүзеге асыруды немесе заңды негізде қамауда отырған адамның қашып кетуін болдырмауды, егер оларды іске асыру шарттары сақталған болса, терроризмге қарсы операция өткізу кезін және басқа да кезеңдерді жатқызуға болады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 15-ші бабының 2-ші тармағында адамдардың қаза болуымен байланысты террористік қылмыстар жасағаны үшін, сондай-ақ соғыс уақытында ерекше ауыр қылмыс жасағаны үшін, ондай жазаға кесілген адамға кешірім жасау туралы өтініш ету құқығы беріле отырып, ең ауыр жаза ретінде заңмен белгіленетін өлім жазасы түріндегі қылмыстық жазаны қолданудың негізгі бастаулары беріледі. Бұл конституциялық қағидалар: 1) өлім жазасы түріндегі жазаның ерекше сипаты; 2) өлім жазасы көзделуі мүмкін қылмыстардың санаттары; 3) өлім жазасына кесілген адамның кешірім жасау туралы өтініш ету құқығын баянды етеді.

«Қазақстан Республикасы Конституциясының 52-ші бабының 4-ші тармағын, 71-ші бабының 5-ші тармағын, 79-шы бабының 2-ші тармағын, 83-ші бабының 3-ші тармағын, 15-ші бабының 2-ші тармағын ресми түсіндіру туралы» 2003 жылғы 30 қаңтардағы № 10 қаулысында Конституциялық Кеңес «Ең ауыр жаза жөніндегі норманы шектемелі деп санаған жөн, өйткені ол ауырлығы басқа дәрежедегі қылмысқа емес, тек ерекше ауыр қылмысқа ғана қолданылады. Өлім жазасы тағайындалуы мүмкін ерекше ауыр қылмыс үшін заңда өлім жазасынан басқа да жаза белгіленуі мүмкін», – деп түсіндірді [3].

Бұл түсіндірме Қазақстан Республикасы Конституциясының 15-ші бабы 2-ші тармағының ескі редакциясына қатысты берілуіне қарамастан, Конституциялық Кеңес білдірген құқықтық көзқарас, жаңа жағдайларда да өзекті болып табылады.

Қазақстан өз тәуелсіздігіне қол жеткізген сәттен бастап, өлім жазасын бірте-бірте жою бағытын үнемі ұстанып келе жатқанын атап өткен жөн, бұл бағыт 20-шы ғасырдың 90-шы жылдарының бірінші жартысынан бастап дәйектілікпен іске асырылып келеді.

Қазақстан Республикасының 1993-ші жылғы бірінші Конституциясының 8-ші бабында «өмір сүру құқығы – әрбір адамның табиғи және ешкім айыра алмайтын құқығы. Ешкімнің өз бетінше өмірін қиюға болмайды. Өлім жазасы ерекше жағдайларда ғана соттың үкімімен тағайындалуы мүмкін. Өлім жазасына кесілген әрбір адамның кешірім жасау туралы өтініш ету хақысы бар» деп баянды етілген болатын [4]. Одан кейінгі жылдары мемлекеттің бүкіл құқықтық саясаты Конституцияның және Қазақстан Республикасы Президентінің 1994-ші жылғы 12-ші ақпандағы № 1569 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасындағы Құқықтық саясаттың мемлекеттік бағдарламасының ережелеріне негізделді [5]. Бұл құжаттарда қылмыстық саясат жазалау жүйесін өзгертуге бағытталды, атап айтқанда, «өлім жазасы көзделген қылмыстардың санын шектеу» айқындалды. Осыған орай, заңнамалық шаралар қабылдау нәтижесінде, бірқатар қылмыс жасағаны, соның ішінде «Қарақшылық» (63-бап), «Жазаны ауырлататын жағдайда зорлау» (101-ші баптың 4-ші бөлігі), «Жазаны ерекше ауырлататын жағдайда пара алу» (146-шы баптың 3-ші бөлігі) үшін тағайындалатын ең ауыр жаза жойылды.

Қазақ КСР-інің 1959-шы жылғы Қылмыстық кодексінің қолданылу мерзімі аяқталар кезге қарай санкцияларында ең ауыр жаза көзделген 24 бап болатын. Осы кодекстің «Ең ауыр жаза – өлім жазасы» деп аталатын 22-ші бабында: «Мемлекеттік қылмыс жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық туралы» КСРО заңымен көзделген жағдайлардағы мемлекеттік қылмыс үшін, КСРО және Қазақ КСР-інің қылмыстық заңдарының баптарында көрсетілген, қасақана кісі өлтіргені үшін, ал жекелеген, КСР Одағының заңдарымен арнайы көзделген жағдайларда, сондай-ақ басқа да кейбір аса

ауыр қылмыстар жасағаны үшін жауаптылық белгілейтін, жазаны ауырлататын жағдайларда қасақана кісі өлтіргені үшін ең ауыр жаза түрінде, келешекте толық жойылғанға дейін, өлім жазасы ретінде – ату жазасын қолдануға жол беріледі», –деп белгіленген болатын [6]. Өлім жазасы қолданылмайтын азаматтар санаттары тек қылмыс жасағанға дейін жасы он сегізге толмаған адамдармен, сондай-ақ қылмыс жасау уақытында, үкімді шығару немесе орындау сәтінде жүкті болған әйелдермен ғана шектелетін.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы Конституциясының 15-ші бабының 2-ші тармағының бастапқы редакциясы ең ауыр жазасының қолданылу аясын тек аса ауыр қылмыстармен шектейтін. 1997-ші жылы Қазақстан Республикасының алғашқы Қылмыстық кодексі қабылданар кезде жазаның осы түрін белгілейтін Қылмыстық кодекс баптарының саны 17-гедейін қысқартылып, олардың қатарына адамның өміріне қол сұғатын аса ауыр қылмыстар, сондай-ақ соғыс уақытында немесе әскери әрекеттер жағдайында жасалған қылмыстар үшін, мемлекетке опасыздық жасағаны үшін, адамзат бейбітшілігі мен қауіпсіздігіне қарсы жасалған қылмыстар және аса ауыр әскери қылмыстар енді [7].

Қазақстан Республикасы Президентінің 2002-ші жылғы 20-шы қыркүйектегі № 949-шы Жарлығымен мақұлданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық саясат тұжырымдамасында өлім жазасын қолдану аясын бірте-бірте тарылту бағыты сақталып қалды [8]. Сонымен бірге өлім жазасын қолдануға мораторий жариялау мүмкіншілігі туралы мәселе де белгіленді. Мемлекет басшысының 2003-ші жылғы 17-ші желтоқсандағы № 1251 Жарлығымен Қазақстан Республикасында өлім жазасын толық жою туралы мәселе шешілгенге дейін оны орындауға ұзақ мерзімді мораторий жарияланды [9].

Елімізде 2007-ші жылғы мамырда жүргізілген конституциялық реформа ең ауыр жазаның қолданылу аясын тарылтуға бет түзеген бағытымызды жүзеге асыру процесінің жалғасы болып табылады [10]. Егер осыған дейін жоғарыда айтылғандай, Конституция аса ауыр қылмыстардың барлығына заңда өлім жазасын белгілеуге мүмкіндік беретін болса (ол кезде қылмыстық кодексте 50-ден астам қылмысқа өлім жазасы көзделген болатын), бүгінгі таңда өлім жазасы адамдардың қаза болуымен байланысты террористік қылмыстар жасағаны үшін, сондай-ақ соғыс уақытында ерекше ауыр қылмыстар жасағаны үшін, ондай жазаға кесілген адамдарға кешірім жасау туралы өтініш ету құқығы беріле отырып белгіленеді.

Бүгінгі таңның өзінде де, халықаралық терроризм актілерінің жаппай таралуы жағдайында, халықаралық қауымдастықтың бұл аса қауіпті құбылыспен күресудің тиімді тәсілдерін әлі де ойлап таппағаны, тиімді тетіктерін жасай алмай отырғаны анық байқалуда. Халықтың көпшілік бөлігі де тиісінше өлім жазасын сақтап қалуды терроризмге қарсы тұру құралы ретінде қарастырады. Міне, осы себептен де Қазақстан Республикасының 21-ші ғасырдың қауіп қатерлеріне барабар шара ретінде адамдардың қаза болуымен байланысты террористік қылмыстарды соғыс уақытында жасалған ерекше ауыр қылмыстармен іс жүзінде теңестіре отырып, қылмыстық құқықтық баға беруді жөн деп тапты.

Қолданыстағы заңнаманың Конституцияның 15-ші бабының жаңартылған нормаларына сәйкестендіру мақсатында Парламент 2009-шы жылдың 10-шы шілдесінде «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өлім жазасы мәселелері бойынша өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» № 175-IV ҚР Заңын қабылдады [11]. Жазаның бұл түрі 1997-ші жылғы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің бірнеше баптарының санкцияларынан (96-шы баптың 2-ші бөлігі «Адам өлтіру», 160-шы баптың 1-ші бөлігі «Геноцид», 165-ші баптың 1-ші

бөлігі «Мемлекеттік опасыздық» және кейбір әскери қылмыстар) алынып тасталды және өмір бойы бас бостандығынан айыруға ауыстырылды [7].

Осының нәтижесінде, Қазақстанда өлім жазасының қолданылу аясы едәуір тарылды. Осы бағыт 2015–ші жылғы 1–ші қаңтардан бастап қолданысқа енгізілген Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексінде де сақталды. Өлім жазасы бейбіт уақытта адамдардың қаза болуына ұштасқан террористік қылмыстарды істегендерге қолданылуы мүмкін. Мұндай қылмыстарға қылмыстық кодекстен 255–ші баптың 4–ші бөлігі – терроризм актісі; 170–ші баптың 4–ші бөлігі – жалдамалылық; 177–ші бап – Қазақстан Республикасы тұңғыш Президентінің – Елбасының өміріне қол сұғушылық; 178–ші бап – Қазақстан Республикасы Президентінің өміріне қол сұғушылық; 443–ші баптың 3–ші бөлігі – соғыс уақытында әскери қызмет атқарудан жалтару; 444–ші баптың 3–ші бөлігі – ұрыс жағдайында немесе соғыс уақытында жауынгерлік кезекшілікті атқару қағидаларын бұзу жағдайда істелген қылмыс құрамдары жатады.

Қылмыстық кодекстің 47–ші бабына сәйкес, өлім жазасы – ату соғыс уақытында мына төмендегідей қылмыстарды істегені үшін қолданылуы мүмкін: ауырлататын жағдайда адам өлтіргені (99– баптың 2–бөлігі); соғыс уақытында мемлекетке опасыздық жасау (175– баптың 3–бөлігі); соғыс уақытында бұйрыққа бағынбау немесе оны өзгедей орындамау (437– баптың 4–бөлігі); соғыс уақытында басшыға қарсылық көрсету немесе оны қызметтік міндеттерін бұзуға мәжбүр ету (438– баптың 4–бөлігі); соғыс уақытында басшыға қатысты күш қолдану әрекеттері (439– баптың 4–бөлігі); соғыс уақытында немесе ұрыс жағдайындағы қашқындық (442– баптың 4–бөлігі);

Өлім жазасын қарастырған Қылмыстық кодекс баптарының санкциялары баламалы болып келеді. Онда соттың 20 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру жазасын немесе өлім жазасын немесе өмір бойына бас бостандығынан айыруды қолдануына жол берілген. Іс жүзінде өлім жазасын сот іс бойынша аса ауыр кінәлінің қауіптілігін ерекше дәлелдейтін мән–жайлар болғанда ғана қолданады.

Өлім жазасы кешірім беру тәртібі мен жиырма бес жыл бас бостандығынан немесе өмір бойына бас бостандығынан айыру жазасына ауыстырылуы мүмкін. Өлім жазасын қолданғанда сот әрбір нақты іс бойынша жаза тағайындаудың жалпы негіздерін басшылыққа алады (ҚР Қылмыстық кодексінің 52–бабы).

Өлім жазасын қолдануға істелген қылмыстың ерекше ауырлығы, жазаны ауырлататын төтенше мән–жайлармен қатар қылмыс істеген адамның айрықша қауіптілігі, моральдық азғындыққа түсуімен бірге, айуандық іс–әрекеттерге барып, өте ауыр қылмыстар істеуі негіз бола алады. Сондықтан да өлім жазасы қолданылуы мүмкін қылмыстық істерді қарағанда сот барлық уақытта да сотталушының психикалық жай–күйін ерекше зерттейді.

Өлім жазасын қолдану барлық жағдайда істелген қылмыстың анықтаған мән–жайларын және сотталушыны мейлінше толық сипаттайтын мәліметтерге сүйене отырып, үкім дәлелденген болуы керек.

Өлім жазасын қолданудың ерекшелігі сол, бұл тұрғыдағы қылмыстарды қарау бірінші саты соттарының құзыретіне жатады және мұндай істерді қарау алқа билер сотының қатысуымен жүзеге асырылады (Қазақстан Республикасының Қылмыстық–процестік кодексі 52–ші бабының 1–ші бөлігінде) [12].

Жалпы әлем елдерінде бүгінгі таңда өлім жазасын қолданудың тәртібі әр түрлі жағдайда. Өркениетті елдердің көбінің қылмыстық заңнамалары бойынша өлім жазасы – Отанға опасыздық, шпиондық, қатыгездікпен адам өлтіру, күрделі қаражат талап ету мақсатында адам ұрлау, қасақана өрт қойғаны, тонау, сыбайлас жемқорлық және басқа да қылмыстарды жасағаны үшін тағайындалады. Франция, Италия, Германия, Скандинавия сияқты Еуропа елдерінде сондай–ақ Австралия, Латын Америкасында

өлім жазасын қолдану жойылса, 1976–шы жылы АҚШ Жоғары Соты керісінше өлім жазасын қолдануды дұрыс деп тапқан. Бүгінгі таңда АҚШ тың 37 штаты өлім жазасын қолданып отырғандығын білеміз.

Ал, Қазақстан Республикасында Ең ауыр жаза – өлім жазасын орындауға Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасымыз жариялаған мораторий жалғасып жатқанын ескерсек, Қазақстан Республикасында бұл жаза қылмыскерге тағайындалғанымен, баламалы санкциялардың нәтижесінде іс жүзінде қолданылмайды деп айтуға болады.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226–V ҚРЗ. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>.
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>.
3. Қазақстан Республикасы Конституциясының 52–бабы 4–тармағын, 71–бабы 5–тармағын, 79–бабы 2–тармағын, 83–бабы 3–тармағын және 15–бабы 2–тармағын ресми түсіндіру туралы Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің Қаулысы. 2003 жылғы 30 қаңтар N 10 adilet.zan.kz/kaz/docs/S030000010 /links.
4. Конституция Республики Казахстан от 28 января 1993 года http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1010212#pos=2;-114.
5. Қазақстан Республикасындағы құқықтық реформаның Мемлекеттік бағдарламасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің Қаулысы 1994 жылғы 12 ақпан N 1569. Күші жойылды – ҚР Президентінің 2006.01.09. N 1696 жарлығымен. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001569> /links.
6. Уголовный Кодекс Казахской ССР от 22 июля 1959 г. Утратил силу в соответствии с Законом РК № 168–I от 16.07.97 online.zakon.kz/document/?doc_id=1004273#pos=701;-52.
7. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі (Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдедегі N 167 Кодексі. Күші жойылды) – Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226–V Кодексімен [#z0](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970000167).
8. Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасы Қазақстан Республикасы Президентінің 2002 жылғы 20 қыркүйектегі N 949 Жарлығы. Күші жойылды – Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 17 маусымдағы № 102 Жарлығымен <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U020000949>.
9. Қазақстан Республикасында өлім жазасына мораторий енгізу туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2003 жылғы 17 желтоқсандағы N 1251 Жарлығы [#z0](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U030001251).
10. Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 21 мамырдағы N 254 Заңы [#z0](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000254).
11. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өлім жазасы мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 10 шілдедегі N 175–IV Заңы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000175>.
12. Қазақстан Республикасының Қылмыстық–процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231–V ҚРЗ. [#z7](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231).

ӨМІР СҮРУ ҚҰҚЫҒЫ – ӘРКІМГЕ ТУМЫСЫНАН ЖАЗЫЛҒАН, АБСОЛЮТТІҚҰҚЫҚ

Ахмет Б., Бажай Х.
(*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ*)

Құқықтық мемлекеттің шынайы бейнесін көрсететін айна ол – сол мемлекеттегі құқықтың үстемдігі. Құқықтың үстемдігі деген ең алдымен заң үстемдігін білдіреді. Кез келген мемлекетте басты, негізгі, маңызды деген қоғамдық қатынастар тек қана заңмен реттеледі. Қоғамдық өмірде заңның үстемдігі арқылы, барлық саяси институттарда жоғары рухты құқықтық қайнар көздер енгізіледі. Осылайша, адам мен азаматтардың құқықтарының мызғымастығы, әрі шынайылығы, олардың сенімді құқықтық мәртебесі, заңдық қорғалуы жан-жақты қамтамасыз етіледі.

Осылардың ең бастысы – «өмір сүру құқығы» адамның негізгі құқықтар арасында аса маңыздысы болып табылады. Өмір сүру құқығы қамтамасыз етілмеген жағдайда барлық басқа әлеуметтік, экономикалық, саяси, мәдени және басқа да құқықтар мен бостандықтар өзінің мәнін жоғалтады. Халықаралық құқықпен және конституциялық нормалармен қорғалатын өмір сүру құқығы әркімге тумасынан жазылған, абсолютті деп танылады, одан ешкім айыра алмайды, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады.

Осы құқық адамның өмірін кез келген құқыққа қайшы қол сұғушылық пен қатерлерден жан-жақты қорғайтын, адамның қалыпты және толыққанды өмір сүруі үшін құқықтық, әлеуметтік, экономикалық, экологиялық және өзге де жағдайларды қамтамасыз етуге мемлекеттің міндеттемесін білдіреді.

Осындай міндеттемелер адам мен азаматтың құқықтарына қатысы бар жалпы қабылданған халықаралық актілердің тұтастай қатарынан туындайды. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 3-ші бабында: «әркімнің өмір сүруге, бас бостандығына және жеке басына ешкім тимеуіне құқығы бар», – делінеді [1]. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық Пактінің де 6-шы бабында «Өмір сүру құқығы – әрбір адамның ажырамас құқығы болып табылады. Бұл құқық заңмен қорғалады. Ешкімнің де өмірі еріксіз қиылуға тиіс емес. Өлім жазасы жойылмаған елдерде, өлім жазасы тек қана айрықша ауыр қылмыс жасағаны үшін ғана, ең ауыр жаза ретінде беріледі» [2]. Бұл ретте, халықаралық құқықта өлім жазасына сот үкім шығарған адамдарға қатысты құқықтық рәсімдерді және заңдылықтың іс жүргізушілік кепілдіктерін мұқият сақтау қажеттігі ерекше атап өтіледі.

Қазақстан Республикасы Конституциясында да (1-ші баптың 1-ші тармағы) адамның өмір сүру құқығы ең қымбат құндылық ретінде баянды етіліп, мемлекеттің оны құрметтеуі және қорғауы жөніндегі міндеті айқындалған [3]. Конституциялық Кеңес өзінің бірқатар нормативтік қаулыларында да бұл көрсетілген норма-қағидат жалпы адамзат құндылықтарының басымдығын айғақтайды және Қазақстанда қолданылатын құқықтың тұжырымдамалық негізі болады деп атап көрсетті.

Осындай маңызды қағидалардың жүзеге асырылуына Конституцияның түрлі нормаларында баянды етілген кепілдіктер қызмет етеді, мәселен: қажетті қорғаныс құқығы (13-ші баптың 1-ші тармағы), қауіпсіздік пен тазалық талаптарына сай еңбек ету жағдайына құқығы (24-ші баптың 2-ші тармағы), неке мен отбасы, ана мен әке және баланың мемлекет қорғауында болуы (27-ші бап), денсаулығын сақтауға және

заңмен белгіленген кепілді медициналық көмектің көлемін тегін алуға құқығы (29—шы баптың 1—ші және 2—ші тармағы), адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны мемлекеттің қорғауы, адамдардың өмірі мен денсаулығына қатер төндіретін деректер мен жағдаяттарды лауазымды адамдардың жасырғаны үшін жауапкершілік белгіленуі (31—ші бап) және тағы басқалары [3].

Осындай тұжырымдар салалық заңнаманың да бүкіл мазмұнын қамтиды.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінде адамзаттың өмірі мен денсаулығына, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар, террористік қылмыстар және т.б. үшін жауаптылық туралы нормалар қолданылады [4]. Жеке адамға қарсы жасалған қылмыстар үшін жауапкершілікті көздейтін баптар 1997—ші жылғы 16—шышілдедегі № 167—1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде бірінші тарауға орналастырылған [5], бұған дейінгі Қазақ КСР—і Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімі (*ГЛАВА I. Государственные преступления*) аса ауыр мемлекеттік қылмыстардан басталған ал, жеке адамға қарсы қылмыстар (*ГЛАВА III. Преступления против жизни, здоровья, свободы и достоинства личности*) топтық объектілердің маңыздылығы тұрғысынан меншікке қарсы (*ГЛАВА II. Преступления против собственности*) қылмыстардан кейін орналасқан еді [6].

2015—ші жылғы 1—ші қаңтардан бастап қолданысқа енгізілген Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексінде адам өлтірудің (99—шы бап) жай және сараланған құрамында бас бостандығынан айыру мерзімінің ең төменгі шегі арттырылды [4]. Нәтижесінде қолсұғушыға анық шектен тыс, жағдай мәжбүр етпейтін зиян келтірілетін, қолсұғушылықтың сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесіне қорғанудың анық сай келмеуі қажетті қорғаныс шегінен шығу деп танылады. Мұндай шектен шығу қасақана зиян келтірілген жағдайларда ғана қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады (32—ші баптың 3—ші тармағы) [4]. Адамның өміріне қол сұғушы адамға, не қорғанушының немесе басқа адамдардың өміріне қауіпті қарулы шабуылмен немесе зорлық—зомбылықпен, не осындай зорлық—зомбылықтың тікелей қатерімен, не тұрғын үйге, үй—жайға басып кірумен ұштасқан өзге де қолсұғушылыққа тойтарыс беру кезінде адамға зиян келтіру, сондай—ақ егер қорғанушы қолсұғушылықтың кенеттен болуы салдарынан шабуыл қаупінің дәрежесі мен сипатын объективті бағалай алмаса, қажетті қорғаныс шегінен шығу болып табылмайды (32—ші баптың 2—ші бөлігі). Қазақстан Республикасының қылмыстық заңында бұрын белгісіз болып келген ешкімді де шет мемлекетке, егер сол мемлекетте оған азаптау, зорлық—зомбылық, басқа да қатыгездік немесе адамдық қадір—қасиетін қорлайтындай жәбір көрсету немесе жазалау қатері бар деп пайымдауға айтарлықтай негіздер болса, сондай—ақ өлім жазасын қолдану қаупі жағдайында, егер Қазақстан Республикасының шарттарында өзгеше көзделмесе, ұстап беруге болмайды деген норма бекітілді (9—шы баптың 3—ші бөлігінде) [4].

Алғаш рет Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінде (12—ші тарауы) «Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар» деген арнаулы тарау көзделген, ол қызметтері әркімнің өмір сүруге құқығын іске асыру мәселелеріне тікелей қатысы бар медицина немесе фармацевтика қызметкерінің жасаған қылмыстық жазаланатын әрекеттері бойынша қылмыс құрамдарын біріктіреді [4].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық—процестік кодексі қылмыстық процесс міндеттемелерінің ішінде қылмыстық құқық бұзушылықтан адамның өмірін, денсаулығын және басқа да заңды мүдделерін қорғауды айқындайды. Қылмыстық сот ісін жүргізуде процессуалдық әрекеттер жүргізген кезде адамдардың өмірі мен денсаулықтарына қауіп төндіруге тыйым салынады. Адамды қамауда ұстау, сондай—ақ қылмыстық құқық бұзушылық жасау күдігі бойынша ұстау оның өмірі мен

денсаулығына қауіп төнуді болдырмайтын жағдайда жүзеге асырылуы тиіс [7]. Осыған ұқсас ережелер Жедел іздестіру қызметі туралы Заңда да көзделген [8].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексі жазаларды немесе қылмыстық құқықтық әсер етудің өзге де шараларын орындаған кезде сотталғандардың өмірі мен денсаулықтарын қорғау бойынша шараларды қарастырады. 10-шы бапқа сәйкес сотталғандардың: жазаны орындайтын мекемелерден немесе органдардан жазаны өтеу тәртібі, шарттарды және олардың өзгеруі туралы ақпарат алуға; Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес Қазақстан Республикасының Президентінің атына кешірім жасау туралы өтінішхатпен жүгінуге; Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес ауызша және жазбаша өтініштермен, ұсыныстармен және шағымдармен жазаны орындайтын мекеме немесе орган әкімшілігіне, олардың жоғары тұрған органдарына, сотқа, прокуратура органдарына, өзге де мемлекеттік органдарға және лауазымды адамдарға, қоғамдық бірлестіктерге, сондай-ақ адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау жөніндегі халықаралық ұйымдарға жүгінуге; өздерінің адами қадір-қасиетінің танылуына, зорлық-зомбылықтан, азаптаудан, басқа да қатыгездік немесе адами қадір-қасиетін қорлайтын әрекеттерден немесе жазалаудан қорғануға; жазасын өтеу кезінде жеке басының қауіпсіздігіне; ана тілінде немесе өздері меңгерген кез келген басқа тілде түсініктемелер беруге және хат жазысуды жүргізуге, сондай-ақ ұсыныстармен, өтініштермен және шағымдармен жүгінуге, заңда көзделген жағдайларда аудармашының қызметін пайдалануға; Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен консультациялар, анықтамалар, құқықтық сипаттағы құжаттар жасау түрінде, сондай-ақ өзге де нысандарда білікті заң көмегін алуға, денсаулығын сақтауға және Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласындағы заңнамасына сәйкес білікті медициналық көмек алуға; мекеменің психологиялық қызметінің қызметкерлері және осындай көмек көрсетуге құқығы бар өзге де адамдар көрсететін психологиялық көмекке; Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес әлеуметтік және зейнетақымен қамсыздандырылуға; Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасына сәйкес қауіпсіз еңбек жағдайларына, демалуға, демалысқа, сондай-ақ еңбегіне ақы төленуге құқығы бар. Сотталғандарды клиникалық зерттеулерге ұшыратуға болмайды. Жазаны орындайтын мекеменің немесе органның әкімшілігі сотталған адамның өміріне, денсаулығына не қадір-қасиетіне қатер төнгенін анықтаған кезде, олар мұны жою бойынша, оның ішінде сотталған адамды оның келісу-келіспеуіне қарамастан, қауіпсіз орынға ауыстыру арқылы дереу шаралар қолданады (12-ші бап. Жеке бастың қауіпсіздігін қамтамасыз ету) [9].

Бірқатар кепілдіктер Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексімен қамтылған. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманың міндеттері – адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін, халықтың денсаулығын, санитариялық-эпидемиологиялық салауаттылығын, қоршаған ортаны, қоғамдық имандылықты, меншікті, қоғамдық тәртіпті және қауіпсіздікті, мемлекеттік билікті және мемлекеттік басқаруды жүзеге асырудың белгіленген тәртібін, ұйымдардың заңмен қорғалатын құқықтары мен мүдделерін әкімшілік құқық бұзушылықтардан қорғау, сондай-ақ олардың жасалуының алдын алу (6-шы бап). Әкімшілік құқық бұзушылық туралы іске қатысушы адамдардың ешқайсысын азаптауға, оларға күш қолдануға, қатыгездікпен немесе адами қадір-қасиетін қорлайтындай қарауға болмайды. Заңсыз әкімшілік қамаққа алудың, өмірі мен денсаулығына қауіпті жағдайларда ұстаудың, оған қатыгездікпен қараудың салдарынан жеке тұлғаға келтірілген зиян заңда көзделген тәртіппен өтелуге жатады (14-ші бап) [10].

Қазақстан Республикасының «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» кодексінің 140-шы бабының 3-ші бөлігінің 1-2-ші тармақтарына сәйкес

өмірге дем беру жөніндегі жасанды шаралар тек қана биологиялық өлім расталған немесе консилиум бас миының біржола семуін тіркеген кезде, жақын туыстарының және (немесе) заңды өкілдерінің бірауызды жазбаша келісімі болған кезде тоқтатылуы мүмкін екендігі айтылса, 141-ші бабына сәйкес эвтаназияны жүзеге асыруға тыйым салынады деп анық жазылған [11].

Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі адамды өлді деп танудың, сондай-ақ адамның өмірі мен денсаулығын сақтандырумен, өмір бойы асыраумен, өмірі мен денсаулығына келтірген зиянның орнын толтырумен, мұрагерлікпен және т.б. байланысты міндеттерді орындаудың тәртібі мен салдарын реттейді [12].

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын, өндірістегі бақытсыздық жағдайларын тексеру мен тіркеудің тәртібін, экологиялық апат және радиациялық қатерлі аймақтарда еңбек етіп, медициналық тексеруге жіберілген қызметкерлердің кепілдіктерін бекітетін нормалар көзделген [13]. Осының бәрі, басқа да заңнамалық ережелермен жинақтала келе, конституциялық құндылықтар иерархиясында өмір сүру құқығының басым тұратынын анық көрсетеді.

Қорытындылайтын болсақ, Қазақстан Республикасы Конституциясының 39-шы бабының 3-ші тармағына сәйкес, саяси себептер бойынша азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қандай да бір түрде шектеуге жол берілмейді. Конституцияның 11, 13–15-ші баптарында, 16-шы бабының 1-ші тармағында, 17-ші бабында, 19-шы бабында, 22-шы бабында, 26-шы бабының 2-ші тармағында көзделген нормалардан тұжырымдайтынымыз – адамның өмір сүруге құқығы мен бостандықтары ешбір жағдайда да, тіпті конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатында да шектелмейтіндігі баянды етілгендігін әркез назарда ұстануымыз қажет.

Әдебиет:

1. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001>.
2. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті (Нью-Йорк, 1966 ж. 16 желтоқсан) http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000091_#z0.
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_.
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226–V ҚРЗ. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>.
5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі (Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдедегі N 167 Кодексі. Күші жойылды) – Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226–V Кодексімен http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970000167_#z0.
6. Уголовный Кодекс Казахской ССР от 22 июля 1959 г. Утратил силу в соответствии с Законом РК № 168–I от 16.07.97 online.zakon.kz/document/?doc_id=1004273#pos=701;-52.
7. Қазақстан Республикасының Қылмыстық–процестік кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231–V ҚРЗ. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>.
8. Жедел–іздістіру қызметі туралы Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154–XIII Заңы. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z940004000_#z0.
9. Қазақстан Республикасының Қылмыстық–атқару кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234–V ҚРЗ. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000234>.
10. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235–V ҚРЗ. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>.
11. Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 18 қыркүйектегі N 193–IV Кодексі. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K090000193_.
12. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім) Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_/k990409_.htm.

ӘОЖ 94 (574)

М.Қ. ҚОЗЫБАЕВ – ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНЫҢ ҚАЙТА ЖАҢҒЫРТУШЫ РЕФОРМАТОРЫ

Ахметқалиева Ақбота, Жұмағалиева Мөлдір
(*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті,
Тарих факультетінің I курс студенттері*)

Ғылыми жетекшісі: Дүкенбаева Задаш Оразғалиевна
(*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Тарих факультетінің
Қазақстан тарихы кафедрасының профессоры, тарих ғылымдарының докторы*)

Манаш Талғатбек
(*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Тарих факультетінің
Қазақстан тарихы кафедрасының оқытушысы, тарих магистрі*)

Қазақтың ұлттық Ренессансының басы Абай Құнанбаев болса, оны дамытқан әрі қалыптастырған XX ғасыр басындағы Алаш қайраткерлері дейтін болсақ, Тәуелсіз Қазақстан кезеңіндегі ұлттық тарихымыздың бастауында Манаш ағадай ұлт ұстаздарының болуын жоққа шығара алмаймыз.

Ғасырлар бойы армандаған тәуелсіздіктің таңы атты, тарихшылардың жұлдызды сәті туды. Академик ағамыз Манаш Қозыбаевтың екінші тынысы ашылды. Ол, өз әріптестерімен бірге «Еркін көшкен елің қайда, ел қорғаны – ерің қайда» деді де, қолына қаламын алып, ереуіл атқа ер салып, сайын дала кезіп, үйдегі–түздегі архивке үңгей бойлап, өткен ақтаңдақтар ізіне түсті. Халқымыздың даналық сөзінде: «мінсіз таза меруерт су түбінде жатады, мінсіз таза асыл сөз ой түбінде жатады» дегендей, «Алаш алаш болғалы алаша атқа мінгелі, ала–шұбар ту байлап. Алашқа ұран бергелі Әлім еді ағасы,» – деп Мұрат Мөңкеұлы айтқандай, М.Қ.Қозыбаев ел тарихшыларының нөкта ағасы ретінде көшті бастай жөнелді [1.1].

М.Қ. Қозыбаев 1931 жылы 16 қараша қазіргі Қостанай облысы Мендіқара ауданының Тазкөл басындағы ауылда шаруа отбасында дүниеге келген. Ұлы Отан соғысы жылдары жасөспірім бала кезінен колхозда еңбекке араласқан. 1947 жылы Ы.Алтынсарин атындағы Мендіқара педагогикалық училищесін үздік бітіріп, бір жыл Үлгілі жеті жылдық мектебінде мұғалім болып қызмет етеді. Болашақ ғалымның тәрбиесіне ата–анасымен қатар кейін көрнекті қайраткер болып танылған ағасы Қозыбаев Оразалы Әбілұлы айтарлықтай ықпал жасады.

1953 жылы С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің тарих факультетін үздік бітіріп, Қостанай педагогикалық институтында ғылыми–педагогикалық жұмысымен айналысады.

Талантты жас ғалым 1958 жылы сол кездегі Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті жанындағы Партия тарихы институтына қызметке шақырылып, онда аға ғылыми қызметкерден тарих ғылымының докторы (1969), профессор (1970), танымал ғалым дәрежесіне дейінгі жолдан өтті. 1961–1970 ж. М.Қ. Қозыбаев осы институттың ғылыми хатшысы, онан соң Қазақстандағы партия құрылысы тарихы бөлімінің меңгерушісі болып қызмет етті. 1974–1980 жылдары ол Алматы малдәрігерлік институтында, кейіннен С.М. Киров атындағы ҚазМУ–дың жанындағы Қоғамдық

ғылымдар пәндері оқытушыларының біліктілігін жетілдіру институтында кафедра меңгерушісі болды.

М.Қ. Қозыбаев 1980 жылдан Қазақ совет энциклопедиясының бас редакциясын басқарды. Оның басшылығымен сол кезеңде орыс және қазақ тілдерінде 4 томдық «Қазақ ССР» энциклопедиясы, «Алматы», «Қарағанды облысы» энциклопедиялары, Ш.Ш. Уәлихановтың 5 томдық толықтырылып, өңделген шығармалар жинағы және тағы да басқа іргелі еңбектер басылып шықты. Осы кезеңдерде М.Қ. Қозыбаевтың Қазақстанның, сондай-ақ жалпы КСРО-ның шығыс аймақтарының тарихы мен тарихнамасы және Ұлы Отан соғысы тарихы бойынша зерттеулері республикада, әрі одақ көлемінде жоғары бағаға ие болды. Оның «Казахстан–арсенал фронта» (1970), «Компартия Казахстана в период Великой Отечественной войны» (1964), «Ұлы ерлік» (1980) және басқа монографиялары мен Ұлы жеңіске қосқан үлесі туралы басқа да зерттеулері бүкіл Одақтық қауымға танылды. М.Қ. Қозыбаев зерттеулеріндегі КСРО-ның соғыс кезіндегі әскери-экономикасының құрамдас бөлігі ретінде өндіргіш күштерді елдің шығыс аудандарына, оның ішінде Қазақстанға көшіру, табиғат ресурстарын Отан қорғау мүддесіне тиімді пайдалану шаралары, КСРО халықтарының екінші дүниежүзілік соғыс майдандарына қатысуы, соғыс жылдарындағы елдегі қоғамдық – саяси өмір мен мәдениет сияқты күрделі мәселелер өзінің терең де жан-жақты ашылуымен сиппаталады [2, 11].

Сол кезде Одақ көлеміндегі Ұлы Отан соғысы тарихын зерттеуші жетекші маман ретінде М.Қ. Қозыбаев «Союз нерушимый» (М., 1982), «Во главе защиты Советской Родины» (М., 1984), «Советский тыл в первый период Великой Отечественной войны» (М., 1988), «История рабочего класса СССР» (Т.3. М., 1989) атты іргелі еңбектерді және осылар сияқты Москва, Баку, Новосибирск, тағы басқа қалаларда шыққан бірқатар кітаптарды жазуға қатынасты [3, 27].

1986 жылдың наурызынан М.Қ. Қозыбаев, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтында қызмет етіп, тарихнама және деректану бөлімінің меңгерушісі болды. 1988 жылы маусымда бірауыздан осы институт директоры болып сайланған сол уақыттан бері қызметін атқарады. 1980–жылдардың соңы мен 1990–жылдардың бас кезінде ұлттық сана-сезімнің күшеюі, кеңестік мемлекеттік жүйе мен коммунистік идеологияның күйреуі және тәуелсіз Қазақстан мемлекетінің жариялануы мен қалыптасуы тарих ғылымының қоғамдағы орнына түбегейлі өзгеріс еңгізгені аян. Осы кезден бастап академик М.Қ. Қозыбаев басқарған Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты Қазақстан тарихының өзекті мәселелерін зерттеуге орасан зор үлес қосып келеді.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің алғышарттары пайда болған 1980 жылдардың соңынан бергі уақыт ішінде Қазақстан тарихшылары академик М.Қ. Қозыбаевтың басшылығымен тарихи зерттеулер методологиясының мәселесі, жинақталған тарихи білімдерді қайта пайымдау, қазақ халқының шығу тегі мен этникалық тарихы, ұлттық мемлекеттілік пен ұлттық қауіпсіздік проблемалары, Қазақстанның саяси-әлеуметтік және экономикалық даму тарихының, Қазақстанның жалпы тарих тұрғысынан әлемдік қауымдастықтағы, оның ішінде ең алдымен Ресей және ТМД елдерімен, Қытаймен, алыс шетелдермен қарымқатынасына байланысты өзекті мәселелер отандық тарих ғылымының басым бағыттарына айналды.

Академик М.Қ. Қозыбаевтың өзі ғылыми зерттеу ісіне тікелей ұйтқы болып, қатынасып келеді. Ауыл шаруашылығын күштеп ұжымдастыру науқаны кезінде Қазақстанда орыналған зұлмат трагедиясы бүгінгі таңда барша әлемге аян. 1988 жылғы қарашада М.Қ. Қозыбаевтың инициативасы бойынша Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтында осы мәселеге арналған Бүкілодақтық ғылыми конференция шақырылған еді. Осы конференцияда Қазақстан мен Орта Азия

республикаларында ауыл шаруашылығын күштеп ұжымдастыру тарихы жан-жақты талқыланып, ақиқатқа жол ашылды. Осының нәтижесінде М.Қ. Қозыбаев және басқа ғалымдар 1989 ж. Москвадағы «Вопросы истории» журналында жариялаған мақаладан Қазақстандағы ашаршылық нәубетінің көлемі мен зардаптары әлемге тұңғыш рет аян болды [4.52].

1991 жылы қарашада Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі құрған Парламенттік арнайы комиссия сол кезде халық депутаты болған М.Қ. Қозыбаевтың басшылығымен бір жыл жұмыс істеп, 1920–1930 жылдардағы Қазақстандағы саяси қуғын–сүргін және 1931–1933 жылдарындағы жаппай ашаршылықтың себептері мен зардаптарын арнайы сараптаудан өткізді. Бұл комиссия жұмысының қорытындысы бүгінде барша жұртшылыққа белгілі.

1980–жылдардың екінші жартысынан бастап академик М.Қ. Қозыбаев 30–40–жылдардағы саяси қуғын–сүргіннің құрбандарын анықтау және оларды ақтау жолында жалпы мемлекеттік маңызы бар көлемді де жүйелі жұмыстар жүргізді.

1980–жылдардың соңы мен 1990–жылдардың бас кезі отандық тарих ғылымында ұлтзаттық қозғалыс тарихына байланысты, соның ішінде Кенесары Қасымов, Жанқожа Нұрмұхамедов, Әбдіғаппар Жанбосынов бастаған ұлт–азаттық қозғалыстары және Алаш қозғалысы мен Алашорда автономиясына қатысты тыңғылықты зерттеулер жүргізілуімен, сөйтіп объективті шындықты қалпына келтіруде елеулі жұмыстар атқарылуымен ерекшеленді. Сонымен қатар осы кезеңнен бері Қазақ хандығының тарихы жоңғар шапқыншылығына қарсы қазақ халқының Отан соғысы, Абылай ханның өмірі мен қызметі туралы және тарихымыздың басқа да өзекті проблемаларына байланысты ауқымды зерттеу жұмыстары жүргізіліп келеді. Соңғы он жыл ішінде осындай күрделі де аса қиын ізденістер мен зерттеулердің барысында М.Қ. Қозыбаев «История и современность», «Ақтандақтар ақиқаты», «Жауға шаптым ту байлап», «Тарих зердесі» (2 томдық), «Проблемы отечественной истории: методология, историография, и источники» (2 томдық), «Труд во имя победы» және тағы да басқа еңбектері дүниеге келді [5, 1].

Отан тарихы мен тарихнамасын зерттеудің жаңа концептуальдық тұжырымдарын айқындау және жинақталған материалдарды жаңа тұрғыдан зерделу нәтижесінде М.Қ. Қозыбаев басқарған институт 1993 және 1995 жылдары орыс және қазақ тілдерінде көне заманнан бүгінге дейінгі «Қазақ тарихының очерктерін» шығарды. Содан кейін М.Қ. Қозыбаевтың басшылығымен көне заманнан бүгінгі дейінгі «Қазақстан тарихының» 5 томдық академиялық басылымы шығарылды. Бұл ТМД мемлекеттерінің ішінде тұңғыш басылым болды. Мұндағы ең бастысы Қазақстан тарихының күрделі де өзекті мәселелерін зерттеуде идея берушісі де, ұйымдастырушысы да әрдайым М.Қ. Қозыбаевтың өзі екенін айтқан жөн [6, 71].

Академик М.Қ. Қозыбаев тарих ғылымында алғаш рет Еуразия кеңістігіндегі дала өркениетінің дамуы туралы тұжырымының негізін жасады. Академиялық ғылымының білім саласымен дәстүрлі байланыстарын дамыта отырып, М.Қ. Қозыбаев орта мектептер мен жоғары оқу орындарына арналған оқулықтар мен оқу құралдарын шығарды («Қазақстан тарихы» IX сынып оқулығы. А., 1991–2001; «Қазақстан тарихының хрестоматиясы». А., 1994. Біздер академик ағамыздың жетекшілігімен жазылған кітаптардан нәр алып өскен жастармыз. Біз сонымен мақтанамыз! Сөйтіп, академик ағамыз М.Қ. Қозыбаев тәуелсіз Қазақстан тарихының өзекті мәселелерін зерттейтін ғылыми мектептің негізін құрды [7, 21].

Осылайша тәуелсіздік жылдарында М.Қ. Қозыбаев елімізде тарихи сананы қалыптастыруға, рухани өмірдің жаңғыруы мен дамуына ұлтаралық жарасым мен халықтар бірлігін нығайтуға зор үлес қосты. Ол қазақ мемлекеттілігі тарихының, отаршылдық және кеңестік тоталитаризм жағдайындағы Қазақстан тарихының жаңа

концептуалдық бағыттарын қалыптастырудың, саяси қуғын–сүргін құрбандарын ақтаудың бастау көзінде тұрды. Академик М.Қ. Қозыбаев еңбектерінің негізгі мазмұны жалпыұлттық татулық пен Қазақстан халықтарының бірлігін нығайтуға, өскелең ұрпаққа рухани және патриоттық тәрбие береді. Сөзімізді Бақытжан Сәуекеновтың Манаш ағамызға арнаған «Манаш аға мәңгілік» – деген өлеңімен қорытындылағымыз келеді.

Ұлтымның қасиетін қастерлеген,
Намысты өзгелерге еш бермеген.
Қолдаған ізгілікті әр кез ағам,
Қашанда құрғақ сөзді қош көрмеген.

Ісіне ол ағаның сөзі лайық,
Мақтансам Манашыммен болмас айып.
Нар ұлы Мендіқара өлкесінің,
Алыбы қазағымның Қозыбаев.

Алыстан бәйтерек боп көрінесің,
Жыр болып жүрегімнен төгілесің.
Бұл күнде елің, жұртың сағынады,
Іздейді Қарағайлы көлі де шын.

Басқадан Манаш аға дарасың–ай,
Көңілің дарқан қазақ даласындай.
Танытқан қазағымды бар әлемге,
Жасай бер мәңгілікке Манашым–ай!

Сен бізге болдың аға жарық жұлдыз,
Өзіңді сағынышпен жыр қып тұрмыз,
Үлгі етіп бір өзіңді құрмет тұтар,
Бауырлас орыс, өзбек, тәжік, қырғыз.

Ереміз заман ағым ұлы көшке,
Жүресің аға, мәңгі біздің есте.
Ел–жұртың тойлап жатыр Манаш аға
Келгенде үш жиырма бес жетпіс беске!

Ізінді алға апарар мұрагермін,
Қазақтың мақтаны боп тұра бергің.
Тарайды есіміңіз сан Ұрпаққа,
Алаштың ер Манашы Құлагерім!

Әдебиет:

1. К. Сағадиев Қазақ тарихшыларының қолбасшысы // Қазақ әдебиеті. 2001, 23 қараша, 12–б.
2. М.Қ. Қойгелдиев, М.Қ. Қозыбаев және ұлттық тарихтың қайта жаңғыруы // Отан тарихы, 2002 ж. 24 шілде.
3. Ә. Тәттіғұлов. Өркениеттің дарабозы. // Отан тарихы, 2002 ж., 24 шілде, 16–б.
4. М.К. Қозыбаев. Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски. А. 2002 г. II том, 284–285 стр.
5. М.Қ. Қозыбаев Ақтаңдақтар ақиқаты. А., 1992 ж. 161–б.
6. М.К. Қозыбаев История и современность. А., 1991 г. 209–230 стр.
7. Қозыбаев Манаш, Тұлғалартұғыры / М. Қозыбаев; Құраст. І. Қозыбаев. – Алматы: ҚазАқпарат, 2009. – 540 бет. – (Ел және ер).

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ПРОБЛЕМАЛАР

Бақытжан А.Қ., Абдрахманова Д.С

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазіргі заман ғылым мен технологияның қарыштап дамып, өте жоғары деңгейге жеткен шағы десек болады. Соған сай сана өркениеті өрістеп биіктеп барады. Бір анығы, адамның санасы, дүниетанымы жоғарылаған сайын қоғам да өзгереді.

Мысалы, интернет жүйесі 1969 жылы 2 қыркүйекте пайда болып, қоғамға енгенде оны ең жас пайдаланушылар жасы 20–25 жастан асқан, ересек адамдар болса, қазіргі таңда интернетке 5–6 жастағы бала да әуес. Әрине, бәрін бірдей пайдалы деу артықтау шығар, сананы улап та жататыны бар. Бұл ақпараттық технологияның тым кеңінен қанат жаюының да салдары болар.

Алайда осындай құбылыстар орын алған қоғамымызда ұстанатын тек екі қағида бар: бірі – жан–дүниенің рухани тазалығы болса, бірі – сананың сергектігі. Біріншісіне жүрек, екіншісіне ақыл керек. Осыларды ұғып, білуге қайрат керек. Бұл – сонау ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басында өмір сүрген Абай Құнанбайұлының жазып кеткен қағидасы арқылы шыққан тұжырым. Әйгілі жазушы Мұхтар Әуезовтің «Ел болам десең – бесігіңді түзе» деген сөзінде сан–алуан астар бар. Кемеңгеріміздің бұл жерде «бесігіңді түзе» деген сөзді «ұрпағыңды түзе» деген сөздің баламасы ретінде қолданып отыр. Демек, ұрпақтың дүние танымы мен рухани байлығы үлкен жауапкершіліктің жүгі екені айқын.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің халыққа Жолдауында: «Біз Қазақстанның барлық азаматтарының отаншылдық сезімі мен өз еліне деген сүйіспеншілігін дамытуға тиіспіз» деп атап өткен болатын. Жалпы, Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың Мемлекеттік бағдарламасының негізгі міндеттерінің бірі қазақстандық патриотизмге, төзушілікке, биік мәдениетке, адам құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуге тәрбиелеу болып табылады. Бұл жастарға этнопедагогикалық негізде білім беріп, патриоттыққа тәрбиелеу ісіне нұсқау әрі оның қажеттілігін айқындайтын бағдарлама деуге болады.

Қазіргі күндегі Қазақстанның дербестікке жетуі халықтардың ұлттық дүние танымының өсуіне жағдай жасады. Елімізде соңғы жылы жоғары оқу орындарында тәрбие беру мәселесіне жаңаша көзқарас тұрғысынан қарауды және студенттердің патриоттық сана–сезімін, сапаларын, мінез–құлқын қалыптастыруды көздейтін тәрбиенің формалары мен әдістерін жетілдіруді талап етеді. Бұл бүгінде байсалдылық, табандылық, батылдылық, батырлық, қайсарлық туралы білім ғана емес, өнегелік, тәрбиелік көрсету қажет болып отырған уақытта аса маңызды.

Рухани құндылықтың астарында кең ұғым жатыр. Оның тәрбиелік мәні де терең. Меніңше, ол – отан, туған жер, отбасы секілді баға жетпес құндылықты сүйуге жетелейтін төте жолды мегзейді. Қандай да ел, азамат өз тарихын білу – ұлттық сана–сезімнің ажырамас бөлігі, ол этникалық тұтастықтың сақталуы мен оның келесі буындарда жалғасын табуда маңызды. Қазіргі ұрпақтың өз халқымен бірлігін сезінушілігі және өзін оның күллі тарихи жетістіктерінің тікелей мирасқоры мен нақты сақтаушысы әрі жалғастырушысы ретінде сезінуінің мәні өте зор. Осы тұрғыдан келгенде, кеудесі алтын сандық, яғни рухани бай жастардың өмірге, дүниеге көзқарасы да кең, қарақты келеді.

Бүгінде Қазақстанда жастардың отанға деген сүйіспеншілігі – қоғамдық қатынастарды демократияландыру және гуманизмдендіру негізінде патриотизмге жуықтайтын секілді. Бұндай жаңарған қазақстандық патриотизм мазмұнын қазіргі озық мәдениет құндылықтары ғана емес, сондай-ақ, қазақ мәдениетінің дәстүрлі құндылықтары, оның айрықша руханилық, азаматтық пен өнегелілікке ұдайы ұмтылушылық құндылықтары да құрайды. Орта ғысырдан бері Батыстың империалистік елдері қарудың күшімен Шығыс елдерін жаулап алып өздеріне отар жасаған болса, жиырмасыншы ғасырдың соңына таман бұрынғы бодандықта болған мемлекеттердің бәрі дерлік саяси тәуелсіздігіне қол жеткізіп, өздерінің ұлттық мемлекетін құрды. Соның бірі – Қазақстан.

Рухани бай адамның жаны таза, кіршіксіз деп жатамыз, ал, дүниеге танымы зор жастардың кемел келешекке ұмтылысы биік болуы да мүмкін. Демек, біз үлкен мемлекеттік ұлы мақсаттарды бағындыру барысында жастардың бойындағы асыл қасиеттерді әлі де бағалай береміз.

Әдебиет:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2030 Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы.– Алматы: “Ата мұра”.
2. Егемен Қазақстан 2012 ж. 10–12 б, б.
3. Сәбит Ибадуллаев. 2008 ж. Алматы қаласы.
4. Қазақстан саяси ойларының қалыптасуы мен даму.
5. Қазіргі жағдайдағы Қазақстандағы саяси ой– пікірлердің ерекшеліктері мен негізгі бағыттары.
6. Қазақстан қоғамының саяси өмірінде қоғамдық қозғалыстардың орны және рөлі.

УДК 341.123

ООН В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: СТАНОВЛЕНИЕ И ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ

Богатырева М. Р.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Исторической предшественницей ООН стала Лига Наций, созданная в 1919–ом году. Перед Лигой Наций стояла та же задача, что и впоследствии встала перед ООН, а именно не допустить новой войны и противодействовать агрессии. Начавшаяся Вторая мировая война в 1939 году обозначила не выполнение поставленной задачи, и фактически обозначился крах организации, хоть формально она и перестала действовать уже после окончания войны к 1946–ому году.

Негативный опыт Лиги Наций был учтен при создании Организации Объединенных Наций. Несмотря на схожесть поставленных задач перед ними, а именно поддержание международного мира и международной безопасности, предотвращение и устранение угроз миру и борьба с агрессией, улаживание или разрешение мирными средствами международных споров и многих других задач, ООН кардинально отличалась от своего предшественника механизмами подавления агрессии, которые выступали в виде целого комплекса военных, экономических и политических санкций, что могут применяться и при необходимости применяются против стран–агрессоров. Так Лига Наций, как международная организация, могла принимать аналогичные санкции, но каждое государство само решало участвовать ему в этом или нет, что оказывало малоэффективное влияние, поэтому фактически применялись

только моральные, психологические меры воздействия, что де-факто никак не влияло на конфликтные ситуации, а в случае с ООН санкции, что приняты Советом Безопасности, носят обязательный характер для всех стран-членов. Также Устав Лиги Наций не нес запрет войны как способа решения при спорных вопросах и конфликтах, что являлось огромным недостатком, учитывая целевое направление деятельности, что было учтено при создании ООН.

После своего создания международная организация сталкивалась с огромным количеством проблем в своём функционировании. Наиболее крупной вначале была холодная война, как противостояние СССР и США. В эти годы низкая эффективность работы оказала и соответствующее низкое влияние на мировой арене, ведь это фактически парализовало деятельности ООН, так как обе страны использовали свое членство в Совете Безопасности ООН. Практически все важные проблемы решались усилиями США и СССР, которые стояли за спиной участников в конфликтах, поддерживая одну из конфликтующих сторон. Обе державы оказывали блокирующее воздействие на работу Совета Безопасности ООН, используя своё право вето в тех случаях, когда предложенная ущемляла их интересы и (или) интересы их союзников. Достаточно вспомнить войну в Афганистане или Вьетнаме, вторжение США в Гренаду в 1983 году или Панаму в 1989-ом, ввод войск СССР в Венгрию в 1956 или в Чехословакию в 1968-ом году и т. д. Обе державы при этом абсолютно не обращали внимания на мнение мирового сообщества. ООН как международная организация оказалось бессильна.

К концу XX века в системе международных отношений произошли глобальные изменения, а именно произошел распад СССР и становление независимых государств, крах биполярной модели, развитие международного терроризма, демографический взрыв и многое другое. В таких условиях значение ООН и ее роль как главной международной организации, которая обеспечивала стабильность международных отношений, увеличились многократно, и одновременно встал вопрос о положении ООН в новых политических условиях. Дальнейшая история показала, как новая система привела к глобальным изменениям касательно политической карты в мире, и появились огромное количество локальных споров и конфликтов, что пришли на смену холодной войне. В Европе очагами конфликтов стала бывшая Югославия, в Африке это были Заир, Руанда, Сомали, Сьерра-Леоне. Задачей ООН было оперативно и адекватно отреагировать на эти конфликты и им подобные, принять соответствующие эффективные меры для их урегулирования. Но и этот период обозначился игнорированием организации, показав проблемные аспекты самой организации, их деятельности, и мирового сообщества в целом.

И на сегодняшний день идёт речь о том, что в ООН, с политической и юридической точки зрения, должны быть внесены изменения. По большей части это касается 2-ух моментов, а именно:

- расширение числа постоянных членов Совета Безопасности ООН
- и пересмотр права вето.

Еще в марте 2005-ого года Кофи Анан, Генеральный секретарь ООН, внёс предложение о расширении состава Совета Безопасности ООН до 24 государств-членов и, что самое главное, увеличить количество постоянных стран-членов с 5 до 10, соответственно включив так называемую G4, а именно Германию, Индию, Бразилию и Японию, а также добавить одну из стран Африки. Вариантов упомянутых Ананом два, а именно: 1-ый вариант это создать 6 новых стран постоянных членов, и добавить 3 новых непостоянных при общем количестве мест в совете равном 24; 2-ой вариант это создание 8-ми новых мест, которые будут переизбираться каждые 4 года, и добавить 1 непостоянное место при общем количестве мест равном 24 [1]. Данная инициатива

были заявлена для более объективного представления позиции мирового сообщества и улучшения деятельности ООН. Однако государства постоянные члены выступили против, мотивируя решение осложнением работы и процессом принятия решений.

В июле 2005-ого года, пять стран-членов ООН, а именно Аргентина, Италия, Канада, Колумбия и Пакистан, что представляют большую группу стран, названную как «Объединившиеся ради консенсуса» предложили другой проект, суть которого заключалась в сохранении 5-ти стран постоянных членов и увеличении числа стран непостоянных членов до 20 [2].

Таким образом, по большей части существуют 3 подхода в данной дискуссии, а именно:

1. Выступления против любых изменений в сформировавшейся системе.
2. Выступления против добавления стран постоянных членов, но за создание новой категории непостоянных членов.
3. И выступления за добавление постоянных членов в Совет Безопасности ООН.

Реформа Совета Безопасности Организации Объединенных Наций подразумевает самые разнообразные варианты изменений, которые включают в себя предложения как реорганизация постоянных и непостоянных стран-членов, и изменение или ограничение права вето.

Право вето является наиболее дискуссионным моментом в работе Совета Безопасности ООН. Право вето, которое закреплено за странами постоянными членами Совета Безопасности, было прописано в уставе организации в момент ее создания и формулировалось как «принцип единогласия постоянных членов Совета». Само слово «вето» никак не фигурировало, говорилось лишь о том, что «решения Совета Безопасности считаются принятыми, если за них поданы голоса 9 членов Совета, включая совпадающие голоса всех постоянных членов» [3]. Объяснялось это тем, что постоянные участники играют наиболее важную роль в мировой политике, и несут большую ответственность за сохранения мира и безопасности, так принцип солидарной ответственности должен был повысить уровень ответственности за последствия принимаемых им решений.

Сфера применения права вето является довольно широкой, распространяясь на важнейшие сферы деятельности международной организации, таким образом оно применяется:

- при приеме новых членов в ООН;
- при принятии дополнений к уставу ООН и выборе нового Генерального секретаря ООН;
- по предложениям о мирном разрешении конфликтов;
- при противодействии ситуациям, представляющим угрозу миру.

Главный недостаток данного права вето, это использование его странами в личных интересах, итогом которого становится ограничение возможной деятельности ООН. Любое решение, которое наносит некий ущерб государству постоянному члену, может быть заблокировано, и такое имело место быть уже неоднократно. Как исторический факт, наибольшее количество раз использовали права вето Российская Федерация и США.

Более того, само существование права вето привело к тому, что многие важные вопросы даже не обсуждаются, так как уже изначально было предельно ясно, что резолюция по этому вопросу принятой не будет. Так, например, Совет Безопасности ООН ни разу не обсудил вопросы, что связаны с Чечней, так как было явно, что Россия применит вето, вопросы по Тибету, так как вето применит Китай, вопросы по Северной Ирландии, так как своим правом воспользуется Великобритания.

Международная правозащитная организация Amnesty International, лауреат Нобелевский премии мира и премии ООН в области прав человека, в 2015 году призвала добровольно отказаться от права вето по решениям, относящимся к геноциду и массовому убийству мирного населения, при этом заявив, что вето используется для продвижения собственных политических интересах, а не в целях предусмотренных ООН [4, 5]. Стоит отметить, что еще в 2014 Франция выступила с такой же инициативой добавив ограничение использования вето и при военных преступлениях, совершаемых в массовых масштабах [6].

Необходим или полный отказ от единоличного права вето и переход к принятию большинством голосов, или же другой вариант, о котором уже шла речь выше, а именно ограничение использования права вето четко определенным перечнем международных проблем.

Также необходимо отметить сложность данного вопроса с юридической точки зрения, так как существует фактическая невозможность изменения данного положения при отсутствии единогласного решения всех 5 стран постоянных участников Совета Безопасности ООН, так данное право прописано в Уставе ООН, а устав можно изменить только при общем положительном решении, что невозможно учитывая критику данных предложений странами, что обладают этим вето.

XXI век ознаменовался глобальными проблемами общечеловеческого масштаба, решение которых возможно лишь совместными усилиями. Среди них стоит выделить мировой терроризм, экологические катастрофы, истощение ресурсов, проблемы голода, проблема «Север–Юг», демографические взрывы. Геноцид темнокожей молодежи в Бразилии, бача–бази в Афганистане и Пакистане, далиты в Индии, геноцид мусульман в Мьянме, мексиканские иммигранты в США, жестокая дискриминация женщин в Египте, Ираке, Саудовской Аравии, Сирии, Йемене и других странах, социальная стигматизация – все это лишь малая часть современных реалий. На сегодняшний день именно ООН является наиважнейшей международной организацией, и раз проблемы носят общемировой глобальный характер, то и решение должно быть на этом же уровне. Важно более рационально и эффективно подойти к исполнению уже намеченных целей, что возможно лишь путём объединения усилий всего мирового сообщества.

Литература:

1. При большей свободе: к развитию, безопасности и правам человека для всех: доклад Генерального секретаря ООН [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://www.un.org/ru/events/pastevents/largerfreedom.shtml> (дата обращения: 20.10.2018).
2. Uniting for Consensus' group of states Introduces text on Security Council reform to General Assembly. General Assembly [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://www.un.org/press/en/2005.htm> (дата обращения: 20.10.2018).
3. Устав Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://www.un.org/ru/documents/charter/index.shtml> (дата обращения: 20.10.2018).
4. Amnesty International Annual Report 2014/2015 [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://www.amnesty.org/en/latest/research/2015/02/annual-report-201415/> (дата обращения: 20.10.2018).
5. Amnesty calls on UN powers to lose veto on genocide votes [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://www.bbc.com/news/world> (дата обращения: 20.10.2018).
6. Франция предложила ввести ограничения на применение вето постоянными членами Совета Безопасности ООН [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://news.un.org/ru/story/2014/09/> (дата обращения: 20.10.2018).

ЗАЩИТА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В СЕТИ ИНТЕРНЕТ

Давлетбаева Д.Н., Айтбаев А.Н.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В информационной сфере сети Интернет имеют место многочисленные факты нарушения интеллектуальной собственности. Это обуславливает актуальность проблемы их эффективной защиты, включая правовую проблему доказывания нарушения интеллектуальных прав на соответствующие информационные объекты интеллектуальной собственности, размещенные и распространяемые в сети Интернет. Известны способы и средства правовой юрисдикционной защиты, суть ее выражается в том, что лицо, права и законные интересы которого нарушены неправомерными действиями, обращается за защитой к государственным или иным компетентным органам, которые уполномочены принять необходимые меры для восстановления нарушенного права и пресечения правонарушения.

Неюрисдикционная форма защиты охватывает собой действия граждан и организаций по защите гражданских прав и охраняемых законом интересов, которые совершаются ими самостоятельно, без обращения за помощью к государственным и иным компетентным органам. В статье 10 ГК РК указанные действия объединены в понятие самозащита гражданских прав и рассматриваются в качестве одного из способов защиты гражданских прав. Например, формой внесудебного разрешения споров с помощью третьей незаинтересованной стороны (посредника) является медиация (лат. *mediate* – посредничать) [1]. Комплексное применение этих мер защиты может обеспечить эффективную защиту интеллектуальных прав с учетом специфики глобальной сети (неопределенности ее правового статуса, массовости и географической распределенности доступа, экстерриториальности и коллективного – «сетевого» использования объектов интеллектуальной собственности, практической сложности установления нарушителя, нечеткости определения применимой юрисдикции, необязательности регистрации информационных объектов авторских прав и др.).

Прежде чем, разместить объект интеллектуальной собственности в сети Интернет, автор может по собственной инициативе применить различные организационные и технологические способы, направленные на защиту своих интеллектуальных прав, т.е. способы «самозащиты». В частности, обозначить удостоверение интеллектуальных прав (техническое и нотариальное). Техническое удостоверение авторских прав обычно осуществляется путем присвоения объекту интеллектуальной собственности знака копирайта, включающего, как правило, три элемента: символ «С» в окружности, наименование правообладателя, год первого выпуска. На практике чаще всего процесс доказывания авторства опирается на так называемую презумпцию авторства и сводится к предоставлению наиболее раннего по времени создания экземпляра объекта интеллектуальной собственности, на котором указан автор. Однако в случае предоставления третьими лицами более раннего экземпляра объекта интеллектуальной собственности право авторства необходимо будет доказывать в судебном порядке. Во избежание такой ситуации необходимо заранее нотариально удостоверить контент информационного объекта интеллектуальной собственности в сети Интернет. Эту услугу предоставляют «сетевые» нотариусы. Или осуществить депонирование экземпляра в веб – депозитария, или в одной из организаций, предлагающих такую

услугу, например в авторском обществе. Кроме того, возможна регистрация программного кода интернет-сайта, на котором размещается информационный объект интеллектуальной собственности в Роспатенте или Национальном институте интеллектуальной собственности (НИИС РК). Web-депозитарий – электронное хранилище в world wide web в сети Интернет. После надлежащего удостоверения интеллектуальных прав для защиты информационного объекта интеллектуальной собственности можно также использовать различные средства технологической защиты, позволяющие предотвратить нарушения интеллектуальных прав в информационной сфере сети Интернет, включая: – информационно-компьютерные технологии, позволяющие ограничить копирование или налагающие другие ограничения. Например, ограничение срока, в течение которого возможен просмотр или воспроизведение защищаемого информационного объекта. – информационно-программные или программно-аппаратные средства, затрудняющие создание копий защищаемых объектов в электронной форме либо позволяющие отследить создание таких копий (шифрование, установление «водяных» меток в электронных копиях защищаемого информационного объекта);

– информационно-технические средства, позволяющие ограничивать и отслеживать использование защищаемых информационных объектов.

Для размещения информационного объекта интеллектуальной собственности в сети Интернет правообладателю требуется обеспечить соединение своего персонального компьютера с локальной компьютерной сетью интернет-провайдера (информационного посредника – юридическое лицо или индивидуальный предприниматель), предоставляющего услуги, связанные с доступом в глобальную сеть. При этом информационные правоотношения, возникающие между интернет-провайдером и правообладателем – абонентом сети Интернет по поводу размещения и распространения информационного объекта, предоставления и оплаты провайдерских услуг, регулируются соответствующим гражданско-правовым договором. Провайдер оказывает на основании договора и выданного ему уполномоченным государственным органом лицензии, услуги по доступу, охране, предоставлению и распространению информации об объекте интеллектуальных прав в сети Интернет, устанавливая определенный в договоре информационно-правовой режим (правовой режим информационного объекта интеллектуальной собственности), предусматривающий разрешенный правообладателем вариант доступа к информационному объекту и легальное копирование и распространение электронных материалов как на территории Республики Казахстан, так и за ее пределами, реализуя тем самым комплекс правовых средств административной защиты, а также дополнительные средства технологической защиты. Дополнительными организационно-правовыми способами защиты при этом можно считать механизмы международного, регионального и партикулярного информационного сотрудничества, ориентированного на разработку правил профессиональной сетевой этики, а также на решение проблем юрисдикции в сети, применимого права в отношении правонарушений в сети. При размещении объекта интеллектуальных прав в информационной сфере сети Интернет доступ к нему получает неограниченное количество пользователей глобальной сети, которыми могут быть как граждане Республики Казахстан, так и иностранные лица. В случае неправомерного использования объекта интеллектуальных прав, размещенного в сети Интернет, возникает необходимость установления правонарушителя. Возможны разные способы установления правонарушителя с использованием систем идентификации компьютеров, подключенных к сети Интернет, включая систему айпи-адресов (IP-адресов) и систему доменных имен (DNS). Идентификация правонарушителя при этом возможна путем определения айпи-адреса компьютера, с которого осуществлялись

неправомерные действия (что переносит на его владельца бремя доказывания факта неправомерного использования компьютера третьим лицом), а также при обращении к администраторам доменов трех различных уровней иерархии. Домен (англ. domain – область, сфера деятельности) – область пространства иерархических имен сети Интернет, которая обслуживается набором серверов доменных имен (DNS) и централизованно администрируется. DNS предназначена для перевода в цифровые айпи–адреса текстовых компьютерных имен (доменов), являющихся более удобными для пользователей и облегчающих поиск в сети и идентификацию владельца информационного ресурса. В случае возникновения препятствий на пути сбора сведений о правонарушителе у владельцев доменов истец может обращаться в суд с иском к администратору домена, на сайте которого размещена информация, наносящая ущерб правам и законным интересам других лиц. В соответствии с Регламентом и тарифами на услуги по регистрации доменов второго уровня в зоне. RU (действуют с 1 апреля 2001 г.), Правилами регистрации доменных имен в домене. RU (с 1 октября 2009 г.) и Правилами регистрации доменных имен в домене. РФ (с 11 ноября 2010 г.), 12 ответственность за все, что происходит в адресном пространстве домена (за конфликтные ситуации, использование домена в незаконных целях и др.), несет в первую очередь администратор домена. Следовательно, администратор домена является лицом формально ответственным за нарушение интеллектуальных прав в сети Интернет, т. е. его участие в судебном процессе является обязательным. Идентифицировать правонарушителя можно на основе использования данных whois–сервиса – реестра регистратора доменных имен в российском сегменте сети Интернет (www.nic.ru), определив имя администратора домена второго уровня, являющегося адресом соответствующего сайта, наименование и местонахождение его интернет–провайдера. Доказательством вины авторизованных лиц служат лог–файлы содержащие информацию о том, какое уполномоченное лицо, в какое время, каким способом произвело действие с файлами сайта на сервере. По способу авторизации можно установить лицо, которое несет ответственность за все действия, совершенные им или от его имени (англ. log – журнал).

Досудебная процедура обеспечения электронных доказательств представляет собой обращение к нотариусу или в суд. В настоящее время для придания большей доказательственной силы распечаткам страниц интернет–сайтов используется удостоверение таких доказательств нотариусом, который самостоятельно заходит на интернет–сервер ответчика, регистрируется в качестве пользователя и сопоставляет содержащиеся там сведения с представленными. Обеспечительные меры принимаются судом, в том случае, если непринятие этих мер может затруднить или сделать невозможным исполнение судебного акта. Как правило, принятые обеспечительные меры сохраняют свое действие до вступления судебного акта в законную силу. Важные положения об обеспечении иска по делам о нарушении авторских прав содержатся в статье 159 ГПК РК. Согласно данной статье ГК РК суд может запретить ответчику или лицу, в отношении которого имеются достаточные основания полагать, что оно является нарушителем интеллектуальных прав. Совершать определенные действия или наложить арест на все экземпляры информационного объекта, в отношении которых предполагается, что они являются контрафактными, а также на материалы и оборудование, используемые или предназначенные для их изготовления или воспроизведения. Диспозитивность данной нормы не позволяет в обязательном порядке исключать из оборота контрафактную продукцию, причиняющую вред правообладателю. В связи с тем, что иски об устранении нарушений интеллектуальных прав на объекты, размещенные и распространяемые в сети Интернет, осложнены особыми доказательствами, необходимо определить порядок предоставления таких

доказательств. При этом каждое доказательство подлежит оценке судом наряду с другими доказательствами; никакие доказательства не имеют для суда заранее установленной силы. То есть электронные документы, представленные в качестве доказательств, не должны иметь большую или меньшую доказательственную силу по сравнению с другими доказательствами по причине того, что они представлены в электронной форме. Для придания электронному документу такого же доказательственного значения, как и письменному, необходимо соблюдение ряда дополнительных условий, а именно:

- использование при их создании способа, позволяющего установить их достоверность (статья 604 КоАП РК, ч.1. статья 70 ГПК РК); [2].

- предоставление таких документов в качестве доказательств в случаях и порядке, которые установлены законом, иным нормативным правовым актом или договором. Самым эффективным на сегодняшний день способом придания электронным документам юридической силы является электронная цифровая подпись (ЭЦП) [3]. Электронные документы, подписанные ЭЦП обоснованно, будут иметь юридическую силу и считаться доказательствами равноценными, как и письменные документы, подписанные собственноручно. Если же между сторонами возникает спор о наличии договора и других документов, подписанных ЭЦП, суду следует запросить у сторон выписку из договора, в котором указана процедура порядка согласования разногласий, на какой стороне лежит бремя доказывания тех или иных фактов и достоверности подписи. Анализ имеющейся судебной практики в части приобщения электронных документов к судебному делу и их исследования в качестве доказательств показывает, что судьи в судебных процессах не работают с электронными документами как первичными письменными источниками фактов и прямыми доказательствами. Поскольку электронный документ в силу своих объективных свойств не соответствует требованиям действующего судопроизводства, основанного на организации бумажного делопроизводства и выверенных столетиями процедурах, то в настоящее время сложился и установился нижеследующий порядок исследования и приобщения таких доказательств к делу [4]. Если электронный документ несет в себе текстовую или графическую информацию, то формируется его копия на бумажном носителе, т. е. документ распечатывается на бумаге, оформляется и лицом. Такая копия приобщается к делу и исследуется как обычный письменный заверяется как копия документа в установленном порядке уполномоченным на то документ.

Если электронный документ подписан ЭЦП и стороны оспаривают подпись и собственно сам документ, то несмотря на легитимность ЭЦП, установленную законом, либо заинтересованная сторона, либо суд привлекает стороннего эксперта, который проводит экспертизу и оформляет экспертное заключение. Последнее приобщается к делу и исследуется на процессе. Как правило, подлинный электронный документ в качестве прямого доказательства не исследуется и к делу не приобщается.

Если оспариваемый электронный документ, представляющий собой веб-страницу (web-страницу, содержащий оспариваемые авторские фильмы, аудиозаписи и др.), размещен на интернет-сайте, то такая страница с указанием ссылки распечатывается на бумаге, оформляется и заверяется как копия веб-страницы сайта в установленном порядке заинтересованным лицом. Заинтересованное лицо в инициативном порядке может обратиться к владельцу хост-сервера (host-сервера), на котором размещен сайт, за освидетельствованием распечатки оспариваемой страницы, или привлечь свидетелей (например, веб-мастера – разработчика веб-страницы) для освидетельствования факта размещения оспариваемой веб-страницы на интернет-сайте в определенный промежуток времени и соответствия распечатки этой страницы. Кроме того, заинтересованное лицо может обратиться к нотариусу, который обязан

обеспечить доказательства. В соответствии с порядком, установленным Законом РК от 14.07.1997 года № 155-І «О нотариате», нотариус в обеспечение доказательств, имеет право допрашивать свидетелей, производить осмотр письменных и вещественных доказательств, назначать экспертизу [5]. Акты такого осмотра и экспертизы совместно с заверенной распечаткой страницы сайта приобщаются к делу и исследуются на процессе. Host-сервер – главный сервер компьютерной сети (англ. host – хозяин). Здесь следует иметь в виду возможность изменения заинтересованным лицом html-кода веб-страницы в автономном режиме, что может ввести в заблуждение свидетелей (html – hyper text markup language – язык разметки гипертекста, т. е. язык, с помощью которого создается гипертекст). Следовательно, при предоставлении в суд доказательств, содержащихся на электронных документах, сторона может предоставить носитель информации, а суд, воспользовавшись специальными устройствами информационной техники, сможет прочесть данную информацию. Следует заметить еще одну важную особенность информации, зафиксированной на электронном носителе: в отношении такой информации всегда должна быть обеспечена возможность ее идентификации и аутентификации, т. е. всегда должна сохраняться возможность проверки правильности документа. Причем под аутентификацией электронного документа обычно понимают возможность проверки целостности и неискаженности содержания электронного документа; под идентификацией – возможность установления того, что данный документ действительно получен от лица, которое, например, обозначено в нем в качестве отправителя [6].

Установив правонарушителя и обеспечив электронные доказательства, обладатель интеллектуальных прав может обратиться к нарушителю с требованием устранить обстоятельства, нарушающие его право и возместить причиненные убытки, выплатить компенсацию. Претензионное письмо, устанавливающее срок для добровольного устранения нарушений интеллектуальных прав и выплаты компенсации, можно направить по электронной почте. В случае если правонарушитель в установленный срок не устранил нарушение интеллектуальных прав, автор может обратиться в суд с исковым заявлением. В качестве требований заявитель может указать: признание права, пресечение каких-либо действий, взыскание убытков и компенсации. Решение суда, вступившее в законную силу, публикуется в сети Интернет и является обязательным для исполнения лицами, которым оно адресовано. Оно приводится в исполнение, за исключением случаев немедленного исполнения, в порядке, установленном законодательными актами, регулирующими вопросы исполнительного производства. Вступившие в законную силу судебные акты суда являются обязательными для органов государственной власти, органов местного самоуправления, иных органов, организаций, должностных лиц и граждан и подлежат исполнению на всей территории Республики Казахстан. Таким образом, прекратить (удалить, заблокировать) доступ к информационному объекту, признанному судом незаконным, – это прямая обязанность провайдера, т. к. после получения судебного решения он будет осведомлен о незаконности такого информационного объекта.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-ІV «О медиации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.10.2017 г.).
2. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.06.2017 г.).
3. Ловцов Д.А. Системология информационных правоотношений. М.: Российская академия правосудия, 2008. 233 с.
4. Закон РК от 7 января 2003 года № 370-II «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2017 г.).

5. Закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 года № 155–І «О нотариате» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.02.2017 г.).
6. Лукьянова И. Н. Использование документов и материалов, изготовленных посредством электронной связи, в качестве средств доказывания в арбитражном процессе РФ // Государство и право. 2000. № 6. с. 97.

УДК 811

ЯЗЫК И СТИЛЬ СОВРЕМЕННОГО ТЕЛЕЖУРНАЛИСТА НА ПРИМЕРЕ ТЕЛЕКАНАЛОВ «QYZYLJAR», «МТРК», «1 СЕВЕРНЫЙ»

Джакупова З.Г.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В современном обществе средства массовой информации во многом определяют языковую, социально–психологическую и культурную ситуации. Нет сомнения в том, что, прочно войдя в жизнь человеческого общества, СМИ оказывают влияние на строй мышления и стиль мировосприятия людей, на тип современной культуры. Известно, что язык СМИ относят к одной из основных форм языкового существования. Именно анализ текстов массовой коммуникации позволяет делать выводы относительно языковой компетенции говорящих и тех тенденций в развитии литературных языков, которые наблюдаются в данный период.

Обладая высоким престижем и самыми современными средствами распространения, язык СМИ выполняет в «информационном обществе» роль своеобразной модели национального языка, он активно воздействует на литературную норму, языковые вкусы и предпочтения.

Такое значение обязывает язык и стиль современного тележурналиста быть грамотным и понятным для большинства людей, смотрящих телевидение. В связи с этим, журналисты, работающие на телеканалах должны хорошо разбираться в современном языке, употреблять слова грамотно, но с учётом современной лексики [2, с. 15].

Таким образом, чтобы понять, что такое телевизионная речь и в чем ее специфика, необходимо прежде всего выяснить, кому эта речь предназначена, кто ее адресат и чего он ждет от телевизионных текстов. Телевизионная речь, как и речь радио, адресована массовой аудитории. Это зрители и слушатели всех социальных слоев, возрастов и профессий. Телеречь, таким образом, адресована всем. Всем и одновременно каждому в отдельности. В этом и заключается легкость и в то же время сложность написания телевизионных (и радио–) текстов. С одной стороны, они должны быть унифицированными, понятными для всех, с другой стороны – иметь индивидуальные черты.

Местное телевидение города Петропавловск представлено следующими каналами: «QYZYLJAR», «МТРК», «1 СЕВЕРНЫЙ». Формат вещания у данных телеканалов мало чем отличается друг от друга: работа тележурналистов, в основном, сводится к формату новостных передач на государственном и русском языках.

В телевизионной речи ведущих новостей используются два типа ее представления, отмечает О.А.Лаптева, – как репродуцируемой и как продуцируемой [3, с.25]. Выделяет эти два типа и С.В. Светана, но называет их по–другому – подготовленная (текстовая) и неподготовленная (бестекстовая). Речь ведущих и корреспондентов всегда подготовлена, они могут говорить без текста, но даже в этих

случаях руководствуются каким-то планом. Исключение составляют лишь «прямые» репортажи с места событий, где события развиваются слишком стремительно, и за ними надо следить, что называется, в режиме «он-лайн». В этом случае речь журналиста спонтанна, но даже в такой ситуации она не станет обиходно-бытовой. Журналист в силу профессиональной привычки будет использовать принятые формулировки и клише, которые, кстати, часто помогают быстро «оформить» речь [4, с. 86].

Помимо новостных передач на телеканалах «QYZYLJAR», «МТРК», «1 СЕВЕРНЫЙ» транслируются тематические передачи медицинского, образовательного, культурного характера.

В связи с таким тематическим содержанием эфирного времени, на местных телеканалах сформировалось несколько категорий телеведущих:

- профессиональные телеведущие с журналистским образованием со стажем работы;
- студенты и выпускники СКГУ по специальности «Журналистика»;
- известные люди города (шоумены, певцы);
- высокоспециализированные специалисты города в определённой отрасли (врачи).

У каждой из данной групп тележурналистов присутствуют свои особенности в языке и стиле ведения передач.

Первые две группы ведущих (профессиональные телеведущие с журналистским образованием со стажем работы и студенты и выпускники СКГУ по специальности «Журналистика»), как правило, ведут свои передачи «под копирку», используя правильные обороты речи, с выверенной интонацией, не допуская стилистических ошибок. В качестве рекомендаций для данной категории ведущих можно предложить использование современного Петропавловского сленга (но только в тех ситуациях, когда это адекватно впишется в программу и формат передачи).

Что касается двух оставшихся групп телеведущих каналов «QYZYLJAR», «МТРК», «1 СЕВЕРНЫЙ» (известные люди города, высокоспециализированные специалисты города в определённой отрасли), то их речь, как правило, достаточно красива, но встречаются различные стилистические ошибки, обусловленные отсутствием специального литературного или журналистского образования. Для минимизации таких ошибок необходима работа с данной категорией тележурналистов по повышению их лингвистической компетенции.

Таким образом, телевизионная речь – часть литературного языка. Она представляет собой его устную разновидность и располагает всем спектром его средств (О.А. Лаптева). В системе функциональных стилей телевизионная речь занимает промежуточное положение, но тяготеет к публицистическому стилю. Она обладает набором качеств, свойственных только аудиовизуальным СМИ, и одной из главных – акустичность, работа со звуком, со звучащим словом.

В целом, журналисту на телеканалах «QYZYLJAR», «МТРК», «1 СЕВЕРНЫЙ» должны быть свойственны особые профессиональные черты, обусловленные спецификой работы на телевидении.

Например, если журналист-газетчик в процессе подготовки материала для публикации имеет дело только с автором, то журналист телевидения становится при подготовке передачи членом большой творческой группы, в которой он сотрудничает с режиссером, кино – и телеоператором, а также с художниками, звукорежиссерами, дикторами, ассистентами, администраторами.

Одна из главных задач начинающего тележурналиста – овладеть особенностями жанра телепередачи, где содержание, идейно-тематическое наполнение определяет

структуру, стиль и форму передачи. Соблюдение общих и специфических законов жанра есть главное условие высокого качества и эффективности телепередачи.

Итак, в средствах массовой информации имеют место многие негативные явления, связанные с нарушениями норм говорения. В их числе: чрезмерное, неуместное употребление заимствований; неправильное словоупотребление; использование слов—«паразитов», сокращений, орфоэпические ошибки.

Журналисты, авторы программ, ведущие и дикторы, вступая в широкое общение с огромной невидимой ими аудиторией, волей или неволей воспитывают её, укрепляя в ней определённые тенденции, взгляды, вкус, и заставляют усваивать предлагаемые ими произносительные нормы языка. Между тем, хотелось бы безукоризненно грамотной художественной речи. Ибо культура русской речи в средствах массовой информации — одна из главных характеристик, определяющих профессиональный уровень телевизионных и радиопередач, их публицистическую и художественную полноценность [1, с. 52].

Средства массовой информации в значительной степени определяют нормы языка и общения, и тем более велика их ответственность за то, чтобы эти нормы отвечали лучшим культурным традициям.

Литература:

1. Гаузенблас К. Культура языковой коммуникации. — М.: 2002.
2. Кузнецов Г.В. Телевизионная журналистика: критерии профессионализма. / — М.: С РИП — холдинг, 2012.
3. Лаптева О.А. Живая русская речь. — М.: ЛКИ, 2007. — 300 с.
4. Светлана С.В. Телевизионная речь. Функции и структура. — М.: Издательство Московского университета, 1976.

ӘОЖ 94 (574)

МАНАШ ҚОЗЫБАЕВ ЕҢБЕКТЕРІНІҢ ЖАС ҰРПАҚҚА БЕРЕР ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Дүйсенғалиұлы Ақылжан, Әбдіразақ Бердібек

(Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Тарих факультетінің 1 курс студенттері)

Ғылыми жетекшісі: Дүкенбаева Задаш Оразғалиевна

(Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Тарих факультетінің Қазақстан тарихы кафедрасының профессоры, тарих ғылымдарының докторы)

Манаш Талғатбек

(Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Тарих факультетінің Қазақстан тарихы кафедрасының оқытушысы, тарих магистрі)

2017 жылы жариялаған «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев: «Мен халқымның тағылымы мол тарихы мен ықылым заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт—дәстүрлерін алдағы өркендеудің берік діңі ете отырып, әрбір қадамын нық басуын, болашаққа сеніммен бет алуын қалаймын.»—деп айтқан болатын. Бұл мемлекетіміздің дамуы үшін халқымыз тарихтан нәр алып, болашаққа нық қадам жасауы қажет екенін көрсетеді. Ал мемлекеттің ертеңі, ол қазіргі жас ұрпақ — жастар. Жас ұрпақ өз халқының, елінің тарихын білуі сондықтан да өте

маңызды. Ал жас ұрпаққа тарихи ғылыми мұраны қалдыруда және жалпы отандық тарих ғылымын дамытуда Академик Манаш Қабашұлының рөлі мен орны ерекше. Себебі, академик М. Қозыбаев өзінің саналы ғұмырындағы 53 жылдық еңбек жолының 40 жылын ғылым жолына арнады, өзі таңдап алған тарих ғылымын дамытуға еңбек етті. Бастапқыда ғылымдағы ізденістерін өлкетану, Қазақстанның Ұлы Отан соғысындағы жеңісіне қосқан үлесін зерделеуден бастаған М. Қозыбаев біртіндеп ғылыми зерттеу аясын кеңейтіп, қазақ халқының шығу тегінен бастап, оның өркениеттегі орны, XX ғ. кәсіретті тағдыры туралы тұтас, кешенді де маңызды, мазмұны терең тұжырымдар жасады. Сонымен қатар, екі қоғамдық кезеңде өмір сүріп, тарих ғылымының дамуы мен жаңа ауыспалы кезеңнің талаптарына сай жазылған зерттеулерінде қазақ халқының тілі, ділі, діні, мәдениетінің өзекті мәселелері қаралып, кешегі кеңестік қоғамдағы жалпылама бірегейлендіру жүйесін бұзып, қазақ халқының өзіндік, ұлттық болмысын айшықтауда да академик М. Қозыбаев тарихшылардың көшбастаушы ғана емес, өз ғылыми шығармашылығымен де ерекшеленді.

Оған жарқын мысал ретінде, мыңжылдықтың соңғы жиырма жылында Одақтас Республикалардағы этникалық бұлқынысқа, серпіліске толы тұста ұлт зиялылары кеңестік патриотизм идеясынан өтіп, ұлттық намысқа негізделген ізденістер жасай бастан тұста жазылған еңбектерін айта аламыз. Олардың көшбасында XX ғасырдың 90-шы жылдарының басында жазылған «Жауды шаптым ту байлап» атты қазақ халқының басынан кешкен ұлтазаттық қозғалыстар тарихы, олардың кезеңдері, ел бастаған хандар мен сөз ұстаған көсемдер, қол бастаған батырлардың ерлігі жайлы жазылған еңбегі тұр. Оның кіріспе ретінде берілген «Жауды шаптым ту байлап» атты мақаладағы «Тереңнен ойлап, тебірене толғансаң – халқымыздың барша тарихы осы тәуелсіздік үшін, елдік үшін, халықтың бас бостандығы үшін күрес» деген жолдардан қай тақырыпқа қалам тартар болсаң да тереңге бойлау қажеттілігін ескертеді [1, 3–6.].

Жас ұрпақ оның еңбектерін оқып, ғалымның өзі айтқанда тәуелсіздіктің, бостандықтың, азаттық ақ таңының қадірі мен маңызын түсінеді. Бұл жастардың еліне деген, жеріне деген сүйіспеншілігінің артуына, патриоттық белгілерінің қалыптасуына қызмет етеді. Тек бойында отанына деген махаббаты бар адам ғана мемлекетінің гүлдену мен даму жолында қызмет атқара алады. Ал, отанға деген махаббатты тарих ғана оята алады. Отан тарихын дәріптеп, жастарға осындай ұлы мұра қалдырған Манаш Қозыбаев есімі ел тарихында алтын әріптермен жазылады.

Осымен қатар ұлттық сананы және оның жасампаздарын – билер мен шешендерді, хан мен батырды, ақын мен жырауды ұлықтауды жоғары мәртебе санады. Сондықтан болар «Қалай болғанда да қазақ халқының ұлттық санасының қайнар басында халқымыздың үш кемеңгер билері Төле би, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтеке би тұрғаны хақ. Сөз жоқ, бұл арада бір дәуір ішінде олардың өкшесін басқан, даналығы тасқан, шешендігі асқан, бір өзі дала академиясы болған, өзі би, өзі жырау, өзі дипломат, өзі мемлекет қайраткері, замана данасы, қазақ мемлекетін бүкіл еуразиялық биігіне көтеруге үлкен үлес қосқан Бұқар жырауды да еске ала кеткен жөн. Мұқтар Әуезов айтып кеткендей, «тыныштық заманда қиюы қашып, арасы ашылған қарындасты табыстырып, қысылшаң заманда сасқан елге жол табатын, бет нұсқайтын, кемеңгер, көрегені болған» билер мен жыраулар қазақ тарихында легион десе де болады. Мен осы арада ақындық пен жыраулық, тапқырлық пен шешендік, ерлік пен елдік дала перзентінің төл қасиеттері екенін баса айтқым келеді», – деп ағынан жарылады [2, 7].

Бүкіл қазақ ұрпағының болашағын ойлаған дана жыраулар өмірден көрген жақсылығы мен жамандығы, ащылы–тұщылы тәжірибесі арқылы, ел басшыларының қадір–қасиеттерімен қатар, сол кездегі кейбір адамдардың екіжүзді, арам пиғылды болатынын да тамаша көрсете білді. Олардың елдің тыныш, бейбіт өмір сүруін, "Қой

үстінде бозторғай жұмыртқалайтын" заманды аңсағандығын да байқаймыз. Билердің тәлім–тәрбиелік пікірлерін белгілі бір жүйеге келтіру – қиын мәселелердің бірі. Бұларда педагогика ғылымының кәдесіне жарарлық асыл ойлар жетіп артылады. Мәселен, Төле би: "Балаң жақсы болса жан мен тәннің шырағы" дейді. Балажан халқымыздың "Жақсы бала сүйік, жаман бала күйік" дейтін аталы сөзі де бар. Бұл пікірлердің бірін–бірі толықтырып тұрғаны анық. "Өзіңнен туған ұл мен қыз сыйламаса–сол қайғы!" деген тағылым сөзде де терең педагогикалық мән бар.

Сондықтан да тәрбиелік мәні зор билер мен шешендер институтын дәріптеу арқылы жас ұрпақты тәрбиелеу таптырмас құрал деп есептеймін. Осындай жас ұрпақты тәрбиелеуде ерекше жол ұсынуы М.Қозыбаевтың тағы бір даналығы деп санаймыз. Ғалымның көркемсөздің иесі болғандығын ақын, мемлекет және қоғам қайраткері Кәкімбек Салықов: «Тарихи еңбектерін қарасақ, солардың ішінде Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би, Қожаберген жырауларды керемет біледі де, солардан сусындап, соларды жалғастырғандай сөйлейді. Ақындығын көрсетіп, ұйқасқа да шауып кетеді» деп бағалайды [3, 2]. Тарихшы–ғалым М. Қозыбаевтың ақындығы «Жұлдызым менің» атты естеліктеріндегі өлең топтамаларынан көпшілікке белгілі [4, 32]. Бұл ғалымның өзі де шешендер мен билердің бай мұрасына сусындап, өз ақындық қырын танытқандығын көрсетеді.

М.Қ. Қозыбаев «Жұлдызым менің» атты кітабында «Ата–тегім хақында» деген шығармасында былай деп жыр толғайды:

Шалқар көл, ну орманды Сібір жері,
Сібірді мекен еткен Керей елі.
Егін сап, күн көрудің қамын ойлап,
Бас қосып кеңес құрған би мен тегі.
Мекендеп Тобыл, Ертіс екі арасын,
Қазақтың күйге бөлеп ең даласын.
Сауықшыл Орта жүздің Керей едік,
Үш жүздің жат көрмеген еш баласын.

Бұл өлең жолдарынан ғалымның өзінің шығу тегіне аса мән бергенін аңғаруға болады. Халқымыз баласын кішкентайынан жеті атасын, тегін тануға үйретеді. Біріншіден, бабадан тараған ұрпақтар бір атаның балалары саналады. Ал, екіншіден, баладан тарайтын ұрпақ әкеден бастау алып, жалғаса береді. Жеті аталық рулық жүйенің маңызы мен мәні, қоғамдық рөлі мен өнімі жайлы «Қазақ ұлттық энциклопедиясында» былай делінген: «...өз ата–бабасын жеті атасына дейін білу әрбір қазақ азаматы үшін міндет болған [5]. Мұның өзі қазақтардың этноерекшеліктерін танытуда. Бұл жеті аталық жүйе ел басынан өткен қиын–қыстау кездерде тегінен көз жазып қалмауына және басқа халықтармен ассимиляцияға түсіп кетпеуіне себепші болды. Жеті ата мен ру шежіресін білу көшпелі қоғамда өмір сүрген халықтар үшін өмірлік қажеттілік еді. Жеті атадан үш жүзге дейінгі біртұтас туыскандық бітім бірнеше ғасырлар бойы «қазақ халқы бір атаның баласы, бір тамырдан тараған» деген ұстанымды орнықтырған. Жеті атасын тарата білу арқылы әркім көрші рулармен байланысын білетін. Сөйтіп бүкіл қазақтың біте қайнасқан туыстығына көзі жеткен. Жеті атасын, руын, жүзін білген соң, қазақтар туған жерінің кез келген шалғайында өзін туыскандарының ортасында жүрген алып бір отбасының мүшесіндей сезінетін. Нәтижесінде, үлкен бір отбасы секілді ұлттың біртұтас зердесі қалыптасты. Осындай мәні мен мағынасы тереңде жатқан «тек» деген ұғымға мән берген ғалымның тағы бір жастарға қалдырған аталық ақылы ретінде қарастырамыз. Егер жас ұрпақ өзі шығу–тегіне мән беріп, оның маңызын жете түсінсе жоғары да айтылғандай ұлт мүддесі үшін бұл өте қажетті дүние. Осындай маңызы жоғары жәйттарды дәріптегені үшін академик М.Қозыбаев еңбектері біздің баға жетпес байлығымыз болып қала береді.

Өз ұлтының адал ұлы ретінде, тарихшы–ғалым ретінде, қайраткер ретінде де танылған академик Манаш Қозыбаев тәуелсіздік жолында күресе отырып, ғасырлап барып қол жеткізген киелі тәуелсіздігімізді қорғайтын да, тұғырының биік болуын қамтамасыз ететін де халқымыздың ұлттық намысы мен ұлттық рухы деп насихаттап өтті. Сондықтанда М. Қозыбаевты өз шығармашылық ғұмырында ұлттық намыс пен рухтың жаршысы ғана емес, өнегелі өмірінде оның үлгісін өз ісімен танытқан, еңбектерімен жастарға тәрбие болар ұлы мұра қалдырған өр тұлға болғандығын мақтан етеміз.

Әдебиет:

1. Қозыбаев М.Қ. Жауды шаптым ту байлап. – Алматы: Қазақстан, 1994. – 192 б.
2. Қозыбаев М.Қ. Ежелден бірлікті аңсаған // Егемен Қазақстан. – 1993. – 19 маусым.
3. Салықов К. // http://kaztrk.kz/kaz/news/kultura/Manash_Kozibaev_ulttik_tarihti_kajta_zhangirtushi.html.
4. Қозыбаев М. Қ. Жұлдызым менің / Құрастырған: З.Төленова. Алматы: Арыс, 2001. – 240 б.
5. "Қазақ энциклопедиясы". – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2007 жыл.

ӘОЖ 323

НЕЛІКТЕН ТҮРКІСТАН ҚАЛАСЫ ОБЛЫС ОРТАЛЫҒЫ БОЛЫП ТАНЫЛДЫ

Ескермесов А.А.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

- 1) Түркістан қаласы – жастар үшін жаңа мүмкіндік.
- 2) Түркістан қаласында – туризмді дамыту.
- 3) Түркістан түркі мәдениетінің астанасы.

1) Түбі бір түркі жұртының ортақ отаны болған Түркістан қаласы – түркі тілдес елдердің жастарына да ортақ мекен. Қазіргі таңда Қазақстан мен Түркиядан және Әлемнің 14 елі мен 33 қауымдастығынан 8500–ге жуық студенттер білім алуда. Олардың барлығы тарихи қаланың облыс орталығы болғанына шаттанады.

Түркістан қаласының тұрғыны Бекжігіт Сердәлі облыс орталығы туралы айтқан өз ойы: *Біздің Түркістандықтар үшін бұл күн ерекше тарихи күн болып тұр. Елбасымыздың жаңа облыс туралы, облыс орталығы туралы Жарлыққа қол қоюы – шынында өте маңызды оқиға. Бұл бүкіл ел күткен оқиға дер едім. Сондықтан бүкіл түркістандықтарды, барша қазақстандықтарды осы үлкен қуанышпен құттықтағым келеді.*

Сурет 1

Түркістан облысының құрылуы экономикалық, әлеуметтік, рухани мәселелерде өңірге тың серпін беретін болады. Мұны әсіресе, жастар жағы қуаттап отыр. Бұл өзгерістің барлығы шаһардың гүлденуіне зор үлес қосады. Ынтымағы ұйысқан аймақтың татулығын әрі қарай сабақтай түседі. Түркістан атауы қандай мәртебеге де, мадаққа да лайықты. Енді жергілікті халық алдында осындай мәртебелі атаққа сай болу міндеті тұр. Жан–жақтан лек–легімен жолданған құттықтаулар тұрғындардың көңілін көкке шалқытқаны белгілі. Алғашқы әсерлері де ерекше екені байқалып тұр.

2) Түркістан облысы мен Индонезия мемлекеті туризм және сауда–саттық салалары бойынша тығыз байланыс орнатады.

– Индонезия туризм саласында толағай табыстарға жетіп жүрген мемлекет екенін білеміз. Біздің өңір үшін осы елдің туризмді дамыту бағытындағы тәжірибелерін үйрену маңызды. Себебі, Индонезияда Қазақстанды, оның ішінде Түркістандағы Қожа Ахмет Ясауи кесенесін көргісі келетін саяхатшылар аз емес. Әуежай салынған соң облысымызға туристер ағылатыны анық. Қазір индонезиялықтар Өзбекстанның Самарқан, Бұхара қалаларына жиі саяхаттайды. Оларды облысымызға шақыруға мүмкіндік мол. Өйткені, Түркістан облысында тау да, өзен де, көл де, құм да, курортты аймақтар да, тарихи–мәдени ескерткіштер де көп. Түркістан–Самарқан–Индонезия туристік бағытын жолға қойып, әуе рейстерін ашатын болсақ, туризмді дамытуға тиімді болмақ. Тек туризм саласы ғана емес, сауда–саттық пен экономикалық әріптестікті де нығайтамыз. Өңіріміз Индонезияға бақша өнімдерін, ет пен көкөніс экспорттауға қабілетті. Ол елден де бізге тиімді жобалар ұсынылатынына сенімдімін.

Сурет 2

Түркістан қаласына келген Индонезиялық елшінің Қожа Ахмет Ясауидің кесенесінен алған әсері:

– Өзбекстандағы Самарқан, Бұхара қалаларын аралап көрдім. Бірақ, Түркістандағы Қожа Ахмет Ясауидің кесенесі айрықша әсер етті. Сәулетті ескерткіш екен.

Енді біз экономикалық және сауда–саттық бағытындағы жұмыстарды тереңдете түсуге ниеттіміз. Сіздерді келесі жылы Индонезияда өтетін туристік көрмеге шақырамыз. Түркістанның туризм саласын дамытуға біздің ел де үлес қосады деген сенімдемін, – деген ол екі ел арасындағы виза мәселесін жеңілдете түсу керектігіне тоқталды.

3) Адам саны 300 млн–ға жуықтайтын 40 шақты түркітілдес халықтар әлемнің геосаяси құрылымының аса маңызды бөлігі болып саналатын Еуразия кеңістігінде орналасқан. Қазіргі уақытта түркітілдес мемлекеттердің әлемдік үрдіске ықпал етудің

айтарлықтай мүмкіндіктерін иемденуі және Халықаралық қауіпсіздік ұйымдарда тұрақты мүшелік орнын сақтауы, оның келешекте стратегиялық болашағының барлығын айғақтайды. Сонымен қатар Түркі қауымдас тығының бүгінгі таңдағы геосаяси жағдайы мен болашағын, оның өткендегі тарихымен сабақтастыра отырып қарастырғанымыз орынды. Жалпы, түркі әлемін еуразиялық кеңістікте біріктіру идеясы мен практикасының ежелден ұзақ сонар тарихы бар.

Сурет 3

«Рухани құндылық пен мәдени тұғырлықсыз үлкен өркениетті орнату мүмкін емес». Бұл сөзді Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев Тәуелсіздік таңы атқан шақта, осыдан жиырма бес жыл бұрын айтқан болатын. Осы күні сол өркениетіміз төрімізге озған, жерімізге қонған, рухымыз биік, иманымыз жанымызға серік ел болдық. Міне, соның арқасында Әзірбайжанның Шеки шаһарында өткен ТҮРКСОЙ Тұрақты кеңесінің 34-отырысының шешімімен 2017 жылы Түркістан – түркі мәдениеті дүниесінің бас қаласы атанды. Тұрақты кеңестің 35-отырысы Қазақстан Республикасының мәдениет және спорт министрлігінің үйлестіруімен 2017 жылдың соңына қарай Түркістанда өтетін болып белгіленген болатын.

Түркістанның дамығаны – Қазақстанның рухани-мәдени дамығаны. Ал Қазақстанның дамығаны – түркі әлемінің жаңғырғаны. Бұл ақиқатты бүгінде дос та, бауырлас та мойындап жатыр. 2017 жылы Түркістан қаласы – түркі әлемінің мәдени астанасы деп жарияланғаны көп жайтты аңғартты. Сондай-ақ бұл саяси маңызы терең, мәдени, рухани берері мол шешім тұтас түркі дүниесінің басын одан әрі біріктіруге өз үлесін қосады деп білеміз.

Әдебиет:

1. <https://turkystan.kz/article/70628-elbasy-t-rkistan-oblysyny-t-r-yndarymen-zh-zdesti#&gid=1&pid=1>.
2. <http://silteme.kz/index.php/sayasat-zhuzi/item/1140-o-o-ny-ortaly-y-t-rkistan-bolsa>.
3. <https://zhasalash.kz/12510/>.

УГОЛОВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ

Әбілтай М.М.

(СКГУ им М. Козыбаева)

В настоящее время, в условиях рыночных отношений, ослабления контрольных функций государства, другие экономические и социальные процессы также имеют побочный результат – это рост преступности, в том числе в банковской сфере. Слабость правовой базы, законодательная неурегулированность многих новых экономических отношений, частое неисполнение уже принятых законов, отказ от государственного регулирования важных экономических процессов в условиях перехода к рынку, отсутствие должного контроля со стороны государства за законностью действий – все эти факторы работают на «воспроизводство» экономической преступности и рост её организованных форм.

Наряду с традиционными хищениями и взяточничеством, пронизывающими, сегодня, все сферы нашей жизни, получили широкое распространение и новые виды правонарушений. Это видоизменившееся современное мошенничество; незаконное предпринимательство; незаконная банковская деятельность; лжепредпринимательство; легализация (отмывание) денежных средств или иного имущества, приобретённого незаконным путём; незаконное получение и нецелевое использование кредита; злостное уклонение от погашения кредиторской задолженности; незаконное получение и разглашение сведений, составляющих коммерческую или банковскую тайну; нарушение порядка выпуска (эмиссии) ценных бумаг; внесение в реестр держателей ценных бумаг заведомо ложных сведений; представление заведомо ложных сведений об операциях с ценными бумагами; нарушение правил проведения операций с ценными бумагами; изготовление или сбыт поддельных денег или ценных бумаг; изготовление или сбыт поддельных платёжных карточек и иных платёжных и расчётных документов; подделка и использование марок акцизного сбора; незаконный оборот драгоценных металлов, природных драгоценных камней или жемчуга; нарушение правил сдачи государству драгоценных металлов и драгоценных камней; невозвращение из-за границы средств в иностранной валюте; представление заведомо ложных сведений о банковских операциях, незаконное использование денежных средств банков и ряд других.

Изменения в характере и способах совершения правонарушений, новая конструкция статей, предусматривающих уголовную ответственность за эти виды деяний, неизбежно отразились на предмете доказывания и усложнили их расследование. Новизна и многообразие правонарушений в этой сфере экономики, изобретательность сегодняшних «беловоротничковых» преступников, использующих все особенности переходного периода, просчёты в экономических преобразованиях, отставание правового регулирования – всё это требует от следователя проникновения в содержание экономических процессов, чтобы выявить криминал в действиях преступников и собрать необходимые доказательства.

Развивая теоретические разработки указанных выше учёных, а также исходя из структуры действующего Уголовного кодекса Республики Казахстан, его концептуальных положений, предложить нормы, предусматривающие ответственность за деяния, появившиеся в условиях становления рыночной экономики. Эти нормы:

- о незаконном предпринимательстве, незаконной банковской или коллекторской деятельности (статья 214) [1];
- о незаконном получении или нецелевом использовании бюджетного кредита (статья 219) [1];
- о изготовлении или сбыт поддельных платежных карточек и иных платежных и расчетных документов (статья 232) [1];
- о предоставлении заведомо ложных сведений о банковских операциях (статья 242) [1];
- о незаконном получении, разглашении или использовании сведений, составляющих коммерческую или банковскую тайну (статья 223) [1];
- о незаконном использовании денежных средств банков (статья 243) [1].

Как видим, перечисленные правонарушения совершаются в сфере банковской деятельности и для того, чтобы понять суть этих уголовно наказуемых деяний необходимо усвоить специфику работы банков, механизмы осуществления банковских операций, а также ориентироваться в ведомственных нормативно-правовых актах, регулирующих банковские отношения. При этом следует иметь в виду, что правонарушения в этой сфере экономики имеют очень высокую латентность, а потому они отнесены к числу трудно раскрываемых правонарушений.

Высокая латентность объясняется, в первую очередь, тем, что правонарушения в сфере финансово-кредитных отношений не отражаются отдельно в уголовно-правовой статистике, поскольку информация о них содержится в статистических данных об экономических правонарушениях. Во-вторых, при совершении таких видов правонарушений наблюдается длительный период обнаружения вредных последствий, поскольку сложность осуществления банковских операций, участие в них нескольких субъектов правоотношений, особенности бухгалтерского и иного учёта таких финансовых операций, использование подлинных либо хорошо сфальсифицированных документов, не способствуют быстрому их раскрытию [2].

Все эти правонарушения отличаются друг от друга в зависимости от форм и способов их совершения. Однако, они объединены в единую категорию правонарушений по причине того, что их общественная опасность выражается в нарушении порядка управления финансово-кредитными учреждениями, каковыми являются государственные, международные и коммерческие банки; в причинении материального и морального вреда собственнику; в дискредитации государственной политики в области финансово-кредитных отношений и в подрыве экономической основы государства.

В данной сфере экономики могут быть совершены и иные виды уголовно наказуемых деяний, в частности правонарушения с использованием механизма расчётных операций; преступные посяательства на валютные ценности; злоупотребления, совершаемые при проведении кредитных операций; правонарушения с использованием подложного авизо; правонарушения с использованием кредитных и дебетовых карточек; правонарушения с использованием ценных бумаг и др. [3]. Как правило, такие правонарушения квалифицируются как хищение, злоупотребление служебным положением или служебный подлог.

Наряду с классификацией по видам правонарушений, рассматриваемые деяния следует систематизировать и по иным основаниям. Одним из них, например, может быть вид проводимых финансовых операций. По этому основанию уголовно наказуемые деяния делятся на правонарушения, совершаемые при проведении расчётных, кредитных, кассовых, валютных операций. Такая систематизация правонарушений делает возможным их целенаправленное выявление при

осуществлении конкретных финансово–хозяйственных операций, а также установление обстоятельств, способствующих их совершению.

Следует также отметить, что названные операции в банковской системе, а, следовательно, и правонарушения, совершаемые при их проведении, могут быть детализированы более подробно и по другим основаниям. К примеру, если анализировать расчётные операции, то следует иметь ввиду, что они имеют определённые этапы и совершаются в различных формах, в них участвуют различные субъекты. В зависимости от этих условий имеют место различные способы совершения правонарушений. Здесь уместно обратиться к трудам экономистов, которые классифицируют расчётные операции по различным критериям: состав участников; платёжный инструмент; функциональное назначение операций; форма расчётов и т.д. [4]. Предложенная экономистами классификация расчётных операций может быть приспособлена для уголовно–правовых целей с учётом совершаемых правонарушений и наличием «узких мест» в системе расчётов, используемых преступниками. Исходя из этого, для классификации правонарушений, совершаемых при расчётных операциях, могут быть применены следующие дополнительные основания:

- состав участников расчётов;
- функциональное назначение операций;
- вид платёжного инструмента;
- вид денежной единицы;
- территориальный и экономический (производственный) аспект использования денежных средств;
- трудовые отношения субъекта правонарушения с банком и клиентом (предприятием, учреждением);
- количество и степень организованности субъектов правонарушения;
- имущественные или другие интересы субъектов, нарушенные в результате незаконного посягательства.

Для большинства составов правонарушений в сфере финансово–кредитных отношений является обязательным наступление вредных последствий. Так, незаконная банковская деятельность (статья 214 УК РК) [1] считается правонарушением лишь в том случае, если эти деяния причинили крупный ущерб гражданину, организации или государству либо сопряжены с извлечением дохода в крупном размере.

Общим для правонарушений является и то, что все они относятся к умышленным. Причём подавляющее их количество могут быть совершены только с прямым умыслом. Данное обстоятельство свидетельствует о повышенной их социальной опасности, поскольку, главным образом, они посягают на экономическую безопасность страны.

Существенно изменилось понятие субъекта правонарушений в сфере финансово–кредитных отношений. Если по ранее действовавшему уголовному законодательству ответственность за правонарушения в сфере экономической деятельности несли в основном должностные лица государственных предприятий и учреждений, в том числе банков, то теперь субъектом правонарушений в сфере экономики по новому уголовному закону могут быть и другие лица, в частности, рядовые работники (специалисты) банков, лица, занимающиеся предпринимательской деятельностью.

По этому основанию, выделяются правонарушения, совершённые [5]:

- непосредственно работником предприятия и учреждения;
- бывшими работником предприятия и учреждения;
- посторонним субъектом;
- посторонним субъектом по договорённости с работником предприятия и учреждения.

Изложенная классификация субъектов правонарушений в сфере финансово–кредитных отношений может способствовать правоохранительным органам в разработке версий по раскрытию правонарушений, проведению оперативно–розыскных мероприятий и отысканию похищенных денежно–валютных средств.

Таким образом, общественно опасные деяния в сфере экономической деятельности, в частности, в банковской сфере претерпели значительные изменения и приобрели более латентный характер. В тоже время можно надеяться, что включение в новый Уголовный кодекс Республики Казахстан специальных норм, предусматривающих ответственность за правонарушения в этой сфере экономики, позволит укрепить порядок в этой отрасли общественных отношений.

Литература:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226–V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.07.2018 г.).
2. Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.07.2018 г.).
3. Каиржанова С.Е. Преступность в сфере банковской деятельности. – Алматы: Издательство Экономика, 2006.
4. Расследование новых видов экономических правонарушений // Методическое пособие для следователей и прокуроров // НИИ проблем укрепления законности и правопорядка // М., 1995.
5. Гаухман Л.Д. и Максимов С.В. Уголовно–правовая охрана финансовой сферы. Новые виды правонарушений и их классификация. – М. 1995.

УДК 372.893

ТСО В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ: ОБМЕН ОПЫТОМ И ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ

Жалнина Т.Н.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

История и сопряженные с ней социальные учебные дисциплины всегда занимали особое место в общеобразовательных программах любого государства. Ведь именно содержание этих предметов играет важную роль в образовательно–воспитательном процессе, способствуя формированию гражданско–патриотических качеств личности, их общекультурному развитию и социализации посредством приобщения к национальным и мировым культурно–историческим традициям. В наше время это особенно актуально, поэтому вопросам изучения и преподавания истории уделяется особое внимание.

Использование новых технологий в обычной жизни ставит перед педагогами задачи научить ребенка работать с современной техникой, добывать информацию из различных источников. В современном обществе меняется сам подход к методике проведения уроков. Если раньше на уроке истории в лучшем случае использовались диафильмы, то теперь таким «чудом техники» никого не удивишь. Современные программы требуют, чтобы ученик стал частью урока, мог активно работать, обсуждать, выдвигать свои гипотезы, доказывать или опровергать их. Чтобы этого добиться, уроки должны быть интересные, заставляющие учеников работать на протяжении всего процесса, а для этого необходимо применять не только старые,

хорошо зарекомендовавшие себя методы, но и новые, современные, связанные с использованием технических средств [1, с. 12].

Необходимость использования ТСО на уроках истории очевидна, так как их эксплуатация приводит к: уменьшению затрат времени на подготовку учителя к уроку, трансляции необходимой информации одновременно на весь класс, обеспечению совместной деятельности учителя и учащихся, а также возможности рассмотрения какого-либо явления наглядно. Но применение их для эффективного усвоения исторических знаний требует грамотного подхода. И теперь уже проблемой для преподавателя зачастую является правильный выбор из изобилия средств [2, с. 12].

Данная проблема является актуальной и требует интеграции знаний по исследуемому вопросу на региональном уровне. Именно благодаря целенаправленному и непрерывному обмену опытом в области методики преподавания истории произойдет существенный прогресс профессионального уровня педагогов, что в свою очередь обеспечит высокое качество исторического образования учащихся.

Со времени установления двусторонних отношений, Казахстан и Россия прошли плодотворный путь развития добрососедских взаимоотношений. Успешному развитию сотрудничества стран в сфере образования способствуют географическая близость двух государств, культурная и языковая общность, схожесть образовательных программ и стандартов. Стартовое соглашение сотрудничества Российской Федерации и Республики Казахстан в области образования было достигнуто в 1994 году, после чего стороны подписали десятки двусторонних договоров по линии министерств образования [3, с. 82].

В связи со сменой образовательных парадигм в образовательной среде обеих стран, возникает вопрос создания единого образовательного пространства с целью обмена знаниями и опытом в применении инноваций на уроке истории.

Лучше всего суть обмена знаниями и опытом отражает образ паутины. В сети есть пересечения и координирующий центр. Сила, на которой построена такая сеть, это не сила должности, а сила «взаимного притяжения». Стимулом к обмену знаниями между педагогами наших стран являются личные интересы и групповая ответственность за результаты работы [2, с. 55].

Ключевая задача представителей государств – создать среду, способствующую эффективному обмену знаниями и опытом в преподавании истории, учитывая требования современного образования. В связи с этим, появляется ряд задач, которые требуют совместного решения.

Во-первых, с обеих сторон сотрудничества необходимо предоставить организационные и технические возможности. К ним относятся: единое пространство, оптимальное время, инструменты групповой работы, инновации, то есть база для возникновения и устойчивого существования единой площадки взаимобмена.

Во-вторых, предложить соответствующее обучение. Провести набор профессионально подготовленных и заинтересованных педагогов в данном сотрудничестве. Совместно и тщательно изучить инновационные технологии в преподавании истории и их уровень эффективности на уроках, на основе анализа проделанной работы разработать учебную и методическую литературу, а также тренинги и семинары, по которым и будет проходить реализация намеченных планов сотрудничества.

В-третьих, поддержать и мотивировать участников сотрудничества к обмену знаниями, посредством проведения различных конкурсов, грантов, премий.

Когда перечисленные задачи будут решены, тогда созданное единое образовательное пространство начнет функционировать в целях постоянного

обновления банка инновационных образовательных технологий, электронных обучающих средств [4, с. 31].

Последующая работа должна быть направлена на проведение курсов повышения квалификации, обучение преподавателей инновационным педагогическим технологиям, основам инноватики и фандрайзинга, а также создание электронных учебников и учебно–методических комплексов и проведение образовательных мероприятий с использованием технологий активного обучения [4, с. 33].

Важной частью обмена опытом является организация научно–практических конференций, семинаров, в том числе семинара «Новые технологии в образовании», методических консультаций, выставок, конкурсов, «Школы интерактивных образовательных технологий» и других мероприятий по разработке и внедрению инновационных технологий обучения.

Обмен знаниями и опытом можно осуществлять двумя способами: лицом к лицу и посредством технических средств.

Традиционный путь получения образования и новых знаний является обмен лицом к лицу. В этом случае между участниками формируются определенные отношения, и от того какие они – зависит конечный результат. Многие убеждены, что совместная деятельность сближает людей, и это действительно для большинства случаев, но порой участники не могут найти общий язык, и тогда процесс обмена опытом становится крайне затруднительным. Данному способу характерна обратная связь, благодаря которой изучение материала наиболее эффективно и предполагает возможность задать участнику дополнительные вопросы и уяснить непонятные для себя момент [5, с. 42].

В отличие от первого способа обмена, второй происходит при помощи различных инструментов или технических средств. Например: текст, визуальные инструменты, различные аудиозаписи, видео. Использование данного метода имеет весомое преимущество, так как в процессе передачи опыта лицом к лицу, аудитория весьма ограничена, а в случае использования вышеуказанных инструментов численность участников может быть расширена практически до бесконечности. Даже со смертью источника знаний, его опыт сохраняется для будущих поколений.

Отрицательным аспектом данного способа является отсутствие взаимного обогащения, так как канал взаимодействия только прямой и односторонний: от источника знаний к реципиенту [5, с. 14].

Как показывает практика, оптимальным вариантом сотрудничества выступают гибридные способы передачи знаний и опыта. Это такие формы взаимодействия источника знаний и реципиента, при котором объединяются два предыдущих метода, в основном они доступны благодаря современным технологиям, в частности интернету, то есть онлайн–общение и обучение. Источник информации по собственному желанию или после соответствующего запроса делится своим опытом. Данный процесс реализуется в виде статей, ответов на вопросы, дискуссий, фото и видео. Благодаря открытому формату сайтов, информация доступна всем заинтересованным участникам, поэтому аудитория для источника опыта, эксперта – не ограничена. С помощью сервиса личных сообщений, дискуссий налаживается обратная связь, завязываются контакты, формируются сообщества по интересам, что обогащает всех участников коммуникации.

Видеоконференции, онлайн–семинары, трансляции – это новый вид коммуникации, который так же формируется благодаря интернету. Эксперт передает свои знания в формате видео – записанного заранее или прямой трансляции, аудитория может быть огромной и объединять людей из разных городов, часовых поясов и стран.

Аудитория при этом имеет возможность задавать свои вопросы, формируя обратную связь и углубляя свои знания [5, с. 147].

Успешная система обмена знаниями сочетает оба подхода. Но ключевая роль все же отводится непосредственным контактам людей. Поэтому самое главное в сотрудничестве – это оптимальная организация и координация взаимодействия между преподавателями, распространяющими и осваивающими инновационный опыт.

Примером для обмена опытом среди преподавателей истории может стать использование ТСО на уроке 5 класса по теме «Древняя Греция», где главным источником знаний является миф. Их тексты фрагментами приведены в учебнике, но они не позволяют полностью раскрыть красоту и привлекательность мифа, привлечь интерес детей к изучению истории. Если на уроке использовать ТСО и продемонстрировать мультфильм (из серии «Мифы Древней Греции») или его фрагмент, при этом последовательно сочетая просмотр с чтением и пересказом, можно добиться использования сразу нескольких каналов получения информации, а при умелом построении вопросов – организации элементарного анализа источника. К примеру, интересным представляется использование фрагмента мультфильма «Лабиринт. Подвиги Тесея», с помощью которого попытаться понять образ греческого героя, его идеи, цели и допустимые средства. При этом в учебнике есть небольшой фрагмент мифа о Дедале и сыне его Икаре. В начале урока можно организовать «чтение по цепочке», что развивает внимание, технику чтения, коллективизм. При изучении новой темы организовать просмотр видеофрагмента. И в конце урока организовать обсуждение типичных черт характера главных героев – Дедала, Икара, Тесея, Миноса, царя Эгея, Прокруста [6 с. 40].

Обобщая все вышеизложенное, в очередной раз подчеркнем, что мир вступил в новую эпоху своего развития – эру информационных технологий, где главную роль играют информация и знания.

В последние годы наша страна совершает рывок в сфере образования. Цель этого рывка – стать развитой страной и занять достойную нишу в современном мире. В обществе пришло понимание того, что без развития современного образования и науки этот процесс невозможен. Оборудование и наука являются фундаментом этого рывка.

В стране происходит модернизация образования и целью этого проекта является становление в Казахстане современной, отвечающей духу времени, системы образования. Происходят значительные перемены и в преподавании истории, всё более обширно задействованы технические средства обучения. И это доказывает то, что данному вопросу в обучение отводится особое место, ведь нельзя жить в мире информационных технологий и не пользоваться ими.

Наступит момент, когда усилиями научного сообщества и педагогического корпуса страны каждый кабинет истории будет оснащен всеми ТСО, которые окажут педагогам историкам большую помощь в нелегком труде. А пока такой возможностью обладает не каждый учитель, необходимо использовать то, что имеется в распоряжении, заниматься обменом опытом и знаний оптимального использования информационных технологий и ЭТСО, для эффективного приобщения учеников к современному миру.

Литература:

1. Коджаспирова Г.М., Петров К.В. Технические средства обучения и методика их использования. М. Издательский центр «Академия». 2007.
2. Бургин М.С. Инновация и новизна в педагогике /Молодежь в постиндустриальном обществе: Материалы международной научно-практической конференции /сборник научных трудов – Саратов–Дюссельдорф – Пресс–Лицей – 2013. – 256 с.

3. Влияние стратегического партнерства вузов на повышение эффективности экономического сотрудничества России и Республики Казахстан / Под редакцией Н.В. Фадейкиной. – Новосибирск: САФБД, 2007. – 250 с.
4. Поляков С.Д. Педагогическая инноватика: от идеи до практики / С.Д. Поляков. М.: Центр «Педагогический поиск», 2007. – 176 с.
5. *Пралиев С.Ж., Бидайбеков Е.Ы., Гриншкун В.В. Теоретико-методологические основы (концепция) формирования информационной образовательной среды КазНПУ им. Абая.* Монография. Алматы: КазНПУ – 2010. 140 с.
6. Жерлыгина С.П. Использование компьютерных технологий в преподавании истории/С.П. Жерлыгина // Преподавание истории в школе. – 2005. – № 8. – 68с.

УДК 342.7

ЭВТАНАЗИЯ: ПОНЯТИЕ И ВОПРОСЫ ЛЕГАЛИЗАЦИИ

Жукова З.Б., Сабыров С.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Произошедшие в последней четверти XX века существенные изменения в геополитической, социально-экономической, общественно-политической и морально-этической сферах привели к тому, что ряд проблем стал более открытым для обсуждения профессионалами и обществом. Например, к числу таких вопросов, вызвавших весьма неоднозначную реакцию в различных слоях населения стран мира относятся проблемы толерантности к этническим, сексуальным меньшинствам и мигрантам, легализации однополых браков и усыновления детей состоящими в таких браках лицами и т.д.

Отдельную область такого рода проблем составляют неразрешенные вопросы, относящиеся к компетенции здравоохранения и медицинской деятельности, например, ситуация с легализацией / запретом эвтаназии.

Сложность дебатов об эвтаназии заключается в том, что они сопряжены с вопросом о праве общества лишить отдельно взятого человека возможности оценки и выбора решения относительно одного из специальных его субъективных прав; связаны с выбором механизмов реализации эвтаназии и психологических аспектов роли лиц, участвующих в ее осуществлении.

Фундаментальными международными актами, включающими в себя некоторые аспекты регулирования вопросов жизни и смерти человека, являются Всеобщая декларация прав человека (1948 г.), Международный пакт о гражданских и политических правах (1966 г.), Европейская конвенция по защите прав человека и основных свобод (1950 г., с изменениями и дополнениями в 1994 г.) и другие нормативные правовые акты.

В современной трактовке слово «эвтаназия» в основном отождествляется с понятием «убийство из милосердия», а как врачебная тактика, означает сокращение (путем прямых действий или в силу профессионального бездействия), лишение жизни больных определенной категории (неизлечимых).

Развитие эвтаназии как социально-правового явления можно разделить на несколько этапов. Первый, когда в Древнем мире само явление эвтаназии было проявлением добра и являлось неизбежным в некоторых случаях. Обычаи допускали проявление тех или иных форм эвтаназии, а также и регулировали их. Так, в 451 - 450 годах до н. э. в Законах XII таблиц упоминается право лишать жизни новорожденных, «отличающихся исключительным уродством» [1, с. 257]. Эвтаназия практиковалась как

в восточных, так и в западных цивилизациях, однако с развитием общества, социальных и правовых систем она не получает закрепления в этих системах.

Следующий этап - Средневековье. Это время развития и распространения христианских идей, когда прерогатива распоряжения человеческой жизнью и смертью принадлежит Богу, а отступление от церковных доктрин являлось ересью и грехом.

Третий этап - Новое и Новейшее время. Это время, когда появляется множество мнений, точек зрения на само понятие эвтаназии, появляется все новая и новая аргументация как за легализацию, так и за полный запрет эвтаназии. Не стоит забывать, что решающую роль на развитие норм права, связанных с эвтаназией, оказала религия. Основные религиозные учения - христианство, ислам, буддизм в большинстве своем относятся к этому явлению отрицательно, воспринимая его как разновидность убийства либо самоубийства, что также является одним из основных сдерживающих факторов легализации эвтаназии.

Впервые в новое время термин «эвтаназия» был использован Френсисом Беконом в XVI веке и подразумевал под собой естественную и безболезненную смерть. До начала 40-х годов XX века идеи эвтаназии и евгеники пользовались высокой популярностью в медицинских кругах европейских стран. Однако последующие действия нацистов в Европе, а в частности программа умерщвления «Т-4», надолго обезоружили и дискредитировали сторонников этих идей.

В СССР также можно было встретить упоминание об эвтаназии. В УК РСФСР 1922 года в статье 143 было примечание «о непреступности убийства, совершенного из сострадания и по настойчивой просьбе потерпевшего», которое, правда, достаточно быстро было исключено сессией ВЦИК во избежание злоупотреблений.

Некоторые аспекты эвтаназии были вынесены на рассмотрение Всемирной медицинской ассоциации в Нью-Йорке в 1969 году. По результатам рассмотрения эвтаназия запрещалась при любых обстоятельствах. Но уже в 1981 году на проходящем в Лиссабоне заседании было сказано, что человек имеет право на достойную смерть и что каждый больной имеет право на отказ от лечения (пункты «е» и «с» Лиссабонской декларации о правах пациента) [2, с. 17]. Данные формулировки поставили под сомнение предыдущую категоричность. Далее послабление в области эвтаназии получило свое развитие. В 1983 году в Венецианской декларации о термальном состоянии прямо говорится, что «врач не продлевает мучения умирающего больного, в том числе связанные с неизлечимой болезнью и уродством, прекращая по его просьбе, а если больной без сознания - по просьбе его родственников лечение, способное лишь отсрочить наступление неизбежного конца» [3, с. 133].

В Большой советской энциклопедии термин «эвтаназия» появился впервые в 1985 г., где он трактуется как намеренное наступление смерти неизлечимого больного с целью прекращения страданий.

В 1987 году по результатам 39-й Ассамблеи Всемирной медицинской ассоциации, проходившей в Мадриде, была принята Декларация со следующим содержанием: «Эвтаназия, т.е. акт преднамеренного прерывания жизни пациента, даже сделанная по просьбе самого пациента или по просьбе его близких родственников, является неэтичной. Это не освобождает врача от принятия во внимание желания пациента, чтобы естественные процессы умирания шли своим ходом в заключительной стадии заболевания».

Сегодня позиция Всемирной медицинской ассоциации по этому вопросу не претерпела больших изменений. Ее можно выразить следующим образом: «Эвтаназия является неэтичной процедурой и подлежит осуждению в медицинских кругах. Но при этом право на отказ от медицинского лечения является основным правом пациента и

действия врача нельзя назвать неэтичными, даже если они приведут к смерти пациента» [4].

Важно понимать разницу между эвтаназией и самоубийством с помощью врача при обсуждении правового статуса эвтаназии на международном уровне. Врачебная помощь в самоубийстве относится к ситуации, в которой врач может назначить дозу смертельного лекарства, но при этом пациент несет ответственность за их прием. Эвтаназия, с другой стороны, это когда медицинский работник умышленно дает пациенту смертельную дозу препарата для того, чтобы покончить с жизнью пациента. Не все страны объявляют вне закона обе формы: в Германии самоубийство с помощью врача узаконено еще в XVIII веке, но прямая эвтаназия является незаконной.

В настоящее время выделяют пассивную и активную эвтаназию. Активной эвтаназией принято считать введение препаратов или другие действия, влекущие за собой быструю и безболезненную смерть больного. Под пассивной, в свою очередь, понимается намеренное прекращение действий по поддерживающей терапии. Следует также отметить, что выделяют добровольную и недобровольную эвтаназию. Добровольная эвтаназия осуществляется по просьбе больного. Лицо может заранее в надлежащей форме выразить свое желание либо попросить об этом непосредственно врачей. Недобровольная эвтаназия осуществляется по просьбе родственников или опекунов лица, находящегося в бессознательном состоянии или иным образом по состоянию здоровья лишенного возможности выразить свою волю.

Проблема эвтаназии и добровольного ухода из жизни неизлечимо больного человека широко обсуждается на Западе с конца 50-х годов. Считается, что одной из причин этого стала огласка практики американского врача-патологоанатома Джека Кеворкяна. В 1958 году доктор Кеворкян опубликовал в печати ряд статей, в которых призывал безболезненно лишать жизни преступников, приговоренных к смертной казни, а их тела использовать для научных опытов, отдельные органы для пересадочных операций.

Позднее, став свидетелем бессмысленно-жестоких самоубийств, он пришел к мысли, что отчаявшимся, безнадежно больным людям, решившим покончить с жизнью, необходима в этом помощь. От словесных и газетных выступлений Кеворкян перешел к делу и запатентовал свое изобретение, названное впоследствии журналистами «машиной смерти». С помощью этого приспособления в виде капельницы можно быстро и безболезненно умерщвлять людей. В аппарате было предусмотрено и специальное устройство для прерывания процедуры в случае, если доброволец неожиданно изменит свое решение. В дальнейшем он усовершенствовал «суицидальную» (убийственную) машину, снабдив ее маской с автоматической подачей смертельной дозы углекислого газа. Уже многие безнадежно больные люди воспользовались этим аппаратом в присутствии его автора и при его консультации. В США это вызвало негодование общественности. Беспокойство это связано, прежде всего, с тем, что бывший патологоанатом единолично, без консилиума врачей-специалистов определяет фатальность болезни и ассистирует в подобных делах.

За четверть века Джек Кеворкян остановил жизнь 130 больных. Многолетняя тяжба его с судами штата Мичиган, несколько раз его оправдывавшим, закончилась его осуждением. Еще раньше профессиональная ассоциация американских медиков лишила его звания врача. Сам он получил прозвание «доктор-смерть».

Вопрос о легализации эвтаназии в мире, Евросоюзе, а также в Республике Казахстан, в частности, имеет разнородное содержание, касающееся уровня развития здравоохранения, национального законодательства, психологии народа, его морали и ценностной системы.

Следует сказать, что в настоящее время в некоторых странах, количество которых увеличивается, эвтаназия легализована. Страной, которая первая официально разрешила эвтаназию, была Голландия. Пионером в области легализации добровольной смерти стали Нидерланды. Благоприятные условия для эвтаназии существовали там еще с 1984 года, когда Верховный суд страны признал добровольную эвтаназию приемлемой [5, с. 2070]. Так, в 1984 году Верховный суд Нидерландов впервые счел эвтаназию приемлемой. А с 1 апреля 2002 года, после принятия соответствующего законодательного акта, данная процедура была легализована. В том же году эвтаназия была узаконена в Бельгии. Еще одной европейской страной, легализовавшей эвтаназию, стал Люксембург. Примечательно, что после того, как монарх в этой стране отказался подписывать данный закон, была изменена Конституция страны, чтобы лишить главу государства этого полномочия.

Эвтаназия легализована и в Швейцарии, причем здесь применяют данную процедуру и к иностранным гражданам, за счет чего Швейцарию нередко связывают с так называемым суицидальным (эвтаназийным) туризмом. В данных странах легализована именно добровольная эвтаназия, по просьбе самого больного.

В Конституции Республики Казахстан, принятой на республиканском референдуме 30 августа 1995 года, право на жизнь провозглашается первым в числе личных прав и свобод». Так в соответствии со ст. 15 Конституции Республики Казахстан, принятой на республиканском референдуме 30 августа 1995 года, каждому человеку принадлежит неотъемлемое право на жизнь. Никто не вправе произвольно лишать человека жизни.

С декабря 2003 года в соответствии с Указом Президента Республики Казахстан от 17.12.2003 г. № 1251 «О введении в Республике Казахстан моратория на смертную казнь» в Республике Казахстан действует мораторий на смертную казнь.

Как ранее было отмечено эвтаназия разрешена в «добром» десятке стран - в Голландии, Бельгии, Швейцарии, Германии, Швеции, Финляндии, Франции, Японии, частично в США и Колумбии. В Республике Казахстан она запрещена (ст. 141 Кодекса Республики Казахстан от 18 сентября 2009 года № 193-IV «О здоровье народа и системе здравоохранения»). Следовательно, отказ от права на жизнь юридически невозможен. Любое содействие в практическом осуществлении подобного отказа в Республике Казахстан карается в уголовном порядке.

Литература:

1. Мирецкая Е.И. Проблемные вопросы легализации эвтаназии в России // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России, 2014, № 4(28), С. 257.
2. Сборник официальных документов Ассоциации врачей России: Врачебные ассоциации, медицинская этика и общемедицинские проблемы / под ред. В. Н. Урановой. - М.: ПАИМС, 1995. - С. 17.
3. Мустафаев С.Э. Эвтаназия: легализация и уголовная ответственность // Актуальные проблемы российского права, 2016, № 3 (64), С. 130-135.
4. Официальный сайт Всемирной медицинской ассоциации. URL: <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/e13b/>.
5. Ахметшин Р.Э., Ким Е.В. Зарубежный опыт легализации эвтаназии // Ученые заметки ТОГУ, 2013, Т. 4, № 4, С. 2070.
6. Конституция Республики Казахстан, принятая на республиканском референдуме 30 августа 1995 года.
7. Кодекс Республики Казахстан от 18 сентября 2009 года № 193-IV «О здоровье народа и системе здравоохранения», с изменениями и дополнениями по состоянию на 04 июля 2018 года // ПАРАГРАФ, 2018.

К ИЗУЧЕНИЮ КУЛЬТУРНОЙ ПАМЯТИ КАК СПОСОБА СОХРАНЕНИЯ И ТРАНСЛЯЦИИ ИСТОРИКО – КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

Ильясова Г.С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Мыслители с античных времен говорили, что человеческое существование возможно только в рамках культуры и общества. Человек не может существовать без культуры и вне культуры, поэтому культура становится его второй природой, его сущностью, которая, в свою очередь, имеет сильное влияние на саму природу человека. Немецкий историк искусства Я. Ассман писал, что «человек, лишенный подобных инстинктов (инстинктов животных), вынужден вместо этого приспосабливаться к культуре, к символическому миру смыслов, который символически опосредует для него мир и тем самым делает его пригодным для жизни» [1, с. 146]. Приспособление человеком к символам культуры представляет собой особый, более духовно высокий способ к выживанию в условиях природы и формированию достаточно важной стороны человеческого бытия – формированию идентичности и пониманию своей человеческой общности в пределах одной культуры. Важную роль в данном случае играет память. В данном случае память перед нами предстает не как психологический или физиологический феномен, а как определенный способ сохранения и трансляции из поколения в поколение совокупности культурных символов, необходимых для выживания. Поэтому данная проблема поднималась и в период становления первых государств во всемирной истории, и она имеет свою историю, которая свое начало берет с античного периода (возьмем к примеру труды великих классиков-философов Платона, Аристотеля) по настоящее время (включая такие философские течения, как феноменология, экзистенциализм, Франкфуртская школа социальных исследований в лице Т. Адорно, Г. Маркузе и др.).

В 20–х гг. XX в. изучением роли памяти в истории цивилизаций занимались известные историки М. Хальбвакс, Аби Варбург.

М. Хальбвакс, будучи членом первой редакции журнала «Анналы», в исследовании «Социальные рамки памяти» поднял вопрос воспоминаний: в общественном сознании проявляются некие коллективные воспоминания, которые собой представляют своеобразную реконструкцию прошлого [2, с. 348]. Поэтому воспоминания могут рассматриваться как коллективный социальный феномен или же «коллективная память». «Коллективная память», в свою очередь, имеет свои функции: она необходима для выживания и дальнейшего развития общества и становится своеобразным объединяющим фактором [3, с. 40–41]. В данной статье М. Хальбвакс, не ограничиваясь анализом социальных рамок памяти, создал такие новые понятия, как «групповая память», «память нации». Ученый создал классификацию понятия «память», разделив ее условно на два типа: память внутреннюю, или личную, автобиографическую, и память внешнюю, или социальную, историческую. Классификация памяти, данная М. Хальбваксом, легла в основу многих исторических исследований и конкретизировала фактическое существование памяти общества как нечто единого, целого, образующего платформу для формирования идентичности. Память как понятие социальное выполняет по большей части функцию непрерывной связи поколений.

В это же время изучением феномена коллективной памяти и ее характеристиками занимался немецкий историк искусства А. Варбург [4]. Ученый изучал искусство в неразрывной связи с религией и социальную память рассматривал как совокупность изображений и жестов, которыми располагали западные и восточные страны. Для нас большой интерес представляет атлас «Мнемозина». Атлас представляет собой способ оформления визуальной информации, представленной на больших таблицах, и является трудом по изучению культурной памяти [5]. А. Варбург, как и М. Хальбвакс, в качестве объекта исследования взял коллектив, общество, в которой память, воспоминания играют интеграционную роль, обеспечивая единство общества, придавая ему устойчивость и осознание собственной целостности, идентичности. Этот подход в научной литературе получил название функционального подхода. Феноменологический подход, представленный в работах Э. Гуссерля, А. Шюца, П. Бергера, Г. Люббе, П. Рикёра, предполагает наличие общих воспоминаний, создающих условия для дальнейшей коммуникации – как по горизонтали, так и по верикали, из поколения в поколение. Другое направление рассматривает трансляцию культурного наследия из поколения в поколение через социальные институты, к примеру, через музеи, библиотеки, архивы. Этот подход мы называем информационным подходом. Информационный подход представлен в работах В.В. Афанасьева, В.А. Колеватова, Я.К. Ребане, В. Устьянцева, А. Уйбо. Само понятие «социальная память» в советскую историческую науку было введено в 60–70-е гг. XX в. Я.К. Ребане, В.А. Ребриным, Ю.А. Левадой. Ранее употреблялись такие понятия, как «коллективная память», «коллективный мозг», «историческая память», «память человечества», «память мира». В структуралистском направлении особое место уделено изучению специфических знаковых систем – в текстах мифов (К. Леви–Строс), в психологии бессознательного (Ж. Лакан), в истории идей (М. Фуко). Под руководством Ю.М. Лотмана был выделен культурно–семиотический подход, в котором особое внимание ученого было сосредоточено на изучении социальной памяти через ее отношение к средствам массовой коммуникации, изучение текстов [6]. Именно в этом направлении «культурная память» как бы вычленяется из «социальной памяти», таким образом понятие «культурная память» становится самостоятельным понятием и предметом исследования. В.А. Колеватов в своей монографии выделил функции, средства и содержание социальной памяти: «Функция – это фиксация, систематизация, хранение и выдача сведений. К средствам фиксирования, хранения, передачи, распространения тех или иных знаний... относятся произведения литературы и искусства, памятники духовной культуры, в которых «материализуется», опредмечивается и передается от одного поколения к другому общественное сознание... Содержание социальной памяти – это теоретически обобщенный коллективный опыт человечества, результаты деятельности в сфере науки, философии, искусства – знания и образные представления о мире» [7, с. 65].

К проблемам социальной памяти посвящены многие работы Я.К. Ребане. Я.К. Ребане рассматривал социальную память как определенный социальный институт, в котором реализуется информационное обеспечение общества. Историк, изучая социальную память, не останавливается только на изучении ее функций, содержания, но и определяет ее структуру и способы и способы переработки информации. Я.К. Ребане выделил «три большие группы носителей социальной памяти: 1) орудия производства и овеществленные результаты труда, часто обобщаемые в понятиях «материальная культура» и «вторая природа»; 2) объективные социальные отношения, базирующиеся, в конечном счете, на производственных отношениях; 3) язык в широком смысле, т.е. естественные языки, их различные технические видоизменения, а также внеязыковые семиотические средства» [7, с. 67].

Повышение исследовательского интереса к понятию «культурной памяти» в социально–философских и культурологических научных трудах возникло в 80–е гг. XX в. Вопрос о «культурной памяти» возник в ходе деятельности группы «Археология литературной коммуникации». Участниками данной группы были представители разных гуманитарных наук – религиоведения, истории древнего мира, древних языков и литератур. Можно назвать достаточно известных и активных членов группы – Ян Ассман, Алейда Ассман, Рената Лахман и др.

«Культурная память» является одним из аспектов коллективной памяти, когда человек или общество осознает непрерывность своего бытия в потоке истории. В широком смысле «культурная память» объединяет три самых важных момента в истории человечества. Это – воспоминание, идентичность и культурную преемственность. Данная концепция достаточно фундаментально представлена в работе немецкого культуролога и философа Я. Ассмана «Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности» [1, с. 368]. Я. Ассман, изучая культуру как феномен, включил в нее и формы ментальности, типы мышления, разнообразие духовной деятельности людей и общества в символах, ритуалах, языке. Будучи историком, Я. Ассман говорит о культурной памяти как растяженной во времени коммуникативной ситуации, которая существует благодаря принципам повторения, по Я. Ассману, «принципу обрядовой когерентности» [1, с. 153]. К основным функциям можно отнести сохранение и передачу культурного наследия, в структуру которого вошли традиции, ритуалы, обряды, фольклор, памятники материальной культуры. Я. Ассман утверждает, что «растяжение коммуникационной ситуации требует возможностей внешнего промежуточного сохранения. Коммуникационная система должна выработать внешнюю область, куда сообщения и информация – культурный смысл – могли бы выноситься на хранение, а также формы этого вынесения (кодировка), сохранения и вызывания обратно» [1, с. 22]. К типичным областям циркуляции культурного смысла ученый относит хозяйство, политическую власть и объединяющие общество мифы. «Принцип обрядовой когерентности», представленный Я. Ассманом, ярко выражен в дописьменных культурах или в культурах, в которых устная история играет первостепенную роль. Обряд является носителем культурной памяти. Обрядность, ритуалы, традиции создают ощущение причастности к определенной группе, а мифы объясняют, идентифицируют представителей группы в единую общность. «В бесписьменных обществах задачей обрядов, иначе говоря, «ритуальной коммуникации», является циркуляция и воспроизводство знания, обеспечивающего идентичность» [1, с. 154]. В цивилизациях, где доминировала письменная история, функционирует, по словам Я. Ассмана, «принцип текстуальной когерентности», направленный на изучение письменных источников. Изучение «культурной памяти» народа посредством письменных источников открывается возможность диалога с последующим поколением. «Монументальный дискурс – это не только средство коммуникации, но и путь к спасению. Открывая возможность коммуникации с потомством сквозь тысячелетия, он дает тем самым индивиду соответствующую возможность вечности», – пишет историк [1, с. 185]. С появлением и распространением письменности Я. Ассман размышляет о становлении нового типа «коннективной структуры», которая позволяет посредством своих функций – запоминания и толкования – сохраниться в качестве системы инвариантных культурных кодов [1, с. 186]. Ю. Лотман в своих рассуждениях не раз отмечал возможность существования культуры во времени и в вечности одновременно: «Являясь одной из форм коллективной памяти, культура, будучи сама подчинена законам времени, одновременно располагает механизмами, противостоящими времени и его движению»

[8, с. 615]. В статье «Память в культурологическом освещении» ученый дает культурной памяти следующее определение: это «надындивидуальный механизм хранения и передачи некоторых сообщений (текстов) и выработки новых. В этом смысле пространство культуры может быть определено как пространство некоторой общей памяти, т.е. пространство, в пределах которого некоторые общие тексты могут сохраняться и быть актуализированы» [9, с. 200], а также «культурная память как творческий механизм не только панхронна, но и противостоит времени. Она сохраняет прошедшее как пребывающее... Каждая культура определяет свою парадигму того, что следует помнить, а что подлежит забвению. Последнее вычеркивается из памяти коллектива и как бы перестает существовать». Но сменяется время, система культурных кодов, и меняется парадигма памяти–забвения» [9, с. 200]. Важно, что гейдельбергский историк культуры Я. Ассман, основываясь на идеях М. Хальбвакса и Московско–тартуской семиотической школы, разработал теорию культурной памяти, по которой культурная память является специфической формой передачи и осовременивания, актуализации культурных смыслов.

Нужно отметить, что человеческое общество и история в целом развиваются, согласно наблюдениям Ю. Лотмана, по законам памяти, когда прошедшее не уничтожается, не уходит в небытие, а подвергается кодированию, сложнейшему анализу и переходит на этап хранения, чтобы в последующий период истории заявить о себе как таковой, в тот момент, когда это прошедшее будет актуальна.

Нужно сказать, что именно Я. Ассман понимает под «культурной памятью» формы трансляции и обобщающее обозначение всего знания, собранного в период истории человечества, и акцентирует внимание на различии между коммуникативной и культурной памятью. Коммуникативная память характерна, как было сказано выше, для коллективов и складывается в контексте межличностных взаимодействий в рамках повседневной жизни. Культурная память связана с глубоким прошлым коллектива, общества, формализована и фиксируется, например, в текстах, изображениях, монументальных постройках, изображениях и надписях, ритуалах и т.д.

Нужно отметить, что чаще в исторической литературе понятия «социальная память» и «культурная память» по отношению друг к другу используются как синонимы. Однако нам представляется, что эти два понятия взаимодополняют друг друга для изучения более широкого понятия как «культурное наследие». Понятие «социальной памяти» социальной общности придает целостность, содержит в себе нормы и обряды, образцы социального поведения, тем самым социальная память объединяет всех членов общества и обеспечивает определенный уровень социальной интеграции и возможности активного взаимодействия и взаимосвязи. Понятие «культурная память» институционально, поскольку для ее создания, хранения, дальнейшей трансляции в обществе создаются особые институты и она требует существования профессиональных носителей, которые организуют и контролируют приобщение к культурной памяти как к таковой.

В 80–х гг. XX в. французский историк Пьер Нора выдвинул программу изучения «мест памяти» [10]. Данный исторический исследовательский проект был осуществлен П. Нора во Франции в 1984–1992 гг. Ключевой идеей проекта стала связь памяти с национальной идентичностью. Историк в работе «Проблематика мест памяти» констатирует исчезновение памяти социальных групп в связи с исчезновением самой социальной группы – крестьянство. Поэтому проблема памяти достаточно актуальна. Историк противопоставляет и разделяет понятия «память» и «история»: если память не подлежит интерпретации, всегда актуальна, достоверна, субъективна, то история – «всегда относительна, проблематична, аналитична, критична, репрезентативна, укоренена в прошлом, связана со светским, универсальна, не прикреплена ни к чему,

кроме времени, история менее всего склонна доверять памяти [10, с. 20]. П. Нора пишет, что «память помещает воспоминание в священное, история его оттуда изгоняет, делая его прозаическим...Память – это абсолют, а история знает только относительное» [10, с. 21]. «Игра памяти и истории формирует места памяти, взаимодействие этих двух факторов приводит к их определению друг через друга» [1, с. 40]. К «местам памяти», по мнению П. Нора, можно отнести топографические места (архивы, библиотеки, музеи), монументальные места (кладбища, архитектурные сооружения), символические места (места паломничества, места юбилейных дат), функциональные места (учебники, книги, автобиографии, мемуары). Поэтому изучение «мест памяти» в настоящее время достаточно актуально, особенно при сохранении и трансляции историко–культурного наследия.

Особенного внимания к себе требует работа Поля Рикёра «Память. История. Забвение». В данной работе П. Рикёр рассматривает память как деятельность. Причем работа памяти осуществляется не только на уровне отдельного человека, но и на уровне общества.

В целом, нужно сказать вопрос изучения культурной памяти и в целом «памяти» как историко–культурологической категории на данный момент представляется достаточно актуальным в западной гуманитарном знании.

Литература:

1. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
2. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти – 348 с.
3. Хальбвакс, М. Коллективная и историческая память // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3. – С. 40–41.
4. Варбург А. Великое переселение образов. Исследование по истории и психологии возрождения античности. – СПб.: Азбука–Классика, 2008. – 384 с.
5. Торопыгина М.Ю. Атлас «Мнемозина». Non finito в истории искусства // Актуальные проблемы теории и истории искусства: сб.научных статей. Вып. 2. Под ред. А.В. Захаровой. – СПб.: НП–Принт, 2012. – 314–320 с.
6. Лотман Ю.М. Семиотика культуры и понятие текста // Лотман Ю.М. Избранные статьи. Т 1. – Таллин, 1992. – с. 129–132.
7. Колеватов В.А. Социальная память и познание. – М.: Мысль, 1984. – 190 с.
8. Лотман Ю. Память культуры // Лотман Ю. Семиосфера. – СПб, 2001 с. 615.
9. Лотман Ю. Память в культурологическом освещении // Лотман Ю. Избранные статьи. Т1. – Таллин 1992.
10. Нора П. Франция – память / Пер. с фр. Д. Хапаевой. – СПб.: Издательство Санкт–Петербургского университета, 1999. – 328 с.

УДК 343.3/7:393.9

УГОЛОВНО–ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Иманов К.С.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

Борьба с уголовными правонарушениями в сфере компьютерной информации и информационных технологий является одним из приоритетных направлений в реализации государственной политики в сфере информационной безопасности. Общественная опасность преступлений данной категории преступлений определяется

той ролью, которую играют в современном обществе электронно–вычислительные системы в экономической деятельности общества. В результате преступных деяний причиняется существенный ущерб организациям, отдельным гражданам, либо государству в целом.

Нормы, предусматривающие уголовную ответственность за совершение уголовных правонарушений в сфере информационных технологий (так называемые компьютерные преступления), содержатся в Главе 7 «Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи» Уголовного кодекса Республики Казахстан, принятого 3 июля 2014 года № 226–V (далее – УК РК) [1].

Глава 7 УК РК включает в себя 9 статей, предусматривающих уголовную ответственность за такие деяния, как неправомерный доступ к информации, в информационную систему или сеть телекоммуникаций, неправомерное уничтожение или модификация информации, создание, использование или распространение вредоносных компьютерных программ и программных продуктов, предоставление услуг для размещения интернет–ресурсов, преследующих противоправные цели и другие.

Данные нормы защищают право граждан, юридических лиц и государственных органов на неприкосновенность компьютерной информации. Владелец информационной компьютерной системы и содержащейся в ней информации является физическое или юридическое лицо, которое правомерно пользуется данной системой обработки информации на правах собственника, либо в случае получения права пользования, например, на условиях аренды.

Объектом данных уголовных правонарушений являются права и законные интересы граждан и организаций на конфиденциальность информации, информационных систем и информационно–коммуникационных сетей.

Под охраняемой информацией понимается содержащаяся на различных носителях информация, для которой законом установлен определенный режим ее правовой защиты. Это могут быть государственные секреты, коммерческая, служебная тайна, личные данные частных лиц и т.д. Объективной формой представления информации в данном случае является компьютерная база данных, которая позволяет хранить, обрабатывать ее и при необходимости передавать по компьютерным сетям. Носителями информации могут быть жесткие диски компьютера, компакт–диски, флэш–карты, гибкие диски (дискеты); они позволяют хранить компьютерную информацию, создавать и хранить архивные копии данных на различных носителях, а также переносить файлы и программы с одного компьютера на другой [2, с. 471–472].

Общим объектом данной категории уголовных правонарушений являются отношения в сфере охраны компьютерной и иной информации, непосредственным объектом – права на информацию ее владельца и иных лиц.

Объективная сторона выражается в неправомерном доступе к охраняемой законом информации, содержащейся на электронном носителе, в информационную систему или информационно–коммуникационную сеть, в результате которого существенно нарушаются права и законные интересы граждан или организаций либо охраняемые законом интересы общества или государства [3, с.378].

При трактовке понятия «неправомерный доступ к компьютерной информации» в практической деятельности правоохранительных органов встречаются сложности. Вместе с тем, точное определение указанного термина является необходимым условием для правильной квалификации уголовных правонарушений данной категории. Неправомерный доступом или просто незаконным проникновением должны считаться действия, которые не только привели к уничтожению, блокированию, копированию, модификации или нарушению компьютерной системы, или самой информационно–

коммуникационной системе, но и причинили моральный ущерб, нарушили авторские и смежные права, унизили честь и достоинство пользователя или стали препятствием для достижения своих целей рядовыми пользователями, привели к остановке непрерывной работы, или остались незаметными и необнаруженными, но противоречили правам и законным интересам пользователей [4, с.39].

Следует отметить, что в настоящее время уровень технических средств, применяемых злоумышленниками, уровень компьютерных программ настолько высок, что позволяет им проникать в чужие компьютерные сети практически незаметно. Это не исключает возможность сбоев в работе компьютерных систем или их сетей, снижение их быстродействия в случае незаконного проникновения и вмешательства в их работу. В то же время причины сбоев могут быть и другие, например, неправильно подобранная конфигурация компьютера, несовместимость между собой программных или аппаратных средств. Следовательно, при функционировании сложных компьютерных систем нарушение их работы, утеря хранящейся информации, блокирование доступа к ней возможны и в результате технических неисправностей или сбоев работы программ. В таком случае лицо, осуществившее проникновение в компьютерную сеть и получившее доступ к компьютерной информации, не подлежит уголовной ответственности из-за отсутствия причинной связи между его действиями и наступившими последствиями.

В настоящее время широко распространены мобильные устройства – смартфоны, которые фактически являются компактными компьютерами, способными выполнять практически те же функции, что и стационарный компьютер. С появлением сотовых телефонов и смартфонов стали появляться новые виды правонарушений, что привело к необходимости уголовно-правового регулирования ответственности за неправомерные деяния в данной сфере.

В связи с этим еще в Уголовный кодекс РК 1997 года Законом РК от 08.01.07 г. № 210–III была введена статья 227–1 «Неправомерное изменение идентификационного кода абонентского устройства сотовой связи, устройства идентификации абонента, а также создание, использование, распространение программ для изменения идентификационного кода абонентского устройства». В новый кодекс данная статья была включена практически без изменений.

Преступления в сфере компьютерной информации в настоящее время представляют серьезную опасность, особенно в условиях формирования информационного общества и расширения сфер применения средств информационных технологий в общественной жизни. Компьютерные преступления, в особенности неправомерный доступ к охраняемым информационным ресурсам, являются практически идеальной возможностью для преступников совершать свои деяния, так как доказательство этих преступлений представляют большую сложность.

Причем большинство компьютерных преступлений совершается не специалистами по взлому и созданию компьютерных вирусов или вредоносных программ, так называемыми хакерами. Для совершения данных преступлений можно просто приобрести вредоносное программное обеспечение на различных сайтах, хакерских форумах, и использовать уже готовые программные продукты [5, с. 42].

Именно поэтому защита информации, содержащейся в различных базах данных, а также на личных носителях становится одной из самых острых проблем правового, организационного и технического характера современного общества.

Характеризуя субъективную сторону уголовных правонарушений в сфере информационных технологий следует отметить, что они в большинстве случаев совершаются умышленно (с прямым или косвенным умыслом). Виновный осознает, что осуществляет неправомерный доступ к компьютерной информации, предвидит

неизбежность или возможность наступления хотя бы одного из указанных в законе последствий и желает их наступления либо не желает, но сознательно допускает эти последствия или относится к их наступлению безразлично. При этом по отношению к действию умысел может быть только прямым, о чем свидетельствует и использование законодателем термина «неправомерный», а к факту наступления последствий – как прямым, так и косвенным [6, с. 50].

Субъект уголовных правонарушений в сфере информационных технологий общий – физическое вменяемое лицо, достигшее 16 лет.

Следует выделить наиболее существенные черты уголовных правонарушений в сфере информационных технологий и, в частности, компьютерной преступности.

Характерной особенностью компьютерной преступности является тот факт, что для нее практически не существует границ. Она уже приобрела международный характер, и бороться с ней надо согласованно и сообща. С внедрением в человеческую жизнь современных информационных технологий, когда обмен информацией стал быстрым, дешевым и эффективным, преступность в информационной сфере переросла из категории государственных в международную. Для успешной борьбы с компьютерными преступлениями необходима координация деятельности разных государств и унификация их законодательства.

В настоящее время в нашей стране накоплена определенная научная и правовая база, которая направлена на формирование механизма защиты компьютерной информации. Основные понятия и положения, регулирующие отношения в сфере компьютерных технологий и информации закреплены в Гражданском кодексе РК, Законе РК «Об информатизации», Законе РК «О доступе к информации», ряде других законов. Логическим развитием правовой системы, создающей условия безопасности компьютерной информации, стала включение в Уголовный кодекс РК 2014 года отдельной главы, предусматривающей уголовную ответственность за уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи.

В то же время на сегодняшний день выявлены проблемы борьбы с правонарушениями в информационной сфере, что свидетельствует о том, что действующее законодательство требует дальнейшего развития. Проблемы информационной безопасности постоянно усугубляется процессами проникновения практически во все сферы жизни общества технических средств электронно–цифровых средств обработки, хранения и передачи данных, и прежде всего компьютерных вычислительных систем.

К наиболее эффективным мерам, направленным на охрану информационных ресурсов и предупреждение неправомерного доступа к компьютерной информации относятся технические, организационные и правовые средства.

К техническим мерам относятся средства защиты от несанкционированного доступа с использованием различных технических средств; резервное копирование наиболее важной информации и компьютерных подсистем; организация вычислительных сетей таким способом, чтобы было можно перераспределять используемые ресурсы в случае выявления нарушения в работе отдельных узлов; установка специализированного оборудования, предназначенного для обнаружения и тушения пожара, либо попадания воды и иных угроз; применения конструктивных мер защиты от хищения, угроз диверсии, взрыва; установка дублирующих резервных систем электропитания; установка сигнализации; оснащение помещений не только надежными замками, но и средствами распознавания лица, отпечатков пальцев и т.п., и многое другое.

К организационным мерам относятся: привлечение специализированных служб к охране вычислительного центра; тщательный подбор персонала; недопущение к особо

важным работам непрошедших проверку работников; разработка плана восстановления работоспособности центра в случае выхода его из строя; привлечение к обслуживанию вычислительного центра сторонних организаций, имеющих богатый опыт таких работ и незаинтересованных в сокрытии фактов выявленных нарушения работы компьютерной техники; использование универсальных средств защиты от посторонних пользователей; проведение инструктажа с разъяснением возможных мер ответственности на нарушение правил безопасности; проведение проверок на рабочем месте, выбор места расположения центра и т.п.

К правовым мерам можно отнести: принятие правовых норм, устанавливающих различные виды ответственность за совершение правонарушений в сфере использования информационных ресурсов и компьютерной техники; защита авторских прав; совершенствование гражданского и уголовного законодательства. К правовым мерам можно также отнести участие в работе международных организаций и подписание международных договоров в сфере охраны информации и борьбы с компьютерной преступности.

К базовым направлениям повышения эффективности контроля над компьютерной преступностью относятся:

- организация взаимодействия и координация усилий правоохранительных органов, спецслужб, судебной системы, обеспечение их необходимой материально–технической базой;

- организация эффективного взаимодействия правоохранительной системы РК с правоохранительными органами зарубежных стран, осуществляющих борьбу с компьютерными преступлениями;

- обеспечение высококвалифицированными кадрами в данной сфере;

- создание целостной системы обучения, подготовки и переподготовки специалистов по борьбе с компьютерными правонарушениями [7, с. 59].

Кроме этого, необходимо создание специальных служб, расследующих данную категорию правонарушений, к работе в которой должны привлекаться специалисты высокого класса.

Только комплексный подход к борьбе с все более распространяющимся преступлениям в сфере использования компьютерной техники может привести к снижению риска использования информации в преступных целях. Особую роль в этом должно сыграть международное сотрудничество, в первую очередь со странами, имеющими большой опыт борьбы с данными видами преступлений.

Литература:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226–V V // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде. Электронный ресурс: <http://law.gov.kz/client/#!/doc/81097/rus>.
2. Айсанов Р. М. Общественно–опасные последствия неправомерного доступа к компьютерной информации в форме ее уничтожения: уголовно–правовой аспект // «Черные дыры» в Российском законодательстве. – 2007. – № 3. – С. 471–472.
3. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть (том 2). – Алматы: Жеті жарғы, 2015.
4. Аратулы К., Огай А. Сравнительный анализ уголовного законодательства зарубежных стран об ответственности за компьютерные преступления // Вестник КазНУ. Серия юридическая – № 5. – 2015. – С. 39–44.
5. Евдокимов К. Н. Противодействие компьютерной преступности в Российской Федерации: криминологические и уголовно–правовые аспекты: монография. – Иркутск: Иркутский юридический институт (филиал) Академия Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2016.
6. Нурпеисова А.К. Уголовно–правовые и криминологические аспекты компьютерной преступности: Дис. ... канд. юрид. наук. – Алматы, 2010. – 167 с.

7. Ботпаева А., Сайлибаева Ж.Ю. Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи: проблемы и перспективы // Вестник КазНПУ им. Абая. Серия «Юриспруденция». № 2 (48). – 2017. – С. 59–62.

УДК 10.15.59

КОНСТИТУЦИОННО–ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВ МОЛОДЕЖИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Исмаилова А.Ш., Андагулов М.С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В современных условиях становления и развития правового государства и гражданского общества в Республике Казахстан особо важное значение приобретают вопросы работы с молодежью, защиты ее прав, формирование правовой культуры молодежи. В настоящее время в этой сфере существует ряд актуальных проблем, которые требуют своего эффективного решения. Сегодня познание и формирование социальных интересов, новых мотивов и устремлений молодежи является необходимым условием становления гражданского общества. Перед обществом и государством стоит задача посредством продуманной научно обоснованной молодежной политики создать благоприятные предпосылки для использования энергии молодых, создать механизмы поддержки молодежи, её социальных инициатив и помочь молодым людям определить и реализовать свои социальные интересы, потребности и жизненные перспективы.

Правовыми основами формирования и развития государственной молодежной политики являются Конституция РК, международные договоры, ратифицированные Республикой Казахстан, общепризнанные принципы и нормы международного права.

Актуальность исследования проблем молодого поколения объясняется тем, что государственная молодежная политика выделилась в специальную сферу деятельности лишь в последнее десятилетие, а в Республике Казахстан получила должное нормативно–правовое регулирование лишь в XXI веке с принятием 7 июня 2004 года Закона Республики Казахстан «О государственной молодежной политике», где закреплены основные направления молодежной политики нашего государства [1].

Анализ казахстанского законодательства в области государственной молодежной политики позволил нам выделить несколько этапов ее развития:

Первый этап относится к середине 1991 года, когда был принят Закон Казахской Советской Социалистической Республики от 28 июня 1991 года № 722–XII «О государственной молодежной политике в Казахской ССР». В данном законе предусматривались беспроцентные долгосрочные кредиты на строительство и приобретение жилья для молодежи, 50–процентные льготы на проезд на всех видах государственного транспорта дважды в год на каникулярное время для учащейся молодежи, 30–процентные скидки для студентов высших и средне – специальных учебных заведений на авиабилеты, долгосрочные беспроцентные ссуды молодым семьям при рождении ребенка; предприятиям со статусом «ученическое», «студенческое», «молодежное», предоставляли ряд льгот по налогообложению. Со временем многие статьи Закона вошли в противоречие с действующей Конституцией, современным ему законодательством и социально–экономическими реалиями, и его действие пришлось приостановить. Так как Закон имел очень высокую социальную направленность, государству стало сложно и нецелесообразно брать на себя его полное

финансирование. В связи с этим были внесены изменения и дополнения в данный нормативный акт, которые приостановили или отменили большинство его статей.

Начало второму этапу в области правового обеспечения молодежной политики Республики Казахстан положило принятие 30 августа 1995 года Конституции РК, а вслед за ней Концепции государственной молодежной политики, одобренной Распоряжением Президента РК № 73 от 28 августа 1998 года [4].

Согласно Концепции, главной целью молодежной политики РК стало создание и укрепление правовых, экономических и организационных условий для становления и самореализации молодого поколения. Финансирование мероприятий, закрепленных в Концепции, осуществлялось за счет государственного бюджета. Вместе с тем, государственная молодежная политика выделилась в специальную сферу деятельности лишь в последнее десятилетие, и получила должное нормативно-правовое регулирование лишь в XXI веке. В целом же, в области молодежной политики сложилась ситуация, что правовое закрепление интересов молодежи осуществляется только в рамках отраслевого законодательства, поэтому созрела необходимость в принятии нового Закона РК «О государственной молодежной политике в РК». Принятие этого закона 7 июня 2004 года стало третьим этапом правового обеспечения молодежной политики нашего государства.

Целью Закона «О государственной молодежной политике в РК», согласно ст. 3, является создание социально-экономических, правовых, организационных условий и гарантий для духовного, культурного, образовательного, профессионального становления и физического развития молодежи, раскрытия её творческого потенциала в интересах всего общества. Действующее законодательство о государственной молодежной политике выделило также основные задачи, среди которых защита прав и законных интересов молодежи; предоставление помощи и социальных услуг молодежи; реализация социально-значимых инициатив молодежи.

В главе 2 Закона РК «О государственной молодежной политике» закреплены основные направления реализации молодежной политики в РК, а также гарантии в сфере труда и занятости, содействие в решении жилищных проблем, государственной поддержке предпринимательской деятельности молодежи.

Права молодежи, закрепленные в Законе РК «О государственной молодежной политике», в статье 6 на сегодняшний день находят поддержку государства, среди них – бесплатное медицинское обслуживание, получение ежемесячной государственной стипендии для молодых людей, обучающихся на государственном образовательном гранте. Также предусматривается квота приема в количествах, установленных правительством РК, для граждан из числа аульной (сельской) молодежи. Закреплена возможность получения социальных услуг в виде консультаций по правовым, психологическим и другим вопросам, волнующим молодежь. В данном нормативно-правовом акте предусмотрена статья, предоставляющая возможность финансирования мероприятий в рамках реализации государственной молодежной политики в форме государственного социального заказа.

Несомненно, данный инструмент государственной поддержки молодежи в Республике Казахстан обладает большим потенциалом для укрепления молодежных организаций [1].

Вовлечение подрастающего поколения в активную жизнь общества является важной и традиционной задачей демократического государства. Без этого нет гарантий не только политической стабильности, но и эффективного функционирования структур гражданского общества, политических механизмов государственной власти.

Не смотря на то, что основы политической социализации молодежи закладываются и развиваются преимущественно в пределах гражданского общества, роль государства в этом процессе исключительно ответственна. И, прежде всего в двух аспектах: **во–первых**, государство создает правовую базу и тем самым обеспечивает легитимацию общественной деятельности молодежи; **во–вторых**, государство создает и поддерживает определенные социально–политические условия, позволяющие молодежи реализовать свою общественную активность.

Государство, являясь наиболее влиятельным и мощным политическим институтом, несет принципиальную ответственность за характер и результаты социализации подрастающего поколения, в особенности ее политической составляющей.

В условиях трансформационного развития страны современное государство Республика Казахстан призвано системно воздействовать на политическую социализацию молодежи, обеспечивать развитие ее политического участия. Такой подход к роли государства в отношении молодого поколения казахстанских граждан обусловлен тем, что молодежь является активным участником решения сегодняшних общенациональных задач, но также составляет социальную основу перспективы дальнейшего развития страны по демократическому пути. Ведь именно всякое новое поколение обеспечивает преемственность и социальную мобильность, формирует в себе образ будущего и несет функцию воспроизводства, является носителем инновационного потенциала развития и основой постиндустриальной экономики. Наряду с этим молодежь вбирает в свое сознание демократические ценности, утверждает в своем поведении демократические традиции и тем самым гарантирует реализацию в близкой перспективе привлекательную для Казахстана модель демократического общества [5].

Ответственность казахстанского государства в отношениях с молодежью диктуется еще и тем, что в прошедшие годы реформ молодежь оказалась среди наиболее пострадавших социальных групп, поскольку была лишена стабильных условий жизни и уверенности в своих жизненных перспективах.

Модернизация в Республике Казахстан невозможна без развития культуры личности, и молодежь здесь играет огромную роль, потому что развитие культуры, как и личности – требует долговременных вложений. Результаты и последствия этих действий будут известны только через 10–15 лет. Выделяя средства на развитие молодых людей, мы вкладываем тем самым средства и в экономику, делаем нашу страну более конкурентоспособной на мировом рынке. Это одна из главных проблем развития нашего государства в ближайшем будущем [3].

Нужно сделать всё возможное для того, чтобы классическая казахстанская и мировая культура была доступна молодым людям, они по собственной воле и убеждению отказывались бы от развлекательных программ в пользу просветительских. Своего рода лозунгом должен стать тезис государственной политики – «развитие вместо развлечения».

Решение этих задач требует серьезного переосмысления многих элементов системы государственной молодёжной политики. Это предполагает необходимость выработки единого логически последовательного научного подхода к понятию «молодежь» и ее месту в обществе, в рамках которого можно формулировать как основные установки, характеризующие деятельность субъектов конституционных отношений, так и обозначить приоритетные направления государственной деятельности по достижению поставленных целей. Ведущим моментом здесь является содержательное переосмысление такой фундаментальной категории, как «молодежь»,

для обеспечения и защиты которой в конечном итоге и функционируют органы государственной власти и местного самоуправления [5].

По поручению Президента Республики Казахстан постановлена Концепция государственной молодежной политики Республики Казахстан до 2020 года «Казахстан 2020: путь в будущее». Процесс социализации молодежи – это главный механизм включения молодых людей в общественно–политическую жизнь. Объективно вопрос участия молодых поколений в общественном развитии – это вопрос темпов, характера и качества развития страны.

Полнокровная интеграция молодежи в социально–экономические и политические процессы обеспечивается на основе широкого взаимодействия государства, институтов гражданского общества и бизнес – сообщества.

В то же время государство и общество, оказывая поддержку молодым людям, должны воздерживаться от чрезмерной опеки, способной снизить у молодых людей стимул к самостоятельному поиску своего места в жизни.

Таким образом, цель Концепции заключается в формировании эффективной модели государственной молодежной политики, направленной на успешную социализацию молодых людей, направление их потенциала на дальнейшее развитие страны.

Достижение поставленной цели предполагает реализацию следующих задач:

- 1) обеспечение доступного и качественного образования;
- 2) формирование здорового образа жизни;
- 3) повышение правовой культуры и формирование у молодежи уважения к основополагающим ценностям государственности;
- 4) создание условий для трудоустройства молодежи;
- 5) развитие системы доступного жилья для молодежи;
- 6) приобщение молодежи к культурным ценностям;
- 7) стимулирование гражданской и патриотической самореализации молодежи;
- 8) обеспечение преемственности морально–нравственных ориентиров в молодежной среде;
- 9) научно–исследовательское обеспечение и совершенствование нормативно–правовой базы государственной молодежной политики;
- 10) вовлечение молодежи в реализацию «Стратегии Казахстан–2050» [2].

Подводя итог всему вышесказанному, можно сделать вывод, что специальное национальное законодательство в области молодежной политики – общепринятая мировая практика, эффективный инструмент формирования государственной молодежной политики. Принятие нового Закона «О государственной молодежной политике» в Республике Казахстан и последующая работа по его реализации, несомненно, должны улучшить положение молодежи, повысить её роль в жизни страны. Но, тем не менее, на сегодняшний день в Республике сложилась ситуация, что некоторые направления молодежной политики закреплены только в Законе РК «О государственной молодежной политике» от 9 февраля 2015 года и не находят отражения в других нормативно–правовых актах РК, что затрудняет процесс реализации норм данного закона. Восполнить эти пробелы законодательства, необходимо путем принятия подзаконных актов, регулирующих вопросы реализации норм права государственной молодежной политики.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года № 285–V «О государственной молодежной политике» (с изменениями от 13.06.2018 г.).

2. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 февраля 2013 года № 191 «О Концепции государственной молодежной политики Республики Казахстан до 2020 года «Казахстан 2020: путь в будущее».
3. Назарбаев Н.А. «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее». Послание Президента Республики Казахстан народу // Казахстанская правда.–2014.– С. 1–3.
4. Абдирайымова Г.С. Ценности гражданственности и патриотизма казахстанской молодежи // Актуальные проблемы международной, региональной и национальной безопасности. Сборник научных трудов. – Алматы: Казак университет 2014. – С. 254–255
5. Молодежная политика. Информационно–аналитический обзор.– Астана: МКИОС РК. –2003. –92 с.

ӘОЖ 341

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КӨШІ–ҚОН МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Картова З.К., Оспанова А.М., Төлегенқызы Маржантай
(*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ*)

Көптеген халықаралық көші–қон зерттеушілерінің ойынша, XX ғасырдың ширегін «көші–қон кезеңі» деп атауға болады және бүтіндей халықаралық оңтайлыққа және халықаралық көші–қон – жекелегенде халықаралық көші–қонға кедергі тудыратын, заңды түрде тәуелсіз мемлекеттер ұстанымы бойынша ұйымдастырылған әлемнің өзіне ғана тән ерекше құбылысы болып саналады. Жаһандандыру жағдайларында, 2002 ж. БҰҰ мәліметтері бойынша, жалпы әлемдік мигранттар саны 175 миллион адамды құрайды, ол 1975 жылға қарағанда екі есе жоғары, көші–қон мәселелерін тек әлемнің көптеген мемлекеттерінің ынтымақтастығы мен өзара әрекеттестігі арқылы ғана шешуге болады, соған қоса оларды тек тыйым салатын шаралармен ғана шешу мүмкін емес, тыйым салатын шаралар заңға қайшы көші–қонның тек көбеюіне әкеліп соғады [1,34 б]. Сондықтан да, халықаралық қауымдастық көші–қон үрдістерін құқықтық реттеу сұрақтарының маңыздылығын түсіне отыра, әрқашан да, «көші–қон ережесін» бірыңғайлауға және мигранттардың міндеттері мен құқықтарын анықтауға тырысты.

Халықаралық қауымдастық – қозғалыс бостандығына қатысы бар ережелерден тұратын арнайы сұрақтар бойынша, басқа да бірқатар халықырылық келісім шартты қабылдады. Нәсілдік кемсітушіліктің барлық түрлерін жою туралы Халықаралық Конвенциясы (1966 ж.) барлық қатысушы–елдерді «Нәсілдік кемсітушіліктің барлық түрлерін жою мен тыйым салуға және ұлттық немесе этностық шығу тегі, терісінің түсі, нәсіл өзгешелігіне қарамастан әрбір адамның заң алдында тең құқықтығын қамтамасыз етуге, әсіресе келесі құқықтарды іске асыруға қатысты: мемлекет шектерінде тұруға және еркін қозғалуға, өзінікімен қоса алғанда, кез–келген елден кетуге және өз еліне қайтып келуге» міндеттендіреді [2, б. 5].

Сонымен қатар, еркін қозғалу құқығын барлық еңбек етуші мигранттар мен олардың отбасы мүшелерінің құқығын қорғау туралы Конвенциясы қарастырады (1990 ж.), соған сәйкес мемлекеттер – Конвенцияға қатысушылар халықаралық құқықтың көпшілік мойындаған ұстанымдары мен ережелеріне сәйкес, қандай да бір айырмашылықтар мен кемсітушіліктерсіз, олардың аумақтарындағы немесе олардың құзіреті астында орналасқан барлық еңбек етуші мигранттар мен олардың отбасы мүшелерінің Конвенция қарастырған құқығын қадірлеуге міндеттенеді. Осы шарттың әрекет етілуі үшін жалғыз бір шарт ол – еңбекші–мигранттардың тұрақты мәртебесінің бар болуы.

Әрбір Келісім жасасқан мемлекет өз аумағына заңды түрде келген босқындарға әдетте шетелдік адамдарға қолданатын барлық ережелерді сақтау шартына байланысты өз аумақ төңірегінде еркін қозғалу мен мекенжай таңдау құқығын беретіндігін 1951 жылғы босқындар статусы туралы Конвенциясы орнатты [3, б. 101].

Әлемнің көптеген мемлекеттері мен елдері, азаматтығы жоқ тұлғалардың құқықтық мәртебесін шетелдік азаматтар мәртебесіне теңестіреді. Осыған байланысты, мемлекет–қатысушы аумақтарына заңды түрде келген азаматтығы жоқ тұлғаларға әдетте шетелдік адамдарға қолданатын барлық ережелерді сақтау шартына байланысты өз аумақ төңірегінде еркін қозғалу мен мекенжай таңдау құқығын беретіндігін 1954 жылғы апатридтер мәртебесі туралы Конвенциясы ұсынғанын атап өту керек.

Халықаралық деңгейде көші–қон үрдістерін реттеуде халықаралық ұйымдардың бүтіндей жүйесі айналысады, олар: Біріккен Ұлттар Ұйымы жүйесі (БҰҰ), Саяси сұрақтар бойынша Департамент (ССД), ел ішінде орын ауыстырған тұлғалар бойынша Бас хатшының арнайы өкілі, Женевада Біріккен Ұлттар Ұйымының өкілдігі, адам құқықтары бойынша Жоғарғы комиссар/адам құқықтары бойынша Орталық, Гуманитарлық сұрақтар бойынша Департамент (ГСД), Еуропалық экономикалық комиссия (ЕЭК), Біріккен Ұлттар Ұйымын дамыту бағдарламасы (БҰҰДБ), Біріккен Ұлттар Ұйымының босқындар ісі бойынша Жоғарғы Комиссар Басқармасы (БҰҰ БЖКБ).

Адам құқығын қорғау бойынша әрекет жүргізуші мамандандырылған агенттіктер бар: Еңбектің халықаралық ұйымы (ЕХҰ), Денсаулық сақтаудың бүкіл дүниежүзілік ұйымы, Қызыл Кресттің Халықаралық Комитеті (ҚКХК), Қызыл Жарты ай мен Қызыл Крест қоғамдарының халықаралық одағы, Көші–қон бойынша халықаралық ұйым (КХҰ), Экономикалық ынтымақтастық пен даму бойынша ұйым (ЭЫДҰ), Европада ынтымақтастық пен қауіпсіздік бойынша ұйым/Адам құқықтары мен демократиялық институттар бойынша бюросы, ұлттық азшылық істері бойынша ЕҚЫҰ жоғарғы комиссары, ТМД атқарушы хатшылығы, басқа да халықаралық ұйымдар.

Халықаралық ұйымдардың нұсқалған жүйесінде халықаралық деңгейде көші–қон үрдістерін реттеу бойынша, іс–әрекеттің кең шоғыры бар. Халықаралық ұйымдардың күш салуы Орталық Азия елдерінде және көші–қон мәселелерін шешуде үлкен маңызын алады. Осылайша, мысалы, көші–қонның Халықаралық ұйымдар өкілі Өзбекстаннан басқа ТМД–ның елдерінде бар. Олардың әрекеті келесі бағыттарда шоғырланған: көші–қон сұрақтарымен айналысатын ұлттық мекемелер мен құрылымдарды нығайту, босқындарға жаңа мекенжайларына көшуге және орнығуларына тікелей көмек көрсету, көші–қон саласында ғылыми зерттеумен жәрдем ету, ақпараттық іс–әрекет, көші–қон бойынша нақты бағдарламаларды іске асыру.

Осылайша, биліктің мемлекеттік мекемелерімен өзара әрекеттесе отыра, халықаралық қауымдастық көші–қон саясатын өндіріп алуға қабілеті бар екенін атап өту керек.

Бұрынғы КСРО елдерінде көші–қон тұрғындарын басқару қажеттілігі Одақ ыдырамай тұрып туындаған, ол 80–ші жылдарда бірінші бұқаралық шарасыз көші–қонның пайда болуынан туындады. Бірақ ел бұл мәселені не түсінуге, не шешуге дайын болған жоқ. Ұлттық заңнама болған жоқ және халықаралық тәжірибеге сүйенуге де ешқандай мүмкіндік болған жоқ, себебі бұл кезде Кеңес Одағы деп аталатын елдің ішінде туындаған шарасыз мигранттар категориясына халықаралық–құқықтық актілер таратылмады.

Осылайша, КСРО–да көші–қон көбінесе жоспарлы сипат алып жүрді және оның көмегімен көптеген саяси, экономикалық және демографиялық тапсырмалар жетістікпен шешілді.

КСРО ыдырағаннан кейін көші–қон мәселелері басқа мазмұнмен толтырылып, басқа ерекшелікке ие болды. Сондықтан да, мемлекеттер – КСРО–ның бұрынғы республикалары ұлттық құқықтық жүйелерді қалыптастыра отырып, Тәуелсіздік Мемлекеттер Достастығы елдерінің құқықтарын үндестіруге бағытталған қадам қабылдады.

1992 ж. 15 қыркүйек Бішкек қаласында ТМД Парламент аралық Ассамблеясы отырысында «Достастықтың мемлекет–қатысушылардың ұлттық заңнамаларын жақындатудың негізгі бағыттары» мақұлданды, онда ТМД шеңберінде жалпы экономикалық кеңістікті құқықтық қамтамасыз ету қажеттілігі, әлеуметтік және басқа да үрдістерді реттеу барысында заңдық қақтығыстарды жою және болдырмау мақұлданды.

КСРО ыдырағаннан кейін 1992 жылы 9 қазан Бішкек қаласында мемлекеттер бас үкімет Кеңесі – ТМД қатысушылары зардап шеккен аудандар тұрғындарына, қоныс аударушыларға және босқындарға мемлекет аралық бағдарлама көмегі туралы келісілген Шешім қабылданды (Украина мен Түркменстан үкіметінен басқа барлық үкіметтер қол қойды). 1993 жылы 24 қыркүйек Мәскеуде мемлекеттер – ТМД қатысушылары шарасыз қоныс аударушылар мен босқындарға көмек туралы Келісім (Әзірбайжан, Армения, Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан, Түркмения, Өзбекстан қол қойды) және қарулы дау–жанжалдар құрбанын қорғау бойынша бірінші кезектегі шаралар туралы Келісім қабылданды.

Сонымен қатар, 1998 ж. 6 наурызда қол қойылған заңсыз көші–қонмен күресте ТМД мемлекеттер–қатысушылардың ынтымақтастығы туралы үкімет аралық Келісімнің маңыздылығын атап өту қажет және көші–қон бақылауы, үшінші бір мемлекет азаматтарын тіркеу, азаматтығы жоқ тұлға, депортация бойынша механизм өнімі, заңсыз көші–қонға жауапкершілік саласында заңнама үйлесімі, ақпаратпен алмасу, кадрларды дайындау және біліктілікті көтеру, басқару өрісінде көші–қон үрдістерімен айналысушылар сияқты сұрақтар бойынша мемлекеттердің өзара әрекетін қарастырушы сияқты маңыздылықты атап өту керек.

Осыған байланысты, бүгінгі күнде ТМД елдері тұрғындар көші–қонына байланысты сұрақтарды мемлекет аралық реттеудің белгілікті тәжірибесіне ие.

Тұрғындар көші–қоны – бұл мекенжай өзгерісіне байланысты тұрғындардың орын ауыстыруы, олар тұрғындардың әлеуметтік және еңбек ұтқырлығының өсуі, өндіріс күштерін орналастыру мен экономикалық құрылым өзгерісімен тығыз байланыстағы, адамдардың қарапайым маханикалық қозғалысы ретінде ғана емес, күрделі қоғамдық және әлеуметтік барыс ретінде қарастырылатын тұрғын халықтың ең бір аса маңызды мәселелерінің бірі, сонымен қатар тұрғындардың жас жыныстар құрылымдарының қалыптасуына, олардың демографиялық және мәдени дамуына ықпал етеді [4, б.8].

Ішкі көзқарас астарында, халықаралық қағидаларға сай, сөзсіз болмайтын қозғалыс бостандығына құқы бары түсіндіріледі, ол мемлекеттің белгілікті бір қызығушылықтарына теңдестірілу керек: мемлекеттік қауіпсіздік, қоғамдық тәртіп, тұрғындардың адамгершілігі немесе денсаулығын сақтау, сонымен қатар құқық қорғау және басқа тұлғалардың бостандығы. Осыдан, өз еліне кіру құқығы ешқандай шектеулерге ие болмайды, ал шетел мемлекет аумағына кіру құқы оның егемендігімен шектеледі.

Әдебиет:

1. Билсборроу Р. Е. Статистика международной миграции: пер. с англ. – М., 1999. – С. 721.
2. Новейшие изменения во внутренней и внешней миграции населения в России и их экономическое значение / Ред. Б.С. Хореев. – М.: МГУ, 1994. – С. 278.

3. Красинец Е., Тюрюканова Е. Интеллектуальная миграция // Экономист. – 1999. – № 3. – С. 70.
4. Тенденции в области миграции в странах Восточной Европы и Центральной Азии: обзор за 2001–2002 годы. – М, 2002. – 220 с.

УДК 329

К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ МНОГОПАРТИЙНОЙ СИСТЕМЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Картова З.К., Зель А.В.
(*СКГУ им. М. Козыбаева*)

Углубление процесса демократизации настоятельно нуждается в проведении поэтапной модернизации всех сфер политической структуры казахстанского общества. Построение современной развитой партийно–политической системы – одно из важных и основных направлений политической модернизации Республики Казахстан на современном этапе. Многообразие партий на политической арене призвано обеспечивать политический плюрализм и реально отражать спектр политических интересов народа.

Республика Казахстан не может успешно развиваться и реагировать на геополитические изменения без формирования и функционирования института политических партий. Большей частью интерес к деятельности политических партий возникает в предвыборный период. О наличии многопартийности в нашем государстве в большей степени судят по названиям партий, лидерам, которые их возглавляют, рекламным роликам в периоды предвыборных кампаний, различным акциям, проводимым партиями и т.д. Можно сказать, что мало уделено внимания изучению процессов формирования партийной системы, анализу вопросов идейного содержания программ партий, исследованию политических интересов сторонников партии. А ведь для страны, просуществовавшей более 70 лет в рамках партийной диктатуры КПСС, данные вопросы должны быть предметом специального изучения.

Интерес, проявляемый все большим количеством специалистов к проблемам становления многопартийности в Казахстане, объясняется мало изученностью данного феномена в политической жизни казахстанского общества. Изданные в настоящее время монографии, статьи, доклады, учебно–методические пособия пока не снимают дефицита теоретических и прикладных разработок различных аспектов изучаемой проблемы. Вместе с тем, в странах постсоветского пространства уже обобщается накопленный за последние годы опыт многопартийного строительства. Серьезный вклад в разработку проблем становления многопартийности в обществе переходного типа внесен работами Бутенко А.П., Виноградова Д.И., Дилигенского Г.Г., Заславского С.Е., Согрина В.В., Тимошенко В.И., Холмской М. Р., Юртаева А.Н. и др. [1, с. 4].

Большую теоретическую и практическую значимость, для понимания динамики партогенеза, становления партийной системы представляют собой работы зарубежных исследователей, занимающихся проблемами формирования и функционирования партий и партийных систем. Им посвящены работы Дюверже М., Михельса Р., Сартори Дж., Лоусона К., Риггса Ф., Элдерсвелда С., Кротти У., Санистебана Л. С. и др [1, с. 5].

Казахстанскими учеными также сделаны значительные наработки по исследуемой проблеме, которые восполняют пробелы в теоретическом и практическом осмыслении

партийного строительства в нашей республике. Большое значение для разработки различных аспектов названной проблемы имеют работы казахстанских ученых: Абдыгалиева Б., Аженова М.С., Аренова М.М., Аяганова Б.Г., Бабакумарова Е.Ж., Булуктаева Ю.О., Мустафина Т.Г., Нысанбаева А.Н., Чеботарева А.Е. и др.

История изучения партийного строительства Республики Казахстан позволяет утверждать, что формированию многопартийности в Казахстане предшествовали этапы развития политизированного самодеятельного движения:

- *этап клубных структур* (осень 1986 г. – февраль 1989 г.) – создание молодежных политических дискуссионных клубов, неформальных объединений, экологической ассоциации «Зеленый фронт» и других экологических групп;

- *этап общенационального движения* (конец февраля 1989г. – начало 1990 г.) – образование движения «Невада – Семипалатинск», обществ «Мемориал», «Адилет», «Желтоксан», «Қазақ тілі», независимого профсоюза «Бірлесу»;

- *этап политической дифференциации* (начало 1990 г. – конец 1991 г.) – формирование партийных структур, появление социал-демократической партии, партии «Алаш», гражданского движения «Азат» [2, с. 103–104].

Необходимость внедрения процесса многопартийности в Казахстане в 1990–е гг. было связано как с трансформацией социальной структуры общества, так и с новыми возможностями политической системы, создающими политические основы функционирования партийной системы. С ноября 1989 по март 1990 года в республике насчитывалось более 100 зарегистрированных и незарегистрированных общественных организаций, в большинстве своем носящих характер клубных объединений в виде советов, групп, комитетов, ассоциаций [3]. Исследователи отмечают, что впоследствии лишь часть организаций трансформировалась в политические институты, остальные же неформальные объединения прекратили свое существование.

Партийная система в Республике Казахстан начала формироваться с середины 1988 года, когда появились первые альтернативные КПСС неформальные группы и движения. Право на существование альтернативные политические партии получили 1 января 1991 г., когда вступил в силу Закон СССР «Об общественных объединениях». Принятие Закона «Об общественных объединениях в Казахской ССР» (1991 г.), уход с политической арены Коммунистической партии Казахстана в августе–сентябре 1991г., а затем распад Союза ССР ускорили процесс формирования многопартийности в Казахстане. Первыми политическими партиями нового типа стали партии социал-демократов, социалистов, «Алаш», Партия Народный конгресс Казахстана, Республиканская партия. Период с октября 1990 года по осень 1995 года в казахстанском партийно-политическом пространстве характеризовался образованием первых политических партий, которые, однако, не всегда отвечали всем критериям партии как устойчивой политической организации [4].

7 марта 1994 года состоялись выборы в первый Парламент суверенного Казахстана. Политические партии впервые получили возможность участвовать в выборах в представительные органы власти всех уровней. По данным Центральной избирательной комиссии, из 176 депутатов Верховного Совета РК 13 созыва 75 человек были избраны от политических партий и других общественно-политических организаций. От Союза «Народное единство Казахстана» – 57 человек, Федерации профсоюзов Казахстана – 11, «Народный конгресс Казахстана» – 9, СПК – 8, Славянское движение «Лад» – 4, Республиканского Совета женских организаций – 3. По одному депутату от организации ветеранов Республики Казахстан, Демократического комитета по правам человека, Республиканской партии Казахстана, Союза молодежи Казахстана, Международного общественного комитета «Арал–Азия–

Казахстан», Крестьянского союза Казахстана, Конгресса предпринимателей Казахстана, Союза промышленников и предпринимателей Казахстана [5].

Процесс партийного строительства получил новый импульс в 1996 году, когда был принят Закон РК «О политических партиях», открывший новую страницу в истории постсоветской казахстанской многопартийности. Принятие этого Закона было шагом вперед в деле правовой институционализации политических партий. Законодательно было закреплено организационное партийное строительство по территориальному принципу, запрещено создание в государственных органах политических партий, формирование и деятельность военизированных политических партий, создание и деятельность партий, цели и действия которых направлены на насильственное изменение конституционного строя, нарушение целостности Республики Казахстан, разжигание социальной, расовой, национальной, религиозной, сословной и родовой розни [6].

В 1999 году состоялись выборы в Парламент Республики Казахстан, в ходе которых впервые применена смешанная система выборного законодательства (пропорциональная система представительства политических партий на десять дополнительных мест и мажоритарная система представительства по одномандатным территориальным избирательным округам). Введение смешанной системы выборного законодательства способствовало более полному отражению интересов политических партий, общественных объединений.

Несмотря на то, что в 1990–е гг. становление многопартийности в Казахстане в основном произошло, о завершенности этого процесса говорить еще рано. На рубеже XX и XXI вв., в условиях дальнейшей модернизации казахстанского общества политические партии, так и не смогли, до конца оформиться в институты, которые смогли бы стать действенными участниками процесса принятия решений.

В 2001 году, будучи директором Казахстанского института стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан М. Ашимбаев отметил, что «политические партии Казахстана все еще остаются слабыми. У большинства из них отсутствуют внятные программы, ориентированные на конкретные слои населения. В силу этого влияние партий среди населения невелико. В обществе распространено неверие в их способность серьезно, влиять на политические процессы в стране. Все это делает нынешнюю партийную систему пока малоэффективной» [7].

В начале XXI века продолжался процесс реструктуризации партийной системы, повышения ее роли в политической жизни страны. На политической карте страны появились новые партии – «Ауыл», Партия патриотов Казахстана, «Ақ жол». Новый этап становления и развития партийно–политической системы был связан, во–первых, с принятием Закона о политических партиях (2002 г.) и, во–вторых, с участием партий в парламентских выборах (2004 г.).

Существенное значение для последующего периода развития партийной системы имели законодательные нововведения в законе Республики Казахстан «О политических партиях», принятые в феврале 2009 года. Изменения были направлены на либерализацию законодательства о политических партиях и совершенствование организационно–правовых вопросов их деятельности, дальнейшую демократизацию и открытость политической системы страны [8].

В 2012 г. сформирован многопартийный Парламент. По итогам выборов в нижнюю палату Парламента прошли Народно–демократическая партия «Нур Отан», Демократическая партия Казахстана «Ақ Жол» и Коммунистическая Народная Партия Казахстана. Выборы 2012 года предопределили не только новый расклад политических сил в Мажилисе Парламента РК, но и новый порядок структурирования партийно–

политического спектра, проведение внутренних реформ и кадровых перестановок в самих партиях.

В настоящее время в Казахстане официально функционируют 6 политических партий: Партия «Нұр Отан», Коммунистическая народная партия Казахстана, Народно-демократическая патриотическая партия «Ауыл», Демократическая партия Казахстана «Ақ Жол», Общенациональная социал-демократическая партия, политическая партия «Бірлік». По итогам выборов депутатов Мажилиса Парламента РК 2016 года, 3 из 6 политических партий, преодолели 7% барьер и прошли в нижнюю палату Парламента страны:

- Партия «Нур Отан» – 84 депутата (82,2 %);
- Демократическая партия Казахстана «Ақ жол» – 7 депутатов (7,18 %);
- Коммунистическая народная партия Казахстана – 7 депутатов (7,14 %) [9].

Возникновение института многопартийности – один из важнейших признаков становления в стране гражданского общества. Однако, в данное время программы большинства партий в Казахстане, не совсем адекватно отражают социально-экономические ожидания населения, тенденции общественного развития.

Несмотря на все трудности формирования и функционирования многопартийной системы, политические партии в Казахстане существуют и действуют. Вопрос заключается в том, смогут ли они усилить свое влияние на политический процесс и оправдать ожидания избирателей? Присутствует ли элемент политической конкуренции в межпартийном соперничестве? Решение этих проблем в равной степени касаются как государственной власти, так и гражданского общества.

Сегодня нашей стране нужна устойчивая и современная партийная система. Партии должны эффективно работать в представительных органах, влиять на политику, проводимую исполнительной ветвью власти. Нужны сильные, конкурентоспособные партии, обладающие мощной социальной базой, способные выявлять и транслировать интересы населения, цивилизованно конкурировать между собой за голоса избирателей.

В последние годы в Казахстане наметились определенные предпосылки как социально-политического, так и экономического плана, для динамичного развития партийной системы. Продолжается поиск оптимальной системы организованных партий, отвечающей, с одной стороны, историческим и национальным традициям Казахстана, а с другой – новым насущным потребностям в процессе создания гуманного и справедливого общества. В частности, стоит задача трансформации казахстанских партий, ранее использовавшихся как средство реализации личных интересов их лидеров, в организации, транслирующие информационные сигналы от гражданского общества к государству и центрам принятия политических решений. Партии должны предложить выбор между различными альтернативами, гарантировать определенную организованность в управлении государством, выступать как посредники между обществом и политической властью. В связи с этим для Казахстана актуализируется проблема выбора оптимального формата многопартийности и базовой модели развития партийной системы.

Обращаясь к вопросу формирования и развития партийной системы, стоит отметить, что процесс становления многопартийности в Республике Казахстан, еще полностью не завершен. Также рано говорить о четкой дифференциации общественно-политических сил в республике на современном этапе. Опираясь на имеющийся комплекс научной литературы, необходимо провести детальный анализ по изучению специфики многопартийности в Республике Казахстан и основных этапов ее формирования. Большой интерес в вопросе исследования партийно-политической системы вызывают проблемы институционализации политических партий Казахстана в

XXI веке, их взаимодействие с государственной властью и дальнейшие перспективы развития многопартийной системы в современном обществе.

Литература:

1. Сартаев Р.С. Формирование многопартийности в контексте политической трансформации казахстанского общества: Автореферат диссертации кандидата политических наук. – Алматы, 1996.
2. Политическая система: теоретические аспекты и опыт Казахстана. Уч. пособие / Булуктаев Ю.О., Буканова Ж.К., Иманбаева С.Е., Масатова Б.Б. – Астана: Школа политического менеджмента, 2016. – 156 с.
3. Булуктаев Ю., Дьяченко С., Кармазина Л. Политические партии Казахстана: Справочник. – Алматы: ИПК, 1998. – С. 77.
4. Телебаев Г., Коновалов С. Партийное строительство в Казахстане: от идеологического диктата одной партии к многопартийной системе// Саясат. 2001. № 9. С.68–74; Шауенов Е. Политические партии и устойчивость политического процесса в Казахстане// Analitic. 2002. № 4.– С. 4–7.
5. Чеботарев А. Партийное строительство в Республике Казахстан – Основные этапы и тенденции. АПИ, 14 января 2001 // <http://www.saapr.kz/>.
6. Закон Республики Казахстан от 2 июля 1996 г. № 16–І «О политических партиях».
7. Суверенный Казахстан на рубеже тысячелетий: Сборник научных статей. – Астана: Елорда, 2001. – 272 с.
8. О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Казахстан от 6 февраля 2009 года № 122–ІV «О политических партиях».
9. <https://www.election.gov.kz/rus/news/messages/index.php?ID=3294>.

УДК 10.47.31

ИНСТИТУТ РОДИТЕЛЬСКИХ ПРАВООТНОШЕНИЙ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РК

Касенова А.Р.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

Институт родительских прав – это институт, характеризующий собой единство интересов родителей и детей и соединяющий в себе защиту интересов как тех, так и других. Правоотношение представляет собой процесс регулирования нормами права общественного отношения, в котором участники являются носителями прав и обязанностей. Правоотношение должно наступать при наступлении юридических фактов, предусмотренных законодательством Республики Казахстан. К таким фактам можно отнести: 1. договор, 2. событие, 3. административный акт, 4. правонарушение и др. Что касается непосредственно семейных правоотношений, то к ним можно отнести правоотношения между родителями (родителем) и детьми. Главным назначением семьи является создание оптимальных условий для воспитания ребенка. Данная задача должна выполняться в первую очередь родителями ребенка. Как указано в 1–м пункте 18–й статьи Конвенции ООН о правах ребенка от 1989 года, основным предметом заботы родителей являются интересы ребенка. Забота включает в себя все виды внимания по отношению к ребенку, его интересам, проблемам и потребностям. В некоторых случаях проявление заботы со стороны родителей к своему ребенку будет диктоваться нравственными нормами самих родителей. В других же случаях проявление заботы о ребенке предписывается нормами семейного права. Забота о ребенке является долгом родителей, которые состоят в законном браке или не связаны брачными узами. Но если родители не связаны законным браком и если отцовство не

установлено в судебном или добровольном порядке, то забота о ребенке будет носить характер нравственной заповеди по отношению к отцу. Статья 27 Конституции Республики Казахстан гласит о том, что брак и семья, материнство, отцовство и детство находятся под защитой государства. Забота о детях и их воспитание являются естественным правом и обязанностью родителей. Данная конституционная норма обеспечивается и конкретизируется семейным законодательством РК.

Исторический опыт свидетельствует о различных подходах государства к регулированию отношений между родителями и детьми: в отдельные периоды развития государства и общества предполагался исключительный приоритет интересов детей, фактически полное игнорирование интересов родителей. В настоящее время Кодекс Республики Казахстан «О браке и семье» в статье 72 предусматривает: «Родительские права не могут осуществляться в противоречии с интересами детей. Обеспечение интересов детей должно быть предметом основной заботы их родителей». Это свидетельствует о некотором смещении акцентов, но все-таки интересы детей приоритетны, что вполне обоснованно.

Родительство – это динамический процесс, который может продолжаться на протяжении всей жизни человека. Важно, хотя и условно, разделить на родительство в отношении несовершеннолетних детей (которые считаются зависимыми в данном конкретном обществе, в России до 18 лет) и родительство в отношении взрослых детей (теоретически такие отношения должны качественно меняться).

Отношения между родителями и детьми регулируются нормами не только права, но и морали и нравственности, религиозными нормами, традициями и обычаями. Не вызывает сомнений существующий в науке семейного права вывод о том, что нельзя предусмотреть в законе четкие правила осуществления родительских прав. Однако законодатель устанавливает меры семейно-правовой ответственности за ненадлежащее осуществление родительских прав. Отсутствие критериев определения надлежащего характера осуществления родительских прав создает условия для нарушения прав и родителей, и ребенка.

Как самостоятельная разновидность семейного правоотношения родительское правоотношение характеризуется спецификой своего элементного состава, а также особенностями его возникновения, развития и прекращения. Это правоотношение имеет отдельные элементы, делающие его похожим на некоторые другие семейные правоотношения (например, наличие прав и обязанностей по материальному содержанию; прав и обязанностей по воспитанию – с опекунами и т. д.).

К числу основных характеристик прав родителей отнесены следующие.

Во-первых, родительские права – это позитивные права, так как в их понимании содержится позитивный аспект свободы – свобода выбора и способность к достижению цели. Во-вторых, родительские права относятся к социальным правам, поскольку имеют общесоциальную направленность и выступают как права-гарантии, обеспечивающие реализацию других прав и свобод.

В-третьих, подчеркивается дуалистичность родительских прав: они могут быть реализованы как индивидуально (в случае использования матерью методов искусственной репродукции), так и коллективно (совместно отцом и матерью).

В-четвертых, стоит отнести родительские права ко второму поколению прав человека. Становление и развитие в начале XX в. экономических и социальных прав и свобод человека и гражданина в обществе и государстве поставило вопрос об эволюции идеи равенства мужчины и женщины в обществе, отца и матери в семейных отношениях, обусловило законодательное закрепление прав и обязанностей родителей.

В брачно-семейных отношениях существуют имущественные и личные неимущественные правоотношения между членами семьи и другими родственниками,

отношения по заключению и расторжению брака, отношения по лишению или ограничению родительских прав и их восстановлению, по установлению или признанию отцовства, об усыновлении (удочерении) ребенка и другие.

Одним из таких правоотношений является институт алиментных обязательств, в котором разрешаются вопросы о лицах, имеющих право на получение содержания от членов семьи или бывших членов семьи, о размере содержания и сроках его выплаты, об уменьшении или увеличении либо о прекращении платежей.

Ребенок имеет право на получение содержания от своих родителей и других членов семьи в порядке и размерах, установленных законом. Суммы, причитающиеся ребенку в качестве алиментов, поступают в распоряжение родителей (лиц, их заменяющих) и расходуются ими на содержание, образование и воспитание ребенка [1].

Алиментные обязательства родителей основаны на их конституционной обязанности по заботе и воспитанию детей [4].

Алиментные обязательства возникают у родителей, лишенных вступившим в законную силу решением суда родительских прав, и существуют до вступления в законную силу решения суда об усыновлении ребенка другими лицами (усыновителями) или достижения ребенком совершеннолетнего возраста либо признания его эмансипированным [2].

По предусмотренным законом основаниям родители могут быть решением суда ограничены в родительских правах, но такое ограничение не освобождает родителей от алиментных обязательств [2].

По общему правилу, родители обязаны содержать своих несовершеннолетних детей до достижения ими совершеннолетия (восемнадцатилетнего возраста). Такая обязанность возлагается в силу того, что несовершеннолетние рассматриваются в качестве нетрудоспособных и нуждающихся в содержании лиц, не могущих обеспечить самостоятельно свою экономическую самостоятельность.

Обязанность родителя по уплате алиментов не возникает или прекращается в отношении несовершеннолетнего, достигшего возраста шестнадцати лет ребенка и:

- заключившего трудовой договор [7];
- заключившего брак до достижения совершеннолетия по основаниям, предусмотренным законом [2];
- занимающегося предпринимательской деятельностью [8].

В указанных случаях в отношении несовершеннолетнего применяется институт эмансипации, основным содержанием которого является признание такого лица полностью дееспособным, то есть способным своими действиями приобретать и осуществлять гражданские права, создавать для себя гражданские обязанности и исполнять их [8].

Институт эмансипации означает, что физическое лицо, не достигшее восемнадцатилетнего возраста, признается юридически совершеннолетним и обладающим дееспособностью и способностью обеспечить свою экономическую самостоятельность.

Для правоприменительной практики важно иметь в виду, что алиментное обязательство родителем исполняется на основании заключенной родителями и нотариально удостоверенной гражданско-правовой сделки (соглашения об уплате алиментов) либо на основании судебного акта тем из родителей, который уклоняется от добровольного исполнения конституционной обязанности по содержанию ребенка.

Соглашение о содержании несовершеннолетнего ребенка (детей) является гражданско-правовой сделкой, заключаемой родителями несовершеннолетнего ребенка (детей), по условиям которой реализуется имущественное обязательство родителя (должника) по содержанию несовершеннолетнего нуждающегося ребенка (кредитора)

до достижения им совершеннолетия или признания эмансипированным в установленных соглашением сторон размерах.

В силу принципа свободы заключения гражданско-правового договора стороны соглашения предусматривают размер выплачиваемых алиментов, но не ниже предусмотренного законом размера, способ исполнения обязательства (периодические ежемесячные денежные платежи, единовременная сумма алиментных платежей, исчисленная сторонами соглашения за период со дня заключения соглашения и до достижения ребенком совершеннолетия, а также исполнения алиментного обязательства путем передачи конкретной вещи конкретной стоимостью либо передачей вещных прав (акции в уставном капитале акционерного общества, доли в уставном капитале товарищества с ограниченной ответственностью).

Особенность соглашения об уплате алиментов выражается в том, что обязанность по выплате алиментов может устанавливаться и за прошлое время, определяемое сторонами.

Нотариально удостоверенное соглашение об уплате алиментов является правовым институтом, который исключает судебный порядок взыскания алиментов путем вынесения судебного приказа или решения суда.

Судебный приказ является актом индивидуального применения закона, посредством которого конкретизируются субъективные права и обязанности участников алиментного правоотношения, если они не конкретизированы соглашением об уплате алиментов.

Системное изложение содержания алиментного обязательства, основанное на нормах применимого права, позволяет более полно воспринимать нюансы такого обязательства и более эффективно обеспечивать имущественные интересы несовершеннолетних на получение имущественного содержания от родителей, но одновременно и сохранять права родителей по предоставлению детям такого содержания.

Наличие особых мер семейно-правовой ответственности, применяемых к родителям, свидетельствует о доминирующем характере обязанностей в структуре родительского права.

Критерии надлежащего осуществления родительских прав – принципы осуществления родительских прав:

- единство родительских прав и обязанностей,
- равенство родительских прав и обязанностей обоих родителей,
- непротиворечие интересам детей, учет интересов родителей, совпадение интересов детей и родителей,
- недопущение злоупотребления родительскими правами, осуществление родительских прав в соответствии с их назначением, преимущественный характер родительских прав перед всеми третьими лицами.

Применение данных критериев позволит наиболее четко определять характер правонарушения и вид правовой ответственности (семейно-правовой, административно-правовой, уголовно-правовой) родителей.

В семейном законодательстве отсутствует самостоятельный институт – защита родительских прав. Защите родительских прав посвящена ст.74 Кодекса Республики Казахстан «О браке и семье», однако в ней предусматривается единственный способ защиты – право родителей требовать возврата ребенка от любого лица, удерживающего его у себя не на основании закона или не на основании судебного решения.

В связи с этим представляется необходимым дополнить данную статью пунктом третьим следующего содержания: «Защита родительских прав может осуществляться и другими способами, предусмотренными настоящим Кодексом».

Перечень способов защиты родительских прав можно закрепить следующим образом. Способы защиты родительских прав являются установление и оспаривание отцовства (материнства), лишение и ограничение родительских прав, восстановление и отмена ограничения в родительских правах, заключение соглашения о детях, определение порядка осуществления родительских прав родителем, проживающим отдельно от ребенка, требование о передаче ребенка на воспитание, требование о возврате ребенка, отмена усыновления, обжалование действий (решений) органов опеки и попечительства, органов записи актов гражданского состояния.

Таким образом, обосновывается вывод о тождестве родительских прав и обязанностей по воспитанию, содержанию и образованию детей, что находит отражение в формах и способах осуществления родительских прав. Анализ структуры большинства родительских прав дает основания утверждать: осуществляя свои права, родители в то же время исполняют свои обязанности, которые в свою очередь обеспечивают реализацию прав детей.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан «О правах ребенка» от 8 августа 2002 года, в редакции от 9 апреля 2016 года. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.05.2018 г.).
2. Кодекс Казахстана «О браке (супружестве) и семье» от 26 декабря 2011 года, (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.07.2018 г.).
3. Закон Республики Казахстан «о нотариате» от 14 июля 1997 года, № 26–VI, (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.07.2018 г.).
4. Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995 года.
5. Толковый словарь русского языка /под ред. Д.Н. Ушакова. – М.: Астрель: АСТ: Хранитель, 2007. С.419.
6. Закон Республики Казахстан «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» от 2 апреля 2010 года, в редакции от 11 июля 2017 года, (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.07.2018 г.).
7. Трудовой кодекс Казахстана от 23 ноября 2015 года, (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.07.2018 г.).
8. Гражданского кодекса Казахстана (Общая часть) от 27 декабря 1994 года.

УДК 811

ФУНКЦИИ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

Кошелева А.Г.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

О современном обществе можно сказать многое самое главное то, что сегодня век информационных технологий и главным богатством каждого человека, конечно, является информация. Как процесс повлияет, зависит только от Вас, ведь он может оказывать не только положительное, но и негативное влияние на человека, приводя к информационным перегрузкам, что в первую очередь ухудшает способность выражать свое личное мнение, также вызывает определенную зависимость гаджетами. В современном мире также особую роль отводят воздействию СМИ на формирования общественного мнения и сознания. Общественное мнение принадлежит к числу явлений, которые с большим трудом поддаются всестороннему анализу и строгому определению. Словосочетание "общественное мнение" давно у нас на слуху. Его

изучают и анализируют специалисты практически всех областей общественно-политического сознания, о нем размышляют и пишут журналисты, за его симпатиями ревниво следят политики, руководители различных рангов. Общественное мнение – специфическое проявление общественного сознания, выражающееся в оценках (как в устной, так и в письменной форме) и характеризующее явное (или скрытое) отношение больших социальных групп к актуальным проблемам действительности, представляющим общественный интерес [1].

Следующее понятие, которое немаловажно для нас это общественное сознание – это отражение материального отношения людей друг к другу и к природе в процессе отношения людей к действительности. СМИ через воздействие на общество в целом воздействуют на каждого человека в отдельности, формируя определенные одинаковые эмоции и действия. Таким образом, благодаря СМИ формируется общественное мнение – состояние массового сознания, заключающее в себе скрытое или явное отношение различных социальных общностей к проблемам, событиям действительности. Например, существует четко сформулированное общественное мнение в отношении таких глобальных общечеловеческих проблем, где общественное мнение выступает в экспрессивной (контрольной), консультативной и директивной функции.

Экспрессивная функция – самая широкая по своему значению. Общественное мнение всегда занимает определенную позицию по отношению к различным политическим системам, государственной власти, какой-либо глобальной общегосударственной или общемировой проблеме. Таким образом, в данной функции общественное мнение выступает в качестве некоей контролирующей силы по отношению к институтам власти, т. е. обладает моральной властью, но и эта власть очень эффективна, поскольку назревающие процессы недовольства общества могут привести к серьезным последствиям, возможно, даже к неким государственным изменениям.

Вторая функция – консультативная. Общество выражает свою точку зрения на какую-либо проблему и таким образом может заставить институты власти действовать определенным образом в отношении решения экономических, идеологических, политических проблем. Но эта функция будет иметь влияние на институты власти лишь в том случае, если власть прислушивается к общественному мнению. Распространению общественного мнения во многом способствует СМИ, распространяя мнения каких-либо людей.

Третья функция – директивная, проявляется в том, что общественность выносит решение по тем или иным проблемам социальной жизни, которые имеют безусловные характер. Например, избрание народного мнения при выборах – в данном случае народ не только оказывает степень доверия тому или иному кандидату, но и выражает свое мнение. В практике СМИ сегодня широко используются методы подсознательного воздействия, когда отношение общества к тем или иным явлениям окружающего мира формируется с помощью стереотипных представлений, которые внедряются в поток новостей, автоматически вызывая в массовом сознании либо отрицательную, либо положительную реакцию на конкретное событие [2]. Как нам известно, СМИ разделяют на два типа: печатные и электронные (или телерадиовещательные). Печатные СМИ (газеты и журналы) поставляют информацию путём изготовления и распространения множества экземпляров какого-либо периодического издания. В отличие от электронных СМИ, печатные обычно более долговечны – по крайней мере, были до широкого распространения видео- и аудиозаписи – и требуют грамотности от тех, кому они адресованы. Кроме того, печатные СМИ не ограничены количеством каналов, тогда как обычно существует определённое число возможных радиочастот и

телевизионных каналов (сегодня быстро растущее). Количество газет или журналов, которые могут быть опубликованы, как правило, не ограничено.

В 1920-х годах в обществе получило широкое распространение другое электронное средство массовой информации – радио, успех которого 30 лет спустя будет во многом повторён телевидением. Структура развлекательных программ современных телевизионных компаний была заимствована у радио, которое начиная с 50-х годов, после появления телевидения, стало передавать главным образом музыку и новости. Радио в большей степени, чем телевидение, адресовано аудитории, относящейся к конкретной возрастной категории и имеющей определённые интересы. Например, существуют станции, передающие музыку различных жанров, в частности классическую, кантри, эстрадную, ретро и т. д. Во всём мире радио является наиболее доступным СМИ. В отличие от телевидения и печатных СМИ выпуск радиопрограмм, особенно в разговорном и музыкальном формате, требует сравнительно небольших затрат. Подобные разговорные передачи могут, как облагораживать слушателей, так и взывать к их низменным чувствам. Однако чаще радио служит в качестве важного элемента социального организма, связывающего воедино различные группы населения.

Наиболее читаемыми являются спортивные разделы газет, а к самым заядлым читателям относятся, как правило, те группы населения, которые реже смотрят телевизор: это люди старшего возраста, лучше образованные и имеющие более высокий социально-экономический статус [3].

Мода на определённые СМИ также вносит свои коррективы на формирование общественного мнения. Так, например, ещё 20 лет назад модным источником считалось телевидение, словам дикторов доверяли больше, чем печатному слову. Теперь же и телевизор вышел из доверия, а его заменил интернет. Ведь в сети можно и видеоролики посмотреть, и статьи почитать, и обзоры, а также познакомиться с аналитической картиной мира и узнать о последних событиях [4]. Что касается манипуляции одна из самых распространенных форм это стерео типизация. Подробно это явление рассматривал в своей работе "Манипуляция сознанием" С.Г. Кара-Мурза.

"Социальный стереотип – устойчивая совокупность представлений, складывающихся в сознании, как на основе личного жизненного опыта, так и с помощью многообразных источников информации. Сквозь призму стереотипов воспринимаются реальные предметы, отношения, события, действующие лица. Стереотипы – неотъемлемые компоненты индивидуального и массового сознания. Благодаря им происходит необходимое сокращение восприятия и иных информационных и идеологических процессов в сознании".

Стереотипы включают в себя отношение личности к какому-либо объекту или явлению они в некоторых случаях служат "шаблонами" поведения, как отдельных индивидов, так и социальных групп. Множество людей чтобы каждый раз не думать о возможном выходе из какой-либо ситуации используют шаблонный способ, помогая манипулятору достичь своей цели. Цели манипулятора могут быть прозрачными и непрозрачными. Прозрачными называют цели, имеющие видимую материальную выгоду, непрозрачными – когда явление манипуляции присутствует, но цели окружающим не ясны. В большинстве своем СМИ руководствуются главной целью – получение какой-либо выгоды, будь то повышение рейтингов или высокие гонорары заказчиков. В своей работе "Манипуляция сознанием" С.Г. Кара-Мурза утверждает, что в настоящее время средства массовой информации не считают важным выполнять свою главную функцию – донесение достоверной информации массам, а зачастую искажают ее под интересы господствующей олигархии.

В той же книге он выделил основные способы достижения СМИ своих целей, а именно способы манипуляции сознанием. Кара-Мурза подразделил их на три группы:

"язык символов", "язык образов" и "иные знаковые системы". Первая и вторая группы используются достаточно активно, тогда вторая – частично: к ней относятся числа, звуки и запахи, а по техническим причинам современные СМИ еще не научились использовать запах как средство манипуляции. Внушаемость посредством слов возникла еще до появления способности человека к аналитическому мышлению, т.к. оно является глубинным свойством психики.

Основоположником направления, изучающего роль слова в пропаганде считается социолог Гарольд Лассуэлл, разработавший методы семантического анализа текстов. Лассуэлл создал целую систему, ядром которой стали принципы создания "политического мифа" с помощью подбора соответствующих слов, где главным методом является замена простых, понятных слов более сложными для восприятия этих слов массами. Делается это для того, чтобы создать впечатление подкреплённой мысли наукой.

Природа манипуляции образами состоит в том, что наряду с открыто посылаемыми адресату речевыми сообщениями манипулятор посылает скрытый сигнал, возбуждающий в воображении адресата нужный манипулятору образ. Это скрытое воздействие опирается на способность адресата создавать в своем сознании образы, влияющие на его чувства, мнения и поведение.

Искусство манипуляции состоит в том, чтобы пустить процесс воображения по нужному руслу, но так, чтобы человек не заметил скрытого воздействия. Числа играют в искусстве манипуляции роль не менее важную, чем речь и образы. Если числа привязаны к формулам, то влияние такими данными будет производить максимальный эффект.

Такой способ манипуляции помимо СМИ использует экономика, политика, социология. Звуковая манипуляция используется СМИ в большей степени в развлекательных передачах, где сигналом псевдо смешного момента используется звуковое сопровождение, в виде смеха аудитории. По мнению различных ученых, самое успешное манипулирование производится на телевидении, т.к. в нем сочетаются практически все технологии манипуляции.

Так, если в публицистике восприятие визуальное, а в радиовещании – слуховое, то в телевидении совмещены оба этих типа. Таким образом, степень эффективности манипуляторного влияния телевидения связана с "эффектом присутствия", поскольку в органическом единстве находятся звук и видеоряд и задействованы оба важнейших типа рецепторов человека, что обеспечивает создание более прочных связей с аудиторией, воспринимающей информацию [5]. Что касается психологии, то в настоящее время её роль как науки значительно возрастает. Психология широко используется в самых разных сферах теоретической и практической деятельности человека во многих областях науки, искусства, И конечно СМИ где Эффект воздействия на человека зависит от того, какие механизмы воздействия использовались: убеждение, внушение или заражение.

Самый древний механизм воздействия – это заражение, он представляет собой передачу определенного эмоционально–психического настроения от одного человека к другому, основан на апелляции к эмоционально–бессознательной сфере человека (заражение паникой, раздражением, смехом).

Внушение также основано на апелляции к бессознательному воздействию, к эмоциям человека, но уже вербальными, словесными средствами, причем внушающий должен быть в рассудочном состоянии, уверенный и авторитетный. Внушение носит вербальный характер, т.е. внушать можно только через слова, но это вербальное сообщение имеет сокращенный характер и усиленный экспрессивный момент. Очень

велика здесь роль интонации голоса (90% эффективности зависит от интонации, которая выражает убедительность, авторитетность, значительность слов).

Внушаемость – степень податливости внушению, способность к некритическому восприятию поступающей информации, различна у разных людей. Внушаемость выше у лиц со слабой нервной системой, а также у лиц с резкими колебаниями внимания. Люди с мало сбалансированными установками, сильнее внушаемы. Приемы внушения направлены на снижение критичности человека при приеме информации и использовании эмоционального переноса. Так, прием переноса предполагает, что при передаче сообщения новый факт связывают с хорошо знакомыми фактами, явлениями, людьми, к которым человек эмоционально положительно относится, для того чтобы произошел перенос этого эмоционального состояния на новую информацию. Приемы свидетельств (цитирование известного лица, ученого, – мыслителя) и “апелляция ко всем” (“большинство людей считает, что...”) снижают критичность и повышают податливость человека получаемой информации.

Убеждение апеллирует к логике, разуму человека, предполагает достаточно высокий уровень развития логического мышления. На людей, которые малоразвиты, порой невозможно логически воздействовать. Содержание и форма убеждения должны соответствовать уровню развития личности, его мышления. Процесс убеждения начинается с восприятия и оценки источника информации:

1) слушатель сравнивает получаемую информацию с имеющейся у него информацией и в результате создается представление о том, как источник преподносит информацию, откуда он ее черпает, если человеку кажется, что источник не правдив, скрывает факты, допускает ошибки, то доверие к нему резко падает;

2) создается общее представление о личности убеждающего человека, но если источник допускает логические ошибки, никакой официальный статус и авторитет ему не помогут;

3) сравниваются установки источника и слушателя: если расстояние между ними очень велико, то убеждение может быть неэффективным. В этом случае наилучшей стратегией убеждения является: вначале человек, который убеждает, сообщает об элементах сходства, с взглядами убеждаемых, в результате устанавливается лучшее понимание и создается предпосылка для убеждения. Может быть применена и другая стратегия, когда вначале сообщают о большом различии между установками, но тогда убеждающий человек должен уверенно и доказательно разгромить чужое мнение. Таким образом, убеждение – метод воздействия, основанный на логических приемах, к которым примешиваются социально–психологические давления разного рода. Убеждение более эффективно, когда убеждается группа, а не индивид. Убеждение основано на логических приемах доказательств, с помощью которых истинность какой–либо мысли обосновывается через посредство других мыслей. Всякое доказательство состоит из трех частей: тезис, доводы и демонстрации. Тезис – это мысль, истинность которой требуется доказать, тезис должен быть ясно, точно, недвусмысленно определен и обоснован фактами. Довод – это мысль, истинность которой уже доказана и поэтому она может быть приведена для обоснования истинности или ложности тезиса.

Демонстрация – логичное рассуждение, совокупность правил, используемых в доказательстве. По способу ведения доказательства бывают прямые и косвенные, индуктивные и дедуктивные.

Приёмы манипуляции в процессе убеждения:

– подмена тезиса в ходе доказательства;

– использование для доказательства тезиса доводов, которые его не доказывают или верны частично при определенных условиях, а их рассматривают как верные при любых обстоятельствах; либо применение заведомо ложных доводов;

– опровержение чужих доводов рассматривают как доказательство ложности чужого тезиса и правоты своего утверждения – антитезиса, хотя логически это неверно: ошибочность довода не означает ошибочности тезиса. Важным социально–психологическим феноменом является подражание – воспроизведение деятельности, поступков, качеств другого человека, на которого хочется походить. Условия подражания:

1. наличие положительного эмоционального отношения, восхищения или уважения к объекту подражания;
2. меньшая опытность человека по сравнению с объектом подражания в каком–то отношении;
3. ясность, выразительность, привлекательность образца;
4. доступность образца, хотя бы в некоторых качествах;
5. сознательная направленность желаний и воли человека на объект подражания (хочется быть таким же).

Психологическое воздействие информации на человека предполагает, что происходит изменение механизмов регуляции поведения и деятельности человека. В качестве средств воздействия используются:

1. вербальная информация, слово – но следует учитывать, что значение и смысл слова могут быть разными для разных людей и оказывать разное воздействие (влияют уровень самооценки, широта опыта, интеллектуальные способности, особенности характера и типа личности);

2. невербальная информация (интонация речи, мимика, жесты, позы приобретают знаковый характер и влияют на настроение, поведение, степень доверия);

3. вовлечение человека в специально организованную деятельность, ибо в рамках любой деятельности человек занимает определенный статус и тем самым закрепляет определенный тип поведения (изменение статуса во взаимодействии приводит к изменению поведения, а также реальные переживания, связанные с реализацией определенной деятельности, могут изменить человека, его состояние и поведение);

4. регуляция степени и уровня удовлетворения потребности (если человек признает право за другим человеком или группой регулировать свой уровень удовлетворения своей потребности, тогда изменения могут происходить; если не признает, воздействия не будет как такового).

Целью воздействия является:

1. ввести новую информацию в систему взглядов, установок человека;

2. изменить структурные отношения в системе установок, т. е. вводить такую информацию, которая вскрывает объективные связи между объектами, изменяет или устанавливает новые связи между установками, взглядами человека;

3. изменить отношение человека, т. е. произвести сдвиг мотивов, сдвиг в системе ценностей слушателя. Социально–психологические установки есть состояние психологической готовности, складывающейся на основе опыта и оказывающей влияние на реакции человека относительно тех объектов и ситуаций, с которыми он связан и которые социально значимы. Выделяют четыре функции установок:

1. Функция приспособления – связана с необходимостью обеспечить максимально благоприятное положение человека в социальной среде, и поэтому человек приобретает положительные установки к полезным, положительным,

благоприятным для себя стимулам, ситуациям, и отрицательные установки – к источникам неприятных отрицательных стимулов.

2. Эго защитная функция установки связана с необходимостью поддерживать внутреннюю устойчивость личности, вследствие чего человек приобретает отрицательную установку к тем лицам, действиям, которые могут послужить источником опасности для целостности личности. Если какое-то значимое лицо отрицательно оценивает нас, то это может привести к понижению самооценки, поэтому мы склонны выработать отрицательную установку к этому человеку. При этом источником отрицательной установки могут являться не сами по себе качества человека, а его отношение к нам.

3. Ценностно–выразительная функция связана с потребностями в личностной устойчивости и заключается в том, что положительные установки, как правило, вырабатываются по отношению к представителям нашего личностного типа. Если человек считает себя сильным, независимым человеком, то будет положительно относиться к таким же людям и достаточно «прохладно» или даже отрицательно к противоположным.

4. Функция организации мировоззрения: установки вырабатываются по отношению к тем или иным знаниям о мире. Все эти знания образуют систему, т. е. система установок – это совокупность эмоционально окрашенных элементов знания о мире, о людях. Но человек может встречаться с такими фактами и информацией, которые противоречат устоявшимся установкам. Функция таких установок заключается в том, чтобы не доверять или отторгать такие «опасные факты», к подобной «опасной» информации вырабатывается отрицательное эмоциональное отношение, недоверие, скепсис. По этой причине новые научные теории, новшества первоначально встречают отпор, непонимание, недоверие. Поскольку установки соединены между собой, образуют систему, то они не могут изменяться быстро. В этой системе есть установки, которые находятся в центре с большим количеством связей – это центральные фокальные установки. Главная центральная установка – это установка к собственному «Я», вокруг которой строится вся система установок.

Исследования показали, что более надежным и быстрым методом изменения установок является изменение эмоционального значения, отношения к той или иной проблеме. Логический способ воздействия для изменений установки срабатывает не всегда и не для всех, поскольку человек склонен избегать тех сведений, которые могут доказать ему, что его поведение ошибочно. Так, в опыте с курильщиками им было предложено прочесть и оценить в баллах достоверность научной статьи о вреде курения. Чем больше человек курит, тем менее достоверно он оценивает статью, тем меньше возможность логическим воздействием изменить его установку к курению. Играет роль и количество поступившей информации. На основе многочисленных экспериментов была выявлена зависимость между вероятностью изменения установки и количеством информации об установке. Небольшое количество информации не приводит к изменению установки, но по мере роста информации вероятность изменения повышается, правда до определенного предела, после которого вероятность изменения резко падает, т. е. очень большой объем информации, наоборот, может вызвать отторжение, недоверие, непонимание. Вероятность изменения установки зависит и от ее сбалансированности. Сбалансированные системы установок, мнений человека характеризуются психологической совместимостью, поэтому с большим трудом поддаются воздействию, чем несбалансированные системы, которые и сами по себе склонны к разрыву.

Человек, как правило, стремится избегать информации, которая способна вызвать когнитивный диссонанс – несоответствие между установками или несоответствие

между установками и реальным поведением человека. Если мнения человека близки к мнению источника, то после его речи они еще более приблизились к позиции источника, т.е. происходит ассимиляция, объединение мнений. Чем ближе установки аудитории к мнению источника, тем более это мнение оценивается аудиторией как объективное и беспристрастное. Люди, которые занимают крайние позиции, менее склонны менять свои установки, чем люди с умеренными воззрениями. У человека существует система отбора информации на ряде уровней:

1. на уровне внимания (внимание направляется туда, что интересует, соответствует взглядам человека);
2. отбор на уровне восприятия (так, даже восприятие, понимание юмористических картинок зависит от установок человека);
3. отбор на уровне памяти (запоминается то, что совпадает, приемлемо интересам и взглядам человека).

Методы воздействия на источники активности направлены на формирование новых потребностей или изменение побудительной силы имеющихся мотивов поведения. Чтобы сформировать новые потребности у человека, применяются следующие приемы и средства. Вовлекают его в новую деятельность, используя желание человека взаимодействовать или соотносить, ассоциировать себя с каким-то определенным лицом, либо вовлекая всю группу в эту новую деятельность и используя мотив следования дисциплинарным нормам («Я должен, как и все в группе, делать то-то»). При этом, вовлекая человека в новую для него, пока еще безразличную деятельность, полезно обеспечить минимизацию усилий человека по ее выполнению. Если же новая деятельность для человека слишком обременительна, то человек теряет желание и интерес к этой деятельности.

1. Для того чтобы изменить поведение человека, нужно изменить его желания, мотивы т. е. произвести изменения в системе иерархии мотивов. Один из приемов, который позволяет это сделать, – регрессия. Объединение мотивационной сферы, актуализация мотивов более низкой сферы (безопасность, выживание, пищевой мотив и пр.) осуществляется в случае неудовлетворения основных витальных потребностей человека (этот прием осуществляется и в политике, чтобы «сбить» активность многих слоев общества, создав им достаточно трудные условия для пропитания и выживания).

2. Чтобы изменилось поведение человека, требуется изменить его взгляды, мнения, установки: создать новые установки, или изменить актуальность существующих установок, или их разрушить. Если установки разрушены, деятельность распадается. Условия, которые этому способствуют:

- фактор неопределенности – чем выше уровень субъективной неопределенности, тем выше тревожность, и тогда пропадает целенаправленность деятельности;
- неопределенность в оценке личных перспектив, в оценке своей роли и места в жизни, неопределенность значимости затраченных усилий в учебе, в труде (если хотим обесмыслить деятельность, уменьшаем значимость усилий);
- неопределенность поступающей информации (ее противоречивость; неясно, какой из них можно доверять);
- неопределенность моральных и социальных норм – все это вызывает напряженность человека, от которой он пробует защититься, пытаясь переосмыслить ситуацию, осуществляя поиск новых целей, либо уходя в регрессивные формы реагирования (безразличие, апатия, депрессия, агрессия и пр.).

Виктор Франкл (всемирно известный психиатр, психотерапевт, философ, создатель так называемой Третьей Венской Школы психотерапии) писал: «Самый тяжелый вид неопределенности – неопределенность окончания неопределенности». Для того чтобы сформировать установку на требуемое отношение или оценку того или

иногo события, используется метод ассоциативного или эмоционального переноса. Для того чтобы усилить, актуализировать требуемую установку, но способную вызвать эмоциональный или моральный протест человека, часто используется прием “совмещения стереотипных фраз с тем, что хотят внедрить”, поскольку стереотипные фразы снижают внимание, эмоциональное отношение человека на какой-то момент, достаточный для срабатывания требуемой установки. Для разрядки отрицательного эмоционального состояния людей в требуемом направлении и с требуемым эффектом с древности используется прием “канализации настроения”, когда на фоне повышенной тревожности и фрустрации потребностей людей провоцируется излияние гнева толпы на людей, которые лишь косвенно или почти не причастны к возникновению трудностей. Если все три фактора (и мотивация, желания людей, и установки, мнения, и эмоциональные состояния людей) будут учтены, тогда воздействие информации будет наиболее действенным как на уровне отдельного человека, так и на уровне группы лиц [6]. Подводя итог можно сказать, что пропаганда за многие годы отработала большое количество приемов для манипулирования общественным сознанием, которые действительно эффективны и позволяют влиять на массу определенным образом. Основная задача прессы в процессе убеждения – создать прочное, устойчивое отношение к данному явлению. Благодаря своей биологической природе, человек подвержен внушению, подражательности и заразительности.

Находясь под воздействием внушения, человек не контролирует направленное на него воздействие и, соответственно, оказываются бессильными перед подобными действиями. Задача журналиста может заключаться в большей степени в достижении собственных целей и целей организации, которую он представляет. Для направленного воздействия на общественное мнение ему необходимо держать под контролем поток информации и манипулировать им.

Литература:

1. Сайт «Студент журфака» URL:http://studyjourn.blogspot.ru/2012/10/blog-post_9033.html (дата обращения 17.03.2018).
2. Сайт «Librero» URL:<http://www.librero.ru/> (дата обращения 17.03.2018).
3. Сайт электронной библиотеки «Литмир» URL: <https://www.litmir.me/br/?b=154753&p=10> (дата обращения 17.03.2018). Сайт «Как просто» URL: <https://www.kakprosto.ru/kak-892257-kak-smi-formiruyut-obschestvennoe-mnenie> (дата обращения 17.03.2018).
4. Кара-Мурза С.Г. «Манипуляция сознанием» URL:<http://www.kara-murza.ru/manipul.htm> (дата обращения 17.03.2018).
5. Сайт «Науки хорошему» URL: <https://whatisgood.ru/theory/media/sredstva-i-metody-psixologicheskogo-vozddejstviya-informacii-na-cheloveka/> (дата обращения 17.03.2018).

УДК 811

СПОРТИВНАЯ ЖУРНАЛИСТИКА НА СТРАНИЦАХ СМИ СЕВЕРО – КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Кошелева А.Г.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Существенное влияние спорта на жизнь человека происходит с давних времён, тем самым показывая нам, где спорт берет свое начало. На сегодняшний день можно заметить, что разные поколения вновь заинтересовались спортивным образом жизни.

На мой взгляд, это напрямую связано с тем, что современный профессиональный спорт находится сейчас на достаточно высоком уровне, не смотря на определенные проблемы с WADA. Вернемся немного к истокам. В древние времена у жителей казахских степей были популярны такие виды спорта как стрельба из лука, скачки на лошадях, но особую роль в жизни казахов занимали различные игры и состязания. Чтобы увидеть то или иное состязание люди приезжали с самых отдаленных аулов и даже с других государств. Иногда на протяжении нескольких дней спортсмены демонстрировали всю свою силу, ловкость. Когда состязание подходило к концу, казахские глашатаи, сообщали о победах спортсменов всему народу, тем самым помогая им стать известным.

Сегодняшний спорт – это не только полезное времяпрепровождение, но и в тоже время начало жестокой конкуренции между странами за право проводить крупное спортивное мероприятие. Сегодня в приоритете у каждого государства стоит развитие культуры и пропаганда и развитие спорта. Для Республики Казахстан одним из главных приоритетов является всесторонняя поддержка отечественных спортсменов, строительство новых спортивных комплексов и школ, стадионов, площадок в городах и селах Казахстана.

Корреспондент Vesti.kz посчитал, сколько заработали казахстанские спортсмены и тренеры на **Олимпиаде** в Рио–де–Жанейро. Накануне соревнований министерство спорта и туризма Казахстана официально назвала сумму премиальных победителям и призерам Олимпиады. Они утверждены постановлением правительства РК № 1435 от 19 декабря 2014 года. Чемпионы получают 250 тысяч долларов, серебряные призеры – 150 тысяч, а бронзовые – 75 тысяч. Кроме того, премия полагается и спортсменам занявшим четвертые, пятые и шестые места – 30, 10 и 5 тысяч долларов соответственно. Аналогичные суммы выплачиваются и тренерам, но здесь бонус атлета распределяется между личным, первым и наставником сборной. На Олимпиаде в Рио казахстанские спортсмены выиграли 17 медалей – три золотые, пять серебряных и девять бронзовых. Также в активе команды два четвертых и шесть пятых мест. Таким образом, в сумме государство выплатит спортсменам и тренерам 4 миллиона 590 тысяч долларов (свыше 1 миллиарда 551 миллиона 420 тысяч тенге). Денежные премии будут выплачены в тенге по текущему курсу к доллару. Сумма аналогична вознаграждению за ОИ–2012, но из–за девальвации национальной валюты спортсмены получают в 2,5 раза больше, чем четыре года назад. Кроме того, каждый победитель и призер будут обеспечены квартирой по месту прописки: чемпиону – трехкомнатная, серебряному призеру – двухкомнатная, бронзовому – однокомнатная. Всего на Олимпиаде в Рио Казахстан представляли 104 спортсмена в 26 видах. Прошедшие Игры стали для страны рекордными по количеству серебряных медалей и общему количеству наград. Больше, чем Казахстан, за призовое место на Олимпиаде в мире платят только две страны – это Азербайджан, где чемпиону полагается 510 тысяч долларов, и Таиланд, который премирует суммой 314 тысяч долларов [1].

Что касается спортивных центров на территории города Петропавловск, то их насчитывается, по бизнес справочнику 26 [2].

Таблица №1

1	Танцевальный центр "STAR DANCE"
2	Студия Фитнеса и Здорового Питания
3	«Планета фитнес»
4	Студия танцев «Ева» и «Планета–Фитнесс»

5	POLESHOP.KZ
6	Пейнтбольный клуб Северный легион
7	Дворец Спорта г. Петропавловск
8	Тренажерный зал «ЛИДЕР»
9	СДЮШОР «ВИКТОРИЯ»
10	СДЮСШОР «ДЕЛЬФИН» водных видов спорта
11	Детско-юношеская спортивная школа бокса
12	СДЮСШ по спортивной акробатике
13	Детско-юношеская спортивная школа «БАРС»
14	Детско-юношеская спортивная школа борьбы
15	Детско-юношеская спортивная школа гимнастики
16	ДЮСШ футбола «Кызылжар»
17	Областная ДЮСШ национальных видов спорта
18	СДЮШОР по велосипедному спорту
19	Спецшкола-интернат для одаренных в спорте детей
20	СДЮСШ им. КАЗБЕКА БАЙБОЛОВА
21	СДЮШОР легкой атлетики
22	Тренажерный зал «ГАРМОНИЯ»
23	Методический центр физической культуры, спорта и начальной военной подготовки
24	Тренажерный зал «ПЛАНЕТА ФИТНЕС»
25	Северо-казахстанская федерация каратэ-до
26	Тренажерный зал «ФИТНЕС-ЛЕНД»

Разумеется, все эти события не остаются без внимания средств массовой информации, специализирующихся на спорте или освещающих спортивные события. Для спортивной прессы характерно преобладание информационных и аналитических жанров. Чтобы сообщить о важном событии, факте, журналист использует отчет, заметку, интервью, реже – репортаж. Чтобы проанализировать факты, сопоставить с другими, предложить свое видение проблемы – комментарий, статью, прогноз. Каждый жанр отличается постоянством и устойчивостью структурно-композиционных и стилистических признаков. В качестве жанрообразующих факторов при анализе учитывались предмет, цель, методы отображения действительности и репрезентации. На основе этого были выделены следующие жанровые формы:

Информационные: диаграммы, схемы, таблицы считаются традиционными формами подачи информации; однако в спортивных изданиях они комментируются и тем самым расширяются до отдельного жанра.

Аналитические: предметы "первичной" и "вторичной" реальности (события, явления, книги, телепередачи) перечисляются в алфавитном порядке с целью представить аудитории те или иные реалии. В настоящее время любой жанр СМИ, может выступать как форма для репрезентации информации.

Жанр характеризуется следующими особенностями:

жанр обладает собственными логикой, типом и языком;

жанр структурирует различные текстовые формы;
жанр обеспечивает возможность продуцировать и прочитывать тексты СМИ;
жанр структурируется как продуцентами медиа-продукции, так и ее реципиентами;

жанр является воплощением формы, содержания и функции.

Если рассматривать современную отечественную классификацию жанров, то некоторые казахстанские исследователи, прежде всего, выделяют здесь три основополагающих критерия:

сообщение фактов;

оценка, анализ, интерпретация фактов, событий, явлений;

изображение фактов, событий, явлений.

Эти три задачи формируют три группы жанров:

информационные;

аналитические;

художественно-публицистические.

В спортивной информации существенную роль играют четыре основных информационных жанра: заметка (новость на радио и ТВ), репортаж, отчет и интервью. заметка (новость) – материал, отличающийся небольшим (с точки зрения устоявшихся в журналистике представлений об объеме публикаций) размером, в котором излагаются результаты определенного события (в нашем случае спортивного). Главным фактором здесь является краткое и оперативное изложение информации. Это, прежде всего, газетный жанр, характерный преимущественно для ежедневных изданий. И здесь не играет существенной роли, к каким типам издания относятся спортивные заметки: тематическим (спортивным) или неспециализированным. С другой стороны, заметка, является ведущим жанром многих интернет-изданий, где публикуются материалы о спорте. Прежде всего, это сайты, имеющие ежедневное обновление, а также электронные версии ежедневных спортивных и неспециализированных изданий ("Спорт-экспресс", "Новые Известия" и др.). Кроме того, спортивные новости могут выходить отдельным выпуском, продолжительность которого ежедневно составляет от трех до пяти минут на радио и до десяти минут на телевидении [3].

Например, телеканал QYZYLJAR выпускает постоянную передачу – « Спорт тайм» где рассказывают о последних новостях спорта. Мини-программа длится 15–20 минут, где каждый телезритель может не только узнать о последних спортивных мероприятиях, но и познакомиться с казахстанскими спортсменами [4].

Елбасы не раз говорил о значении спорта в своем послании народу Казахстана: "Стимулирование же здорового образа жизни направлено на то, чтобы каждый из нас занимался физическими упражнениями, правильно питался, соблюдал меры гигиены и санитарии, исключал из употребления наркотики, сигареты, алкоголь. Наша стратегия по борьбе с болезнями и укреплению здоровья в условиях отсутствия достаточных средств начнется с подготовки наших граждан к ведению здорового образа жизни. Должна быть развернута наступательная информационная кампания в пользу здорового образа жизни", Казахстана [5]. В государственной программе по выполнению задач, поставленных президентом, этому посвящены специальные разделы. Реализация данных проектов включает много аспектов и имеет протяженные временные границы. Что касается освещения спортивной тематики в печатных изданиях на сегодняшний день одним из видных периодических изданий является газета Преспорт. В ней читатель может ознакомиться с новостями и событиями казахстанского и мирового футбола, баскетбола, велоспорта и др., анонсами и результатами спортивных мероприятий в Казахстане, фоторепортажами. В газете Преспорт широко представлена рубрика Футбол. По данной теме можно встретить материалы таких журналистов как Алибек

Кабенов, Эрлен Абдулманов, Айбек Алдабергенов и другие. В печатных изданиях СКО тоже можно заметить материалы на спортивную тему.

В газете «Неделя» для спортивных новостей выделено несколько газетных полос, газеты: «Северный Казахстан», «Добрый вечер» также освещают спортивную жизнь города, области и республики. Например, статья за 6 марта 2018 года из газеты «Северный Казахстан» – "Пока что ничья". Первые два поединка с «Бейбарысом» «Кулагер» вряд ли может занести себе в актив. Первые два поединка с «Бейбарысом» в рамках четверть–финальной стадии плей–офф петропавловский хоккейный клуб «Кулагер» вряд ли может занести себе в актив. На сухое поражение с крупным счетом подопечные Вячеслава Белана сумели ответить победой, добытой в овертайме. При этом у болельщиков, несмотря на равный счет в серии, остался неприятный осадок. В стартовом отрезке обе команды действовали немного нервно и часто допускали ошибки. Первый реально опасный момент создали хозяева льда. Капитан «Кулагера» Ильгиз Нуриев оказался на убойной позиции, но не смог переиграть голкипера «Бейбарыса» Дмитрий Волошина. А вот атырауцы смогли реализовать один из своих моментов. В большинстве отличился Денис Макаров. В целом активнее в атаке были гости. Но лишь один из 14 бросков их стал голевым. А вот «Кулагер» своих болельщиков атакующими действиями не радовал. Лишь шесть выстрелов по воротам «Бейбарыса» за 20 минут игры. Во втором периоде картина игры не особо изменилась – «Бейбарыс» намного чаще беспокоил Алексея Трифонова, чем игроки «Кулагера» Дмитрия Волошина. Только на этот раз шайба в ворота нашей команды влетела не в конце игрового отрезка, а в самом начале. Точный выстрел Альберта Вишнякова заставил во второй раз капитулировать стража ворот «Кулагера». Казалось, петропавловцы должны уже «проснуться» и попытаться спасти игру, но нет. Ситуация на льду оставалась прежней. «Бейбарыс» чаще бросал по воротам, но до перерыва счет остался прежним – 0:2. В третьем периоде атырауцы чуть больше внимания уделяли обороне своих ворот, а «Кулагер» вновь не смог перехватить инициативу, а одна из атак «Бейбарыса» в концовке встречи завершилась взятием ворот – цели достиг бросок в исполнении Романа Смирнова. 0:3 – «Кулагер» безвольно проигрывает в матче, а «Бейбарыс» выигрывает первый матч в серии до четырех побед. Вторая встреча прошла в равной борьбе. «Кулагер» наконец–то вспомнил, что играет на своей арене. Во всех периодах не было явного лидерства одной из ледовых дружин. Основного времени матча командам было недостаточно для выявления победителя, а в овертайме удача улыбнулась хозяевам льда. Победу петропавловскому коллективу принес точный выстрел в исполнении Дмитрия Макеева. 1:0 – «Кулагер» одерживает победу и не отпускает в отрыв соперника. Счет в серии сравнялся, а это значит, что судьба путевки не решится в матчах в Атырау. Как минимум пять встреч команды проведут в ¼. На традиционной послематчевой пресс–конференции наставники команд прокомментировали результаты игр. Александр Истомин, главный тренер ХК «Бейбарыс»:

– Две хорошие игры, это игры плей–офф. Что первой, что второй доволен – самоотдачей ребят, содержанием игры. Сегодня больше повезло «Кулагеру», хотя у нас было достаточно моментов, чтобы сделать результат в свою пользу. Но серия только началась. Две хорошие команды, но в любом случае дальше пойдет кто–то один. Сейчас пока рано делать какие–то выводы.

Вячеслав Белан, главный тренер ХК «Кулагер»:

– Всех болельщиков хочу поздравить с началом плей–офф. Конечно, по накалу игры получились очень интересными. Вчера, к сожалению, допустили ряд ошибок, которыми соперник воспользовался. Сегодня поговорили с ребятами, постарались исключить эти ошибки. Игра шла до гола. Спасибо ребятам, что дотерпели. Хорошо

провел матч наш вратарь Андрей Янков. В общем, хочу сказать спасибо своей команде за самоотдачу. И спасибо всем нашим болельщикам за поддержку!

Теперь «Бейбарыс» и «Кулагер» отправляются в Атырау, где 7 и 8 марта пройдут третий и четвертый поединки ¼ финала.

По информации официального сайта ХК "Кулагер". Следующий пример освещения спортивных новостей в газете "Добрый Вечер" "Выходят на арену силачи», материал за первое марта.

В городе Аксу состоялся чемпионат Республики Казахстан по гиревому спорту в упражнении «длинный цикл».

Североказахстанские гиревики, регулярно занимающие призовые места на чемпионатах страны в разных гиревых дисциплинах, и на этот раз возвращались домой с увесистым багажом завоеванных медалей. Среди старших юношей в весовой категории до 58 кг чемпионом стал Лев Савицкий (тренер Косинов М.В.), в весе до 73 кг второе место занял Валентин Федоровский (тренер Черников Д.В.). В возрастной категории молодежь в весе до 73 кг чемпионский титул завоевал Руслан Ерденев (тренеры Глывяк А.Я. и Лузан А.В.). Среди мужчин в весе до 63 кг успешно совершил 60 подъемов Олег Окс, установивший рекорд Республики Казахстан по длинному циклу (тренер Гутевич С.В.). В весе до 73 кг чемпионом стал Михаил Вологодский (тренер Глывяк А.Я.). Серебро в весе до 85 кг – у Василия Слепых (тренер Гутевич С.В.). В весовой категории до 95 кг чемпионство за Виталием Диденко.

Все победители из числа североказахстанцев прошли отбор для участия в чемпионате Европы, который состоится в мае в Венгрии, и чемпионате мира по гиревому спорту, который пройдет в октябре в Литве. Также впереди наших гиревиков ждет выступление на чемпионате Казахстана среди молодежи, ветеранов, старших и младших юношей по двоеборью, который состоится в г. Талдыкоргане с 12 по 14 марта. Последний пример освещение спортивного события в газете "Неделя СК", "Летом плавать, зимой гонять!", за 22.02.18. автор Евгений Шаламов. В Петропавловске на озере Пёстрое впервые провели гонки на автомобилях по ледовому покрытию. Лучшие гонщики состязались за открытый кубок города по ралли–спринту «Северное сияние». На эти соревнования приехали порядка 20 машин. Участвовали местные гонщики и автомобилисты из Кокшетау.

Для Петропавловска зимние и летние гонки на автомобилях уже привычны. Такие соревнования проводятся ежегодно. Но на озере Пестрое ралли–спринт организовали впервые. Здесь на льду мощь своего автомобиля демонстрируют любители и профессионалы.

В ралли–спринте – 14 машин из Петропавловска и шесть из Кокшетау. Экипаж состоит из пилота и штурмана. В соревнованиях участвуют передне–, задне– и полноприводные автомобили. Джипы на ралли–спринт не допустили.

– В субботу прошли квалификационные заезды, сегодня начались соревнования. Оценивать будут по времени, которое потратят гонщики на прохождение трассы длиной порядка 6 километров. На старт выходят по одному автомобилю, – рассказал один из организаторов соревнований Иван Логовский. Каждый участник соревнований делает по несколько заездов, стартуют по одному. Задача – показать лучшее время. Преодолеть нужно четыре круга. Войти в поворот по скользкому льду – не так просто. По условиям гонок, специальные шины использовать нельзя. Резина должна быть обычной зимней. Потому без шлемов за руль не пускают. Кстати, у этих скоростных состязаний большое будущее, отмечают организаторы.

– В Петропавловске чемпионат по ралли–спринту проводился два раза, но это было очень давно. Сейчас мы пытаемся возобновить данный вид автоспорта и хотим на

следующий год провести здесь республиканский этап ралли–самурык, – поделился планами организатор Виктор Семькин.

Отлично прошел круг кокшетауский гонщик Владислав Ларюшин. Бронзовый призер страны по ралли уже больше 10 лет за рулем. А машину, на которой участвует в ралли, приобрел незадолго до гонок.

– В принципе доработок пришлось сделать на авто много. Блокировка в коробке, валы, поршневая кованная. В гонках участвую третий год. Адреналин просто бешеный. Весь негатив здесь можно оставить. Уже не первый раз приезжаем в Петропавловск, довольны такими поездками, – говорит участник ралли–спринта «Северное сияние» Владислав Ларюшин.

А у другого участника из Петропавловска автомобиль не менее яркий и заметный. К тому же раритетный. Правда только внешне. Оранжевый «Запорожец» не остался без внимания. Большинство зрителей то и дело подходили сфотографироваться и посидеть за рулем в этом автомобиле.

– Машину делал сам своими руками. Были проблемы с запчастями, так как автомобиль старый и уже давно не выпускается. Поэтому решил переделать в техническом плане на современный лад, чтобы когда приходишь в магазин автозапчастей – было всё в наличии. «Запорожец» получился яркий, бывает поступают просьбы – покатать на свадьбах. Никогда не отказываю! – говорит хозяин автомобиля Михаил Кузовлев.

Гонщиков оценивали в разных категориях. В первой – самыми быстрыми оказались Сергей Толстобров и Игорь Баутин из Петропавловска. Фавориты остальных – кокшетауцы: Александр Новиков и Федор Панов, а также Денис Луценко и Валерий Наджафов.

Всех призеров наградили дипломами и медалями. Следующие официальные гонки пройдут уже летом. Их планируется провести на одном из участков ул. Жумабаева [6].

Подводя итог можно сказать, что спортивная тематика в казахстанских СМИ имеет довольно яркую историю, в ходе которой происходили во всех смыслах революционные события. Развитие спортивных СМИ в нашей стране предопределило, прежде всего, развитие мировых спортивных СМИ, а также образ жизни казахов, напрямую связанный с физическими упражнениями. В период независимости наблюдается бурное развитие спортивных СМИ Казахстана. Ведь одно из ключевых качеств спортивной журналистики – запрограммированность оперативных событий, а значит, материалов. Спортивный журналист точно знает, о чём ему нужно будет написать через месяц или полгода конкретного числа и месяца. Причина всему – спортивный календарь, также спортивный журналист, может знать заранее, в каком месте, и в какое время произойдёт то или иное событие, о котором обязательно придётся рассказать. Журналистам часто приходится искать повод, который можно осветить, но иногда нет интересных событий и тогда «акулу пера» спасают праздники и памятные даты. Материал с историческим прошлым, о котором можно написать сценарий заранее, как и брифинги, на которые приглашают за один или несколько дней до события.

Литература:

1. Сайт спортивного портала Казахстана «Vesti.kz». URL: <http://vesti.kz/> (дата обращения 09.03.2018).
2. Сайт бизнес справочника «invest.kz». URL: <http://petropavlovsk.b2b.invest.kz/dosug/sportivnye-centry-i-kluby> (дата обращения 09.03.2018).
3. Сайт «Studexpo». URL: https://studexpo.ru/104908/zhurnalistika/zhanry_sportivnoy_zhurnalistiki (дата обращения 09.03.2018).

4. Сайт областного телерадиоканала «QYZYLJAR». URL: http://petropavltv.kz/ru/archive/programs/programs_sport/sport_sko/712805 (дата обращения 09.03.2018).
5. Послание Президента народу Казахстана. Долгосрочный приоритет 4: здоровье, образование и благополучие граждан Казахстана URL: <http://poslaniekz.narod.ru/zdor.htm> (дата обращения 09.03.2018).
6. Сайт издательства «Северный Казахстан». URL: <http://izdatelstvo-sk.kz/> (дата обращения 09.03.2018).

ӘОЖ 94 (574)

ТАРИХИ ТАНЫМ ПРИНЦИПТЕРІНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аманжол Күзембайұлы

(Қостанай мемлекеттік педагогика университетінің профессоры, тарих ғылымдарының докторы)

Бүгінгі қазақ тарих ғылымының бір кемшін жері теорияның тайыздығы. Ал енді тарихтану теориясының бір күрделі саласы тарихи таным принциптері. Осы кезде жарық көріп жатқан тарихи шығармалардың авторлары тари–хи таным принциптерінің сан–алуан екендігі ескере бермейді. Тәжірибесі аз жас зерттеушілер оларды кейде ғылымның әдістерімен шатыстырады. Принциптерді дұрыс пайдалану объективті тарих жазудың айнымас кепілі. Бірақ әрбір тарихшылар мектебі, философиялық ағымдар өкілдері әртүрлі принциптерді пайдаланады.

Қандай тарихшы болмасын өз зерттеуінде болған оқиғаның шындығын баяндауға тырысады. Шығарманың объективті болып шығуы үшін, әлбетте, таным принциптерін толық пайдалану қажет. **Объективті дерек** пен **тарихи дәйекті** пайдалана отырып жазылған тарихи шығарма объективті болуға тиісті. Деректері шындыққа жанаспаса, дәйектері жанама болса зерттеуші тарихи процестің шындығына жете алмайды.

Еуропада тарихи білімнің ғылымға айналуына барынша ат салысқан ел Ал–мания болатын. Пруссияның ресми тарихнамашысы **Леопольд фон Ранке** кез келген тарихи уақиғаларды қалпына келтірген кезде объективтілік принциптерін қатты ұстанудың қажеттілігін ескертеді.. **«Тарих жазғанда «... бұл қалай болып еді?» деген сұраққа жауап бергенде ғана зерттеуші өз мақсатына толық жете алады»** [1] деп жазды ол.

Дегенмен де солзаманда Герман елінде тарихшылардан объективтілік принципін қолдаушылар аз болды. Бұл елде бірігу, халық болып ұйысу, бір орталыққа бағынған мемлекет құру үрдістері басталып кеткен болатын. Сондықтан, бұл іске көп болып жұмылу қажеттілігі туды. Осы процестің идеологиялық жағын қамтамасыз ету тарихшылардың қасиетті міндеті еді. Неміс тарихшылары ғылымның барлық мүмкіндігін өз елінің қажетіне жаратуды керек деп, ғалымдарды осы мақсатты орындауға шақырды. Кейін неміс тарихшыларының тәжірибесін кеңес ғалымдары да тиімді пайдаланып, объективтілік принципін партиялық, таптық көзқараспен ауыстырды.

Осындай жағдай қазіргі кезде біздің елде де туып отыр. Қазақ тарихын эвроцентризм және марксизм тұжырымдарынан тазартып, ұлттық тарих жасау жолында ақиқат принципін пайдаланудың пайдасы тиері анық. Бүгінгі ұлттық мүдде объективтілік принципімен сәйкес келе бермейді. Мысалы, 1916 жылғы қазақ еліндегі ұлт–азаттық қозғалыстың тарихын объективті түрде ашуға бола ма? Қазіргі Ресей тарихшылары қазақ халқын еліне опасыздық жасады деп кінәлайды. Міне, осы тарихи фактының шындығы қайда? Егер Ресей қазақ халқын **өз азаматым** деп танып, орысқа

істеген жақсылығын «*бұратана*» деп есептеген халықтарға да жасаса, онда әлбетте қазақтар Ресейді отаным деп таныр еді.

XX ғасырдың басында Батыс Европа философтары тарихтың объективтілігін мойындаудан бас тартты. Ғылымда *субъективтілік* пен *релятивизм* кең етек жайды [2]. Осы ғасырдың 70–жылдары постмодернизм ағымын ұстанған зерттеушілер *тарихи процестердің таза шындығын анықтау мүмкін емес деген тұжырымға келді* [3]. Сондықтан *тарих* көркем әдебиеттің бір саласы деп танылды. Тарихи шындық зерттеуші ыркына бағынбайды, оның шегіне жету мүмкін емес деп дәлелдеуге тырысты.

Дегенмен де осыған қарап тарихи зерттеулердің шындығы жоқ деген қорытындыға келуге болмайды. Л. Ренке«... *тарихи уақиға қалай өрбісе, сол күйінде жазылуы керек*» деп дәлелделі. Оның айтуынша *тарих әлемі объективті фактілердің тізбегі* [4] екен. Тарихи шығарма жазу барысында зерттеуші өзінің жеке басының көзқарасынан арылуы керек. Яғни, автордың саяси, ұлттық, кооперативтік мүдделері шығармаға әсер етпеуі керек. Тарихшы болған уақиғаны сынап–мінемей, ыждаһатты түрде, мұқият баяндауы керек. Өкінішке орай, Л. Ренке сияқты объективизм ұранын ұстаған тарихшылар өмірде тым аз кездеседі.

Тарихи объективизмнің жеңіске жетуі үшін бірнеше факторлардың әсер етуі мүмкін. *Біріншіден*, белгілі бір тарихи уақиғаны баяндау үшін деректер корпусы толық болуы қажет. Бірнешеғасыр бұрын болып өткен қоғамдық құбылысты шындыққа жақын етіп көрсету үшін *деректердің бірнеше типін*, әр алуан түрін кешенді түрде пайдаланған жөн. Бұл жөнінде немістің белгілі ғалымы Марк Блок «*Тарихтың әрқилы куәлігі – шексіз. Әрбір адамның айтқан сөзі, жазғаны, қолымен жасағаны, қолы тиген жерінің бәрі ол туралы дерек беруі керек*» – [5]. деп жазды Міне, сондықтан да дерегі жоқ тарихи уақиға болмауы тиісті. *Екіншіден*, тек қана зерттеуші ғана емес, сонымен қатар қоғамның өзі тарихи шындықты білуге мүдделі. Оны бұрмалау, жете бағаламау немесе асыра мақтау ғылым үшін де, бүгінгі өмір үшін де қиянат екендігін естен шығармауымыз керек.

Үшіншіден, тарихшылар қауымы көп жылдар бойы қалыптасқан құндылықтар жиынтығы тарихи шығармалар объективтілігінің кепілі болуға тиісті. Егер зерттеуші өз еңбегінің беделін, құндылығын, оған деген оқырман сенімін арттыру үшін объективтілік принципінен айнымас деген үміттеміз.

Кейде ғылымда қалыптасқан, көпшіліктің құлағы үйренген, аксиомаға айналған тарихи тұжырымдар өзгеріске ұшырап жатады. Мысалы, қазақ жерінің Ресейге қосылуы ерікті әрі бейбіт түрде өтті деген пікір революцияға дейінгі орыс, әрі кеңес тарихнамасында кеңінен орын алды. Тіпті осы пікірге көлеңке түсірген ғалымдарға қатаң шара қолданды. Осы проблемаға кейінгі кезде ғылымда түбегейлі кері тұжырым қалыптасуда. Американ ғалымы Т. Кун мұндай жағдайды «*жаңа парадигмаға ауысу ғылымдағы революция*» деп атайды [7]. Сондықтан, объективтілік түсінігіне де әр заманда әртүрлі көзқарас болуы мүмкін.

Қорыта айтқанда, тарих шындыққа жету жолында мына төмендегідей шарттарды орындау қажет деп есептейміз. Алғашқы ескеретін жағдай зерттейтін проблема жөнінде жан–жақты, толық ақпарат беретін материал жинап алу қажет. Зерттелер уақиға бүгешігесіне дейін шағылып, талданып, оның сол заманның тарихи үрдісімен үндесіп жатуы негізгі міндет. Келесі айтарымыз таңдап алынған тақырыптың зерттелу деңгейін толық анықтау ғалым–ның әріптестер алдындағы абыройы. Тақырып бойынша ғылымның жеткен жетістіктерін толық игерген жағдайда зерттеу жұмысы нәтижелі аяқталады.

Тарихи зерттеудің шығармашылық жұмыстың бір түрі екендігін де еске саламыз. Кез келген ғылым сияқты тарих ғылымының да өз әдістері бар. Жалпы ғылыми және

тарих ғылымына тән әдістерді кешенді пайдаланғанда ғана зерттеу жұмысының шындыққа жақын жазылуы хақ.

Әлбетте, осы жоғарыда көрсетілген шарттарды орындаған жағдайда тарихи уақиға жөнінде объективті білім алу мүмкіндігі туады. Дегенмен де Мәскеу университетінің профессоры И.Д. Ковальченко өзінің көпшілікке белгілі еңбегінде *«все это – только возможность приобретения истинных знаний, превращение которой в реальность определяется субъективными факторами процесса познания, а именно – позицией исследователя»* [7] дейкел тарихи шындық зерттеушінің жеке басына байланысты деген пікір айтады.

Жоғарыда айтылғандардан түйгендеріміз – тарихи шығарманың құндылығы ондағы шындықтың деңгейіне байланысты екендігі. Тарихи объективтілікті сақтау кез келген зерттеушінің қасиетті міндеті. Зерттеу барысында бүгінгі саясат пен жеке тұлғалардың теріс көзқарасын ескеру абырой әкел–мейтін шаруа.

Келесі бір ғылыми зерттеулерде пайдаланатын негізгі принциптердің бірі **тарихилық** (историзм). XIX ғасырда Европа философия ғылымының мақтанышы болған бұл принцип тек тарих ғылымында ғана емес, басқа да жаратылыстану және руханият ғылымдарындағы жалпы әдіснамалық дәрежеге дейін көтерілді.

Осы күнгі қоғамдағы әлеуметтік және саяси құбылыстардың тамыры тереңде екендігі белгілі. Сондықтан бүгінгі күрделі де сабақтасқан мәселелерінің шешімін тарихтан іздеу керектігін айтпаса да түсінікті. Тарихилықты әрі таным принципі, әрі ойлау әдісі ретінде қарастыруға болады. Таным принципі ретінде тарихилық XVIII ғасырдың соңы мен XIX ғасырдың басында неміс тарихшыларының еңбектерінен жиі кездестіреміз. Осы принципті нақтылаған, әрі оның толық сипаттамасын берген немістің белгілі ғалымы В. Дильтей [8]. Ол табиғатты тану мен қоғамдық құбылыстарды танудың арасындағы ерекшеліктерді көрсете білді. Мұның өзі бізге тарихи, рухтың өзін-өзі тануы, дамып жатқан процесс екенін түсінуге мүмкіндік береді.

Кез келген этностың бүгінгі рухани мәдениеті мен оның бабаларының өткен жылдарда жасап кеткен өркениеті арасындағы сабақтастықты тарихилық принципін пайдалана отырып анықтаймыз. Сондықтан, тарихилық принципі жалпы философиялық, әрі әдіснамалық ұстаным болып есептеледі. Зерттеу бағдарламасы ретінде тарихилық принципі мына төмендегі шараларды іске асыруға міндетті: тарихнамалық ізденіс; мұқият талдаудан; өткен дерек көздерін пайдалану; зерттеу объектісін жан–жақты негіздеу осыларды пайдалана отырып тарихи шындықты анықтау.

Тарихилық принципін одан әрі қарай дамытқан Европа ағартушылары, француз тарихшылары, позитивистер мен марксистер болды. Тарихи процеске диалектикалық – материалистік тұрғыдан қараған марксистерге тән ерекшелік – кез келген тарихи оқиғаға таптық көзқарас қалыптастыру, өздерінің идеялық ұстанымдарына басымдылық таныту. Логиканың орнына саяси аргументтерге негізделген кеңестік тарих ғылымы кейінгі жылдары дағдарысқа ұшырады.

Дегенмен де марксизмнің ғылыми әдістердің бірі екенін жоққа шығара алмаймыз. Тарихилық принципін дамытуда марксизмнің біршама жетістіктерге жеткені жасырын емес. Олар табиғат әлемі мен қоғамдық құбылыстардың байланысын зерттеуге ұмтылыс жасады. Қоғамның дамуы адамдардың мақсатты қарекетінің нәтижесі екендігін дәлелдеді.

Марксистер тарихи процестің материалистік түсінігін, қоғамды революциялық жолмен өзгерту, тарихтағы сапалы секірістер теориясын айқындады.

Тарихи зерттеулерде жиі пайдаланылатын ұстанымдардың бірі **детерминизм принципі**. Тарихи уақиғалардың себептілік идеясын алғаш рет ашқан неміс және француз ағартушылары. Өздеріне дейінгі ғалымдардың тарихтағы құбылыстардың кездейсоқтық идеясына қарсы шыққан олар, қандай да болмасын тарихи уақиға себепсіз болмайтындығын дәлелдеді. XIX ғасырда олар эволюциялық әдістің негізін қалады. Бұл әдістің негізгі мазмұны: *«тарихи уақиғалар тек қана белгілі бір себептерге байланысты туындайды. Сондықтан да тарих дегеніміз себептер мен салдарлардың жиынтығы»* [9]. Аталған принципті позитивистер мен марксистер одан әрі дамытты. Детерминизм принципі бойынша тарихи уақиғалар мен құбылыстар бірімен бірі тығыз байланыста өрбиді. Тарихшы әрбір құбылыстың себеп–салдарлық байланысын, оны туғызған факторларды мұқият саралау нәтижесінде шындыққа көз жеткізеді. Әсіресе, Кеңес дәуірі тарихшылары өз зерттеулерінде алдымен объектінің туу себептерін анықтап, оның заңдылықтарын ашуға тырысатын. Тарихта болып өткен көтерілістердің, төңкерістер мен соғыстардың себептері мен сылтаулары, салдарлары тізбектеліп берілетін.

Әлбетте, детерминизмпринципінсынаушылар да бар. Олар: *«көбіне тарихи уақиғалар ешқандай себепсіз пайда болуы мүмкін, тарихта кездейсоқтық жиі кездеседі. Болып өткен уақиғалардың себеп–салдарлық байланысын толық ашу мүмкін емес. Көп жағдайлар да олардың туындауына толып жатқан факторлар әсер етуі мүмкін»* [10]. – деген пікірді ұстанды. Позитивистердің *«бір–біріне тең факторлар»* теориясы бойынша тарихи уақиғаларды тудыратын себептер (саяси, экономикалық, идеологиялық) бірімен бірі тең. Олардың біріне бірінің бағыныштылығын, немесе негізгісін іздеу қате деп ашып айтты.

Бірақ, зерттеу барысында тарихшы көптеген ірілі–уақты себептердің жиынтығымен кездеседі. Себептердің өздері де негізгі және қосымша, жекелеген, ерекше, жалпы себептер болып жіктелуі мүмкін. Мысалы, XIX ғасырдағы Ресейдің Қазақстанда жүргізген басқыншылық соғыстарының әртүрлі себептері болды. Жалпы себеп – Европа елдерініңдүниежүзіелдерінбөліпалып, өздерініңбилігінжүргізетін,талап-тонайтын, байлығын соратын аймаққа айналдыру. Ерекше себеп – қазақ жері есебінен Ресей империясының шекарасын кеңейту болды. Жекелеген себеп – XVIII ғасырдың басында қазақ елінің басына түскен ауыр да күрделі саяси–экономикалық ахуал, екі елдің арасында қалыптасқан нақтылы қарым–қатынастар. Кейбір тарихшылар еңбегінде осы себептердің кейбір тобына ерекше көңіл аударылып, басымдылық беріледі. Сондықтан да бір тарихи құбылысқа әртүрлі көзқарас қалыптасады.

Ерекше бір қиындық туғызатын мәселе – тарихи қайраткерлерге баға беру. Белгілі бір мемлекет, қоғам қайраткерлерінің қызметін ашуда оған әсер еткен толып жатқан факторларды ескеруге тура келеді. Мысалы, 1731 жылғы орыс бодандығын қабылдаған Әбілхайырханның осындай қадамға бару себебі осы күнге дейін тарихшылар арасында пікір – таластудыруда. Осындай қадамға оны итермелеген қандай себептер болды? Саяси дағдарыстан шығудың басқа жолы бар ма еді? Ресейдің протектораттығын қабылдау қазақ халқы үшін қандай басымдылық берді, оның салдары қандай? Міне, осындай сұрақтар тарихшылардың талай буындарын ойландырып келеді.

Қорыта айтқанда, тарихи уақиғалардың себеп – салдарлық байланысын танып – білу ғылыми шығарманың негізгі мақсаты. Таным процесінің шегі болмайды. Сондықтан да әрбір тарихи зерттеулер аяқталмаған процесс, тарихшылардың әрбір ұрпағы бұл іске өз үлестерін қосады.

Тарихтану теориясына **жаратылыстану ғылымынан кірген кейбір әдістер** бар. Солардың бірі тарихи процеске жүйелік тұрғысынан қарау. Жүйелік категориясы – элемент, байланыс, бүтін, бірлік, жіктелу сияқты түсініктер жиынтығы. Егер тарихи уақиғаны біртұтас құбылыс деп есептесек, ол толып жатқан ұсақты–ірілі

элементтерден, эпизодтардан тұрады. Тарихи уақиғаны көз алдына елестетіп, реконструкция жасау үшін әрбір элементті мұқият зерттеп, олардың арасындағы байланысты анықтап, оның ішкі механизмінің функционалдығын ашып көрсете алу мүмкіндігі туады. Адамзат тарихы белгілі бір жүйеге бағынады. Оның ішінде негізгі белгілі бір тарихи уақиғаны тудыратын құбылыс – элемент болады, оған толып жатқан қосымша элементтер қызмет көрсетуі керек. Мәселен, қазақ этносының қалыптасуындағы негізгі жүйені құрайтын элемент – ол этностың өзін-өзі тануы. Ал енді тілдің, мәдениеттің, әдет – ғұрыптың, шаруашылықтың, территория бірлігі – бұлар қосымша элементтер. Негізгі және қосымша элементтерді бір-тұтас зерттеп, бір-бірімен байланыстыра отырып, қазақ этносының қалып-тасу тарихын білуге қол жеткізуге болады.

Нақтылы жүйе өзі дамуының әрбір деңгейінде өзгеріске ұшырауы мүмкін. Оның элементтері басқа бір түрге еніп, мән-мағынасын жоғалтуы мүмкін. Тарихи процеске жүйелік тұрғыда қарау кешенділік пен бір тұтастықпен сипатталады. Зерттеліп отырған жүйені құрайтын элементтерді кешенді түрде қарастырғанда ғана ғылыми зерттеу жұмысы нәтижелі аяқталады.

Кез келген қоғамды өте күрделі, әрқилы байланыстағы, бір-біріне әсер ететін оқиғалар мен құбылыстардың өзін-өзі ретке келтіріп отыратын жүйе ретінде қарастыруымыз қажет. Сондықтан да адамзат тарихын зерттеген уақытта бұл принципті кеңінен пайдаланған жөн. Соңғы жылдары ғалымдар мұны таным конструктісі ретінде қарастыруда. Жүйелілік зерттеліп отырған объектінің қасиеттерімен анықталмайды, ол тек танылғалы отырған субъектінің белгілі бір мақсатқа жетуі үшін іске асыратын қызметіне байланысты. Сондықтан да әрбір зерттеуші бір объектінің өзіне бірнеше сипат беруі мүмкін. Кез келген объектіні жүйелік тұрғыдан қарастыру үшін оның көптеген қырларын ескеру қажет: ол объектіні процесс ретінде қарастыру; оның функционалдық құрылымын, материалдық, ұйымдастырушылық деңгейін, морфологиясын анықтау.

Жүйелік принцип тарихи зерттеулер лабораториясындағы жаңалық. Бұл принципті ескі әдістер нәтиже бермеген жағдайда пайдаланған жөн. Мұның негізінде соңғы жылдары ғылымда арнайы тарихи – жүйелік әдісі пайда болды. Кейбір тарихшылар осы әдісті пайдалана отырып ғылымда жаңа табыстарға қол жеткізді [11].

Соңғы жылдары тарихын ұлттық мүдде тұрғысынан қарастыру қажет деген пікір қалыптасуда. Шын мәнінде, әрбір халықтың тарихы сол халыққа қажет. Өз тарихын зерттей отыра жас ұрпаққа патриоттық тәрбие береді, өткенін таразылап, келешегін болжайды. Бұл принцип әлі толық зерттелмеген, шешімін таппаған. Кез келген халықтың тарихын тек қана сол халықтың көзімен қарап, оның мұң-мұқтажымен сәйкестендіру қажет. XVIII ғасырдың басында неміс тарихшыларының орыс халқы туралы жазылған еңбектеріне риза болмаған М.В. Ломоносов *«...историю Россіи должны писать природные россияне»* деген екен. Сондықтан да келешекте жазылар Қазақстан туралы еңбектер осы ұлттық мүддені көздейтін принцип негізінде пайда болар деп ойлаймыз.

Бүгінде қазақ тарихнамасы әлемдік тарих ғылымының құрамдас бөлшегіне айналуда. Шетел тілдерін меңгерген тарихшылардың жас буыны өсіп шығуда. Әрине бұл процесс тым баяу жүруде. Жұмысқа шақырылды.

Дегенмен келешекте бұл үрдіс өз жемісін береді ғой деген ойдамыз. Академиялық ортада С.А. Жәкішова, К.Ш. Әлімғазин, Б. Сужықов, Н. Атығаев, Қарағанды университетінде Б. Досова., Қостанайда Е. Әбіл сияқты ғалымдар тарих әдіснамасы жөнінде тырнақ алды еңбектерін жариялауда.

Деректанушы, профессор Қамбар Атабаев Отан тарихы ғылымының методология мәселесіне байланысты мынадай пікір айтып еді: *«Отандық тарих ғылымындағы*

басты кемшілік – методологиялық кемшілік. Барлық ғылымның негізі методологияда жатыр. Методологиялық, теориялық мәселелерді анықтап алмай, басқа ғылымдар сияқты, тарих ғылымының да өз дәрежесінде дамуы мүмкін емес. Қазақстан тарих ғылымының міндеті, функциясы не болуы керек? Алдымен, осыны анықтап алуға тиіспіз. Ең бастысы методологиялық проблема – осы. Қазақстан тарихы ғылымының міндеті – қазақ ұлтының тарихын зерттеу болуы керек» Міне өмірден ерте озған профессордың сөзі күн өткен сайын өзектілігі арта берері анық.

Әдебиет:

1. Ренке Л. Цитата мына кітаптан алынды. Методические проблемы истории /под ред. В.Н. Сидорцева. – Минск, 2006. –199 с.
2. Карр Э.Г. Что такое история? Рассуждения о теории истории и роли историка. Алматы: Жеті жарғы, 1997. –197 с.
3. Күзембайұлы А.,Әбіл Е. Тарих теориясы және методологиясы. Қоста–най, ҚМПИ, 2016.
4. Л. Ренке.
5. Блок М. Апология истории или ремесло историка. – М., 1973. – 38 с.
6. Кун Т. Структура научных революций. – М., 1975. – 22 с.
7. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. –М., 1987. –242 с.
8. Дильтей В. Наброски к критике исторического разума // Вопросы философии. –1998. – 4 с.
9. Парфенов И.Д. Методология исторической науки. Саратов, 2001.
10. Бұл да сонда.
11. Әбіл Е.А. Синергетика и история. Костанай, 2009.;Бұл да сонікіЭтногенез казахов. Опыт системного подхода. –Қостанай: Изд. КСХИ. 1997.– 110 с; Бұл да сонікі. Методологические проблемы применения естественнонаучных методов в историческом познании: история и синергетика. Автореф. дисс.на соиск. Уч.ст.док.ист.наук. – Караганда 2009.
12. Досова Б.А.Синергетика как подход в историческом познании: историо–графический аспект. Автореф.дисс. канд. ист. наук. – Караганда, 2007.;Бұл да сонікі Синергетикаи историческое сознание: Историографический аспект.–Караганда:»TENGRI LTD»20126–171 с.
- 13.Күзембайұлы А.Тарихтану теориясы. Оқу құралы. Қостанай. 2011.Күзембайұлы А., Әлібек Т. Тарихтану теориясындағы таным принциптерінің кейбір мәселелері. // «Жуасов оқулары – 12» республикалық ғылыми–теориялық конференциясының материалдары. Карағанды 2008. – 108–113 б.; Әбіл Е., Әлібек Т., Күзембайұлы А. Некоторые вопросы методологии и теории истории Казахстана. Костанай 2009. – 22–27 б.;Әбіл Е.,Күзембайұлы А.Тарих теориясы және методологиясы.2014,–220 б.
14. Атабаев Қ. Ұлт және тарих Алматы:, 2007. – 35–б.

ӘОЖ 811

ҮШ ТҰҒЫРЛЫ ТІЛ – ҰЛТ БОЛАШАҒЫ

Қадыр Ж.Т

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Тіл қай ұлтта, қай елде болса да қастерлі, қасиеті шексіз. Ол әрбір адамның бойына ана тілімен бірге еніп, дариды. Тіл байлығы – әрбір елдің ұлттық мақтанышы. Атадан балаға мирас болып отыратын баға жетпес мұрасы. Демек, әр адам ана тілін көзінің нұрындай қорғауы тиіс.Біздің ана тіліміз шексіз бай, өте көркем тіл. Ана тілінің көркемдігін көркейту ұлт байрағын көтеру мен бірдей десек, қателеспеген болармыз.

ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев өз жолдауында «ұлттық тіл – қазақ ұлтының рухани мәдени байлығын ұрпақтан ұрпаққа жеткізуші қасиетті құрал» деп баста көрсеткен болатын.

Әлемде қанша ұлт, нәсіл болса, соларды бір бірінен даралап тұратын басты бойтұмары – туған тілі. «Әр халықтың ана тілі – білімнің кілті», – деп Ахмет Жұбанов тілдің адамзат өміріндегі маңызын аша түсті. Ана тілінің құдіреті жайлы қаншама ойшыл, ақын жазушыларымыз, даналарымыз құнды пікірлер қалдырды. Осынау бабаларымыз сөйлеп, даналарымыз толғап, аналарымыз әлдейлеп өскен қазақ тілінің еліміздің болашағының көркеюіне зор ықпал етуде.

Елбасы өз Жолдауында: «Қазақ тілі – біздің рухани негізіміз... Біз қазақ тілін жаңғыртуды жүргізуге тиіспіз... Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде. Қазақ тілі 2025 жылға қарай өмірдің барлық саласында үстемдік етіп, кез келген ортада күнделікті қатынас тіліне айналады...» дегені көпке белгілі. Сонымен қатар «Үштілділік мемлекеттік деңгейде ынталандырылуы керек. Орыс тілін білу – біздің ұлтымыздың тарихи артықшылығы екені баршаға белгілі... Біз ағылшын тілін игеруде серпіліс жасауымыз керек деген болатын. Қазіргі әлемнің осы «лингва франкасын» меңгеру біздің еліміздің әрбір азаматына өмірдегі шексіз жаңа мүмкіндіктерді ашады» деп, қазақ тілі және тілдердің үштұғырлы мәселесіне кеңінен тоқталды.

Біз өз елімізде өз ана тілімізде, қазақ тілінде сөйлеуге міндеттіміз. Өйткені, тіл – біздің қазақтығымыздың кепілі. Мемлекетіміздің мызғымас нышаны. Мемлекеттік тілге деген көзқарас өзгермей, ештеңе де өзгермейді. Қоғам мен қоғамдық сана өзгерген сайын тіл де өзгеріп отырады. Біздің орталықтың ұжымы заман ағымына сай өздеріне жүктелген міндетті жауапкершілікпен атқаруда.

«Үш тұғырлы тілдің», шын мәнінде, мемлекеттік тілге мүлде зияны жоқ. Бұл жерде мәселе сол стратегияны, сол саясатты дұрыс жүргізуде, жарқын болашақта нәтижесінің оң болуын қамтамасыз етуде болып отыр. Мәселен, Орыс тілі мен ағылшын тілін оқытатын мұғалімдер міндетті түрде қазақ тілін, яғни мемлекеттік тілді өте жақсы білуі тиіс. Жоғары оқу орнында да ағылшын мен орыс тілін қазақ тілімен біріктіріліп ғана оқытылуы керек. «Үш тұғырлы тілді» тек мәдениетаралық қатынас негізінде қарап, ақпарат алмасу, білім үйрену, тәжірибе жинау үшін үйретіледі. «Үш тұғырлы тіл» саясатын дамыту үшін қазақ тілін, яғни мемлекеттік тілді мемлекет тарапынан ең бірінші орынға қойылып жатқаны да көзі ашық адамдарға шындық. Соңғы санақ бойынша, Қазақстан халқының 93,5 пайызы өз ұлтының тілін – ана тілі деп санайды. Ал, 74 пайызы қазақ тілінде ауызша сөйлей алады, түсінеді. Сонымен қатар 94,5 пайызы орыс тілді болса, 15,4 пайызы ағылшын тілін толық меңгергендер. Демек, 130-дан астам ұлт пен ұлысқа қызмет етіп отырған еліміздегі орыс тілінің қазығы әлі де мықты. Саны бойынша 3/2 құрайды, бұл бізді бір жағынан үлес салмағы жағынан құтқарып та отыр. Бұл статистикаға қарап, «Үш тұғырлы тіл» саясатын жүргізудің нақты уақыты екенін, яғни темірді қызған кезінде басатын кез екенін атап өту керек. Егер, «Үш тұғырлы тіл» саясатын кейінге қалдырсақ, онда дамудан тоқтап қаламыз.

Біздің елімізде «Үш тұғырлы тіл» саясатынан бөлек, еліміздегі әрбір ұлыс өз тілдерін еркін меңгеріп, өз тілдерінде сөйлей алады. Бірақ, Үш тұғырдың қатарына төртінші, я болмаса бесінші болып орналаса алмайды. Әрбір ұлттың өзінің ана тілдерінде еркін сөйлеуі Қазақстандық демократияның айқын көрінісі. Біз осындай демократияның арқасында ғана әлемге танылып, жер жүзінде бейбітшілік үстемдігін жасай аламыз. Билік үш тілді үйрену, қолдану аясын бір сызықтың бойына емес, үш сызыққа, әрқайсысының өз орнын көрсететін саясат жүргізіп, мемлекеттік тілдің бірінші болып дамуын қадағалайды. Бұған ешқандай күмән болмауы керек. Үш тұғырлы тіл арқылы ғана Қазақстан тілдік саясаттың оң нәтижесі көре алады. Мемлекеттік тіл – мемлекеттік қызметте жұмыс бабында қолданылатын тілге, басшының сөйлеу тіліне айналуы үшін билік аянбай еңбек етіп келеді. Мемлекеттік тілдің қоғамдық қызметі қоғамдық өмірдің аса маңызды мынадай салаларында жүзеге

аса береді: басқару, ақпарат, білім беру мен тәрбие ісі, ғылым мен техника; қоғамдық ғылымдар, жаратылыстану мен нақты ғылымдар, техникалық және қолданбалы ғылым, экономика салаларында, ғылымның жалпыға ортақ салаларында, бұқаралық ақпарат құралдары саласында, іс жүргізу саласында; мемлекеттік, қоғамдық-саяси, мәдени мекемелер мен ұйымдарда; дене тәрбиесі, спорт, туризм, денсаулық сақтау мен емдеу мекемелерінде; қоғамдық тамақтандыру орындарында; өнер мекемелерінде (театр, кино); дипломатиялық қарым-қатынаста; әскери-патриоттық тәрбие және білім беру ісінде; шаруашылық жүргізу және ұйымдастыруда; өндіріс және өнеркәсіп орындарында; Қазақстан Республикасында өтетін республикалық, халықаралық құрылтай, конференция, мәжіліс, жиындар т.б. Сонымен, қазақ тілі дәстүрлі, тұрақты, қатаң тілдік нормасы бар, стильдік тармақтары сараланған, жалпы халықтық тілден ұлттық деңгейге көтеріліп, мәңгілік тілге айналады. Тағы қайталап айту керек, «Үш тұғырлы тіл» саясаты мемлекеттік тілді өшіруді емес, өсіруді, дамытуды көздейді.

Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаев «Қазақстан-2050: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты халыққа жолдауында «Біз ел иесі ретінде биік бола білсек, өзгелерге сыйлы боламыз» дей келе: «Қазақ тілі – біздің рухани негізіміз. Біздің міндетіміз – оны барлық салада белсенді пайдалана отырып дамыту. Біз ұрпақтарымызға бабаларымыздың сандаған буынының тәжірибесінен өтіп, біздің де үйлесімді үлесімізбен толыға түсетін қазіргі тілді мұраға қалдыруға тиіспіз. Бұл – өзін қадірлейтін әрбір адам дербес шешуге тиіс міндет. Мемлекет өз тарапынан мемлекеттік тілдің позициясын нығайту үшін көп жұмыс атқарып келеді. Қазақ тілін кеңінен қолдану жөніндегі кешенді шараларды жүзеге асыруды жалғастыру керек. Тіл туралы жауапкершілігі жоғары саясат біздің қоғамымызды одан әрі ұйыстыра түсетін басты фактор болуға тиіс. Біз алдағы уақытта да мемлекеттік тілді дамыту жөніндегі кешенді шараларды жүзеге асыруды табандылықпен жалғастыра береміз. Кез келген тіл өзге тілмен қарым-қатынасқа түскенде ғана өсіп, өркен жаятынын әрдайым есте сақтаған жөн. Біз қазақ тілін жаңғыртуды жүргізуге тиіспіз. Тілді заманға сай үйлестіріп, терминология мәселесінен консенсус іздеу керек. Сонымен қатар, әбден орныққан халықаралық және шет тілінен енген сөздерді қазақ тіліне аудару мәселесін біржола шешу қажет. Бұл мәселе оқшауланған қайраткерлердің ортасында шешілмеуге тиіс. Үкімет мұны реттегені жөн» – мемлекетіміздің мемлекеттік тілі болып отырған қазақ тілін, яғни мемлекеттік тілді ең бірінші орынға қойып дамыта беретінін, оның болашағы үшін алаңдамау керек екенін баса айтады. Президентіміздің бұл айтқандарына назар салатын болсақ, расында, мемлекеттік тіл – қазақ тілі үш тілдің бірі болып қалмайды, ағылшын мен орыс тілін өзінің көлеңкесінде ұстап, ығына ығыстырып, үш тұғырдың ең үстінде тұрады. Демек, қазақ тілінің болашағына қауіптенетіндер алаңдамаса да болады. Себебі, мемлекеттік тіліміздің ары қарай дамуына президентіміздің, елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың өзі кепілдік беріп отыр.

Әдебиет:

1. Назарбаев Н.Ә. (Қазақстан халқына жолдауы). Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан. – Астана, 2007.
2. Хасанұлы Б. Тілдік қатынас негіздері.
3. Әбдуәли Т. Үштұғырлы тілден түңілмейік // Жетісу, №31. 2008.
4. Тәңірбердіқызы Т. Ағылшын тілі мемлекеттік тілмен бәсекелес емес // Қазақ әдебиеті, №48. 2008.
5. Ғабжәлелов Х. // Тасжарған, №18. 2008.

ҚҰМАРДЫҢ ҚҰРСАУЫНДА ҚАЛҒАН ҚҰРБАНДАР

Қаңылбай Гүлжан

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қамшының сабындай қысқа өмірдің қадір— қасиетін жете түсінетіндер болғанымен, өкінішке қарай, бағамдай білмейтін жандар да жетерлік. Олар: арақтың арбауына түскендер мен құмар ойынының құрсауында қалғандар. Өкініштісі, құмарға қалай құмартып қалғандарын өздері де аңғармай қалады. «Құмар» негізі арабша сөз, бірақ аятта құмар сөзі емес «майсир» сөзі келтірілген. Бұл сөз жеңіл жолмен мал табу мағынасын білдіреді. Құмардың құрығына іліккендер әсіресе, табан ет маңдай термен келген еңбектен қарағанда, ауырдың астымен жеңілдің үстімен жүріп, оңай олжаға кенелгісі келген адамдар. Сондай— ақ, психологтар санаға ерік беріп, ойынға әуестенуі балалық шағында ата — анасымен баланың арасындағы келіспеушіліктердің салдарынан немесе әке—шешесінің ұрыс—керісінен қажыған баланың не істерін білмей, ойын арқылы бір сәт болса да жағымсыз жайттардан бойын аулақ салуы деп тұжырымдайды. Яғни, күйзеліс, депрессия, жанды жегідей жеген жалғыздық, үрей—қорқыныш т.б жағдайлар әсер етеді деген топшылаулар жасады. Медицина мен психологияда мұны аурудың бір түрі деп есептейді және оны «лудомания» деп атайды. Күн ұзаққа ойын автоматтарының алдынан тұрмай, нәр татпаған адамдар жүрек, қан тамыр ауруларына да жиі ұшырайды екен және өз ұтысына ие бола алмаған жандарды ашу кернеп, жүйкесінің тез жұқаруына ықпал етеді. Ең сорақысы, өз—өзіне қол жұмсауға да итермелейді. Бұл ойынның бастапқы белгісі—карта ойыны. Күнделікті өмір де істерге ісі жоқ жандар карта ойнайды, жолаушылардың да жолсапарда (пойызда) карта ойнағанын көзіміз шалып қалатыны рас. Алайда, әр нәрсенің шегі барын естен шығармаған жөн.

Қазақстан букмекерлер және тотализаторлар ұйымының құрамына 27 букмекерлік кеңсе тіркелген екен. Ал Спорт және денешынықтыру істері комитетінің мәліметі бойынша, букмекерлік кеңсе ашуға 55 рұқсатнама берілген. Алайда соның 17—сі ғана жұмыс істеп жатыр. Жалпы, «Ойын бизнесі туралы» заңның 9—бабына сәйкес, букмекерлік кеңселерге лицензия 10 жылға беріледі. Соңғы деректер бойынша елімізде бұл бизнес саласында шамамен 30 миллиард теңге айналымда жүрген көрінеді. Әйтсе де, нақты соманы дәп басып айту қиын. Өйткені, табысын жасырып қалатындар да болуы мүмкін. Негізі букмекерлік кеңсе қызметіне біздің елде рұқсат етілген. Оны ашу үшін керекті құжаттарды жинап, Мәдениет және спорт министрлігіне тапсыру керек.

Букмекерлік кеңселердің орналасуына қатысты да пункт бар. Атап айтар болсақ, 11—баптың 3—тармағында былай делінген: «Ойын мекемелері, тотализатордың немесе букмекер кеңсесінің кассалары тұрғын емес үй—жайларда орналастырылуға тиіс. Оларды тұрғын үйлердің (тұрғын ғимараттардың) тұрғын емес үй—жайларында, өнеркәсіптік кәсіп—орындар мен олардың кешендерінің ғимараттарында және басқа да өндірістік, коммуналдық объектілерде және қойма объектілерінде, ғибадат үйлерінде (құрылыстарында), мемлекеттік органдар мен мекемелердің, білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет ұйымдарының, әуежайлардың, вокзалдардың ғимараттарында, қалалық және қала маңы қатынастарындағы қоғамдық көліктің барлық түрлерінің стансалары мен аялдамаларында орналастыруға тыйым салынады». Жалпы, бәс тігу әлем бойынша да кең көлемде жайылған. «Sportradar» деректер жинау орталығының директоры Даррен Смол «BBC» арнасына берген сұхбатында заңды және заңсыз

кеңселерді қосқанда, букме–керлік нарықтың құны 700 миллиард доллардан 1 триллион долларға дейінгі аралықта болуы мүмкін екенін айтады. Ал «The Guardian» газетінің мәліметіне сүйенсек, бәске ақша тігетіндердің 82 пайызы ұтылып қалатын көрінеді. Аталған басылым букмекерлік кеңселердің әрдайым табысты болуының бірнеше себебін көрсетеді. Біріншіден, болашақты болжау қиын. Тіпті кәсіби мамандар да өз саласының келешегін нақты айта алмайды. Екіншіден, бәс тігу жүйесі құмарпаз үшін қолайсыз жасалған. Яғни, бәс тігушінің ұтылу ықтималдығы өте жоғарғы көрсеткішті көрсетіп отыр.

Құмар ойынның жетегіне еріп, жетесіздікке бой алдырғандардың саны күн сайын көбею үстінде. Ойынхана біреулердің қалтасын қалындатса, біреулерді мүлдем көк тиынсыз қалдырып жатыр. Құмар ойын бизнесіне мемлекеттік салық айлық көрсеткішпен 30–дан 830 есе мөлшерін құрайтын көрінеді. Бюджетті де қаржылардырып отырғаны ақиқат. Ойынхана Қазақстанның 2 аймағында ғана ресми түрде жұмыс атқаруға рұқсат берілген болатын. Олар: Көкшетау мен Алматыдан 70 шақырымдағы Қапшағай қаласы. Казинолар Қапшағайдың сәнін келтіріп қана қоймай, халықты жұмыспен де қамтамасыз етіп отыр. Балалық шағымда «үлкендер неге біз сияқты жүгірмейді екен, неге ойнамайды екен»,– деген ой әркімнің де басында болған шығар. Сөйтсек, үлкендердің өздерінің де ойнайтын жерлері бар екен. Ол ойында үлкен құмарлық, бір кірсе шыға алмайтындай, бойынды баурап алар қасиеттер жатыр. Бұл тек сыртқы пішіні ғана, ал біз білмейтін қаншама жасырын жайттар жатыр мұнда. Халықтың қаражатын жымқырғандардың да баратын орындары осы.

Қапшағай қаласында алғашқы казинолардың бірі болып ашылған Фламинго ойынханасы. Дәл осы ойынхананың алдында Сәкен Сейфуллиннің ескерткіші орналасқан. Құдай–ау, бұл не сұмдық дерсіз... Бізді қойшы, сырт көз не дейді?

Қазаққа қал–қадерінше қызмет еткен Сәкен Сейфуллин сынды тұлғаны мынадай жерден көргендер атақты «Құмар патшасы» ма деп ойлап қалуы әбден мүмкін ғой.

Қазіргі таңда дәл сондай ойынханалар Құлсары қаласында да 60–қа жуық ашылды. Оның біреуінің өзі қанша есі кеткен ессіз адамды естен тандырып дуалауда. Салалары айналасындағы ауылдық жерлерден де бой көтеріп үлгерді. Бұл деген – барып тұрған сұмдық, масқара емес пе? Бұл деген – ұрпақты мәңгірт етіп жаулау ғой! Азғындықтың шегі емес пе? Атам қазақ: «Қой терісін жамылған қасқырлар» деп дәл осындай сұрқияларды айтқан ғой. «Кәсіпкерлікті қолдау» бағдарламасы бойынша бұл құмарханаларды жаптыруға үкімет шарасыз болып отыр. Жаптырмақ түгілі тексеруге де қақысы жоқ болып қалды. Себебі, бұл «сайтанойынның» иелері кәсіпкерлер болып табылады, ал кәсібін дөңгелеткендерге (ол харам ба, халал ма, ол жағы ажыратылмастан) заң мейіріммен қарай қойды. Бұлар үкіметке салық төлейді–мыс. Қалайша?

Жұмбақ, тылсым жайттар құмарханаларда кездеседі. Мәселен, «Массагет» сайтында құмарханаларда неліктен айна болмайтыны туралы зерттеп, қарастырған. Құмарханалар қаз–қатар болып самсап тұрады. Ойын орталықтарының безендірілуі де бірінен–бірі өтеді. Бірақ Лас–Вегастағы әрқандай бір құмарханадан айна таппайсыз. Бұл – Лас–Вегас құмар саласындағы жазылмаған заңдардың бірі. Ол заңның аты: «Құмарханада айна болмауы керек!» Бұл жасырын заңдылықтың терең мәні бар. Құмархананың негізгі мақсаты ойыншы кісіні өтірік қияли сезімге шомылдыру. Сол сезімді дүниеге келтіру. Ойын орталығында айна болмауының себебі, құмархана қожайындарының клиенттерге өз образдарын көрсетпеуге тырысуында. Өйткені, егер ойын орталығында айна болса, ойыншы адам өзінің шын келбетін көріп, жалған бейнеге енген қияли сезімін жоғалтып алуы мүмкін. Егер ол осы сезімін жоғалтса, өзінің бұрыс әрекеті үшін ұялып, құмардан бас тартуы ықтимал. Демек, адамның жалған кейіпке енуі құмардың қозғаушы күші іспеттес. Сонымен қатар <http://qasym.kz>

сайтында құмар ойнаған жігіттің өзекті өртеген өкініші туралы әңгімесінде айта кеткенді жөн көрдік. Бәлкім, осы жігіт сияқты ойыннан опық жеген жандар да ғибрат алар... Бір күні бір жерде құмар ойнаудан алдына жан салмаған атақты бір құмарпаз бар деген хабар алады. Өлгі жігіт мұны ести сала жолға түсіп, құмарпаздың алдынан бір-ақ шығады. Амандасып, танысқаннан кейін уақыт өткізбей дереу келген шаруасына көшеді. Асқан шебер құмарпаз болғысы келетіндігін айтып, соған жәрдем беруін сұрайды. «Егер үйретер болсаңыз, не қаласаңыз да орындауға дайынмын» дейді жігіт. Жасы егде тартқан құмаршы:

– Балам–ау, сенің мұнша құмарпаз болуға итермелеп тұрған не нәрсе? Мақсатың не, не істемексің? – деп сұрайды. Сонда жігіт:

– Мен осы жолмен тез байығым келеді, – деп жауап берді. Мұны естіген құмарпаз былай деп өзінің ащы тәжірибесін бөліскен екен:

– Жігітім, егер құмаршы болу арқылы баюға болатын болса, мен байыған болар едім. Сен мені ең шебер құмарпаз деп естіп, келіп отырсың. Мен шынында да елдің айтқанындай құмарлықтың шегіне шыққан адам едім. Бірақ қазіргі халімді қара, жағдайым өте нашар. Сол құмардың кесірінен бала–шағамнан безіп, бар дәулетімнен айрылып тындым. Қартайған шағымда қурайдай қу басым ғана қалды. Сол кездегі істеген істерімнің жазасын енді тартып отырмын. Маған қара да ғибрат ал! – депті.

Біздің қалам тербеуімізге түрткі болған басты тақырыбымыз– құмар арқылы құрдымға кеткен тіпті, құмар үшін құрбан болған қарапайым жандар. Өзіне де, өзгеге де зиян екенін біле тұрып құмар ойынынан неге құтыла алмайды? Біреу мәжбүрлей ме? Оның алдын–алу үшін не істей аламыз немесе ойынның құрбандарына қалай тосқауыл боламыз? Әрине, күрмеуі көп күрделі мәселе. Енді, 26 жасар жігіттің қазіргі кезге дейін басынан кешіріп келе жатқан оқиғасына тереңірек үңілсек. Жұбайына, ата–анасына жұмыстамын деп өтірік алдап, құмарханаларға барған. Міне, ойын адамды өтірікшілік пен жалқаулыққа, тіпті баукеспе ұры болуға да мәжбүр етеді. Уақыт өте келе, анасы біліп, ана жүрегі нәзік қой, шіркін баласы үшін ет жүрегі елжіреп несие алып, баласының қарыздарынан құтылуына жәрдем берген. Анасында әлі күнге дейін сөнбей келе жатқан бір үміт– «құмардан құтылады» деген үкілі үміті. Анасы емшіге де, имамға да, емханалардан көмек сұраған. Алайда, еш нәтиже болмаған. Қазақ халқының: «Бала бер, бала берсең, сана бер, сана бермесең, ала бер» деген сөзінің жаны бар. Санасыз баласынан бас тартпағанда қайтсін ата–ана?! Осы жігіт сияқты талай жандар әлі де бар, айрандай ұйып отырған қаншама шаңырақ шайқалуда... Ойынның салдарынан қаншама жандар өмірмен ерте қоштасуда... Құмар ойынның баязы заманнан келе жатқан тәртібі қатаң: бүгін ұтсаң, ертең ұтылдың, ақша бүгін бар да, ертең жоқ. Сөйтіп, құмарға кірген адам өз–өзін тоқтата алмай, күндердің күні бар байлығын шашып бітеді. Құмарлықтан құрдымға кетіп, бармағын тістеп қалады.. Дер кезінде құмарлықтан арылып, тәубесіне келген жандарды да кездестіруге болады. Бірақ, ондай адамдар сирек. Олардың айтуынша, ешкім оларды мәжбүрлемейді. Бір бастасаң еркіннен тыс құмартып, қанағатсыз болып, ойнауды тоқтата алмайсың.

Мұны ғасыр дерті десек те дұрыс болар. Тоқтату әркімнің өз санасына, сабырлылығына, төзімділігіне тікелей байланысты. Мамандар, адамда ойнамаймын деген сенім болса да, ішкі жан–дүниесінде сенім жоқ деген талдау жасайды. Ол үшін адамда сенім нық болуы керек.

Сондай–ақ, діни тұрғыдан қарасақ, құмар туралы былай делінген: «Бос уақытында құмар ойын ойнаған мұсылман одан көңіл де көтере алмайды, демала да алмайды және одан ақша да таппайды. Лоторея, яғни ұтыс ойындары және бәс тігу секілді ойындар адамды бос үміт пен кездейсоқ жетістікке тәуелді қылып қояды. Құмар ойынға салынған адам Алла тағала бұйырған пайдалы да парыз істерден мақұрым қалады». Құмардың қай түрі болмасын, ойнауға болмайды. «Құмар ойнаудың пайдасы бар деген

адам, өзіне ауыр күнә арттырады, ал кім оны адал десе иманнан айрылады. Бұл жөнінде Пайғамбарымыз (с.ғ.с.): «Нарда ойнаушы Аллаға және Оның елшісіне құлақ аспаған болады» дейді.

Құмар ойынының зардабы елдің дамуына кері әсерін беріп, жаһанды жаулап барады. Сайып келгенде, үлкен зияны алтындай уақытын, жастық шағын, нағыз елге қызмет жасайтын сәтте пайдасы жоқ құмар ойынын ойнап өткізіп алуы. Құмарлыққа құнықтау туралы ықылым заманнан бері даналымыз айтып келеді. Соның ішінде, ұлы ақын Абай:

Құмарланып, шаттанба,
Ойнап босқа күлуге, – десе, Шәкәрім Құдайбердіұлы:
Адамдық борышың,
Халқыңа еңбек қыл.
Ақ жолдан айнымай,
Ар сақта, оны біл деген.

Бабаларымыздың осындай тағылымы мол сөзін қаперіне алатындар аз. Ақ жолдан айныған адамдар, арын сақтамағандардың саны күн сайын артып келеді. Ол үшін құмарханаларды түгел жабу керек. Жұмыссыздықты азайту қажет. Құмарханаға жұмыссыздар, бос уақыты көп жандар көбінесе, бас сұғады.

Әдебиет:

1. А. Егеубай. Құран және ежелгі түркі әдеби мұраларында ұшырысатын Құран шарттары – Алматы.
2. Қабдолов З. «Сөз өнері». – Алматы: Санат, 2002.
3. <http://makala.kz/>.

УДК 796.81

ҚАЗАҚ КҮРЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ДАМУ ТАРИХЫНАН

Қапабаев Б.Ш., Кангужина К.М.
(*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ*)

Қазақша күрес – ұлттық спорттық өнеріміздің ішіндегі күрделі түрлерінің бірі болып саналады. Қазақ халқының ұлттық спорты – халқымыздың өмірімен бірге дамып келе жатқан мәдени жетістіктерінің маңызды бір саласы.

Қазақ күресінің даму тарихы тереңде жатыр. Қазақ халқының өмір сүру салты көшпенді тұрмысқа бейімделгендіктен, күнделікті іс-әрекетінің өзі күрес. Ата-бабаларымыздан қалған жекпе-жек сайыс өнерінің бірінде қазақ күресінің өзіндік орны бар. XX ғасырдың басына дейін ел ішінде күрестің бір ізді жүйеленген тәртібі болған жоқ. Сондықтан да әрбір өңірде күрес ішкі ерекшеліктерін сақтай отырып, қалыптасқан.

Қазақ тарихында жауырыны жерге тимеген батыр аталарымыз да жоқ емес. Аттың құлағында ойнап, ерлігімен, батырлығымен, батылдығымен, балуандылығымен көзге түскен. Махамбеттей ер тұлғалы батырларды, Балуан Шолақ сынды ат үсті ойынының түрлі тәсілдерін меңгерген, күш өнерін көрсеткен спортшыны, жауырыны жерге тимеген балуан, қазақ елін әлемге танытқан Қажымұқандай аталарымызды айтпау мүмкін емес.

Қазақша күрестің дамуы еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін басталды. «Қазақша күрес» федерациясын құрып, көптеген ғылыми еңбектер жазып, тұңғыш төраға болған

– Ерғали Мұхитдинов. Ол кісінің ерен еңбегі мол. Осы шамада, яғни, 1990 жылдары атақты балуан Әбілсейіт Айханов ағамыз өзі бас болып қазақша күрес ережесін жазып, ол ереже 1990–1995 жылдарға дейін қолданыста болды. Одан кейін күрес ережесін жетілдіріп, қазіргі балуандар киіп күресіп жүрген күрес киімінің негізін жасаған адам – Елемес Әлімханов. Бұл кісінің де қазақ күресіне сіңірген еңбегі зор. 2002 жылдардан бастап осы күрестің қыр–сырын білетін Бауыржан Жаналин, Марат Жақитов, Діқанбай Биткөзов сияқты мамандар қазір қолданыста жүрген ережені дүниеге әкелді. 2004 жылы Берлин қаласында өткен Дүниежүзі қазақтарының кіші құрылтайында «Қазақ күресі» бойынша халықаралық федерация құрылып, оның басшысы болып Серік Төкеев сайланды [3].

2004 жылы Алматы қаласында ҚР Президентінің жүлдесі үшін қазақ күресінен ірі халықаралық турнир өтті. Оған әлемнің 25 елінен 100–ден аса спортшылары қатысты. Олардың қатарында Германия, Түркия, Голландия, Франция және басқа да елдер болды.

Алғаш рет Азия біріншілігі 2006 жылдың шілде айында Ресейдің Алтай жерінде өткізілді. 2007 жылы Алматы қаласында «Күрес фестивалі» өтіп, оған әлемнің 60 мемлекетінің спортшылары қатысты. 2008 жылы Ресейдің Орск қаласында 42 мемлекеттің балуандарының қатысуымен екінші біріншілік өткізіліп, Қазақстанның 4 балуаны алтын, 2 – күміс медальмен оралды. 2010 жылы Астана қаласында 3–ші әлем біріншілігі туын желбіретті, оған 46 мемлекеттен 300–ден астам балуандар қатысты. Қазақ балуандары бұл бәсекеде намысты қолдан бермей 5 алтын, 1 күміс, 1 қола медальдарды иеленіп, командалық есепте бірінші орынды алды.

2011 жылы алғаш рет Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 20 жылдығы аясында, ұлтжанды азаматымыз Арман Шораевтың жобасы негізінде «Қазақстан Барысы» турнирі өткізілді. Оған әр облыстан 4 балуаннан, барлығы 64 балуан қатысып, бас жүлде сарапқа салынды. Бұл сайыста бірінші орынды Қызылордалық балуан Ұлан Рысқұл иеленді. «Қазақстан Барысы» турнирі екінші рет 2012 жылы өткізілді. Бұл турнирде Тараздық балуан Бейбіт Ыстыбаев «Қазақстан барысы» атанды. Үшінші рет өткізілген «Қазақстан барысында» Шығыс Қазақстан облысының балуаны Айбек Нұғмаров жеңіске жетсе, 2014 жылғы «Қазақстан барысы» атағын Қостанайлық Мұхит Тұрсынов иеленді. 2015–2016 жылдарындағы «Қазақстан барысы» турнирінде тағыда Бейбіт Ыстыбаев жеңімпаз атанды. 2017 жылы «Қазақстан барысы» атағын Қызылордалық балуан Еламан Ерғалиев иеленсе, 2018 жылғы «Қазақстан барысында» Қарағандалық балуан Ержан Шынкеев жеңіске жетті [4].

2014 жылдың 25 қазан күні Павлодар қаласында тұңғыш рет қазақ күресінен «Әлем Барысы» атты халықаралық турнир өтті. Бұл – қазақ күресінің тарихында бұрын–соңды болмаған жетістік. «Әлем барысы» ауыр салмақтағы балуандардың қатысуымен өтті. Оған бес құрлықтан 35 елдің жауырынды спортшылары келді. Бұл болашақта Халықаралық Олимпиада комитеті тарапынан қойылып отырған талаптарға сай болуы үшін өткізілген жарыс. «Әлем барысына» Еуропа мен Азияны айтпаған күннің өзінде Америкадан, Африкадан, жалпы, бес құрлықтан 35 елдің спортшылары келді. Әр мемлекеттің намысын қорғау үшін сол елдің бір балуаны сынға түсті. Жарыс жоғары деңгейде, халықаралық турнир деген мәртебеге лайық болу үшін салмағы 90 келіден жоғары күш иелері қатысты. Әрбір жарысқа қатысушы өз елінің мақтанышы, бетке ұстар балуаны болатын. «Әлем барысы» нар тұлға, сен тұр мен атайын деген алыптардың айқасы болып, жан алысып, жан беріскен күреске айналды. Бүкіл әлем «Әлем Барысын» тамашалап, қазақ күресін таныды. Куба балуаны Оскар Рене Видадь Брайсон алғаш рет өткізілген қазақ күресінен «Әлем барысы» халықаралық турнирінің жеңімпазы атанды. Ол дзюдодан Олимпиада ойындарының қола жүлдегері болатын.

«Әлем барысы» балуандар турнирі екінші рет Астанада 2017 жылы өтті. Қазақ күресінен өткен «Әлем барысы–2017» турнирінің жеңімпазы болып Айбек Нұғымаров атанды. Ақтық сында Айбек Нұғымаров грузиялық Гурам Тушишвилимен күш сынасқанда отандасымыз сәтті әдіс қолданып, таза жеңіске жетті [1].

Қазақ күресі – бүгінгі күнде өз өмірін спортпен байланыстыратын адамдар үшін әлеуметтік саты болып табылады. Ұлттық күресті жаңа деңгейге көтеру қазақ елінің мәртебесі. Себебі, осы күрес арқылы «Әлем барысын» мыңдаған ел тамашалап, қазақ деген елді танып біліп жатыр десек қателеспейміз.

Ұлттық күресімізді дамыту арқылы бұқараның көптеп спортпен шұғылдануына, дені сау, рухы күшті болуына ықпал жасауға болады. Болашақтағы қазақ күресінің танымалдығын арттырып, мәртебесін жоғарылатуда спорт мектептері мен жекелей қазақ күресі үйірмелерінің жаттығу сабақтарын жүргізу мен болашақ балуандарды дайындаудың ауылдық, облыстық жарыстарды ұйымдастырудың маңыздылығын өте зор.

Қазақ күресінің тарихы ұлтымыздың өмір тарихымен тығыз байланысты. Балуандардың күш сынасуы ат жарысы, ақындар айтысы сияқты қазақ халқы өнерінің ажырамас бір бөлігі болып саналады. Қазақтар күш иесін «алып», «толағай», «балуан» деп атап, оны ерекше қасиет қонған адам ретінде таныған. Күрес – өнер, ол ұлттық мәдениетіміздің маңызды бір саласы болып табылады. Қазақтардың жыл он екі ай далада өмір кешіп, үнемі қозғалыста болу тірлігінде, жас баладан бастап еңкейген кәріге дейін дене–күш дайындығына ерекше талап қойылған. Қазақ елінде ат үстінде еркін отырудан бастап, садақ ату, күрес, жекпе–жек айла–тәсілдерін меңгеру ұл мен қызға бірдей қойылатын талап деңгейіне дейін көтерілген [2].

Жылдар жылжып өтті. Ғасырлар артта қалды. Содан бері қазақтың ұлттық спорты – күрес ешқашан тіршіліктен тыс қалмай, бірге жасасып келеді. Тарихи жазбаларда балуандық өнер туралы деректер өте көп. І. Жансүгіровтың "Құлагер" поэмасы мен Ғ. Мүсіреповтің "Ұлпан" романындағы балуандардың айқастары халықтың бауырынан бастау алған өнердің мәңгілік екенін дәлелдейтін бір ғана мысал. Батырлар жырларын парақтасаңыздар да халықтың жекпе–жек өнеріне асыл мұра ретінде қарағанына күман келтірмейсіз.

Күші басым түсіп, жеңіске жеткен балуандар халықтың төбесіне тұтар құрметті адамына айналған. Қазақтың ұлы батыры Қажымұқан есімі қазақ халқының тарихына ғана еніп қойған жоқ, сонымен бірге спортшылардың әлемдік элитасының қатарына кірді.

Қазақ күресінің ғылыми жүйеленуі 1920 жылдан басталған. 1936 жылы Семей қаласында қазақша күрестен алғаш Қазақстан чемпионаты өткізілуге болатын. Қазақ күресі бойынша бірінші ірі жарыс 1938 жылы ауыл шаруашылығы аймақтары арасындағы спартакиада аясында өткен. Сол сәттен бастап жарыс дәстүрлі түрде республика қалаларында тұрақты өткізіліп келеді. Бұл ойын адамның денесін ширатып, бұлшық еттерді қатайтады, төзімділікке, батылдылыққа, ептілікке, керек кезінде тез ойланып, әдіс таба білуге машықтандырады. Қазақша күрес күш жетілдіретін спорт. Сонымен қатар ол қорғанудың ұлттық өнері («самбо»). Қазақша күресте адам өзін еркін ұстап, өз бойындағы күшін, әдісін түгел пайдалана алады, мұнда шалу, жата тастау, арқалай тастау, қол байлап күресу, салмақпен басу, тіресу, ашадан алу, аяқтың басымен іліп тастау, жамбасқа алып иіре лақтыру, белінен қысып, тірсектен шалу сияқты әдістердің бәрін–де қолдануға болады [5].

Қазақ күресінде XX ғасырдың басына дейін балуандарды салмақ дәрежесіне немесе жас ерекшеліктеріне қарай бөлу болмаған. «Күш атасын танымас» деген қағидамен күрескен. Буыны қатып, күші толған әр адам өзінің күш–жігерін сынау үшін күреске еркін қатысуына мүмкіндігі болған. Күреске шығушы күрес алаңына келіп,

өзімен кімнің белдесуге шығатынын күтіп отырған. Онымен күреске шықпақ адамдар қанша болса, бәрімен күрескен.

Салмақ дәрежесіне, жас ерекшеліктеріне қарай бөлу XX ғасырдың 20–жылдарынан бастап ене бастады. Одан бері 2000 жылы бекітілген ереже бойынша балуандар 7 салмақ дәрежесіне бөлінеді: 58, 65, 73, 82, 92, 92 келіден жоғары және «Түйе балуан» салмақ дәрежелері.

2002 жылы 4 сәуірде Қазақстан Республикасы Ұлттық қазақ күресі федерациясы бекіткен ереже бойынша балуандар төмендегідей үлгіде жасына қарай топқа бөлініп, салмақ дәрежелері бойынша белдескен: жеткіншектер – 12–13 жас, жасөспірімдер кіші тобы – 14–15 жас, ересектеу тобы – 16–17 жас, жастар – 18–19 жас, ересек тобы – 20 жас және одан жоғары.

2010 жылдың маусым айынан бастап Қазақ күресі бүкіл әлемдік күрес федерациясына (FILA) толық құнды мүше болып кіруіне байланысты, 2012 жылдан бастап балуандар төмендегідей салмақ дәрежелеріне қарай бөлініп, белдесетін болады: 60, 70, 80, 90, +90.

Сонымен қазақша күрестің ұлттық спорт түрлерінің арасында алатын орыны ерекше. Сондықтан да бұл жекпе–жек түрі халық арасында ғасырдан ғасырға, ұрпақтан ұрпаққа байытылып, жаңғыртылып, бүгінгі күнде әлемге танымал спорт түріне жетіп отыр.

Әдебиет:

1. Донбаев А.В. Становление казах–куреси как учебной дисциплины: дисс. канд. пед. наук. Алматы, 2010.
2. Есмағанбетов З. Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. Қарағанды, 2005.
3. Мұхитдинов Е. Қазақша күрес. Алматы: Қазақстан, 1994.
4. Тілеуғалиев Ю, Адамбеков Қ, Қасымбеков С. Дене тәрбиесі. Алматы: «Атамұра», 2003.
5. Тілеуғалиев Ю, Адамбеков Қ, Қасымбеков С. Дене тәрбиесі Алматы: «Атамұра» 2004.

УДК 379.822

МУЗЕЙ ІС – ШАРАЛАРЫНДАҒЫ ҒЫЛЫМ, МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ БІЛІМНІҢ ИНТЕГРАЦИЯСЫ

Қожабекова Б.С., Амрина Л. М.
(*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ*)

Өз Отанының өткенін ғана емес, әр дәуірде өмір сүрген тарихи қайраткерлерін танып білу де – бүгінгі және келешектегі жеткіншек ұрпаққа аса қажет. Бабалар даналығынан үйреніп, ұлы қасиеттерін ұғынып, асыл істерінен өнеге алып өскен әрбір ұлт өрені келешекке кемел көз тастайды, елдік дәстүр салтты, ерлік даңқын қастерлеп, құрметтейді. Отанының патриоты, саналы күрескер азаматы болып тәрбиеленеді.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 37 бабында: «Қазақстан Республикасының азаматтары тарихи және мәдени мұралардың сақталуына қамқорлық жасауға, тарих пен мәдениет ескерткіштерін қорғауға міндетті» деп атап көрсетілген [1; 11 б.]. Мұражайлардың археологиялық, тарихи, әдеби–мәдени ескерткіштер арқылы адамгершілік, эстетикалық тәрбие беру мәселелері қазіргі заман педагогтарының негізгі міндеттерінің бірі екені даусыз. Мұражай мұрағаттары мен жәдігерлерін, ежелгі ескерткіштерді пайдалана отырып оқыту, тәрбие жұмыстарын жүргізу студенттердің

іс-әрекеттерінің қозғаушы мотивациясын оятуда маңызды рөл атқарады. Олар халқымыздың келешегі – жастарды отаншылдық рухта тәрбиелеудің негізгі құралдарының бірі бола отырып, Отанымыздың, халқымыздың болашақ ұрпақ алдына қойған келелі талаптарын іске асырады. Өткенсіз болашақ жоқ екені белгілі. Тарихтың белгілі бір сәттерін, өткен жылдардың жасанды картиналарын қайта жасау мұражай адамдарына көмегін тигізеді [2; 128–130 б.].

Өңіріміздегі іргелі оқу орны жайлы 1998 жылы университетпен кездесуде Елбасы: "Солтүстік Қазақстан университеті Қазақстан жоғары оқу орындарының алғашқы ондығына кіреді деп ойлаймын. Мұнда жақсы дәрісханалар, зертханалар, жатақханалар бар. Ғылыми жұмыстар жүргізіледі. Көпұлтты ұжым, дайындығы мықты оқытушы–профессорлар құрамы бар. Осындай университет Қазақстанның солтүстік аймағы үшін мамандар даярлап жатқанына қуаныштымын"– деген болатын. 21 ғасыр – ақпараттар мен ғаламдасу ғасыры десек, заман талабына сай жастарымызды тәрбиелеп, Отанына деген шынайы сүйіспеншілігін ояту – қоғамның бүгінгі ең өзекті мәселесі. Келешек жастар елдің болашағы, тірегі болса сол ұрпаққа терең білім беріп, жан–жақты мамандар даярлайтын оқу орындарының бірі – М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті. Оқу–тәрбие саласындағы жаңашылдығымен, шығармашылығымен кеңінен танымал.

2007 жылы университетімізге Петропавл қаласының Абай көшесі, 16 мекенжайында орналасқан тарих және сәулет ескерткіш–ғимараты берілген болатын. 2010 жылы бұл нысанда жөндеу және қайта қалпына келтіру жұмыстары жүргізілді. Ал 2011 жылы Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 20 жылдығына орай салтанатты түрде ашылды. Манап Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің мұражай экспозициялары екі қабатта үйлесімді түрде сегіз залда орналасқан. Мұражайда дәріс залы, М. Қозыбаев өмірі мен шығармашылығына арналған зал, археология және этнология залы, мұғалімдер институты, педагогикалық және политехникалық институттар, Солтүстік Қазақстан университеті, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ тарихына арналған залдар кезең–кезеңімен орналастырылды.

Студенттерге арналған дәріс залында университеттің Қазақстан мен шет елдегі абыройының биіктігін көрсететін марапаттар мен фото–бейне материалдар, университет өміріне қатысты мол деректер мультимедиялық кешен арқылы 80 жылдық тарих және әр факультет, мамандықтар тарихы, академик М. Қозыбаевтың өмірі мен шығармашылығы, естеліктер, археологиялық жұмыстар, «Бірінші Президент» және басқа да әдістемелік фильмдер көрсетіледі. Сондай–ақ дәрістер, кездесулер, тақырыптық кештер, көрмелер ұйымдастырылады.

Мұражай экспозициясы университеттің 1937 жылдан бастап бүгінгі күнге дейін даму тарихын бейнелейді. Қазақ ССР Советтік Халық комиссарлар кеңесінің шешімімен Петропавл мұғалімдер институты құрылғаннан бастапқы тарих қамтылған [3].

Мұражайдың 2 қабаттан бастау алатын тарих бөлімінде университеттің материалдық базасының дамуы мен қалыптасу кезеңдерін, ғылыми–педагогика кадрларының өсуін бейнелейтін құжаттар, фотосуреттер, альбомдар, педагогикалық, қоғамдық, спорттық жұмыстарда жоғары жетістіктерге қол жеткізген, таңдаулы тұлғалар мен оқытушылар, университеттің құрылған күнінен бергі ректорлардың суреттері орын алды. Негізі СҚМУ тарих залы 1977 жылдан бастау алады. Университет – жоғары оқу орнына дейінгі және жоғары оқу орнынан кейінгі даярлық жүйесі қамтылған бірден–бір оқу–әдістемелік кешен.

Мәдениет пен спорт – мамандар әзірлеудің бөлінбейтін бөлігі. Сондықтан, жоғары оқу орнының үздік спортшылары, «Пилигрим», «Кривое зеркало» және

«Шаңырақ» студенттік халық театрлары, КТК командасының жетістігі мұражай қабырғысында көрініс тапты.

Мұражайдың барлық материалдары мына тәртіппен жүйеленді:

- аймақтағы білім берудің қалыптасуы мен дамуының тарихы;
- мұғалімдер институтының, педагогикалық институттың, политехникалық институт филиалының, университеттің және мамандар әзірлеу барысының даму тарихы;

- Ұлы Отан соғысына қатысушылардың жауынгерлік өмірбаяндары, университеттің педагогикалық және инженерлік–техникалық әулеттері жинақтаған жәдігерлер;

- жоғары оқу орны факультеттерінің, кафедраларының даму тарихы;

- ғылыми–зерттеушілік, оқу–әдістемелік, тәрбиелік, мәдени–бұқаралық, спорттық қызметтегі университет студенттері мен қызметкерлерінің жетістігі.

Университеттің 80–жылдығына орай негізгі қорлар мен қосымша қорларды толықтыруға, жаңартып–өзгерістер енгізуге барлық қызметкерлер, факультеттер және оқу орнының бөлімшелері баға жеткісіз үлес қосты.

ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев, Социалистік Еңбек Ері Бәйкен Әшімов, жерлес ақын ағамыз Кәкімбек Салықов, ұшқыш Т.О. Әубәкіров, Т.А. Мұсабаев, қоғам, мемлекет қайраткерлері А.Б. Тасболатов, Асылы Осман, А.А. Башмаков, Қ.К. Тоқаев, Қ.Б. Саудабаев, Жания Әубәкірова, Е.Х. Хасанғалиев, АҚШ, Франция, Англия, Белоруссия елшілері, мемлекет және қоғам қайраткерлері, атақты ғалымдар, жазушылар университет мұражайының құрметті қонақтары.

Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетіне Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 жылғы 30 мамырдағы Қаулысымен ҚР ҰҒА академигі Манаш Қабашұлы Қозыбаевтың есімі берілген болатын. Университеттің ерекше мақтанышына әрі оқытушылар мен студенттер үшін нағыз әдістемелік орталыққа айналған. 2003 жылы М.Қ. Қозыбаев мұражай залы және ескерткіші ашылды. Академик Манаш Қозыбаев залында көрнекті ғалымның ғылыми еңбектері, фотоматериалдар мен бейнематериалдары, жеке заттары жинақталған.

М. Қозыбаев қазақ халқының шынайы тарихын жаңа концептуалды тұрғыдан жазу керектігін айтқан ең алғашқы тарихшы ретінде әлемге танымал. Ол өткен ғасырдың 90–шы жылдарында Қазақстандағы XX ғ. 30–40 жылдардағы ашаршылық пен жаппай саяси қуғын–сүргін жөнінде Кеңес Одағы азаматтарына шындықты ашқан алғашқылардың бірі болды. Жоғары оқу орындары мен орта мектептерге арналған Қазақстан тарихы жөнінде оқулықтар мен оқу құралдарын дайындады. Академик М.Қ. Қозыбаев 800–ден астам ғылыми, ғылыми–публицистикалық жұмыстардың, соның ішінде 30–ы монография, 50–ден астамы ұжымдық, көптомдық еңбектердің авторы. Ғылыми – танымал мақалалар сериясы қазақтардың ұлт–азаттық қозғалысы батырларының бұрын ұмытылып қалған аттары мен тағдырларын қалың оқырманға кеңінен таныстырылады. Ғалымның ғылыми мұрасын насихаттау үшін университеттің оқытушылары 2003 жылы «Манаштану» атты арнайы оқу курсы әзірленді. Жыл сайын курс жалғасын табуда. Мұражай қызметкерлерімен бірлесе отырып Манаш Қозыбаевтың өмірі мен шығармашылығына арналған залда саяхат жасалып, «Линия судьбы» бейне фильмі көрсетіліп, дөңгелек үстелдер ұйымдастырылады. Жыл сайын университет қабырғасында 2004 жылдан бастап «Қозыбаев оқуларын» өткізіледі. Конференция материалдары оқу курсын толықтыруға баға жетпес көмек көрсетеді.

2015 жылы біздің білім ордамызда Манаш Қозыбаев атындағы ғылыми–зерттеу орталығы құрылды. Орталықтың жетекшісі – тарих ғылымдарының докторы, профессоры Ақмарал Ғосманқызы Ибраева. Ғылыми–зерттеу орталығы қызметінің пәні және мақсаты: ғұлама ғалым Манаш Қозыбаевтың өмірі мен қызметін, мол ғылыми

қазынасын, тұжырымдарын зерделеу, насихаттау. Отан тарихының өзекті мәселелері шеңберінде іргелі ғылыми зерттеулер жүргізу, Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының және жалпы ұлттық құндылықтар аясында өңір тарихын зерделеу. Орталықтың зерттеу қызметінің тұжырымдамалық бағыты қазіргі теоретикалық–методологиялық әдістерге негізделген. М. Қозыбаев атындағы ғылыми–зерттеу орталығының іргелі ғылыми–зерттеу бағыты республиканың және облыстың ғылыми білім беру мекемелерімен бірлесе отырып, зерттелуі кенже қалған Солтүстік Қазақстан өңірінің тарихын, мәдениетін, этникаралық қатынасын жүйелі әрі кешенді түрде зерттеу. Орталық тарапынан Алаш қозғалысының тарихына, өлкенің көрнекті тұлғаларына, ұжымдастыру, саяси қуғын–сүргін, аштық мәселелеріне қатысты ғылыми пайымдаулар жасалды. Бүгінгі таңда Орталық тарапынан «Солтүстік Қазақстан облысы: тарих және тағылым», «Петропавл қаласы тарих толқынында», «Қазақстан музейлері тарих толқынында», Солтүстік Қазақстан облысының құрылғанына 80 жыл, академик Манаш Қозыбаевтың 85 жылдығына «Ұлт тарихының тамыршысы» атты ғылыми басылымдар дайындалды. Сонымен қатар, академик Манаш Қозыбаевтың таңдамалы шығармалар жинағын шығару, «Манаштану мәселелері» атты сериялық ғылыми жинақ шығару жұмыстары жүргізілуде. «Манаш Қозыбаев» атты тұлғалық энциклопедияның дайындалуына және жарыққа шығуына арқау болған М. Қозыбаев атындағы ғылыми–зерттеу орталығының нәтижелі жұмысы. Мұражайда жинақталған Манаш Қозыбаевтың құнды материалдары мен газет бетінде жарыққа шыққан еңбектері ғылыми–зерттеу орталығынан орын алды.

ҚР Президенті Н.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласындағы идеяларды іске асыру бойынша «Туған жер» және «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» бағыты бойынша Солтүстік Қазақстан өңірінің бай тарихын, мәдени салт–дәстүрлерін дәріптеуді және ғылыми–зерттеу жұмыстарын жүргізуді қарастыратын іс–шаралар жоспарланған [4]. Осыған байланысты, өңіріміздің жас ұрпақтарына өздерінің кіші отаны – Солтүстік Қазақстан туралы толық және терең білім алуларына өңірдің құрылу және даму тарихы, өңірдің археологиялық ескерткіштері (Ботай, Долматова, Ақ–Ирий қоныстары), тарихи тұлғалардың рөлі мен орны, киелі жерлерінің географиясы (топонимикасы, ономастика, лингвистика) сұрақтары арқылы көмектесу тапсырмасы қойылып отыр. Мұражайдың археология және этнография залында студенттер мен оқушылар үшін «Өлкетану», Солтүстік Қазақстан тарихы» экскурсиялары ұйымдастырылды. «Университеттің 80 жылдық даму жолы» стенд жасалды, «Манаштану мәселелері» қосымша көрмелер ұйымдастырылды. «Университеттің 80–жылдығы тарихына саяхат» викториналық сұрақтар арқылы кездесулер мен ашық есік күндері өтті.

Мәдени мұраның үлкен бір бағыты – археологиялық қазба жұмыстарын жүйелі сипатта жүргізіп, еліміздің, жеріміздің, халқымыздың тарихына қатысты мұрағаттарды жинастыру. СҚМУ мұражайындағы археология және этнология залында тарих факультетінің археологиялық және этнологиялық–этнографиялық экспедициясы зерттеулерінің материалдары жинақталған. Университет тарихының бөлігі ретінде М. Қозыбаев атындағы СҚМУ–дың «Тарихи–археологиялық зерттеулері» айдарымен материалдар дайындалды. Бұл материалдар 40 жылдық тарихы бар Солтүстік Қазақстандық археологиялық экспедицияның 1977 жылдан бергі негізгі зерттеу нысандары мен археология ғылымының әлемдік және отандық дамуына Солтүстік мемлекеттік университет ғалымдарының қосқан үлесін көрсетеді.

Этнографиялық бөлімде Солтүстік Қазақстандағы ұлттардың қалыптасуы мен әртүрлі ұлыстардың рухани және материалдық мәдениетін сипаттайтын элементтер көрсетілген. Өзінің 40 жылғы тарихы бар Солтүстік Қазақстандық археологиялық экспедиция (СҚАЭ) өз жұмыстарының қорытындысы бойынша қазақстандық

археологтарға, сондай-ақ жақын және алыс шетелдердің ірі ғылыми және оқу орталықтарының көне тарих жөніндегі мамандарына жақсы белгілі. Бірқатар жылдар бойы СҚАЭ АҚШ-тың, Ұлыбританияның, Германияның, Ресейдің және басқа да елдердің жетекші ғалымдарымен бірлесе отырып зерттеу жұмыстарын жүргізді. Мұражай бөлімінің археологиялық экспозициясы СҚАЭ тарихымен таныстырады, палеолиттен бастап ерте темір ғасырына дейінгі зерттеу материалдарын ұсынады. Экспозицияларда Ботай энеолитикалық тұрақ және ерте темір ғасырының Байқара зираты сияқты ерекше археологиялық ескерткіштері материалдарына баса назар аударылған. Солтүстік Қазақстандық археологтар (т.ғ.д., профессор В.Ф. Зайберт, т.ғ.к., доцент А.А. Плешаков) ұсынған материалдар «Дала өркениеттілігі» тұжырымдамасын дәлелдеп береді. Біздің ғалымдарымыздың көп жылғы зерттеулерінің нәтижелерін қорытындылау нақ Солтүстік Қазақстанда тас ғасырының соңына таман оның қалыптасуына барлық жағдайдың туындағанын көрсетіп берді. Зерттеулер дүниежүзілік әдебиетте дала мәдениетінің айнасы іспеттес жиі қолданылатын «диқан» сөзінен төмен мағына беретін «көшпенділер» деген теріс пікірді жоққа шығаруға мүмкіндік береді.

Жыл сайын тарих және құқық факультетінің оқытушылары мен студенттері Солтүстік Қазақстандық археологиялық экспедицияның ғылыми зерттеулері мен археологиялық тәжірибесіне қатысады. Мұражай қорына түскен жаңа экспонаттар істелген жұмыстардың нәтижесі болып табылады. Мұражай экскурсиясында студенттер өлкенің ертедегі барлық тарихи кезеңдерімен толық танысады. Мыңдаған студенттер мен мектеп оқушыларының көп жылдар бойына археологиялық экспедицияларға қатысуы болашақ ұрпаққа тарихи сананы қалыптастыруда орасан зор маңызы бар. Туған өлкеміз бен Қазақстан Республикасының бай көне тарихына мақтаныш сезімін тудырады.

Экспозиция материалдарын көрсетуге келушілердің жас ерекшелігін ескерген жөн. Музейдің мәдени – көпшілік жұмыстары музей коммуникациясының бір саласы ретінде жан – жақта білімді, қоғамда белсенді, эстетикалық талғамы зор, қоғамға пайдалы адам тәрбиелеуге ұмтылуға бағытталады. Музейдің негізгі жұмысы – тарих арқылы тарихи – мәдени ескерткіштерді насихаттау, сол арқылы патриоттық рухта тәрбиелеу болып табылады [5]. Мұражайдың жұмыс жоспарына сәйкес, облыс және қала тұрғындарынан материал жинау және университет қызметі жөнінде үгіт–насихат жұмыстары жүргізіліп отырады. Мұражай жұмысы туралы ақпарат университеттің «Парасат» студиясы мен осы аттас газетте үздіксіз беріледі.

Жаңа экспозициялар құрылғаннан кейін мұражай материалдарын насихаттауға, саяхат жүргізуге, уақытша шығу көрмелерін құруға арналған белсенді жұмыстар жүргізіледі, бұл университет абыройын республика аймақтарында арттыруға және білім беру сапасын көтеруге, студент жастарды тәрбиелеуге әсер етеді.

Өз Отанының өткенін ғана емес, әр дәуірде өмір сүрген тарихи қайраткерлерін танып білу де – бүгінгі және келешектегі жеткіншек ұрпаққа аса қажет. Бабалар даналығынан үйреніп, ұлы қасиеттерін ұғынып, асыл істерінен өнеге алып өскен әрбір ұлт өрені келешекке кемел көз тастайды, елдік дәстүр салтты, ерлік даңқын қастерлеп, құрметтейді. Отанының патриоты, саналы күрескер азаматы болып тәрбиеленеді.

Өзінің мыңдаған түлектерін өмірге қанаттандырған М. Қозыбаев атындағы СҚМУ ұзақ жолдан өтті. Университетімізге 80 жыл толды. Осы жылдар ішінде 40 мыңнан астам түлектер тәрбиеленіп шықты. Олардың арасынан көптеген талантты ғалымдар, ақындар, әйгілі спортшылар, ел құрметіне бөленген ұлағатты ұстаздар шықты. Әр жылдары университет қабырғасынан түлеп ұшқан түлектер мұражай қабырғасында кездесу дәстүрге айналды. 70–80–90 жылғы түлектер мұражайда орын алған фото суреттерді көріп тарихты еске алады.

Университеттің тыныс тіршілігі, тарихын тоғыстырған мұражай болашаққа қызмет ете береді. Мұражайда көптеген ашық және сабақтан тыс шаралардың өткізілуі студенттердің танымдық қызығушылығын арттыруда үлкен маңызға ие. Мұражайлық педагогика – бұл студенттермен тікелей жұмыс істеу көзі десек, мұражайда өтетін саяхат сабағы, ізденіс–зерттеу жұмыстары, танымал тұлғалармен кездесулер оқу үрдісіне деген белсенділігін арттыруға үлкен үлес қосады әрі үлкен әдістемелік көмек. Атап айтқанда, мультимедиялық аппараттар мен мұрағат құжаттарын қолдану сабақтары әдістемелік жағынан түрлендіретіні сөзсіз.

СҚМУ тарих залы мен археология және этнология залы болашақ ұрпаққа тарихи сананы қалыптастыруда орасан зор маңызы бар.

Бүгінгі таңда Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің мұражайы ғылым, мәдениет және білім орталығына айналғаны сөзсіз. Өткен тарихты насихаттап жүрген мұражай қазіргі заманғы білім беру жүйесінің инновациялық жетістіктерін іске асырудың бір ошағы. Ғылым, мәдениет және білімнің ұштасқан жері.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30 тамыз 1995 // «Мәдениет туралы» заңы.
2. Мұхажанова Т.Н. Әлем музейлерінің тарихы // Алматы, «Қазақ университеті», 2011, 128–130 б.
3. М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті 75 жыл, Алматы: БҰ «Жібек жолы», 2012.
4. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Электрондық басылым – <http://www.akorda.kz>.
5. Ибраева А.Ғ. Қазақстан музейлері: тарих және тағылым. //Астана, 2012.

ӘОЖ 328.185

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ӘЛЕУМЕТТІК ИНСТИТУТ РЕТІНДЕ

Қоңырбаева Д.Т.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ аға оқытушысы)

Адилова А.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ студенті)

Қазақстан Республикасында тәуелсіздік алған мезеттен бастап аса ауыр қылмыстарға қатысты қатаң мемлекеттік саясат қалыптастыра бастады. Еліміз ТМД мемлекеттерінің арасында бірінші болып 1998 жылы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» арнайы заңын қабылдады. Кейіннен бұл саладағы ұлттық заңнаманы жетілдіру барысында Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы, Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенцияларын және басқа да халықаралық актілерді ратификациялап, сыбайлас жемқорлыққа қарсы бүкіләлемдік қоғамдастықтың тең мүшесіне айналды.

Қоғамдық өмірде болып жатқан өзгерістер жағдайында елде қабылданған бағдарламалық құжаттарда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс–қимыл мәселелеріне айрықша назар аударылады. 2014 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының 2015–2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясының басты ерекшеліктеріне қазіргі кезеңдегі жұмыстың басым бағыттарының бірі – қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру жатады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты іске асыруда барынша табысқа жеткен елдердің

тәжірибесін талдау қоғамда сыбайлас жемқорлықты рухани–этикалық деңгейде қабылдамау ахуалын қалыптастыру мейлінше тиімді тәсіл екенін көрсетті. Дамыған 30 елдің қатарына кіру үшін ең алдымен мемлекетте сыбайлас жемқорлықтың көзін жою керек. Егер де сыбайлас жемқорлық қоғамның күнделікті тіршілік нормасына айналса, ол мемлекетке зиян, шығын әкеледі және де қандай да саланың қалыпты жұмысын тоқтатады. Ең бастысы – ол мемлекетті де, қоғамды да бұзады. Мәңгілік ел боламыз десек, жаман әдеттен арылу керек.

Қазақстан да қазба байлықтарға бай, үлкен мемлекет болғандықтан, ең төменгі күнкөріс деңгейі, төмен жалақы, жұмыссыздық т.б. көптеген мәселелерге тап болады. Себебі осының бәрі бір ғана әлеуметтік түсініктен бастау алады. Ол дегеніміз – сыбайлас жемқорлық. «Сыбайлас жемқорлық» сөзі (латын тілінен «согрег») көптеген мағынасы бар: бүлдіру, құлдырау, параға сатып алу, азғыру, тура жолдан тайдыру, притон, құбылмалылық, істі бұзу, күйреуге әкелу, бұрмалау, алдау, қорлау, ар-намысын таптау, «греге» көп мағыналы (бұзу, қирату, заңнан аттап өту, шартты бұзу) етістігімен қатар қолданылатын «со» қосымшасы сыбайлас жемқорлық – бұл бірнеше субъектілердің қатысуымен іс-қимыл жасау екенін көрсетеді [1].

Осы сыбайлас жемқорлық мәселесі тек біздің мемлекетті тиіп өтпейді, бүкіл жаһандық проблеманың бірі болып отыр. Қазақстан – ТМД елдерінің арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы арнайы заң қабылдаған алғашқы мемлекеттердің бірі. Сыбайлас жемқорлықты алдын алу жолын кесу, оның санын азайту мәселелеріне алғаш рет бірінші болып көңіл бөлген деген сөз. Сыбайлас жемқорлық – жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың өздерінің лауазымдық (қызметтік) өкілеттіктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін жеке өзі немесе делдалдар арқылы жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында заңсыз пайдалануы, сол сияқты игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы осы адамдарды параға сатып алу дегенді білдіреді [3].

Заңның мақсаты – біздің құқықтарымыз бен бостандықтарымызды қорғауға, сыбайлас жемқорлық көріністерінен туындайтын қауіп-қатерді, сыбайлас жемқорлыққа байланысты құқық бұзушылықтың алдын алу, анықтау, олардың жолын кесу және ашу, олардың зардаптарын жою және кінәлілерді жауапқа тарту арқылы органдардың мемлекеттік, мемлекеттік міндеттерді атқаратын лауазымды және басқа да адамдардың сондай-ақ оларға теңестірілген адамдардың тиімді қызметін қамтамасыз етуге бағытталған және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің негізгі принциптерін айқындап, сыбайлас жемқорлыққа байланысты құқық бұзушылықтың түрлерін, сондай-ақ жауаптылықтың пайда болу жағдайларын белгілейді.

Сыбайлас жемқорлық қоғамдық зұлымдық ретінде қоғамға ыдыратушы ықпал етеді. Әсіресе бұл адамдардың қылмыстық мінез-құлқын, сыбайлас жемқорлық фактілерін Интернет желісіне қол жеткізетін тіпті оқушылардан жасыра алмайтын қазіргі ақпараттық технологиялар ғасырында қауіпті. Жастарды тәрбиелеудегі кемшіліктер мен қателіктер, мемлекеттік қызметшілердің сыбайлас жемқорлық ықпал үшін әлсіз санаттарына тиісті көңіл бөлмеу аса жағымсыз салдарға әкеледі. Сыбайлас жемқорлық адамгершілік құндылықтарының құнын жояды және қоғамның адамгершілік ұстанымдарын әлсіретуі мүмкін. Адамгершілік, әділдікке сену, этикалық мінез-құлық нормаларын сақтау қажетті жағдайлар кешенін білдіреді. Осы құрамдас бөліктерсіз сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет қалыптаса алмайды және мемлекеттік жазалау саясаты пәрменді бола алмайды.

Адамгершілік бастаулары тамыр жайған қоғамда заңдар сақталады, жемқор өзін қолайсыз сезінеді, оның іс-әрекеті шектелген және өзінің қылмыстық мүмкіндіктерін жүзеге асыра алмайды. Басқаша айтқанда, мораль (қолданыстағы мінез-құлық ережелерінің жиынтығы ретінде) және жоғары өнегелі орта жемқордың қылмыстық іс-әрекетін аса қиындатады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұру үшін жазалау шаралары жеткіліксіз. Сот тағайындайтын жазаның қаталдығы мен жұрт алдында тұтқындау кезінде қарапайым адам оның алдына қазіргі болмыс қойған қарапайым сұрақтарға жауап табуы тиіс. Өзі байқаған нәрседен адам сыбайлас жемқорлыққа және оның қоғам өмірі мен өзінің өмірлік қағидаттарына жағымсыз ықпалына қатысты өз тұжырымын жасайды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жазалау тетіктеріне немесе ғылыми зерттеулерге ғана сүйенбеуі тиіс. Адамдардың сыбайлас жемқорлық туралы моральдық құндылықтар негізінде қалыптасатын түсінігін басты мәселе қойған жөн. Тек қана осы жол арқылы мемлекет қарапайым адамдардың «мемлекет» және «сыбайлас жемқорлық билік» ұғымдарын теңдестіруіне жол бермеуі тиіс. Егер соңғысы бұқара халықтың санасында тамыр жайса, онда сыбайлас жемқорлық мыңдаған жемқорлар жазаланса да жойылмайды. «Мәңгілік Ел» жалпы ұлттық идеясының құндылықтары қазақстандық қоғамды біріктіруші ретінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті құруда негізін қалаушы болып табылады. Бұл – азаматтық теңдік, еңбекқорлық, ғалым мен білім ғибраты, зайырлы ел – толеранттылық елі сияқты құндылықтар» деп көрсетеді Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаев [2].

Сыбайлас жемқорлықпен күресте қандай да нәтиже алу үшін, ең алдымен бүкіл адамдардың, қоғамның ынтасы, ниеті қажет. Ауыл, қала, аудан, мемлекеттің болашағы – әрбіреуіміздің қолымызда. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев айтқандай: «Сыбайлас жемқорлыққа мемлекет пен қоғам біріге отырып, қарсы күресу керек. **Сыбайлас жемқорлық – жай ғана құқық бұзушылық емес. Ол мемлекеттің сенімді тұтастығын ажыратып, ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіреді**». Ал, қоғам дегеніміз – сіз бен біз, яғни, біздің заңға, қоғамдағы өзіміздің міндеттеріміз бен моральдық ахуалымызға деген бір-біріміздің қарым-қатынасымыз».

Еліміздің жарқын болашағына, «арам» ақша ең басты нәрсе емес екеніне сенеммен қараймыз. Осы сыбайлас жемқорлыққа қарсы заң жарқын болашақтың көп күттірмейтініне үміт береді. Егер бәріміз осы қайғыға қарсы бірлесіп тұрсақ – еліміздің болашағы зор, паракорлық жайламаған, гүлденген, дамыған мемлекетте өмір сүреміз.

Әдебиет:

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері: оқу құралы/ Жалпы редакциясын басқарған б.ғ.д., профессор Б. С. Абдрасилов. – Астана: Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, 2016. – 176 б.
2. Назарбаев Н.Ә. Баршаға бірдей осы заманғы мемлекет: Бес институттық реформа: «Нұр Отан» партиясының XVI съезіндегі баяндама // Егемен Қазақстан. 2015. 12 наурыз.
3. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы: Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410–V Заңы. <http://adilet.zan.kz>.

РОЛЬ КАЗАХСТАНА В ЕВРАЗИЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ**Могунова М.М., Суздальцева П.А., Танов И.А.***(СКГУ им. М. Козыбаева)*

Евразийство на сегодняшний день является одной из мировоззренческих традиций, направленность которой, способствует ее активному оживлению. Поэтому современное евразийство, сохраняя связь с классическим его воплощением начала XX века существенно изменилось. Можно сказать, что евразийство сегодня представлено тремя основными направлениями – академическим, прикладным и политическим. В общественно–гуманитарном пространстве все чаще звучит такой термин как «неоевразийство», который актуализирует евразийскую традицию, но с учетом принципиально иной исторической обстановки, совершенно иных тенденций развития, навеянных современностью. В современный период региональная интеграция становится одним из основных трендов развития современного мира. При этом региональные формы объединения стран могут быть устойчивыми в том случае, если они опираются как на закономерности экономического и социального развития XXI века, так и на мощные цивилизационные факторы [1].

Для постсоветских стран, евразийских по своей истории, таким фактором является принадлежность к евразийской цивилизации и евразийскому пространству. И это не только объединяет культурно–исторические традиции евразийских стран и народов, не только означает общность географического пространства, но и предопределяет возможность формирования нового влиятельного геополитического центра современного мира XXI века [2].

Идея евразийства Н.А. Назарбаева признана важной идеологической предпосылкой развития стран Евразийского региона. Евразийский союз – это наиболее перспективная региональная инициатива, четко продуманный стратегический план для XXI века. Это мегапроект, соизмеримый со сложными вызовами настоящего и будущего [2].

С момента обретения независимости, Казахстан постоянно ведет активную работу по переводу в практическую плоскость интеграционных процессов, как в направлении Евразийского вектора, так и в направлении Центрально–Азиатского союза с учетом интересов и приоритетов тюркского мира [3].

До сих пор инициативы Казахстана в этих направлениях не имели должного понимания, равно как и желания со стороны других участников интеграционных процессов. Однако сегодня мы наблюдаем совсем иную тенденцию. Теперь интеграционный проект находит живой интерес у наших партнеров. Еще весной 1994 года, во время визита в Великобританию Нурсултан Назарбаев, выступая в Королевском институте международных проблем «Chatham House», отметил необходимость более глубокой интеграции стран СНГ.

Вскоре после поездки в Великобританию Нурсултан Назарбаев посетил с официальным визитом Москву. В рамках этого визита состоялась встреча президента Казахстана с профессорско–преподавательским составом Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова. На этой встрече, 29 марта 1994 г. Нурсултан Назарбаев четко обозначил свое видение перспектив развития государств постсоветского пространства. Он выдвинул идею создания совершенно нового объединения стран–участниц СНГ и предложил назвать его Евразийским союзом –

ЕАС. Идея Евразийского союза стала реализовываться и принимать конкретные очертания буквально сразу [3].

И первым шагом на этом пути стал Указ Президента «О Евразийском университете», который был подписан 23 мая 1996 года. В Указе было отмечено, что Евразийский университет создается «учитывая неуклонно расширяющиеся международные связи Республики Казахстан, ее активное участие в мировых интеграционных процессах, претворения в жизнь идеи Евразийского союза». Таким образом, в основе деятельности данного университета заложена евразийская идея.

Глубоко символичен и тот факт, что именно по инициативе Президента этому университету было присвоено имя Л.Н. Гумилева, последнего из евразийцев, как его называли классики данной теории. Лев Николаевич концептуально обосновал единство географических и культурно–исторических связей народов огромной части Северной и Центральной Евразии. Казахстан инициирует многие проекты Евразийского союза.

В декабре 1991–го года в Алматы был создан СНГ. На протяжении периода 1995–2000 гг. почти все наиболее значительные интеграционные инициативы в СНГ исходили от Казахстана и лично от его Главы. Начал создаваться Таможенный союз, в который в 1996 году вошли всего три государства. Большой победой в деле продвижения евразийской идеи стало создание ЕврАзЭС на базе Межпарламентского комитета, в который вошли Беларусь, Казахстан, Киргизия, Россия и Таджикистан [3].

В советское время в университетах никогда не изучали евразийство как направление общественно–политической мысли и студенты заканчивали гуманитарные специальности, даже не зная самого этого слова – евразийство. Это объяснялось тем, что советские власти видели в работах эмигрантов–евразийцев реальную интеллектуальную (немарксистскую) альтернативу идеологии, которая господствовала в СССР [4]. Именно поэтому советская власть препятствовала изучению проблем евразийства. К тому же, до конца 1980–х годов прямого доступа исследователи не имели к произведениям евразийцев – все труды евразийцев находились в так называемых «спецхранах».

Сегодня значительная часть евразийского наследия издана и открыта к изучению. На протяжении XX – начала XXI вв. можно выделить два ключевых периода в развитии евразийства: 1920–1930 годы и 1990–2000 годы. На первом этапе оформилось российское эмигрантское евразийство, которое с точки зрения сегодняшнего дня воспринимается в целом как классическое, а на этапе 1990–х годов (и вплоть до настоящего времени) вступило в процесс становления и укрепления новое казахстанское евразийство [4].

Возвращаясь к истокам создания евразийской идеи Главы государства, следует указать на решения международной научно–практической конференции «Евразийское пространство: интеграционный потенциал и его реализация», состоявшейся 19–21 сентября 1994 г. в Алматы, в ходе которой Президент Н.А. Назарбаев выступил с докладом о Евразийской интеграции, провел несколько встреч, на которых ее участники из первых уст получили подробные разъяснения положений проекта и, в свою очередь, высказали различные предложения и пожелания его автору. По итогу конференции участники приняли решение о создании Института правового обеспечения экономической интеграции и об образовании народного неправительственного фонда по проблемам евразийской экономической интеграции.

Выступая на конференции, Н.А. Назарбаев заявил: «Учитывая различия между странами в уровне развития рыночной экономики, демократизации политических процессов, мы предлагаем формирование дополнительной интеграционной структуры – Евразийского Союза, сочетающейся с деятельностью СНГ. При этом принимаются во внимание поли вариантность интеграции, разные темпы, неоднородность и

разновекторность в развитии государств СНГ. Это дает основания говорить о настоятельной потребности в формировании нового экономического порядка в СНГ. Цель – согласование экономической политики и принятие обязательных для исполнения государствами – участниками совместных программ проведения экономических реформ».

На сегодняшний день ЕврАзЭС, в рамках которой подписано более 100 договоров, является очень эффективным межгосударственным образованием на пространстве СНГ, о чем может свидетельствовать существование зоны свободной торговли (более 80 % внешнеторговых операций в рамках СНГ), минимального количества антидемпинговых процедур. Реальным воплощением евразийской инициативы стало действие целого ряда межгосударственных структур, таких, как ЕврАзЭС, ОДКБ, ШОС и Таможенный совет. Все это подтверждает, что Казахстан объективно является лидером евразийской интеграции. Из этого следует, что развитие Казахстана очень сильно влияет на развитие в евразийском пространстве.

Если посмотреть на евразийство с современных позиций, то Казахстан, Россия и другие постсоветские государства принадлежат к единому евразийскому пространству. Применительно к Казахстану евразийская идея может быть рассмотрена во внешнем и внутреннем аспектах. Внешний аспект связан с выдвинутыми Президентом Н.Назарбаевым инициативами евразийской интеграции и Европейского союза, в рамках которого протекали бы интеграционные процессы в СНГ и евразийском пространстве. Внутренний аспект евразийства связан с определенным пониманием культуры и истории основных этносов Казахстана, их взаимосвязи. С точки зрения евразийства казахи и русские, а также другие этносы страны, несмотря на имеющиеся различия, внутренне едины. Следовательно, евразийская идея направлена на поиск общего в истории, культуре, географии народов Казахстана.

Важнейший принципиальный шаг в продвижении евразийской инициативы Президента Республики, отраженный в Послании 1997 года был связан с определением пути, по которому стране следует идти в XXI веке. Глава государства отметил, что есть разные пути: западноевропейский, восточноазиатский, российский и новотюркский. Сторонники этих путей «правы и одновременно не правы». И здесь Президент Казахстана сделал фундаментальный вывод: «Мы – евразийская страна, имеющая свою собственную историю и свое собственное будущее. Поэтому наша модель не будет похожа ни на чью другую. Она впитает в себя достижения разных цивилизаций». Историческое значение этого тезиса в том, что впервые на уровне такого программного документа сделан вывод о евразийском качестве и о евразийской «природе» нашей страны [5].

Современное евразийство – это не только интеграционный и экономический аспекты, но в большей степени цивилизационный подход к решению многих общечеловеческих проблем. Как отмечал Президент Казахстана: «Говоря об интеграции, мы должны иметь в виду не только экономический аспект. Есть и человеческое измерение интеграции».

Идея евразийского созидания и толерантности стала основополагающей в государственной политике, проводимой в стране. Она гармонично перекликается с духовной природой и национальной особенностью казахского народа: терпимостью, добрососедством, дружелюбием, открытостью. Тесно переплетаясь с национальным духом, идея евразийства синтезировала в себе толерантность, как единство в многообразии. В качестве идеологии идея евразийства пропагандирует уважение, принятие и правильное понимание богатого многообразия культур нашего мира, форм самовыражения и проявления человеческой индивидуальности.

Таким образом, идеи Евразийства Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева и их развитие в современной истории носят поступательный и динамичный характер. Дальнейшие перспективы по реализации данной инициативы масштабны и представляют одно из приоритетных направлений развития страны, более того немалая часть уже воплощена в реальность. Евразийская интеграция наглядно демонстрирует, что формирование однотипных национальных моделей не упраздняет политической независимости государств региона. При этом создаются многочисленные предпосылки для модернизированного типа их взаимоотношений, которые основываются на доверии, партнерстве и применении одинаковых принципов и критериев, как к экономическому, так и к политическому взаимодействию. Региональная интеграция становится одним из основных трендов развития современного мира. При этом региональные формы объединения стран могут быть устойчивыми в том случае, если они опираются как на закономерности экономического и социального развития XXI века, так и на мощные цивилизационные факторы. Для постсоветских стран, которые являются евразийскими по своей истории, таким фактором является принадлежность к евразийской цивилизации и евразийскому пространству. И это не только объединяет культурно–исторические традиции евразийских стран и народов, не только означает общность географического пространства, но и предопределяет возможность формирования нового влиятельного геополитического центра современного мира XXI века.

Литература:

1. Роль и место Казахстана в современной Евразийской интеграции, Т.С. Садыков, Астана 2013 г. (<http://e-history.kz/ru/contents/view/1395>).
2. Назарбаев Н.А. Стратегия «Казахстан–2050»: Культура мира, духовности и согласия. «Мысль» № 5, 2014.
3. Евразийство как путь к внутренней стабильности и межнациональному миру, К.Н. Макашева, Алматы, 2016г. (<https://articlekz.com/article/16234>).
4. Евразийское пространство: интеграционный потенциал и его реализация. Алматы, 1994, ред. М.М. Тажин – С. 175–176.
5. Идея Н. Назарбаева о создании объединения евразийских государств (<http://e-history.kz/ru/publications/view/3318>).
6. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 1, 2. Москва, Феникс, 1992.

УДК 341.34

ЗНАЧЕНИЕ И МЕСТО ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК В ЕВРАЗИЙСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Могунова М.М., Суздальцева П.А., Сералина А.Ж., Разбекова С.А.
(*СКГУ им. М. Козыбаева*)

Человек и гражданское общество существует и развивается по определенным законам. Законы развития общества изучаются философией, историей, этикой, социологией, экономическими и другими общественными науками. В число общественных входит и юридическая наука. Она раскрывает закономерности существования, функционирования и развития права и государства, политического и правового статуса страны, политических и правовых отношений.

Юридическая наука – это система знаний об основных и общих закономерностях существования и развития права. Юридическая наука исследует социальную природу права, дает объяснение сущности права, показывает социальное назначение права в жизни общества.

В евразийском пространстве занимает очень важную позицию. Так как бы там ни было, сегодня юридическая наука в России и Казахстане должна проявить свою объективную необходимость для практического и государственно–правового строительства.

Объект исследования юридической науки – проблемы, возникающие в процессе организации и деятельности государственно–правовых институтов, – сегодня в евразийском пространстве приобретает исключительное значение.

В современном мире государственно – правовом строительстве нельзя игнорировать, потому что нельзя формировать государственно – правовые институты без учета рекомендаций юридической науки. Игнорирование данных юридической науки окажутся бесперспективными. На сегодня же положения юридической науки (имеется в виду и международнопризнанные положения) в Российской Федерации остаются невостребованными не только в практическом государственно – правовом строительстве, но и общественным сознанием.

Поэтому мы и сегодня сплошь и рядом наблюдаем: преобладание политики над правом, экономикой; невосприятие институтов демократии; непонимание значения власти права в обществе и т.д. Одним словом, если мы действительно хотим строить правовое государство, то юридическая наука, как никакая другая отрасль науки, сегодня должна утвердиться в евразийском пространстве как важнейший институт гражданского общества [1, С. 90–92].

Территориальная целостность Евразии и евразийской культуры в континентальном контексте делает такие ее феноменологические характеристики, которые, на первый взгляд, апеллируют исключительно к множественности: этносов, государств, конфессий, языков, различных социальных, политических и экономических систем. В то же время осмысление евразийского пространства как некоей целостности культурного порядка, предопределяет и выявление общности исторических, геополитических и геоэкономических процессов, которые и сформировали евразийскую мир–систему. По данным причинам в евразийском пространстве должны утвердиться правовые государства.

С помощью юридической науки и в целях защиты прав человека необходимо наладить работу, направленную на ознакомление граждан с их правами и свободами. В системе образовательных учебных заведений следует организовать специальное изучение прав человека.

Одна из важных задач научно–правового обучения – научить каждого гражданина самостоятельно защищать свои права и свободы всеми способами, не запрещенными законами. Применительно к условиям правового государства юридическая наука должна организовать исследования в области повышения эффективности деятельности правоохранительных органов.

Особое значение, в условиях вхождения в рамки правового государства, приобретает совершенствование контроля за исполнением законов. В правовом государстве речь должна идти о повышении уровня конституционной законности, поэтому повышается и ответственность за неисполнение предписаний Конституции, за принятие законов, противоречащих положениям Конституции [1, С. 149].

В Казахстане круг научных проблем, изучаемых учеными – юристами республики, широк и разнообразен. Они активно исследуют процессы, происходящие в сфере государственно–правовой и политической надстройки общества. Формирование

правового государства, совершенствование государственной системы управления страной, укрепление принципа «вертикальности» исполнительной власти, установление порядка, а также сопровождающие эти процессы обновление законодательства и борьбы с правонарушениями являются необходимостью развития и совершенствования юридической науки в Республике Казахстан [2, С. 14].

Обеспечение концептуализации теоретических взглядов и практических подходов в области правового регулирования является одной из главных целей современной юридической науки.

Активное развитие общественных отношений, увеличение объема и скорости изменения законодательства, процессы глобализации, а также правила рыночной экономики требуют повышения практической направленности юридической науки.

В результате этих преобразований должен значительно расшириться круг граждан Республики Казахстан, вовлекаемых в активную политическую жизнь страны. Фундаментальная юридическая наука должна дать ответы на самые сложные вопросы, а это в свою очередь требует развития других отраслей гражданского права [2, С. 32–34].

Именно идея свободного творчества человека должна найти правовое осмысление в рамках теоретического правосознания, а уже потом воплотиться в повседневной человеческой практике. Переход теоретической мысли к идее о правовой свободе есть решающий фактор в становлении юриспруденции нового типа. Все это дает основание говорить о создании такой теории права, которая обеспечивала бы деятельно – творческие начала индивида, давая ему возможность самому познавать объективные обстоятельства и, формируя при этом правовое мировоззрение [3, С. 37].

В настоящее время право как никогда нуждается в теоретическом и практическом обосновании для того, чтобы оно смогло стать реально действующим социальным феноменом, а не только вымышленным продуктом чистой абстракции. Отсюда и должно следовать такое теоретическое решение, которое позволило бы достичь цели созданию творчески деятельности личности, придающей праву динамические свойства.

Весьма важным направлением развития юридического познания, является формирование таких юридических дисциплин, как философия права, социология права, юридическая политология, правовая кибернетика, юридическая антропология, юридическая логика, правовая статистика, правовая информатика и некоторые другие дисциплины. Эти и другие юридические дисциплины формируются на стыке юриспруденции со смежными науками [3].

Познание права, его сути, причин и условий правового образования в нынешних условиях обусловлено современными проблемами правовой жизни, выраженных в так называемых правовых «релятивизмах» – правовом прагматизме, правовом либерализме и правовом утилитаризме и т.д.

На этой почве в западной юридической и социологической науках представление о текущей рутинной правовой деятельности, связанной с созданием и применением многочисленных правовых актов и решений, породили такие направления юридической мысли.

В сложившихся современных условиях диктуется необходимость формирования евразийской правовой доктрины на основе собственного исторического опыта, правовых традиций, предполагающих самостоятельность и неповторимость типа правовой цивилизации.

Для создания таковой необходимо переосмыслить новую конституционную модель правового государства, правовой статус субъектов, проанализировать практику внедрения и реализации обновленной системы позитивного права, оценить состояние правосознания общества и уровень правовой культуры.

Таким образом, назрела необходимость в такой правовой доктрине, которая бы позволила обосновать и актуализировать правовые явления не столько с точки зрения общественных начал естественного и позитивного права, сколько с точки зрения индивидуально–исторических, культурных и национальных особенностей.

Необходим культурно–мировоззренческий прорыв в познании, объяснении и утверждении отечественных правовых феноменов, что возможно лишь при условии идеологической (методологической) свободы, с целью воссоздания самобытного правового уклада через приобщение к глубинным культурным традициям правовой цивилизации [4, С. 90–93].

Юридическая наука России и Казахстана сегодня должна способствовать также выработке роли и места государственно–правовых реформ и изменений в общественном устройстве. Сегодня государственно–правовые реформы выходят на первый план и приобретают исключительное значение. Это и понятно. Ведь только оптимальное государство со своей совершенной правовой системой может успешно вести экономическую политику, а вслед за этим и за счет этого решать социальные проблемы, а также вопросы развития науки, культуры и искусства.

Юридическая наука далее должна вооружить представителей гражданского общества современными понятиями, категориями, используемыми во всем цивилизованном мире в области государственно–правового строительства. Нам, в евразийском обществе, нельзя трактовать, утвердившиеся в мировой государственно–правовой практике понятия и термины по–своему.

Юридическая наука, впрочем, так же, как и математика, физика и другие науки, оперирует общими, понятными для всего цивилизованного мира, понятиями и категориями. Если, например, во всем мире однозначно утвердилось понятие «разделение властей», и весь цивилизованный мир вкладывает в это понятие как бы принятый, понятный классический смысл, то нам нельзя говорить, что разделение властей мы понимаем по–иному.

Понятия «гражданское общество», «государство», «демократия», «суверенитет», «права человека», «правопорядок», «власть права» и т.д. являются общечеловеческими, и нельзя их переделывать на свой лад [4, С. 116].

В общем, необходимо освоить также общечеловеческий язык государствоведения, и вести разговор в этой области на одном и том же языке со всем цивилизованным миром.

В целом, юридическая наука России и Казахстана в условиях формирования гражданского общества и правового государства получает качественно новые основы для собственного развития.

Впервые в истории ей предоставляется возможность стать важнейшим институтом гражданского общества. Задача же ученых–юристов – способствовать ей (юридической науке) реализовать эту миссию.

Лишь дееспособная юридическая наука может создать оптимальные основы для развития юриспруденции, способной успешно выполнять возлагаемые на нее надежды.

Литература:

1. Гумилев Л.Н. Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации. М.: ООО Издательство «АСТ МОСКВА», 3307. 528 с.
2. Бакиров В.С., Фисун А.А. Евразия в геоисторической перспективе: вклад мир–систем анализа // Евразийская идея в новом мире: Международное научное исследование. – Астана, 2011. с 40.
3. Зорькин В.Д. Россия и Конституция в XXI веке. М., 2007. С. 223.
4. Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов: В 2 т. / Под ред. и с биографическим очерком доктора юридических наук, профессора В.А. Томсинова. М.: Зерцало, 2008.

ПРОБЛЕМЫ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЕЕ РОЛЬ В РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Мукатаев А.С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Современный этап развития правовой системы Республики Казахстан характеризуется появлением и развитием новых институтов уголовно- процессуального права. Это вызывает необходимость соотнесения данных институтов с нормами оперативно-розыскной деятельности и внесения в законодательство научно обоснованных правовых норм, регулирующих использование результатов, полученных в процессе оперативно-розыскной деятельности, в уголовном процессе.

Вопрос использования в уголовном процессе, в том числе и на различных стадиях осуществления правосудия, результатов ОРД сегодня активно развивается в теоретических изысканиях, а также находит свое выражение в правоприменительной деятельности правоохранительных органов РК. При этом наиболее полная реализация данной идеи возможна лишь на основе создания правового института, регламентирующего механизм использования результатов ОРД в уголовном процессе. Теоретико-прикладные исследования правовых и тактических аспектов использования результатов ОРД в уголовном процессе и на различных стадиях осуществления правосудия не теряют актуальности и в настоящее время.

ОРД занимает ключевую роль в обнаружении и раскрытии преступлений, а во многих случаях, по нашему мнению, без нее практически невозможно решить задачи, стоящие перед уголовным судопроизводством. Прежде всего речь идет о профессиональной организованной преступности, латентных и неочевидных преступлениях. В ОРД при проведении даже одного ОРМ может достигаться конкретная оперативно-розыскная цель (например, выявление признаков преступления). При этом в результате добывается конкретная и достоверная информация о преступлении, которой может быть достаточно для возбуждения уголовного дела ил проведения следственных действий (хотя такая информация не обязательно либо не сразу будет использована в уголовно- процессуальном порядке).

Так, принятие процессуальных решений, основанных на результатах ОРД, либо проведение следственных действий может осуществляться лишь после проведения ряда ОРМ (например, наблюдения, внедрения сотрудника в преступную среду, контрольной закупки, контролируемой поставки), даже если результаты любого из них уже сами по себе могли служить основанием для процессуальных решений и действий. Результаты ОРД могут рассматриваться как система проверенных и оцененных оперативных данных либо сведений о фактах. Именно с этой целью осуществляется документальное обеспечение управления (ДОУ).

Вместе с тем результаты ОРД имеют не только процессуальное, но и самостоятельное оперативно –розыскное значение, на что в ст. 14 Закона Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» (Далее – Закон РК об ОРД) имеется прямое указание. В части первой указанной статьи отмечается, что результаты ОРД могут быть использованы для проведения ОРМ по выявлению и установлению лиц, их подготавливающих, совершающих или совершивших. Процессуальное значение результаты ОРД в этом случае обретают лишь в перспективе.

Следует иметь в виду, что результаты ОРД в силу ее специфики не **всегда** могут иметь процессуальное значение и официально использоваться в уголовном судопроизводстве. Наоборот, чаще они выступают лишь в качестве информации, которая может быть легализована в официальных следственных действиях и представлена как их результат. Это может быть вызвано причинами, связанными с реализацией оперативно-розыскного принципа конспирации, сочетанием гласных и негласных методов, а также стремлением уберечь от расшифровки источник информации.

Несмотря на активное теоретическое изучение, проблема использования добытых в процессе ОРД данных и доказывания по уголовным делам до сих пор не решена. Требуется новые исследования, результаты которых позволили бы разработать **рекомендации**, способствующие разрешению ряда теоретических, правовых и прикладных вопросов, восполнению пробелов и противоречий в уголовно-процессуальном и оперативно-розыскном законодательстве. Имеется осознанная необходимость дальнейшего научного анализа такой категории, как использование результатов ОРД в уголовном процессе.

Главными проблемами как в оперативном, так и в уголовно-процессуальном законодательстве Казахстана, на наш взгляд, в настоящий момент являются следующие:

- отсутствие в законодательных актах понятия «использование результатов оперативно-розыскной деятельности в уголовном процессе (в доказывании по уголовным делам)»;

- отсутствие реально действующего правового механизма использования результатов ОРД в уголовном процессе (в доказывании по уголовным делам).

В статье 130 УПК РК, регламентирующей использование результатов ОРД в доказывании по уголовным делам, определение результатов ОРД не дается, а лишь указываются основные направления их использования.

Одной из главных задач ОРД является выявление, предупреждение и раскрытие преступлений, сведения – одно из оснований возбуждения уголовного дела. В соответствии с п. 1 ст. 14 Закона об ОРД материалы полученные в процессе осуществления ОРД, могут быть использованы для подготовки и осуществления следственных действий, по результатам которых производится официальная регистрация деяния в качестве преступления и принимается процессуальное решение о возбуждении уголовного дела и проведения по нему предварительного расследования. Поэтому можно сделать вывод, что законодатель Республики Казахстан в данной статье не предусматривает в качестве повода и основания для возбуждения уголовного дела материалы, полученные в процессе осуществления ОРД, а дает, как мы указывали выше, неясную формулировку о том, что материалы могут быть использованы только для подготовки и осуществления следственных действий, одно из которых - возбуждение уголовного дела.

При решении вопроса о возбуждении уголовного дела орган дознания должен учитывать, относится ли данное преступление к его компетенции (ст. 151 УПК). Орган дознания обладает полномочиями по возбуждению уголовных дел, по которым предварительное следствие не обязательно; уголовные дела, по которым обязательно предварительное следствие, как правило, возбуждаются следователями. Оперативные работники возбуждают такие дела и проводят по ним неотложные следственные действия, когда необходимо пресечь преступление или когда следователь не имеет возможности немедленно приступить к расследованию, а промедление в реагировании на сообщение о совершенном или готовящемся преступлении может привести к утрате возможности задержания преступников с полными, получения важных доказательств.

В настоящее время в органах внутренних дел сложилась практика, когда оперативный работник, полагая, что в собранных оперативным путем материалах достаточно данных, указывающих на наличие признаков преступления, по которому предварительное следствие обязательно, докладывает об этом непосредственному начальнику.

Получив согласие на реализацию оперативных материалов заблаговременно предъявляет их для ознакомления следователю который оценивает их с точки зрения достаточности данных для возбуждения уголовного дела.

Данная практика вызвана тем, что имелось не мало случаев преждевременной или необоснованной реализации оперативных материалов и, соответственно, необоснованного возбуждения уголовных дел подразделениями криминальной полиции, которые затем приходилось прекращать.

Преждевременное возбуждение уголовного дела о замаскированном преступлении, обнаруженном оперативным путем, когда в ходе оперативно-розыскной работы не были задокументированы способы совершения замаскированного преступления, местонахождение похищенного имущества, ценностей, добытых преступным путем, источники, из которых могут быть получены доказательства в ходе расследования, и т.д., нередко приводит к тому, что следователь после возбуждения уголовного дела не знает, где искать доказательства, действует «вслепую». Преступники тем временем имеют возможность принять меры к уничтожению доказательств, сокрытию следов преступления, и в результате создаются неодолимые препятствия к раскрытию преступления.

Следователь, знакомясь с оперативными материалами, призван определить, насколько собранные оперативным путем фактические данные указывают на признаки конкретного преступления и возможно ли эти данные установить в процессе расследования. Если следователь считает, что преступная деятельность лица (группы лиц) недостаточно задокументирована, то он указывает оперативному работнику на те проблемы, которые необходимо устранить в процессе доработки материалов. Разумеется, в этих случаях указания следователя касаются фактических обстоятельств, которые необходимо установить оперативным путем, а не тех оперативно-розыскных мероприятий, которые должны применяться для их установления. Объясняется это тем, что проведение оперативно-розыскных мероприятий по закону относится к исключительной компетенции органов внутренних дел, а также иных органов исполнительной власти, наделенных полномочиями по осуществлению ОРД (п. 1 ст. 40 УПК), и следователь не вправе регулировать эту сторону деятельности органа дознания.

Выполнив указания следователя о доработке материалов, оперативный работник при наличии признаков преступления, подследственного следователю, направляет их тому же следователю.

Оперативные работники могут направлять следователю для решения вопроса о возбуждении уголовного дела следующие материалы, полученные при осуществлении ОРД:

- 1) объяснения граждан, осведомленных о преступной деятельности лица (группы лиц);
- 2) справки предварительных исследований предметов и документов выполненных следующими лицами;
- 3) акты негласных проверочных закупок, фотокопии документов, свидетельствующих о преступных действиях проверяемых лиц;

4) оригиналы записей телефонных и иных переговоров лиц, подозреваемых или обвиняемых в совершении тяжких или особо тяжких преступлений, а также лиц, которые могут располагать сведениями об указанных преступлениях;

5) акты инвентаризаций и документальных ревизий и т.д.

Все эти материалы, хотя они получены в процессе проведения оперативно-розыскных мероприятий, дают возможность должным образом перепроверить полученные сообщения о совершенном

или готовящемся преступлении и обеспечить принятием не менее обоснованного решения о возбуждении уголовного дела, чем тогда, когда заявление о преступлении поступило от гражданина или должностного лица.

В ряде случаев при реализации дел оперативного учета органом дознания, наделенным в соответствии с законом полномочиями на осуществление ОРД, принимаются меры к возникновению по ходу реализации предусмотренных законом (ст. 140 УПК) поводов для возбуждения уголовного дела (написание гражданином заявления о преступлении, склонение одного из участников преступления к явке с повинной). Соответственно, следователь будет ссылаться при возбуждении уголовного дела на один из этих поводов.

Но если таких поводов нет, а преступление обнаружено оперативным путем и орган дознания ставит перед следователем вопрос о возбуждении уголовного дела, то в этих случаях поводом к возбуждению уголовного дела должен быть рапорт оперативного работника об обнаружении признаков преступления (ст. 143 УПК) с изложением фактических обстоятельств обнаруженного преступления.

К указанному рапорту оперативный работник должен приобщить полученные в ходе ОРД документы, которые убеждают в наличии оснований к возбуждению уголовного дела и МОГУТ в дальнейшем быть использованы в качестве доказательств. Разумеется, приобщать следует такие материалы которые могут быть использованы в уголовном процессе без для безопасности субъектов (участников) ОРД, сохранения в тайне сведений об используемых при проведении негласных оперативно-розыскных мероприятиях силах, средствах, методах. Результаты ОРД, представляемые для подготовки и осуществления следственных и судебных действий, должны содержать сведения о лицах, скрывающихся от органов расследования и суда, о возможных источниках доказательств, лицах, которым известно обстоятельства и факты, имеющие значение для уголовного дела, о местонахождении орудий и средств совершения преступления, денег и ценностей, нажитых преступным путем, предметах и документах, связанных с обстоятельствами предмета доказывания, и о других фактах и обстоятельствах, позволяющих определить объем и последовательность проведения следственных действий, выбрать наиболее эффективную тактику их производства, выработать оптимальную методику расследования по конкретному уголовному делу.

Результаты ОРД могут содержаться также в объяснениях лиц, участвовавших в ее проведении; в предметах, изъятых при осуществлении оперативно - розыскных мероприятий; в сообщениях конфиденциальных источников. Показания допрошенных в качестве свидетелей лиц, проводивших оперативно-розыскные мероприятия или принимавших в них участие, надлежит считать уголовно-процессуальными доказательствами (при условии их отношения к делу).

Использование результатов ОРД при подготовке к проведению следственных действий ничем, кроме необходимости обеспечить соблюдение правил конспирации, не ограничено. На этапе подготовки к проведению следственных действий оперативно-розыскная информация имеет важное значение преимущественно в организационно - тактическом аспекте: с ее помощью орган дознания, следователь могут оптимально определить время, место, участников и производства следственного действия, привлечь

необходимые научно-технические и транспортные средства, конкретных специалистов, оперативных работников для оказания содействия, правильно спланировать выбор и последовательность тактических приемов проведения следственного действия.

Использование оперативно-розыскных данных непосредственно при проведении следственных действий носит в основном тактический характер. На базе оперативной информации в процесс следственных действий могут приниматься так называемые промежуточные решения, не требующие оформления в виде специального постановления, например решение о производстве личного обыска лица, зашедшего в помещение, в котором производится обыск или выемка.

Результаты ОРД, представляемые для решения вопроса о возбуждении уголовного дела, должны содержать достаточные данные, указывающие на признаки преступления, а именно: сведения о том, где, когда, какие признаки и какого именно преступления обнаружены, при каких обстоятельствах имело место обнаружение признаков преступления, сведения о лице (лицах), его совершившем (если оно известно), очевидцах преступления (если они известны), о местонахождении следов преступления, документов и предметов, которые могут быть вещественными доказательствами, о любых других фактах и обстоятельствах, имеющих значение для решения вопроса о возбуждении уголовного дела. Сведения, содержащиеся в представляемых результатах, должны позволять сделать вывод о наличии события и его противоправности.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан Об оперативно-розыскной деятельности от 15 сентября 1994 года №154-ХІІІ с изменениями и дополнениями по состоянию 21.12.2017.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-VЗРК.
3. Басков В.И. Оперативно-розыскная деятельность М., 2011.
4. Виниченко И.А., Захарцев С.И., Рохлин В.И. Правовая регламентация использования результатов оперативно-розыскной деятельности в уголовном судопроизводстве/ред. В.П. Сальников СПб., 2014.

УДК 342.56

СУДЕБНАЯ СИСТЕМА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ (К ВОПРОСУ О ПРИМЕНЕНИИ МЕДИАЦИИ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ)

Мусабаева Г.Н., Айсина Л.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В условиях проведения реформы процессуального законодательства институту медиации отводится ведущая роль как одному из способов быстрого и взаимовыгодного разрешения споров. На основе взаимных уступок стороны спора могут прийти к наиболее приемлемому решению, которое будет отвечать интересам обеих сторон, что одновременно будет способствовать как оздоровлению гражданского общества «без конфликтов», так и существенно разгрузит суды.

Преимущества таких способов разрешения споров очень наглядны: возникший конфликт не становится достоянием общественности, его разрешение не требует больших расходов и времени, учитываются интересы обеих сторон, достигнутые

соглашения исполняются чаще, чем судебные решения, сохраняются нормальные человеческие и партнерские отношения, репутация и уважение в деловой среде.

По мнению Р. Юрченко правовые последствия соглашения, достигнутого между сторонами в ходе проведения медиации и подписанного ими состоят в следующем:

- соглашение об урегулировании спора, заключенное до рассмотрения гражданского дела в суде, представляет собой сделку, направленную на установление, изменение или прекращение гражданских прав и обязанностей сторон.

- соглашение об урегулировании спора, достигнутое сторонами при проведении медиации в ходе гражданского процесса, незамедлительно направляется судье, в производстве которого находится гражданское дело, и оно утверждается судом в порядке, предусмотренном Гражданским процессуальным кодексом Республики Казахстан. В таких случаях уплаченная государственная пошлина подлежит возврату плательщику в порядке, предусмотренном Гражданским процессуальным кодексом Республики Казахстан [1].

В новом Гражданском процессуальном кодексе РК от 31 октября 2015 года, законодателем учтен международный опыт, а также начальный опыт внедрения института медиации. Так в новом ГПК РК примирению сторон отведена отдельная глава, в которой указаны формы и порядок примирительных процедур.

Стороны могут окончить спор путем заключения мирового, медиативного соглашения, а также соглашения об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры [2].

В сфере гражданских правоотношений подразумевается использовать подготовку дела к судебному разбирательству в качестве основной платформы для примирительных процедур и мирного разрешения дела.

Судья в гражданском судопроизводстве, разъясняет сторонам право разрешить спор примирительными процедурами, и всячески содействует им в урегулировании споров на всех стадиях процесса. В статье 48 нового ГПК РК под примирительными процедурами подразумеваются: заключение мирового соглашения, соглашение об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации, соглашение урегулирования спора в порядке партисипативной процедуры. На стадии подготовки дела к судебному разбирательству, судья разъясняя права сторонам, сообщает им о возможности разрешить дело мировым соглашением, в порядке партисипативной процедуры или разрешить в порядке медиации. Мировое соглашение заключается на условиях взаимных уступок между двумя сторонами, определяются права и обязанности сторон по спорному правоотношению, сведения об условиях, размере и сроках выполнения обязательств. В тексте соглашения могут содержаться условия об отсрочке или рассрочке исполнения обязательств ответчиком, о полном или частичном прощении либо признании долга.

Если институт мирового соглашения известен давно, то соглашения об урегулировании спора в порядке медиации и в порядке партисипативной процедуры являются новыми институтами.

К заключению медиативного соглашения стороны приходят при содействии профессионального медиатора либо судьи. Стороны могут ходатайствовать о проведении медиации судьей, в производстве которого находится данное гражданское дело.

В соответствии с Законом РК «О медиации» от 28 января 2011 года сферой применения медиации определены споры и конфликты в гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношениях с участием физических и юридических лиц, а также рассматриваемые в ходе уголовного производства по делам о преступлениях небольшой и средней тяжести [3].

В гражданском судопроизводстве медиация – это примирительная процедура урегулирования спора (конфликта) между сторонами судебного процесса при содействии судьи, осуществляющего примирительные процедуры. Урегулировать спор в порядке медиации стороны могут в суде первой и апелляционной, кассационной инстанции заявив ходатайство. В качестве медиатора в первой инстанции могут выступать судья в производстве которого находится данное дело, либо другой судья. В апелляционной инстанции медиатором выступает один из судей коллегиального состава суда. Принципами медиации являются конфиденциальность, равноправие сторон, взаимоуважение, добровольность, объективность, нейтральность и беспристрастность медиатора, а также прозрачность процедуры. Окончательное решение не может быть принято, если одну из сторон оно не удовлетворяет. Заключение соглашения об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации означает примирение сторон. Судья проверяет содержание соглашения, а также выносит определение о его утверждении и прекращении производства по делу. Если стороны по каким либо причинам не смогут решить свой спор в процедуре медиации или суд не утверждает содержание соглашения, то производство по делу возобновляется и разбирательство дела проводится в общем порядке. Исполнение соглашения об урегулировании спора в порядке медиации, утвержденного судом, производится по правилам мирового соглашения.

Если дело закончилось соглашением об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации или партисипативной процедуры сумма государственной пошлины подлежит возврату в судах первой и апелляционной инстанций – в полном объеме, в суде кассационной инстанции – в размере 50 процентов [4].

Институт медиации широко распространен в Европе, Америке и Австралии, а в Казахстане это относительно новая процедура примирения. Создав институт медиации в Республике Казахстан с 2011 года, государство всячески поддерживает этот вид примирительных процедур.

Распоряжением Председателя Верховного Суда от 26 января 2017 года утверждено положение о реализации пилотного проекта по внедрению досудебного урегулирования споров (конфликтов) по отдельным категориям споров в порядке медиации.

Целью пилотного проекта является внедрение в гражданское судопроизводство досудебного урегулирования отдельных категорий споров (конфликтов) в порядке медиации. Задачами пилотного проекта являются расширение сферы применения примирительных процедур; минимизация судебных расходов граждан; выявление заинтересованности населения во внесудебном урегулировании спора (конфликта).

Категория споров (конфликтов), по которым необходимо проведение медиации:

1) в интересах ребенка (об определении места жительства ребенка, об определении порядка общения родителя с ребенком, об отобрании ребенка от других лиц, о взыскании алиментов на содержание совершеннолетних детей, обучающихся в системе общего среднего, технического и профессионального, послесреднего образования, в системе высшего образования по очной форме обучения в возрасте до 21 года);

2) трудовые, по которым не предусмотрено обязательное досудебное обращение в согласительную комиссию в порядке пункта 1 статьи 159 Трудового кодекса Республики Казахстан;

3) наследственные;

4) возникающие между соседями об определении границ земельного участка, о заливе квартир;

5) о выселении, по вопросам управления кондоминиумом;

- 6) о расторжении брака и разделе имущества;
- 7) по договорам займа;
- 8) страховые и др.[5].

В рамках введенного в действие с 01 января 2016 года Гражданского процессуального Кодекса Республики Казахстан в судах открыты и оборудованы кабинеты для проведения примирительных процедур в порядке судебной медиации.

Проводятся мероприятия разъяснительного характера среди населения региона по применению альтернативных способов разрешения споров. В этой связи во всех зданиях судов области оформлены соответствующие информационные стенды с разъяснением порядка применения примирительных процедур в суде, возможности внесудебного урегулирования споров возникающих из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений, порядок и место обращения в случае волеизъявления граждан разрешить спор во внесудебном порядке и реестр непрофессиональных медиаторов.

Данные мероприятия направлены на развитие института медиации, как механизма предупреждения, разрешения социальных и правовых конфликтов, досудебного урегулирования споров, популяризацию института медиации среди населения, как перспективного и альтернативного способа разрешения конфликтов и споров без участия судов и правоохранительных органов и т.д. [6].

Что касается внедрения судебной медиации, то распоряжением Председателя Верховного Суда Республики Казахстан от 11 апреля 2014 года утверждено Положение о реализации пилотного проекта по внедрению в гражданское судопроизводство примирительных процедур с участием судьи (судебной медиации).

Целью данного проекта является внедрение в гражданское судопроизводство судебной медиации посредством урегулирования спора при содействии судьи, осуществляющего примирительные процедуры. Задачи проекта направлены на расширение сферы применения примирительных процедур; уменьшение нагрузки на судей и минимизация издержек участников процесса и судов по рассмотрению и разрешению дел; выявление заинтересованности участников гражданского оборота в несудебном урегулировании конфликтов и споров.

Судебная медиация – это примирительная процедура урегулирования спора (конфликта) между сторонами судебного процесса при содействии судьи, осуществляющего примирительные процедуры.

Судебная медиация действительно необходимое условие для развития института медиации в Казахстане. Но при этом механизм её должен предполагать модель «приближенной» медиации. Медиации должны проводиться профессиональными медиаторами организаций медиаторов, но не судьями–медиаторами как в некоторых зарубежных странах. Работать медиаторами действующим судьям не позволяет ни действующее законодательство, ни реальное положение дел работы судей.

Результаты опросов участников процедуры медиации показали, что этот способ урегулирования спора стал для них предпочтительнее, чем судебное разбирательство, поскольку решение, принятое по итогам медиации, гораздо больше соответствует их интересам, нежели решение суда. В таблице 1 предлагаем статистику по Северо–Казахстанской области.

Таблица 1 Статистическая отчетность о реализации пилотного проекта Верховного суда по внедрению досудебного урегулирования споров (конфликтов) по отдельным категориям споров в порядке медиации
Информация по Северо-Казахстанского областного суда на 28.09.2017 года

№ пп	Категория дел	С применением обязательной медиации
1	в интересах ребенка из них:	
2	об определении места жительства ребенка,	3
3	об определении порядка общения родителя с ребенком,	1
4	об отобрании ребенка от других лиц,	–
5	о взыскании алиментов на содержание совершеннолетних детей, обучающихся в системе общего среднего, технического и профессионального, после среднего образования, в системе высшего образования по очной форме обучения в возрасте до 21 года (о взыскании алиментов на время обучения)	2
6	Трудовые споры (по которым не предусмотрено обязательное досудебное обращение в согласительную комиссию в порядке пункта 1 статьи 159 Трудового кодекса Республики Казахстан) (стр. 20)	16
7	Наследственные (стр.43)	2
8	возникающие между соседями об определении границ земельного участка, о заливе квартир (об оспаривании права собственности на участок)	–
	о выселении, по вопросам управления кондоминиумом	5
	о расторжении брака и разделе имущества	124
	Споры по договорам займа (стр.76)	49
	Страховые споры (стр. 90)	1
	О праве собственности на имущество	9
	По договорам поставки, аренды, купли– продажи, перевозки	3
	О защите прав потребителей	–
	По корпоративным спорам	–
	Связанные с оказанием медицинских услуг	–
	Итого:	215

Пилотный проект реализуется по трем основным сегментам (направлениям), одним из которых предполагалось открытие кабинетов для проведения примирительных процедур в порядке судебной медиации в судах.

Анализируя результаты работы кабинета медиатора в суде можно сделать однозначные выводы о том, что судебная медиация необходима для более скорого развития института медиации, её механизм реален, действенен и эффективен, приносит пользу как конфликтующим сторонам – населению, так и системе правосудия. в настоящее время по Северо-Казахстанской области в каждом районном, городском и областном суде открыты кабинеты медиации.

Как показали итоги функционирования кабинета медиатора в суде, в результате заключения медиативных соглашений прекращается производство по гражданскому делу, итоговый судебный акт, которым оканчивается производство, не обжалуется в

суды вышестоящих инстанций, предотвращается подача новых и встречных исков, ввиду добровольного исполнения не возбуждается исполнительное производство, государственная пошлина возвращается в полном объеме.

Таким образом, в Казахстане проект «Судебная медиация» проходит успешно и следует рассмотреть вопрос о возможности его продолжения либо выработки механизмов работы медиаторов непосредственно в суде.

Литература:

1. Юрченко Р. "О процедурах медиации в Республике Казахстан": комментарий к Закону Республики Казахстан "О медиации" от 28 января 2011 года № 401-IV ЗРК. // ИПС "Әділет", 2018.
2. Гражданский процессуальный кодекс РК от 31 октября 2015 года // ИПС "Әділет", 2018.
3. Возврат госпошлины // <http://www.freelawyer.kz/consult/29701>.
4. Закон РК «О медиации» от 28 января 2011 года // ИПС "Әділет", 2018.
5. Верховный суд запустил пилотный проект по внедрению обязательного досудебного урегулирования споров (конфликтов) по отдельным категориям споров в порядке медиации // <http://sud.gov.kz/rus/news/verhovnyy-sud-zapustil-pilotnyy-proekt-po-vnedreniyu-obyazatel'nogo-dosudebnogo-uregulirovaniya>.
6. Тагажаева А.Б. Медиация в гражданском судопроизводстве // <http://www.zakon.kz/4851157-mediacija-v-grazhdanskom.html>.
7. Судебная медиация // <http://infozakon.kz/gov/2390-sudebnaya-mediaciya.html>.
8. Статистическая отчетность о реализации пилотного проекта Верховного суда по внедрению досудебного урегулирования споров (конфликтов) по отдельным категориям споров в порядке медиации"/ Информация Северо-Казахстанского областного суда на 28.09.2017 года.

УДК 347.998.74

К ВОПРОСУ О ЮРИДИЧЕСКИХ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ МЕДИАЦИИ

Мусабаева Г.Н., Пронина В.А.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

В целях создания для граждан и юридических лиц правовой основы для выбора способа разрешения возникшего спора (конфликта), в том числе и без обращения в соответствующие государственные органы, а также в целях упорядочения деятельности лиц, участвующих в урегулировании конфликтных ситуаций (медиаторов) 28 января 2011 года был принят Закон Республики Казахстан "О медиации" [1].

Медиация (от англ. mediation – посредничество) по своей сути означает содействие третьей незаинтересованной стороны двум или более другим в поисках соглашения в спорной или конфликтной ситуации [2].

Медиация – это внесудебный способ урегулирования споров, избираемый сторонами на добровольной основе, для достижения определенных целей. Член НКС Верховного Суда Республики Казахстан Юрченко Р. комментируя данный Закон, утверждает, что "Закон призван обеспечить урегулирование общественных отношений, содержит нормы, определяющие общие положения, закрепляющие:

а) правовое положение медиаторов и организаций, обеспечивающих проведение медиации;

б) порядок проведения медиации [3].

Согласно Закону процедуру медиации вправе проводить медиатор, т.е. независимое физическое лицо, привлекаемое сторонами для проведения медиации на

профессиональной и непрофессиональной основе в соответствии с требованиями ст.9 Закона Республики Казахстан "О медиации" [1].

Все исследователи и медиаторы для понимания механизма конфликта в медиации рассматривают "Конфликтология". Данный учебный курс позволяет понять, что каждый конфликт по-своему уникален, неповторим по причинам возникновения, формам взаимодействия двух или более сторон, исходу и последствиям. К тому же отдельный человек и любая общность обнаруживают свою манеру налаживания и поддержания отношений с другими людьми, свой стиль поведения в конфликтных ситуациях. Но при всей несхожести манер и стилей конфликтное поведение имеет некоторые общие признаки. Это связано в первую очередь с тем, что решение той проблемы, которая стала камнем преткновения в отношениях, в определенной мере значимо для каждой из оппонирующих сторон, делает их взаимодействующими партнерами [4].

В научной литературе выделяют три основные модели поведения личности в конфликтной ситуации: конструктивную, деструктивную и конформистскую.

Каждая из этих моделей обусловлена предметом конфликта, образом конфликтной ситуации, ценностью межличностных отношений и индивидуально-психологическими особенностями субъектов конфликтного взаимодействия. Модели поведения отражают установки участников конфликта на его динамику и способ разрешения.

Давая общую оценку приведенным выше моделям поведения, отметим, что желательной и необходимой моделью является конструктивная. Деструктивная же модель поведения не может быть оправданной. Она способна превратить конструктивный конфликт в деструктивный.

Конструктивная модель поведения определяется следующими поведенческими характеристиками личности: стремится уладить конфликт; нацелена на поиск приемлемого решения; отличается выдержкой и самообладанием, доброжелательным отношением к сопернику; открыта и искренна, в общении лаконична и немногословна

Деструктивная модель поведения: постоянно стремится к расширению и обострению конфликта; постоянно принижает партнера, негативно оценивает его личность; проявляет подозрительность и недоверие к сопернику, нарушает этику общения.

Конформистская модель поведения: пассивна, склонна к уступкам; непоследовательна в оценках, суждениях, поведении; легко соглашается с точкой зрения соперника; уходит от острых вопросов [5].

Широкое распространение в конфликтологии получила разработанная К. Томасом и Р. Киллменом двухмерная модель стратегий поведения личности в конфликтном взаимодействии. В основе этой модели лежат ориентации участников конфликта на свои интересы и интересы противоположной стороны [6].

В любом конфликте каждый участник оценивает и соотносит свои интересы и интересы соперника, задавая себе вопросы: "Что я выиграю. .?", "Что я потеряю...?", "Какое значение имеет предмет спора для моего соперника...?" и т. д. На основе такого анализа он сознательно выбирает ту или иную стратегию поведения (уход, принуждение, компромисс; уступка или сотрудничество). Часто бывает так, что отражение этих интересов происходит неосознанно, и тогда поведение в конфликтном взаимодействии насыщено мощным эмоциональным напряжением и носит спонтанный характер.

Оценка интересов в конфликте – это качественная характеристика выбираемого поведения. В модели Томаса–Киллмена она соотносится с количественными параметрами: низким, средним или высоким уровнем направленности на интересы.

При анализе конфликтов на основе рассматриваемой модели важно помнить, что уровень направленности на собственные интересы или интересы соперника зависит от трех обстоятельств:

- 1) содержания предмета конфликта;
- 2) ценности межличностных отношений;
- 3) индивидуально–психологических особенностей личности.

Особое место в оценке моделей и стратегий поведения личности в конфликте занимает ценность для нее межличностных отношений с противоборствующей стороной. Если для одного из соперников межличностные отношения с другим (дружба, любовь, товарищество, партнерство и т.д.) не представляют никакой ценности, то и поведение его в конфликте будет отличаться деструктивным содержанием или крайними позициями в стратегии (принуждение, борьба, соперничество). И, наоборот, ценность межличностных отношений для субъекта конфликтного взаимодействия, как правило, является существенной причиной конструктивного поведения в конфликте или направленностью такого поведения на компромисс, сотрудничество, уход или уступку.

А теперь проведем характеристику основных стратегий поведения.

1. Принуждение (борьба, соперничество, конфронтация).

Тот, кто выбирает данную стратегию поведения, прежде всего исходит из оценки личных интересов в конфликте, как высоких, а интересов своего соперника – как низких. Выбор стратегии принуждения в конечном итоге сводится к выбору: либо интерес борьбы, либо взаимоотношения. Выбор в пользу борьбы отличается стилем поведения, который характерен для деструктивной модели. При такой стратегии активно используются власть, сила закона, связи, авторитет и т. д. Она является целесообразной и эффективной в двух случаях. Во–первых, при защите интересов дела от посягательств на них со стороны конфликтной личности. Например, конфликтная личность неуправляемого типа часто отказывается от выполнения непривлекательных заданий, "сваливает" свою работу на других и т. п. И во–вторых, при угрозе существованию организации, коллектива. В этом случае складывается ситуация "Кто кого...". Особенно часто она возникает в условиях реформирования предприятий и учреждений. Нередко при реформировании организационно–штатной структуры предприятия (учреждения) предполагаемые "вливания" одних подразделений в другие носят необоснованный характер. И в этих случаях человек, отстаивающий интересы таких подразделений, должен занимать жесткую позицию.

2. Уход (уклонение).

Стратегия ухода отличается стремлением уйти от конфликта. Она характеризуется низким уровнем направленности на личные интересы и интересы соперника и является взаимной. Это по сути дела взаимная уступка. При анализе данной стратегии важно учитывать два варианта ее проявления:

- а) когда предмет конфликта не имеет существенного значения ни для одного из субъектов и адекватно отражен в образах конфликтной ситуации;
- б) когда предмет спора имеет существенное значение для одной или обеих сторон, но занижен в образах конфликтной ситуации, то есть субъекты конфликтного взаимодействия воспринимают предмет конфликта как несущественный.

В первом случае стратегией ухода конфликт исчерпывается, а во втором случае он может иметь рецидив. Межличностные отношения при выборе данной стратегии не подвергаются серьезным изменениям.

3. Уступка (приспособление).

Человек, придерживающийся данной стратегии, так же как и в предыдущем случае, стремится уйти от конфликта. Но причины "ухода" в этом случае иные.

Направленность на личные интересы здесь низкая, а оценка интересов соперника высокая. Иначе говоря, человек, принимающий стратегию уступки, жертвует личными интересами в пользу интересов соперника. Стратегия уступки имеет некоторое сходство и со стратегией принуждения. Это сходство заключено в выборе между ценностью предмета конфликта и ценностью межличностных отношений. В отличие от стратегии борьбы, в стратегии уступки приоритет отдается межличностным отношениям. При анализе данной стратегии следует учитывать некоторые моменты.

а) Иногда в такой стратегии отражается тактика решительной борьбы за победу. Уступка здесь может оказаться лишь тактическим шагом на пути достижения главной стратегической цели.

б) Уступка может стать причиной неадекватной оценки предмета конфликта (занижение его ценности для себя). В этом случае принятая стратегия является самообманом и не ведет к разрешению конфликта.

в) Данная стратегия может быть доминирующей для человека в силу его индивидуально–психологических особенностей. В частности, это характерно для конформистской личности, конфликтной личности "бесконфликтного" типа. В силу этого стратегия уступки может придать конструктивному конфликту деструктивную направленность.

При всех выделенных особенностях стратегии уступки важно иметь в виду, что она оправдана в тех случаях, когда условия для разрешения конфликта не созрели. И в этом случае она ведет к временному "перемирию", является важным этапом на пути конструктивного разрешения конфликтной ситуации.

4. Компромисс.

Компромиссная стратегия поведения характеризуется балансом интересов конфликтующих сторон на среднем уровне. Иначе ее можно назвать стратегией взаимной уступки. Стратегия компромисса не портит межличностные отношения. Более того, она способствует их положительному развитию. При анализе данной стратегии важно иметь в виду ряд существенных моментов. Компромисс нельзя рассматривать как способ разрешения конфликта. Взаимная уступка часто является этапом на пути поиска приемлемого решения проблемы. Иногда компромисс может исчерпать конфликтную ситуацию. Это наступает при изменении обстоятельств, вызвавших напряженность. Например, два сотрудника претендовали на одну и ту же должность, которая должна освободиться через полгода. Но через три месяца ее сократили. Предмет конфликта исчез. Компромисс может принимать активную и пассивную формы. Активная форма компромисса может проявляться в заключении четких договоров, принятии каких–то обязательств и т. п. Пассивный компромисс – это не что иное, как отказ от каких–либо активных действий по достижению определенных взаимных уступок в тех или иных условиях. Иначе говоря, в конкретных условиях перемирие может быть обеспечено пассивностью субъектов конфликтного взаимодействия. В предыдущем примере компромисс между двумя сотрудниками состоял в том, что никто из них не предпринимал ни прямых ни косвенных активных действий по отношению друг к другу. Через три месяца должность, на которую они претендовали, была сокращена, каждый остался при своих интересах, а отсутствие ненужных "баталий" позволило сохранить между ними нормальные отношения.

Анализируя стратегию компромисса, следует иметь в виду и то, что условия компромисса могут быть мнимыми, когда субъекты конфликтного взаимодействия достигли компромисса на основе неадекватных образов конфликтной ситуации. Понятие "компромисс" близко по своему содержанию к понятию "консенсус". Сходство их заключается в том, что и компромисс, и консенсус по своей сущности отражают взаимные уступки субъектов социального взаимодействия. Поэтому при

анализе и обосновании стратегии компромисса важно опираться на правила и механизмы достижения консенсуса в социальной практике.

5. Сотрудничество

Стратегия сотрудничества характеризуется высоким уровнем направленности как на собственные интересы, так и на интересы соперника. Данная стратегия строится не только на основе баланса интересов, но и на признании ценности межличностных отношений. Анализируя стратегию сотрудничества в конфликтном взаимодействии, следует учитывать некоторые обстоятельства. Особое место в выборе данной стратегии занимает предмет конфликта. Если предмет конфликта имеет жизненно важное значение для одного или обоих субъектов конфликтного взаимодействия, то о сотрудничестве не может быть и речи. В этом случае возможен лишь выбор борьбы, соперничества. Сотрудничество возможно лишь в том случае, когда сложный предмет конфликта допускает маневр интересов противоборствующих сторон, обеспечивая их сосуществование в рамках возникшей проблемы и развитие событий в благоприятном направлении.

Стратегия сотрудничества включает в себя все другие стратегии (уход, уступка, компромисс, противоборство). При этом другие стратегии в сложном процессе сотрудничества играют подчиненную роль, они в большей степени выступают психологическими факторами развития взаимоотношений между субъектами конфликта. Например, противоборство может быть использовано одним из участников конфликта как демонстрация своей принципиальной позиции в адекватной ситуации [4].

В целом, в юридической психологии конфликтное поведение рассматривается как результат внутренних и внешних противоречий между обществом, микросредой и самим человеком. Это результат внутренних и внешних противоречий между потребностью в самоутверждении и возможностью ее удовлетворения, между самооценкой и оценкой группы, между требованиями группы и собственными установками и убеждениями, то есть конфликтное поведение выступает как склонность человека к конфликту при взаимодействии личностных факторов и факторов внешней среды. И поэтому активное внедрение медиации позволяет формировать новое правовое сознание и области урегулирования споров и конфликтов.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан "О медиации" от 28 января 2011 года // ИПС "Эділет", 2018.
2. Г.С. Арыстанбекова Медиация – альтернативный способ урегулирования споров // <https://articlekz.com/article/18670>.
3. Юрченко Р. О процедурах медиации в Республике Казахстан: комментарий к Закону Республики Казахстан "О медиации" от 28 января 2011 года // ИПС "Эділет", 2018.
4. Ворожейкин И.Е. Конфликтология.– М.: Инфра–М, 2004. – 240 с.
5. Модели поведения и типы конфликтных личностей // <http://www.viktorova-ts.ru/page299/page585/index.html>.
6. Стратегии поведения в конфликте // https://studopedia.ru/10_6807_strategii-povedeniya-v-konflikte.htm.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В ОБЛАСТИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НЕЗАКОННОЙ МИГРАЦИИ

Мусабаева Г.Н., Тлеукин Э.К.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Незаконная миграция является одной из серьезных проблем, затрагивающей политические, экономические и национальные интересы любого государства. Опыт многих зарубежных стран свидетельствует, что, нелегальная миграция приобретая широкие масштабы, способствует развитию контрабанды оружия, ядерных, взрывчатых и наркотических веществ, значительно расширяет круг участников этих видов международных преступлений. Одновременно каналы нелегальной миграции используются для уклонения от уголовного преследования криминальными элементами, в том числе государственными преступниками и лицами, объявленными в международный розыск. В условиях складывающейся геополитической ситуации в мире проблемы миграционного кризиса приобретают глобальные масштабы [1]. Основными факторами увеличения миграционных потоков являются непрекращающиеся вооруженные конфликты в государствах и территориях, пораженных эскалацией терроризма.

В юридической науке в исследованиях Шакирбаева С. [2], Елеманова С.Х и, Тулепбергенова А.Е. [3], Прудниковой Т.А. [4] проблема противодействия нелегальной миграции изучается в аспекте возможных угроз указанного явления для национальной безопасности государства. В тоже время, учитывая имеющуюся правоприменительную практику, на уровне руководителей центральных исполнительных и высших избирательных органов все чаще затрагиваются вопросы о несовершенстве действующего законодательства и необходимости введения изменений в законы, регулирующие деятельность правоохранительных органов и иных сфер общественных отношений в области противодействия незаконной миграции [5].

Основными нормативными правовыми актами, регулирующими отношения в сфере миграции, в которых определены права и обязанности иностранных граждан, лиц без гражданства, а также основные функции государственных органов по контролю над миграционными процессами в Казахстане являются:

- Закон РК «О миграции населения» от 22 июля 2011 года [6],
- Закон РК «О беженцах» от 4 декабря 2009 года [7],
- Закон РК «О ратификации Соглашения о сотрудничестве по противодействию нелегальной трудовой миграции из третьих государств» от 13 декабря 2010 года [8],
- Закон РК «О правовом положении иностранцев» от 19 июня 1995 года [9],
- Постановление Правительства РК от 21 января 2012 года № 148 «Об утверждении Правил въезда и пребывания иммигрантов в РК, а также их выезда из РК и Правил осуществления миграционного контроля, а также учета иностранцев и лиц без гражданства, незаконно пересекающих Государственную границу РК, незаконно пребывающих на территории РК, а также лиц, которым запрещен въезд на территорию РК» [10].

Стратегическим документом, определяющим направления по совершенствованию управления миграционными процессами в стране, является Концепция миграционной политики Республики Казахстан на 2017–2021 года [11]. и соответствующий план мероприятий её реализации, предусматривающий усиление мер по пресечению

нелегальной миграции. Непосредственную деятельность по противодействию незаконной миграции в Казахстане осуществляют МВД РК и КНБ РК.

Рассматривая разграничение компетенции отмеченных госструктур, следует отметить, что согласно пункта 8 статьи 5 Закона РК «Об органах внутренних дел» от 30 декабря 2016 года, органы внутренних дел РК в пределах возложенных на них задач реализуют государственную политику в области гражданства, миграции населения и беженцев, а именно осуществляют межведомственную координацию в области миграции населения; мониторинг, анализ и прогнозирование миграционных процессов; разрабатывают систему мер в области регулирования и мониторинга миграционных процессов [12].

Пунктом 10 статьи 12 Закона РК от 21 декабря 1995 года «Об органах национальной безопасности Республики Казахстан» определена обязанность КНБ РК по участию в решении вопросов, касающихся приема в гражданство РК и выхода из гражданства РК, выезда за границу граждан РК, въезда на территорию РК и выезда за ее пределы иностранцев и лиц без гражданства, а также режима их пребывания на территории Республики [13].

С учетом изложенного, в рамках противодействия незаконной миграции органы МВД РК и КНБ РК наделены полномочиями принятия мер уголовного и административного воздействия за нарушение соответствующего законодательства РК. Так, в соответствии с Уголовно–процессуальным кодексом РК органы внутренних дел и КНБ РК наделены правом дознания и ведения предварительного следствия по статье 394 Уголовного Кодекса РК, предусматривающей ответственность за организацию незаконной миграции, а именно предоставление транспортных средств либо поддельных документов, либо жилого или иного помещения, а также оказания гражданам, иностранцам и лицам без гражданства иных услуг для незаконного въезда, выезда, перемещения по территории Республики Казахстан [14]. Также органы внутренних дел наделены компетенцией досудебного расследования по смежным правонарушениям, а именно по статье 393 «Невыполнение решения о выдворении» и статье 395 УК РК «Неоднократное нарушение правил привлечения и использования в Республике Казахстан иностранной рабочей силы», подпадающих под категорию уголовных проступков [14].

В главе 28 Кодекса РК об административных правонарушениях законодателем предусмотрена компетенция указанных госорганов по привлечению виновных лиц за административные правонарушения, посягающие на установленный порядок режима Государственной границы РК и порядок пребывания на территории РК [15].

Указанные правовые механизмы в условиях увеличивающихся незаконных миграционных потоков активно используются правоохранительными органами, что свидетельствует об актуальности угрозы указанного явления для национальной безопасности страны.

К примеру, в Северо–Казахстанском регионе по результатам второго этапа республиканского оперативно–профилактического мероприятия «Нелегал–2018», проведенного Управлением миграционной службы ДВД СКО совместно с ДКНБ РК по СКО в период с 17 по 20 сентября т.г. выявлено 408 фактов нарушения правил пребывания иностранных граждан, 20 граждан РК привлечены к административной ответственности за использование иностранной рабочей силы, приняты решения о сокращении сроков временного пребывания в отношении 112 иностранцев [16].

В масштабах республики по официальной статистике, озвученной 16 апреля т.г. Министром внутренних дел РК К. Касымовым в заседании Мажилиса Парламента РК, за последние три года в страну въехало более 5,6 миллионов иностранных граждан, более 90% из них граждане СНГ (преимущественно Узбекистана, России и

Кыргызстана). При этом увеличивается количество мигрантов из дальнего зарубежья. В настоящее время их количество достигло 620 тысячи человек, в основном представленных гражданами Турции и Китая.

В этих условиях, действующая правовая регламентация порядка принудительного выдворения нарушителей имеет существенные недостатки, что ставит сотрудников органов миграционной полиции в сложное положение и позволяет нарушителю–иностранцу месяцами проживать в РК, несмотря на допущенные нарушения законов.

В связи с чем, видится необходимым эффективная переработка механизма депортации нелегальных мигрантов с учетом международных обязательств страны, дополнительное правовое обеспечение правоохранительных органов по внедрению систем биометрического контроля в пограничных пунктах пропуска, а также повышению защищенности паспортно–визовых и иных документов, позволяющих идентифицировать личность.

Действенными методами пресечения каналов нелегальной миграции является повышение уровня двустороннего сотрудничества с уполномоченными государственными органами зарубежных приграничных стран [17]. . Требуется переработка действующих международных соглашений и внутренних нормативно–правовых актов КНБ РК и МВД РК, регламентирующих порядок обмена оперативно–розыскной, криминалистической и иной представляющей взаимный интерес информацией, в направлении облегчения и мобильности; дальнейшее проведение рабочих встреч по обмену опытом в сфере борьбы с незаконной миграцией, организованной преступностью и охраны общественного правопорядка; разработка совместных планов с иностранными партнерами.

Таким образом, необходимо отметить, что миграция населения является закономерным процессом развития общества, который вызван экономическими, политическими и социальными изменениями. В настоящее время важно управлять миграционными явлениями в обществе и государстве, так как при неконтролируемой миграции высока степень преступной деятельности и реальных угроз безопасности государства. На современном этапе в Республике Казахстан необходимо совершенствовать правовые механизмы в области миграционной политики, а также выработать меры и инструменты воздействия на миграционное движение населения:

- меры ограничительного характера;
- количественное квотирование, определяющее долю иммигрантов в национальной экономике и отдельных отраслях;
- осуществление мер миграционного контроля;
- разработка мер по оказанию экстренной помощи вынужденным мигрантам и др.

Литература:

1. Казахстан пытается защититься от нелегальных мигрантов. Интернет журнал «Форбс Казахстан» // https://forbes.kz/process/resources/kazakhstan_pyitaetsya_zaschititsya_ot_nelegalnyih_migrantov.
2. Шакирбаев С. Некоторые аспекты миграционной ситуации в РК. Астана: Казахстанский институт стратегических исследований // <http://www.kisi.kz/ru/categories/politicheskaya-modernizaciya/posts/nekotorye-aspekty-migracionnoy-situacii-v-rk>.
3. Елеманов С.Х., Тулепбергенова А.Е. Незаконная миграция – угроза национальной безопасности Казахстана // http://www.rusnauka.com/15_NNM_2014/Pravo/4_170579.doc.htm.
4. Прудникова Т.А. Миграционные процессы и их влияние на общественную и национальную безопасность.– М. : ЮНИТИ–ДАНА, 2012 .– 152 с.
5. Балашова Т.Н. Конституционно–правовые проблемы формирования миграционной политики. Монография. – СПб.: Издательство»Юридический центр Пресс», 2011. – 291 с.
6. Закон РК «О миграции населения» от 22 июля 2011 года // ИПС «Әділет», 2018.
7. Закон РК «О беженцах» от 4 декабря 2009 года // ИПС «Әділет», 2018.

8. Закон РК «О ратификации Соглашения о сотрудничестве по противодействию нелегальной трудовой миграции из третьих государств» от 13 декабря 2010 года // ИПС «Әділет», 2018.
9. Закон РК «О правовом положении иностранцев» от 19 июня 1995 года // ИПС «Әділет», 2018.
10. Постановление Правительства РК от 21 января 2012 года №148 «Об утверждении Правил въезда и пребывания иммигрантов в РК, а также их выезда из РК и Правил осуществления миграционного контроля, а также учета иностранцев и лиц без гражданства, незаконно пересекающих Государственную границу РК, незаконно пребывающих на территории РК, а также лиц, которым запрещен въезд на территорию РК» // ИПС «Әділет», 2018.
11. Стратегическим документом, определяющим направления по совершенствованию управления миграционными процессами в стране, является Концепция миграционной политики Республики Казахстан на 2017–2021 года // ИПС «Әділет», 2018.
12. Закон РК «Об органах внутренних дел» от 30 декабря 2016 года // ИПС «Әділет», 2018.
13. Закон РК от 21 декабря 1995 года «Об органах национальной безопасности Республики Казахстан» // ИПС «Әділет», 2018.
14. Уголовный кодекс РК от 3 июля 2014 года // ИПС «Әділет», 2018.
15. Кодекс РК «Об административных правонарушениях» от 5 июля 2014 года // ИПС «Әділет», 2018.
16. Мультимедийный региональный портал «Петропавловск.news» // <http://www.pkzsk.info/za-4-dnya-na-severe-kazakhstan-vyavili-bolee-400-narushenij-prebyvaniya-inostrancev>.
17. Бородин С.С., Громыко С.С., Лойт Х.Х. Миграционная политика России и зарубежных стран. – СПб: ГУАП, 2011. – 374 с.

УДК 323.1

ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ЗАКОНА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «ОБ АССАМБЛЕЕ НАРОДА КАЗАХСТАНА» (К 10 – летию Закона Республики Казахстан «Об Ассамблее народа Казахстана» – 2008 – 2018 гг.)

Мусабаева Г.Н., Кулиев Р.И.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Главным моментом в истории развития консультативно–совещательного органа Ассамблеи народа Казахстана (далее Ассамблея или АНК) является принятие Закона Республики Казахстан от 20 октября 2008 года «Об Ассамблее народа Казахстана» за № 70–IV [1]. Данный Закон был разработан первой депутатской группой Мажилиса Парламента РК, избранной от Ассамблеи в период конституционной реформы 2007 года. В этом его значимое историческое значение. На основании Закона определен статус, порядок формирования и организации работы Ассамблеи.

Главная деятельность Ассамблеи направлена на реализацию государственной национальной политики, обеспечение общественно–политической стабильности в Республике Казахстан и повышение эффективности взаимодействия государственных и гражданских институтов общества в сфере межнациональных отношений.

Данный Закон структурно состоит из 4 глав и 20 статей. Правовое положение данного органа мы определяем на основе статьи 1 «Правовой статус Ассамблеи народа Казахстана», согласно которой «Ассамблея народа Казахстана – это учреждение без образования юридического лица, образуемое Президентом Республики Казахстан, способствующее разработке и реализации государственной национальной политики [1].

Республика Казахстан является унитарным государством и Ассамблея осуществляет свою деятельность на всей территории Республики Казахстан, а именно Ассамблеи областей – 14, города республиканского значения – Алматы, столицы – Астане. Это аналогичные учреждения на региональном уровне без регистрации

юридического лица, которые образуются при акиматах как исполнительных органов местного государственного управления.

Ассамблея народа Казахстана функционирует под руководством Администрации Президента РК, а также на региональном уровне его представительства являются структурным подразделением областных акиматов, городов республиканского значения и столицы.

В статье 3 определена цель Ассамблеи: «Целью Ассамблеи является обеспечение межэтнического согласия в Республике Казахстан в процессе формирования казахстанской гражданской идентичности и конкурентоспособной нации, объединенной общенациональной патриотической идеей «Мәңгілік Ел», на основе казахстанского патриотизма, гражданской и духовно-культурной общности народа Казахстана при консолидирующей роли казахского народа» [1]. На 24 сессии Ассамблеи был принят патриотический акт «Мәңгілік Ел, который в настоящее время является идеологической платформой современного казахстанского общества. В связи с этим, в преамбулу и статью 3 внесены дополнения. Важно понять, что обеспечение межэтнического согласия возможно при «консолидирующей роли казахского народа». Это и есть главная мысль, фундамент мирного сосуществования представителей 140 этносов.

В своем выступлении на первой Сессии АНК от 24 марта 1995 года «За мир и согласие в нашем общем доме» Президент Нурсултан Назарбаев отметил: «На протяжении многих веков казахскому народу приходилось бороться за свою независимость и суверенитет. Благодаря своим лучшим качествам, умению сплотиться и быть единым в минуту опасности, и не в последнюю очередь – стремлению жить в мире, согласии и добрососедстве с другими народами, он не исчез в потоке истории и через десятилетия смог восстановить свою государственность. Отдадим должное многим поколениям наших предков, которые, несмотря на все трудности, выпавшие на их долю, смогли обеспечить будущее своего народа, сохранить язык, культуру, традиции и свободолюбивые устремления. Все это, в конечном итоге, привело к возрождению казахской государственности» [2].

Казахскому народу исторически принадлежит государственность. Именно казахский народ в течение многих веков на этой территории прошел через все трудности и испытания, он и сейчас продолжает свою миссию как ядро, объединяющее все другие народы, проживающие на территории Казахстана. Каждый гражданин должен осознавать принадлежность к сообществу граждан того или иного государства, имеющего для него значимый смысл. Объединение происходит на основе чувства любви к своей Родине и духовных ценностей, современной и традиционной культуры народов.

В настоящее время по результатам государственной программы, направленной на возвращение казахов на историческую Родину, тысячи казахских семей приехали в Казахстан. Например, казахи в Турции, в Китае, Монголии и даже Узбекистане отличаются от казахов, проживающих в современном Казахстане. Поэтому как подчеркнуто в стратегической программе «Казахстан–2050»: «Нам следует оберегать нашу национальную культуру и традиции во всем их многообразии и величии, собирать по крупицам наше культурное достояние. Наша история учит: страна сильна только тогда, когда един народ» [3]. Это единство, в первую очередь, должно быть внутри казахского народа. Ярким примером является село Байтерек Кызылжарского района Северо-Казахстанской области, которое объединило казахов, приехавших из 5 республик – Российской Федерации, Кыргызстана, Узбекистана, Китая и Монголии.

При рассмотрении вопроса о принципах деятельности Ассамблеи первоначально необходимо обратить внимание на принципы, утвержденные в Конституции

Республики Казахстан. Согласно пункту 2 статьи 1 основополагающими принципами деятельности Республики являются:

- 1) общественное согласие и политическая стабильность,
- 2) экономическое развитие на благо всего народа,
- 3) казахстанский патриотизм,
- 4) решение наиболее важных вопросов государственной жизни демократическими методами, включая голосование на республиканском референдуме или в Парламенте [4].

При изучении конституционных принципов осознаешь, что в принципах содержатся фундаментальные, основополагающие идеи государства. И политика, и экономика, и социальная сфера жизни находятся в тесном взаимодействии друг с другом.

При разработке принципов деятельности АНК важно было сделать прямой акцент на эти 4 принципа, но перенося их в область межэтнических отношений и официального курса государства в области национальной политики. Итак, в статье 5 Закона РК «Об Ассамблее народа Казахстана» утверждены следующие принципы:

- 1) приоритет прав и свобод человека и гражданина;
- 2) приоритет интересов народа и государства;
- 3) равенство прав и свобод человека и гражданина независимо от его расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений или по любым иным обстоятельствам;
- 4) равноправие и персональная ответственность членов Ассамблеи за деятельность в ее составе;
- 5) гласность [1].

Принцип «приоритет прав и свобод человека и гражданина» – это классический конституционный принцип, который функционирует во всех демократических государствах. Он имеет отношение ко всем сферам жизни и деятельности. На наш взгляд, в его утверждении в качестве принципа не было необходимости. Более специфичное отношение имеет принцип «приоритета интересов народа и государства», так как согласно Закону народ является основным субъектом правовых отношений. Мы считаем, было бы целесообразно указать этот принцип первым пунктом ст.5 Закона.

Далее следует принцип «равенства прав и свобод человека и гражданина независимо от его расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений или по любым иным обстоятельствам». Эта норма содержится в пункте 2 статьи 14 Конституции РК: «Никто не может подвергаться какой-либо дискриминации по мотивам ... расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства или по любым иным обстоятельствам» [4]. Данный принцип указывает на объект правовых отношений, формирующий область национальной политики государства. Статья отражает первоосновы гуманистической сущности человека. Здесь гуманизм представляет собой определенную сумму общечеловеческих ценностей, обычных (простых) нравственных, правовых и иных норм поведения. Их каталог знаком практически каждому из нас. Он включает в себя такие конкретные проявления человечности, как доброжелательность, сочувствие, сострадание, отзывчивость, благоговение, общительность, участие, чувство справедливости, ответственность и др. [5].

Завершают статью о принципах организационно-правовые и административно-правовые нормы, а именно:

- равноправие и персональная ответственность членов Ассамблеи за деятельность в ее составе;
- гласность.

Также основательно проработаны статья 6 «Основные направления деятельности Ассамблеи» и статья 7 «Компетенция Президента Республики Казахстан в отношении Ассамблеи».

В рамках научной статьи, по результатам анализа главы 1 «Общие положения» выносим рекомендации в отношении статьи 5 «Принципы деятельности АНК»:

Первое. Рекомендуем убрать из статьи 5 пункт 1 принцип «приоритет прав и свобод человека и гражданина», так как это классический конституционный принцип, нет необходимости заимствовать его из Конституции.

Второе. Принцип «приоритет интересов народа и государства» указать первым пунктом статьи 5. Тогда норма указывает, что главным субъектом правовых отношений в Законе РК «Об Ассамблее народа Казахстана» является сам народ.

Третье. Отмечаем, что ключевым принципом, обеспечивающим межэтническое согласие, является принцип «равенства прав и свобод человека и гражданина независимо от его расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений или по любым иным обстоятельствам».

Четвертое. Предлагаем включить в статью 5 принцип толерантности. Толерантность является основополагающей идеей «Мәңгілік ел». Именно толерантность как терпимость к чужим мнениям, верованиям, поведению людей, где ты особенно родился, фундаментально важна сейчас для укрепления и процветания государства. Вопрос об этнической принадлежности здесь не имеет места.

В Концепции Ассамблеи народа Казахстана особо отмечается важность толерантности, имеющей древние исторические корни у казахов и у многих соседствующих народов [6].

Если все 18 млн. казахстанцев будут одинаково любить Казахстан как свою Родину, то не будет места для конфликтов, столкновений, предательства, подстрекательства и т.п. В настоящее время, чтобы стать патриотом своей страны не надо воевать, платить ценою жизни за свободу, как это было в прошлых веках. Достаточно начать трудиться, учиться и жить в любви и согласии с другими этносами. Важно стремиться к единству и согласию. Для каждого казахстанца важна реализация принципа толерантности. Содержательная сторона этого принципа основательно изложена в седьмом приоритете стратегической программы «Казахстан–2050».

А теперь мы рассмотрим статьи 8–18 главы 2 «Структура и органы управления ассамблеи». Согласно статье 8 «Структура Ассамблеи» утверждена следующая норма: «Структуру Ассамблеи составляют Сессия Ассамблеи, Совет Ассамблеи, Аппарат (Секретариат) Ассамблеи, ассамблеи областей (города республиканского значения, столицы)» [1].

Сессия Ассамблеи – собрание членов Ассамблеи (далее – Сессия) является высшим руководящим органом Ассамблеи и созывается Президентом Республики Казахстан по мере необходимости, но не реже одного раза в год, – рассматривается в статье 9.

В период между сессиями руководство Ассамблеей осуществляет Совет Ассамблеи (далее – Совет), образуемый решением Президента Республики Казахстан. Состав Совета утверждается Президентом Республики Казахстан. Совет является коллегиальным органом, формируемым из числа входящих в состав Ассамблеи представителей этнокультурных объединений, руководителей ассамблей областей (города республиканского значения, столицы), государственных органов. По решению Президента Республики Казахстан в состав Совета могут быть введены и другие члены Ассамблеи. Заседания Совета созываются Председателем Совета или заместителями Председателя Ассамблеи по согласованию с Председателем Ассамблеи по мере необходимости, но не реже одного раза в полугодие, – говорится в статье 10.

Статья 11 – содержат нормы об Аппарате (Секретариате) Ассамблеи, а именно:

«1. Аппарат (Секретариат) Ассамблеи является рабочим органом Ассамблеи, входящим в состав Администрации Президента Республики Казахстан, деятельность которого регламентируется законодательством Республики Казахстан.

2. Аппарат (Секретариат) возглавляет заведующий Аппаратом (Секретариатом), который одновременно является заместителем Председателя Ассамблеи» [1].

В рамках научной статьи, по результатам анализа главы 2 «Структура и органы управления ассамблеи» выносим рекомендации в отношении статьи 12:

Статья 12 «Председатель Ассамблеи» рассматривает полномочия Председателя, а именно:

«1. Председатель Ассамблеи возглавляет Ассамблею, Совет Ассамблеи и осуществляет общее руководство деятельностью Ассамблеи.

2. Председатель Ассамблеи:

1) утверждает программные документы Ассамблеи и дает поручения по их реализации;

1–1) заслушивает и утверждает ежегодные отчеты о работе Ассамблеи, в том числе по реализации общенациональной патриотической идеи "Мәңгілік Ел" и т.д [1].

На наш взгляд, к пункту 2 статьи 12 требуются дополнения в виде следующих норм:

4) руководит работой Сессии Ассамблеи;

5) по рекомендации Аппарата (Секретариата) АНК принимает решение о награждении Золотой медалью «Бірлік».

В связи с тем, что деятельность Ассамблеи народа Казахстана приобретает всё большую актуальность на международной арене, важно включить отдельную статью о правовом статусе Ассамблеи в сфере международного сотрудничества.

На местном уровне функционируют Ассамблеи областей (города республиканского значения, столицы, – говорится в статье 14.

<http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000070> - z96Статья 15–16–17 включают нормы о членстве в Ассамблее, полномочиях членов Ассамблеи и прекращении полномочий члена Ассамблеи. Особый интерес вызывает статья 18 о прекращении полномочий депутата Мажилиса Парламента, избранного Ассамблеей. Согласно пункта 1 статьи 51 Конституции РК «Избрание девяноста восьми депутатов Мажилиса осуществляется на основе всеобщего, равного и прямого избирательного права при тайном голосовании. Девять депутатов Мажилиса избираются Ассамблеей народа Казахстана» [4].

Глава 3 «Финансирование деятельности» Закона РК «Об Ассамблее народа Казахстана» <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000070> - z150 состоит из одной статьи. В статье 19 указывается: «Источники финансирования деятельности Ассамблеи и ассамблей областей (города республиканского значения, столицы). Мероприятия, направленные на обеспечение межэтнического согласия в Казахстане, организуемые Ассамблеей, ассамблеями областей (города республиканского значения, столицы), этнокультурными общественными объединениями, входящими в состав Ассамблеи, финансируются в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан» [1].

И глава 4 «Заключительные положения» завершает Закон. Статья 20 содержит положение о <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000070> - z154 порядке введения в действие Закона: «Настоящий Закон вводится в действие со дня его первого официального опубликования». Вот уже в течение семи лет он функционирует в системе органов Ассамблеи народа Казахстана.

В целом, Закон РК «Об Ассамблее народа Казахстана» полностью отражает сущность консультативно–совещательного органа и способствует межэтнического единства и согласия казахстанского народа в современных условиях.

Литература:

1. Закон РК «Об Ассамблее народа Казахстана» от 20 октября 2008 года // Информационно–правовая система «Параграф», 2018.
2. Назарбаев Н.А. За мир и согласие в нашем общем доме. Выступление на сессии АНК от 24 марта 1995 года // Электронный ресурс: [<http://www.altyn-orda.kz/kazpressreview/konsolidiruyushhaya-rol-kazakhov/>].
3. Казахстан–2050 // Информационно–правовая система «Параграф», 2018.
4. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г., (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.) // Информационно–правовая система «Параграф», 2018.
5. Кувакин В.А. Общие характеристики гуманистического мировоззрения: Электронный ресурс: [<http://www.humanism.ru/descriptions.htm>].
6. Концепция Ассамблеи народа Казахстана // Информационно–правовая система «Параграф», 2018.

УДК 347.9

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ҚЫЗМЕТІ

Мұсабаева Г.Н., Сарсенбин Е.Т.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасындағы құқықтық реформа саласында көптеген мәселелер мемлекеттік құқық қорғау органдарының қызметіне байланысты. Адамның және азаматтың мемлекет пен құқықтық қатынастары заңнама арқылы жүзеге асырылады. Саяси, әлеуметтік–экономикалық даму және жетілдіру жағдайында мемлекеттік басқару жүйесінде құқық қорғау органдары ерекше орын алады. Қазақстан Республикасы Конституциясының **1–бабының 1 тармағына сәйкес** «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» [1]. *ҚР Конституциялық Кеңесінің 21.12.01 ж. N 18/2 берілген түсініктемені қараңыз* Осыған байланысты құқық қорғау органдарының ең басты міндеті заң қағидасын орындау функциясы болып табылады.

Құқық қорғау органдарының қызметі, негізі, үш нысанда жүзеге асырылады:

а) құқық бұзушылықтан сақтандыру жөніндегі әр алуан шаралар жүргізу жолымен;

ә) заңды істерді қарау және шешу жолымен;

б) құқық бұзушыларды заңмен жауапқа тарту жолымен.

Мемлекеттің құқықтық қорғау қызметін жүзеге асыру үшін құқықтары мен міндеттері арнаулы заңдармен реттелініп әр түрлі органдар құрылды. Оған мыналар жатады: ұлттық қауіпсіздік органдары, прокуратура, сот органдары, ішкі істер органдары, адвокатура, нотариат және т.б. [2].

Құқық қорғау органдары, негізінен, Қазақстан Республикасының Ішкі істер және Ұлттық қауіпсіздік органдары, Прокуратура, сот және адвокатура, нотариат органдарының құрамында әрекет етеді.

Ұлттық қауіпсіздік органдарының қызметін қарастырайық. Құқық тәртібін қорғауға ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитетінің органдары үлкен рөл атқарады. ҰҚК органдары тікелей ҚР–ның Президентіне бағындырылған. ҰҚК органдарының басты

міндеті ҚР қауіпсіздігіне қатер төндіретін шетелдік мемлекеттердің арнаулы қызметтері мен жекелеген адамдарының барлау және дұшпандық қызметімен күрес болып табылады. Бұл күрес заңға сәйкес жария, сондай-ақ жария емес құралдар мен әдістерді қолдану жолымен жүргізіледі. ҰҚК органдарының қызметіндегі басқа маңызды бағыт – лаңкестікпен, заңсыз қару айналымымен, нашақорлықпен, жемқорлықпен, контрабандамен, пара алумен, басқа да ауыр қылмыстармен күресу болып табылады. ҰҚК-нің басшылығымен облыстар мен қалаларда құрылған аумақтық органдарға жұмыс істейді. ҰҚК мемлекеттік құпияларды сақтауды қамтамасыз етуге арналған үкіметтік мекемелерді байланыс пен ақпараттың арнайы түрлерімен жабдықтайтын орган және басқа құрылымдар жұмыс істейді [3].

ҚР-ның құқық органдары арасында прокуратура айрықша орын алады. Оның қызметі көп қырлы және көптеген бағыттарда жүзеге асырылады. Прокуратураның міндеттері ҚР Конституциямен және «Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы» арнаулы заңмен белгіленген. **Прокуратураның** басты міндеті барлық мемлекеттік органдардың, қоғамдық бірлестіктердің, кәсіпорындардың, мекемелердің және олардың лауазымды адамдарының Заңдарды, Президенттің жарлықтарын, басқа құқықтық нормативтік актілерді мүлтіксіз және біркелкі қолдануына жоғарыдан қадағалауды жүзеге асыру болып табылады.

Прокурорлық қадағалаудың мақсаты – Республиканың бүкіл аумағында біртұтас және берік заңдылықты қамтамасыз ету, заңнамалардың талаптарын бұзу фактілерін анықтау және кінәлілерді жауапқа тарту. Прокуратура өз қызметін мемлекет атынан жүзеге асырады. Ол өз қызметін ҚР Президентіне тікелей есеп беретін тек қана Бас прокурорға бағына отырып, басқа мемлекеттік органдарға тәуелсіз атқарады [4].

Ішкі істер органдары құқық қорғау органдарының ішінде басшылық орын алады, оған құқық бұзушылықтың алдын алу, анықтау және болдырмау жөніндегі жұмыстардың анағұрлым көп көлемі жүктелген.

Ішкі істер органдарының құрамында басты қызметті атқаратын полициялық органдар. Олар:

- 1) қылмысты істер полициясы, ол қылмыстарды болдырмау және ашумен айналысады;
- 2) патруль полициясы – көшелер мен елді мекендерде, басқа да қоғамдық орындарды қоғамдық тәртіпті сақтауды ұйымдастыруды;
- 3) жол полициясы – жол қозғалысы ережелерін сақтауды және оның қауіпсіздігін қадағалайды;
- 4) әкімшілік полициясы, оның міндеті – әкімшілік құқық бұзушылықтың алдын алу;
- 5) полицияның арнайы отрядтары – күзетілген маңызды объектілерде құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге бағытталған және т.б. Заң бойынша – полиция қылмыстар, әкімшілік бұзулар туралы өтініштерді, хабарлауларды қабылдауға және тіркеуге, қылмыстардан зардап шеккен азаматтарға көмек көрсетуге, қылмыс жасаған адамдарды іздестіруге; қару сатып алуға, алып жүруге және сақтауға рұқсат беруге; кәмелетке толмағандардың панасыздығы мен құқық бұзуларын анықтауға; шетелдік азаматтардың Қазақстан аумағында болуы кезінде ережелерді сақтауға бақылауды жүзеге асыруға және т.б. міндетті [5].

Конституцияда сот билігінің азаматтық, қылмыстық және өзге заңмен белгіленген сот іс жүргізуінің формалары бекітілген. 1998 жылдың қазан айында Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар енгізуде алғаш рет қылмыстық іс жүргізуге сот алқа билерінің қатысуы көзделген. Жаңа Конституция Конституциялық Сот пен арбитражды соттарды таратып, бірыңғай сот жүйесіне қайта көшті. Қазақстан Республикасының соты болып Жоғарғы Сот және заңмен құрылатын, жергілікті соттар

табылады. Сот жүйесі Қазақстан Республикасының Конституциясымен және конституциялық заңмен белгіленеді. Арнайы және төтенше соттарды кез келген атпен құруға жол берілмейді.

Сот органдарының қызметінде құқық қорғау функциясының екі аспектісі белгіленеді:

– заң мен құқықтың үстемділігін толық қамтамсыз ету. Бұл, сот органдары азаматтық, қылмыстық және әкімшілік істерді шеше отыра, тек заңға ғана сүйеніп, әділ, яғни қатаң заңға ғана негізделген шешімдер шығарулары тиіс, сол арқылы республиканың Конституциясында, заңдарында, өзге нормативтік құқықтық актілерінде, халықаралық келісімдерде бекітілген құқықтық нормалардың орындалуын қамтамасыз етулері тиіс дегенді білдіреді;

– азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғау. Бұл қызмет республика Конституциясының адамның өмірін, құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттің жоғары құндылығы деп санауынан туындайды. Қазақстан орнатуға ұмтылатын, құқықтық мемлекетте соттық қорғауға құқық, адам мен азаматтың барлық басқа құқықтары мен бостандықтарына қатысты кепілі болып табылады. Соңғы уақытта Қазақстан Республикасында сот жүйесін жетілдіруге көп назар аударылуда. Бұл дүниежүзілік кеңістікке демократиялық, зайырлы, құқықтық мемлекетті интеграциялаудың нәтижесі. Сот жүйесі өзек сияқты, аталған процессті дүниежүзілік қоғам байқап отыратын айна ретінде көрсетеді [6].

Қазіргі нотариатты азаматтардың құқықтары мен азаматтық құқықтық қатынасатардың басқа да қатысушылардың құқыққолданушы институты деп атауға болады. Нотариат беделінің нығюы жалпықоғамға зор ықпал етуде, өйткені нотариат құқық қорғау органдарымен бірлесіп, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, елдегі құқықтық тәртіпті қадағалауға міндетті.

Заңгерлік институт бола отыра, нотариат азаматтық–құқықтық қатынастарды реттеп, көптеген керіс жағдайларды болдырмайтын құқықтық механизмдердің пайда болуына елеулі септігін тигізеді.

Нотариалдық тәжірибе заңшығарушылар үшін азаматтық заңнаманың жағдайы, оның мәселелері мен шешу жолдарының қайнар көзінің біріне айналды [7].

Адвокатура қылмыстық істер, әкімшілік құқық бұзушылық істер, сондай–ақ қылмыстық және азаматтық істер мен әкімшілік құқық бұзушылық, азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделері мен заңды тұлғалардың заңды мүдделерін қорғау және көмек көрсету бойынша қорғау қызметін ұйымдастырады.

Қазіргі қазақстандық мемлекет адвокатура қызметінің жаңа құқықтық негізделуін қалыптастыру кезеңінде, өзінің пайда болған күнінен бастап зор маңыздылыққа ие болды. Мемлекетте сауатты және білікті түрде заңгерлік көмек көрсетете білетін қабілетті тұлғалардың болуы қоғамның бүтіндей демократиялық дамуының кепілі болып табылады.

Дамудың өткен кезеңдеріне тән адвокаттық қызметтің жалпы сипаттары еліміздің демократиялық өзара қайта құрылуына байланысты құбылыстана және кемелдене түсті [8].

Сонымен, келесі ойды ұсыныс ретінде келтіреміз, Республикада құқық қорғау қызметін тиімді жүзеге асыру үшін барлық құқық қорғаушы органдардың келісіп жұмыс істеуін қамтамасыз етудің, қылмыспен күрес жағдайында жүйелі талдау жасаудың, елде құқық қорғау жұмысын жақсартудың себептерін анықтау мен шараларын жасаудың зор маңызы бар.

Литература:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған // «Әділет» АҚЖ, 2018.
2. Журсимбаев С.К. Правоохранительные органы Республики Казахстан. – Алматы: HAS, 2007.
3. 1995 жылғы 21 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының «Ұлттық қауіпсіздік органдары туралы» Заңы // «Әділет» АҚЖ, 2018.
4. 2017 жылғы 30 маусымдағы Қазақстан Республикасының «Прокуратура туралы» Заңы // «Әділет» АҚЖ, 2018.
5. 2014 жылғы 23 сәуірдегі Қазақстан Республикасының «Ішкі істер органдары туралы» Заңы // «Әділет» АҚЖ, 2018.
6. 2000 жылғы 25 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының «Сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық Заңы // «Әділет» АҚЖ, 2018.
7. 1997 жылғы 14 шілдедегі 14.07.1997 ж. Қазақстан Республикасының «Нотариат туралы» Заңы // «Әділет» АҚЖ, 2018.
8. 2018 жылғы 5 шілдедегі Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңы // «Әділет» АҚЖ, 2018.

ӘОЖ 341

БОСҚЫНДАР ҚҰҚЫҒЫ ДАМУЫНЫҢ ТАРИХИ – ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Оспанова А.М., Картова З.К., Шынтемір А.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Ғасырлар бойы әлемнің барлық аймақтарындағы адамдар саяси зорлық–зомбылықтан, қаруланған дау–жанжалдан және қуғыннан құтылу үшін, қауіпсіздік ізденісінде өз үйлерін тастап, басқа жерлерге ұмтылуға тура келді.

Босқындар толқыны тек соғыстар салдарынан туған жоқ. Еуропа мен Азияда мыңдаған адамдар жиі оба індеттерінен қашты. Нағыз бұқаралық қашу XIII ғ. бірінші жартысында, монғол ордалары өлім мен күйзелістен айнала қашып, Тынық мұхитынан Жерорта теңізіне өтуінен басталды. Жүздеген және жүздеген мың қытайлар, арабтар, орыстар, парсылар, поляктар, венгрлер қорқынышты шапқыншылықтан құтылу ретінде көрші елдерге қарай қашқан. 1492 ж. Испания патшасы мен патшайымы ұйғарымынан кейін, христиандық қабылдамаған 200 мыңнан астам адам босқындарға айналды.

Жаңа мыңжылдықтың басынан бұл тақырыпқа қарқынды жарыссөздер өткізілуде, ал осы адамдардың қорғауына жауапты кім немесе қандай ұйым екенін анықтауда маңызды нәтижелер жоқ. Сонымен қатар, ұзаққа созылған дағдарыс не деген нақты анықтама жоқ, яғни, ол деген қуғын–сүргінде бес жылдан астам өмір сүруші және өз үйлеріне әлі күнге дейін оралмаған, қазіргі кезде баспана алған елде тұрақты қала алмайтын және басқа да кез–келген елдің қабылдауына аз нәтижесі бар босқындар жағдайларына жатқызуға болады.

Бұл мәселе өте кеңінен таралған. 2002 ж. аяғында БҰҰ БЖКБ қарамағындағы 10 млн. босқындардың үштен екі бөлігі немесе 6 млн. астам адам бір–бірінен алыс орналасқан жерлерден – Африка Сахарадан оңтүстікке, Непал, Бангладеш, Шри–Ланкадан шыққандар және басқалары 30 жылдан асқан және одан да көп бітпейтін дағдарыстардың аманаттары болады.

Тағы 3,9 млн. адам – бұлар палестиндықтар, олардың көбі жарты ғасыр бұрын қоныс аударған тұлғалар болды. Оларға туыстас БҰҰ БЖКБ ұйымы – палестиндік босқындарға көмек және жұмыс ұйымдарына арналған БҰҰ Жақын шығыстық агенттік көмектеседі [1, 8].

Осылайша, қазіргі заманғы әлемде көші–қонды үрдістердің дамуына маңызды түрде саяси факторлар ықпал ете бастады. Бір елде, не басқа елде бірінен соң бірі туындаған қаруланған жанжалдар мен соғыстар нәтижесінде босқындар, шарасыз қоныс аударушылар пайда болды. Бұдан Орталық Азия елдері де құтыла алмады. Афганистандағы соғыс, Тәжікстандағы азаматтық соғыс, Чечнядағы әскери әрекеттер – баспана іздеуге құқы бар, «босқын» анықтамасына кіретін шарасыз мигранттардың «жабдықтаушылары» болды [2, 33].

КСРО–ның ыдырауы посткеңестік кеңістік елдері үшін түбегейлі жаңа күйзеліс сипаттағы адамдардың жаппай орын ауыстыруын қарқындатты. Әрине, көші–қон талдауы кезінде «қалыптылық» – ұғымы салыстырмалы; адамдар «мейірімділіктен мейірімділікті» сирек іздейді және көптеген жағдайда итеріліс–тартылыс классикалық үлгі қызмет етеді. Атап өту керек, қаруланған жанжалдар мен этника аралық және солармен байланысты шарасыз мигранттардың ағындары сонау Кеңес Одағы кезінде басталған. Әзірбайжан мен Армения арасындағы Карабах жанжалы (1987 ж.), одан кейін толық масштабты соғысқа айналған Карабах жанжалы, ферған (1989 ж.), ош (1990 ж.) оқиғалары елдің аумақтарында болды және деректі түрде жүз мыңдаған босқындар болды. Ресми мәліметтер бойынша, 1997 жылы ТМД аумақтарында, яғни тұрғындардың еріксіз орын ауыстыру қарқындылығының әлсіреу сәтіне 2,9 млн. адам босқындар және шарасыз қоныс аударушылар жазылды.

Орталық Азия елдерінің геосаясаттық орналасуы, олардың көбіне майдандық мемлекеттер болуы, не болмаса, осы өңірдің өз елдерінде соғыстардың тұтануы. Бұрынғы Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін, оның аумағында 5 миллионға жуық адам қарапайы бағамдар бойынша, әр түрлі себептер бойынша өз үйлерін тастап кетті. Тәжікстандағы және Кавказдағы қаруланған жанжалдар салдарынан 2 миллионнан астам мигранттар туындады.

1988 ж. бастап, ТМД елдерінде 7 ірі дау–жанжалдардың болғаны мәлім. Таулы Қыратты Карабахтың бұрынғы мәселесі, көршілес екі елдің арасындағы үлкен масштабты соғысына ұласты. Соғыстың артынан, Кавказ өңірінде Армения мен Әзірбайжан арасында тағы төрт жанжал басталды: екеуі Грузияда (Оңтүстік Осетия мен Абхазия) және екеуі Ресей Федерациясында (Солтүстік Осетия мен Чечня). Сонымен қатар, 1992 жылы Молдова мен Тәжікстанда ірі жанжалдар тұтанды. Таулы жердегі жалғасып жатқан әр түрлі дәрежелік соғыстардың қарқындылығына қарамастан, белгілікті жетістік Тәжікстанда қолға жетті, онда көмек беруші ірі халықаралық операция ел ішіндегі орын ауыстырылған барлық 600 мың адамдардың үйлеріне оралуына, сонымен қатар Ауғаныстаннан қашқан 60 мыңның 43 мың адамдарына себебін тигізді [3, 33].

Нақтылы посткеңестік жағдайларда шарасыз көші–қонның тағы да бір маңызды ерекшелігі олардың этникалық астары болды, ол бірқатар ғалымдардың «этникалық көші–қон терминін алға шығаруға рұқсат еткізілді.

Этникалық көші–қон – босатушы қоғамнан бөтендік сезетін немесе осы қоғамның өзі мигранттарды этникалық тәнділігіне байланысты шетінеу себебі бойынша, бір ірі этно мәдениеттік ареалдан екіншісіне орын ауыстырушы бір ортақ этникалық тәнділікке ие көші–қон ағындарының жиынтығы. Кім Қырғызстан, Қазақстан, Өзбекстан, Түркменстан, Тәжікстаннан баспана сұрайды? Бірінші кезекте – ыстық нүктелерден қашушы бұрынғы өз азаматтарымыз. Көбісі үшін, басқа елге көшу жай ғана тірі қалу әрекеті, ал кейде тек жаңа өмір бастау. Дегенмен, заңдылық деңгейде босқындар құқығын реттеу механизмінің жоқтығынан, осы адамдардың барлығы, мемлекеттен ешқандай қолдаусыз болуына, не болмаса БҰҰ БЖКБ босқындар статусы туралы өтініш етуіне тура келеді.

Босқындар мәселесі – халықаралық қауымдастық үшін, шақыру болып жалғасып қала береді. Сол кезде, босқындарды қабылдаушы мемлекеттер оларды қорғау қамтамасыздығы бойынша, өз міндеттерін одан әрі жалғастырулары керек және басқа халықтардың өкілдеріне деген қатынастары бойынша, шыдамдылық ахуалын құруға себептерін тигізк керек, мемлекеттер – босқындардың жаппай кету әрекеттерін болдырмауға міндетті[4, 3].

Сол уақытта дүниежүзілік қауымдастық – босқындардың жаңа ағындарын болдырмаудың тиімді тәсілдерін анықтаулары қажет. Мұндай тәсілдерге осындай құбылыстардың терең себептерін үйренуді жатқызуға болады және жағдайды жақсарту бойынша шаралар қолдану қажет. Осы екі оқиғада да, яғни ағымдағы жұмыста да және төтенше жағдайларда да сезінудің ең тиімді тәсілі – координатталған және ортақ жүйелік келісушілік. Мұндай келіс бар және ол босқындар статусы туралы 1967 ж. БҰҰ Хатамасы мен 1951 ж. БҰҰ Конвенциясымен анықталды, сонымен қатар БҰҰ БЖКБ Жарғысымен анықталды.

Бірақ, тым болды бір «тұтанатын ошақ» – босқындардың пайда болуын – халықаралық және халықаралық емес қарулы жанжалдарды болдырмауға аса әрекетті механизм жасау қажет.

АҚШ–тың әрекеттеріне байланысты Иракта сұрақ туындайды: БҰҰ – халықаралық қауіпсіздік кепілі болады ма? Осы ұйымның Жарғысында жарияланады «шешімдікке кернеген БҰҰ халқы – халықаралық құқықтың келісімшартынан және басқа да көздерінен шығатын міндеттерге құрмет пен әділдік қадағаланатын шарттар тудырады» дәл осы жерде 42 бапта, халықаралық құқықты бұзатын сол мемлекетке қатысы бойынша, күш көрсететін Қауіпсіздік Кеңесінің төтенше уәкілдігі бекітіледі; ал VI тарау мемлекет–қатысушылардың дауларды тек бейбітшілік жолмен шешуге талпынуына міндеттілігін бекітетінін атап өту қажет. Өз уәкілділіктерінің мәлімдемесі кейбір мемлекеттер үшін жеткіліксіз, мысалы АҚШ. Дау–жанжалдарды болдырмау бойынша аса әрекетті мехагизм құру қажеттілігі – көз алдында. Халықаралық құқық ережелері – халықаралық құқықтың барлық субъектілеріне тең дәрежеде қолданып және әсершіл болса, сонда ғана босқындар ағынының көбеюіне ықпал ететін қарулы жанжалдар тоқтауы мүмкін.

Жоғарыда айтылған дәйектеме бойынша, келесі түйіндерге келуге болады:

Босқындар мәселесі халықаралық қауымдастық үшін шақырылым болып қала береді және ол жаңа босқындар ағынын болдырмаудың тиімді тәсілдерін анықтауы қажет: бұл құбылыстардың аса терең себептерін білу және олардың жағдайларын жақсарту бойынша шаралар қолдану.

Негізінен үлкен ағындағы тұлғалардың баспана іздеуі ішкі мемлекет сипаттағы және де халықаралық қарулы жанжалдар нәтижесінде туындағандықтан, халықаралық қауымдастық – халықаралық–құқыққа қарсы әрекет жасауды жоспарлауға жауапкершілік мүмкіншіліктерін қарастыруы қажет.

Әдебиет:

1. Всеобщая декларация прав человека // Международное право в документах: Учебное пособие / Сост. Н.Т. Блатова, Г.М. Мелков – 3-е изд., перераб., доп. – М., 2000. – С.10–13.
2. Положение беженцев в странах мира: найти решение // УВКБ ООН, 1995. – 663 с.
3. Моргун Ю.Ф. УВКБ ООН: международная защита беженцев // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2000. – № 2. – С. 24–39.
4. Права человека. Итоги века, тенденции, перспективы / Под ред. Е.А. Лукашева. – М.: Норма, 2002.

СОЗДАНИЕ УСЛОВИЙ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРНО – ИСТОРИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В СЕВЕРО – КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Сулейменов Ж.С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Глава государства Н. Назарбаев в статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» подчеркнул, что одним из главных условий модернизации общественного сознания является сохранение собственного национального культурно–генетического кода, фундаментальная основа которого – патриотизм [1].

Соединяясь с ценностями и нравственными ориентирами, патриотизм приобретает национальную идею. В этой связи патриотизм рассматривается как часть национальной стратегии государства, и одна из его основ закладывается в любви к своей малой родине, родной земле – Туған жер.

Главной целью Программы «Туған жер» является воспитание у казахстанцев чувства истинного патриотизма, который выражается в любви, гордости и преданности своему аулу, городу, краю, его истории, культуре, традициям и быту, нравственном долге перед Родиной.

Северо – Казахстанская область обладает природными ресурсами, уникальными памятниками культуры и развитой промышленностью. В целом регион располагает хорошим потенциалом для развития туризма. Но в области существует множество нерешённых проблем, препятствующих развитию туристской отрасли. Главные из них: слабый менеджмент в самой туристской сфере и в смежных с ней отраслях и низкий уровень развития инфраструктуры. Поэтому необходима разработка и продвижение специфического туристского бренда для Северо – Казахстанской области, разработка комплекса мер по развитию туроператорской деятельности (нормативно правовая база, инвестиционная политика и т.п.), содействие развитию туристской инфраструктуры. Так как, важнейшим условием развития туризма является наличие развитой инфраструктуры отдыха – мест размещения, предприятий питания и систем транспорта и связи. В настоящее время большинство предприятий размещения и питания, способных оказать качественные услуги находится в городах области. В то время как потенциальные туристские объекты в большой мере расположены в районах области. Это требует привлечения усилий по развитию этой инфраструктуры в сельской местности.

Историко–культурный туризм – как капиталоемкая область, требует как государственного внимания, так и привлечение иностранного капитала. Чем больше памятников, культурных и природных ценностей имеется в регионе, чем больше услуг определенного качества может быть предложено туристам, тем на более длительный срок они здесь остаются. Показатель выгоды от таких туристов во многом превосходит те, которые получают от прибывающих в город лишь на один или два дня. Поэтому одной из проблем, решение которой влияет на экономическое развитие, является расширение спектра особенностей и достопримечательностей поселения: реконструкция и ремонт старых зданий местной стилистики и качественное строительство новых, благоустройство территории, развитие сети гостиниц, ресторанов с разными национальными кухнями, расширение индустрии развлечений, включая праздники, фестивали, концерты, выставки и т. д.

Неблагоприятно сказывается на развитии туризма в регионе не достаточное количество квалифицированных кадров в сфере туризма, краеведения, не высокий уровень подготовки экскурсоводов и других специалистов. Подготовку кадров туристкой направленности в Северо – Казахстанской области осуществляют только СКГУ им. М. Козыбаева, в тоже время требуется также персонал, владеющий среднеспециальным уровнем знаний. Это влечёт за собой невысокое качество обслуживания во всех секторах туристской индустрии. В то же время в туристскую индустрию можно вовлечь местных жителей, так как они хорошо знакомы с особенностями территории, обычаями, населением, сложностями и опасностями, которые могут подстерегать туристов. Но, к сожалению, у местного населения отсутствует опыт оказания туристских услуг, хотя сельские жители всегда были заинтересованы в развитии занятости.

Для развития туризма не менее важным является сбор и анализ текущей информации в туристической отрасли. В Казахстане в настоящее время отсутствует национальная система статистического учета при помощи так называемых спутниковых счетов, представляющих собой систему показателей, характеризующих динамику и структуру спроса и предложения туристических товаров и услуг. Спутниковые счета позволяют оценить роль туризма в экономике страны с учетом показателей смежных отраслей и таким образом определить долю сферы туризма в ВВП, занятости, инвестициях, бюджетных доходах. Решение этой задачи позволит получить достоверные данные о совокупном вкладе туризма в отечественную экономику и послужит весомым аргументом для привлечения в эту сферу государственных и частных инвестиций. В связи с этим необходимо проведение полного комплекса работ по формированию системы показателей, всесторонне характеризующих развитие сферы туризма. Сбор информации о туристской деятельности не должен ограничиваться только статистической отчетностью, так как многие категории туристов посещающих нашу область не пользуются услугами туристских фирм и не учитываются в статистической отчетности.

Определяя основную идею туристского продукта Северо – Казахстанской области, следует исходить из потенциальных запросов туристов. При этом стоит очень тонко учитывать существующие различия в предпочтениях и возможностях региона.

Северо – Казахстанская область обладает высоким ресурсным потенциалом для развития сельского туризма – это обширные сельскохозяйственные территории, благополучное экологическое состояние ряда из них, довольно высокое природное и этническое разнообразие, сохранность традиционной культуры многих этносов, богатый культурно – исторический потенциал.

Среди объектов историко-культурного наследия особое место занимают археологические памятники. Согласно Закону Республики Казахстан «Об охране и использовании историко-культурного наследия», они изначально имеют статус памятников истории и культуры ввиду исключительной значимости. То есть, с момента его обнаружения, минуя формальные процедуры присвоения статуса памятника и принятия под охрану, все виды археологических памятников подлежат учету и находятся под охраной государства. Эта норма закона создает прекрасные возможности для сохранения и изучения важнейших источников по истории нашей страны, которыми являются археологические памятники.

Использование археологического наследия в сфере туризма является одним из основных условий сохранения и популяризации. На примере зарубежного опыта можно говорить о том, что результатом подобного подхода является связь между археологами и общественностью. В этом случае широкие слои населения информированы о результатах работ археологов, о потребностях научного сообщества, в обществе есть

понимание проблем стоящих перед археологами. Когда результаты работ ученых востребованы, на качественно ином уровне решаются вопросы охраны объектов археологического наследия.

Для устойчивого развития историко – краеведческого туризма, Северо – Казахстанская область обладает необходимым разнообразием памятников истории. Одним из которых является мемориальный комплекс Агынтай и Карасай батырам который расположен в Айыртауском районе. Оба они похоронены на сопке Кулшынбай – тобе. В 1999 году был возведён мемориальный комплекс с мавзолеем, который сейчас входит в сокральную карту Казахстана. Возведённый мавзолей является символом единства, дружбы и сплочённости всех народов Казахстана. Конусообразные 16–метровой высоты башни соединяет расположенная между ними поминальная мечеть. Рядом – многочисленные захоронения воинов [2]. Мемориальный комплекс ежегодно посещают сотни людей из всех уголков страны, многочисленные иностранные гости. Для паломников и туристов рядом с мавзолеем есть гостиница.

В этом же Айыртауском районе находятся еще два важных объекта: поселение Ботай и усадьба Сырымбет. Усадьба Сырымбет – памятник деревянной архитектуры XIX века. Это родовое поместье Валихановых – прямых потомков казахского хана Абылая. Усадьба была построена для бабушки Чокана Валиханова Айганым по указу императора Александра I в 1824 году. В усадьбе прошли детство и юность Чокана Валиханова. Она состояла из дома с гостиной, школы, мечети, мельницы, жилого дома для прислуги, бани и хозяйственных построек [3].

О поселении Ботай, также включенном в сокральную карту Казахстана, можно рассказывать очень много. Об этом археологическом памятнике эпохи энеолита слышаны далеко за пределами нашей области и даже страны. Археологический памятник Ботай открыт в 1980 году. С первого дня ученых удивило огромное количество костей лошади, найденных во время раскопок. Для работы были приглашены ученые–остеологи, которые занимаются изучением костей животных. Ими было исследовано около 133 тысяч костей лошади. Результат оказался очень интересным: ученые пришли к мнению – ботайская лошадь была одомашнена. Это была настоящая сенсация, так как до сих пор считалось, что лошадь одомашнили гораздо позже. Для изучения феномена ботайской лошади в Северо–Казахстанскую область приезжали ученые из многих стран, и их мнения совпадают – поселение Ботай является центром скотоводства в евразийских степях [4].

Еще один археологический объект, отмеченный на карте, находится в районе Шал акына. Храмовый комплекс Байкара был обнаружен в 1956 году экспедицией известного казахского археолога Камиля Акишева. Раскопки этого объекта принесли совершенно неожиданные результаты – курган являлся не погребальным, а культовым сооружением скифского времени, святилищем. Храмовый комплекс Байкара был сложным архитектурным сооружением, возведенное в V веке до нашей эры из различных материалов: камня, кусков дерна, дерева и глины. Склоняясь к данным ученых, можно с уверенностью говорить о том, что Байкара был святилищем крупного кочевнического объединения сакского времени на территории Северного Казахстана [5].

Памятники нужно использовать в современной туристической сфере, но использование археологических объектов Северо – Казахстанской области должно подчиняться главной цели – их полноценному сохранению. Некоторые памятники до сих пор являются для определенной части населения живым напоминанием о прошлом своего народа (а в ряде случаев – и местом поклонения). Вместе с тем, в некоторых регионах местное население относится к памятникам в лучшем случае равнодушно. Как правило, это относится к местам, где отсутствует культурная преемственность.

Таким образом, как представляется, процесс сохранения и экспонирования памятников истории и культуры не должен ограничиваться решением лишь технологических проблем, являясь частью культурной политики и, если угодно, средством межкультурного взаимодействия. Как и любой другой музей, музеефицированный объект является, прежде всего, образовательным и научным учреждением. Он может стать источником для изучения, например, истории строительной техники, древних технологий, принципов планировки древних поселений.

Сегодня для развития культурно – исторического туризма необходим поиск из внутренних резервов с целью модернизации и ремонта, в первую очередь, инфраструктуры исторических поселений, их памятников, зданий путем выпуска акций, займов, привлечения инвесторов. Для популяризации внутреннего туризма среди детей школьного возраста и студентов необходимо проведение экскурсии по достопримечательностям Северо – Казахстанской области, с целью эффективного воспитания патриотов и ознакомления с памятниками края. А также коллективное посещение достопримечательных мест необходима для делегации и инвесторов посещающих область. Кроме этого, в созданий условий для развития культурно – исторического туризма немаловажна роль СМИ. Которые в свою очередь, путем создания качественных видеороликов помогут повысить заинтересованность граждан.

Таким образом, необходима комплексная работа по разработке законодательных норм в туристической отрасли, популяризация местных достопримечательностей в СМИ, развитие образовательных программ для подготовки кадров в сферу туризма, координация региональной власти и ученых с целью повышения потенциала культурно–исторического туризма в нашем крае.

Литература:

1. Статья Главы государства Н.А.Назарбаева "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания".
2. Северо–Казахстанская область: страницы летописи родного края. – Алматы: Казахстан, 1993. – 390 с.
3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо–Казахстанская область. – Алматы: Аруна, 2007. – 496 с.
4. Петропавловск. Время. События. Люди" (сборник историко–краеведческих очерков) Петропавловск: Северный Казахстан, 2004 г. – 356 с.
5. www.madenimura.kz/ru/monuments.

ӘОЖ 94 (574)

МАНАШ ҚАБАШҰЛЫ ҚОЗЫБАЕВ – ТҰЛҒА, ҒАЛЫМ

Манаш Талғатбек

(Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Тарих факультетінің Қазақстан тарихы кафедрасының оқытушысы, тарих магистрі. Астана қаласы)

Зада Оразғалиқызы Дүкенбаева

(Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Тарих факультетінің Қазақстан тарихы кафедрасының профессоры, тарих ғылымдарының докторы. Астана қаласы)

Тұлғалар тарихы – ел тарихы. Халық тарихынан ойып тұрып орын алатын тарихи тұлғалар бүгінгі халқымыздың мақтанышы, бағдар шамы. Өткенімізге мойын бұра отырып, бүгінімізді қалыптастыруға септігін тигізері анық. Гректің ойшылы

Демокриттің: «Әрбір адам – өзінше құбылыс. Еш уақытта толық зерттеліп бітпейтін тақырып» – деуі өмір заңдылығы. Расында да, заңғар тұлға, терең ойшыл академик ұстазымның өнегелі тағлымын, еңбек жолын, тарихи зерттеулерін бір мақала аясына сыйдыру мүмкін емес. Алаш зиялысы Ахмет Байтұрсынұлының: «Біздің заманымыз – өткен дәуірдің перзенті, келер заманның атасы» – дегендей, кез – келген мемлекет тарихы ұлы тұлғалар ісінің призмасы арқылы анағұрлым айқын, әрі әсерлі көрінетіні тегін емес. Оның үстіне, тарихтың өзі де кейде осы тұлғалармен сәйкестендіріледі.

Тарих – адамзаттың тұтас бір ұрпағының құжаттандырып, жүйеленген өмірі. Оны түрлі оқиғалар мен ұлы күндерді санамалаумен шектеуге болмайды. «Кешегі кеңес заманында, ұзақ жылдар бойы Қазақстан тарихына байланысты ғылыми зерттеулерімізде ата тарихымыздың ақиқаты бүркемеленіп, қызыл саясаттың ыңғайында жазылып келді дей отыра, академик ұстазымыздың: «Біздің қазақ халқының тарихы – XX ғасырда, тіпті одан әрі «Ақтабан шұбырынды – Алқакөл сұлмадан» бері көздің жасымен, жүректің қанымен жазылған тарих» деген қанатты сөзі әр ұлтжанды адамға ой салып, жүрегін селт еткізері анық [1, 159]. Осы тұрғыдан келгенде, Ұлт Көшбасшысының: «Өркениетті ұлт ең алдымен тарихымен, мәдениетімен, ұлтын ұлықтаған ұлы тұлғаларымен, әлемдік мәдениеттің алтын қорына қосқан үлкенді-кішілі үлесімен мақтанады. Сөйтіп, тек өзінің ұлттық төл мәдениеті, төл тарихы арқылы ғана басқаға танылады» деген сөзі еске түседі [2, 1].

Табиғи зеректілік, кемерінен асып төгілген мол ақыл мен білім, зор еңбекқорлық, сирек кездесетін ұйымдастырушылық қабылеті мен табандылығы академик М.Қ. Қозыбаевтың бар болмысының негізін айқындайтын. Сондықтан да болар, ғұлама ғалым туған жері мен халқының сенім артқан адал азаматы болып қана қоймай, өзі таңдап алған ғылым жолында да басқаларға үлгі-өнеге боларлықтай дәрежеде еңбек етті. Мұның өзі ұрпақтар жалғастығы деуге тұрарлық іс. Себебі, өткенді білмей болашаққа жол салу мүмкін емес. Ал, М.Қ. Қозыбаев дәл осы салада соңына мол рухани байлық қалдырып кеткен нағыз азамат. «Нағыз адамды дәуір тудырады» деп ұлы Абай айтқандай, парасатты тұлға Қазақстан ғылымынан өзінің лайықты орнын алған өз дәуірінің адал перзенті екендігінде дау жоқ.

Академик ғалымның кез-келген тарихи еңбектерінің мән-мазмұнына зер салсақ, одан біздер терең ойлылақ пен пайым-парасаттылықтың ізін көреміз. Оның зерттеулерімен танысу барысында өз халқының өткен тарихына деген қызығушылық, жақсы мен жаман жақтарын салыстырушылық, болашаққа деген сенімділіктің туындайтындығы сөзсіз.

Академик ғалымның тұстас, замандастарының айтуы бойынша ол тек өз саласын білгірі болып қоймаған, сонымен қатар әдебиет, мәдениет, өнер салаларын да тереңінен игерген жан болған. Сондықтан да болар қоғамдық қызметін ғылыми жұмыстарымен байланыстыра жүргізу нәтижесінде күрес пен бәсекенің, жеңіс пен жеңілістің, ілгерілеу мен іркілістің қилы замандарын бастан өткере жүріп, адамзат ақыл-ойының қазынасына баға жетпес олжа сала білді. М.Қ. Қозыбаевтың тарихи, рухани мұраларының танымдық, тәрбиелік ерекшеліктерін оның әріптес, қызметтестерінің естелік мақалаларынан көптеп табуымызға болады. Осы орайда, Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» деген еңбегінде: «Аса көрнекті тарихи қайраткерлердің, шын мәніндегі мемлекетшілердің тұтас бір шоғыры XX ғасырдың бас кезінде – ақ қазақ мемлекеттілігінің даму мақсатын тұжырымдап берген тұлғалардың ұлттық мүдделерге қызмет етуінің ұлы тарихи үлгісі көз алдымызда тұр» – деп жазғанындай, қазақ тарихындағы ірі тұлғалардың қоғамда алған орны мен олардың ұлт үшін жасаған еңбектерінің маңызын көрсете білу – біздің парызымыз. Олар зиялылық пен ел алдындағы жауапкершіліктің эталонын қалыптастырды.

Манаш Қабашұлы Қозыбаев өзінің адамдық қасиетімен қатар жазған ғылыми еңбектерінің тереңдігімен де ерекшеленеді. Манаш Қабашұлы – ғалым, тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА академиясының ҚазКСР ғылымына еңбек сіңірген қайраткері, Ш. Уәлиханов атындағы ҚР мемлекеттік сыйлықтары мен президенттік Бейбітшілік және Рухани келісім сыйлығының лауреаты. 800–ден астам ғылыми еңбектің авторы және 100–ден астам саяси қуғын–сүргін құрбандарын қоғаммен қайта қауыштырған және Қазақстан тарихын «ақтандақтардан» тазартуға мол үлес қосқан тұлға. Оның басшылығымен бірнеше энциклопедиялық басылымдар жарық көрді. Еңбектерінің көбі ТМД елдері халықтарының тіліне аударылды. АҚШ–та, Қытайда, Болгарияда, Германия, Жапония, Иранда және басқа елдерде «Қазақстан–майдан арсеналы», «Тарих және қазіргі заман», «Жауға шаптым ту байлап», «Қазақстан ғасырлар тоғысында: ойлар мен ізденістер», «Өркениет және ұлт», «Қаралы кітап. Атылғандар тізімі» т.б. еңбектері жарияланды. Манаш Қабашұлы – кеңестік заманның саясатына қарамастан туған ел арыстары, туған жер байлығы, екінші дүниежүзілік соғыста жеңіске жету жолында аянбай күрескен азаматтардың ерліктері туралы ащы шындықтың бетін бүркемей, ақиқатты тарихи негізде жазып кеткен азамат. Академик ғалым Ә. Бейсенова: «М. Қозыбаев – қазақ тарих ғылымындағы жарқын, биік тұлғалардың бірі еді. Өз кезіндегі қазақтың ұлттық ой–пікірінің дамуына, оның ұлттық мүддеге қызмет етуіне Манаштың қосқан үлесі қомақты еді» деп жоғары баға береді.

Әр ғалым отандық тарихи зерттеулерге айтарлықтай өз үлесін қосады. Бұған дана халқымыздың: «Жақсының аты өлмейді, ғалымның хаты өлмейді» деген қанатты сөзі дәлел. Осындай нақыл сөзді халқымыз тарих тарланбозы, академик М. Қозыбаевқа арнап айтқандай.

Қазақ елі – терең тарихқа толы. Қазақ елінің тарихы жылдар бойы зерттеліп келеді, әлі де зерттеле бермек. Ел тарихын жасайтын – халық. Халық есінде елі үшін адал еңбек еткен, Отаны үшін ерлік көрсеткен тұлғалар мәңгілікке сақталынады. Олардың есімдері алтын әріппен тарихта жазылады. Сондай ұлы тұлғалардың бірі емес, бірегейі – академик Манаш Қозыбаев қазақ тарихына 40 жылдай өмірін арнады және соның ішінде «Өркениет және ұлт» атты монографиялық еңбегінің орны ерекше, ел тарихын ретке келтіруге байланысты өзекті мақалалар жариялады. Сондай–ақ кеңестік кезеңнің теріс саясаты тұсында да жасқанбай қаралаған қазақ зияларын ақтап алуға, олардың мұраларын халыққа қайтаруда, тарихтан белгілі халқымыздың тәуелсіз ел болуын аңсап өткен, сол жолда қасық қаны қалғанша күрескен алаштың аяулы да ардақты азаматтарының өмір жолы мен ерлігін мадақтау мақсатында ғалым тұлғаның сіңірген еңбегі ұшан–теңіз.

Манаш Қабашұлы Қозыбаевтың ғылыми ой–пайымы терең. Сол себептен де болар оның еңбектерінде халқымыздың атақты ұлдары Жалаңтөс батыр, Абылай хан, Шоқан, Ахмет, Мағжандар, тәуелсіздік жылдарындағы тарихи оқиғаларға талдаулар жасалынды. Манаш Қозыбаевтың үзеңгілес серігі, кезінде Ұлттық Ғылым академиясын басқарған белгілі ғалым, академик Кенжеғали Сағадиев: «Манаш маған жақын кісі еді. Алдымызда ақылын айтып, үлгі–өнеге көрсетіп жүрген қадірлі тұлға болатын. Қазақ ғылымының, оның ішінде қазақ тарихына үлес қосып, зерттеп–зерделеп, одан қорытынды шығара білген ерекше ғалым еді. Заманында тарих ғылымында есімі бөлек дарабоз атанды. Мәкең керемет ұлтжанды кісі болды. Қостанайда қызмет етіп келгеннен кейін айтқан сөзі бар еді. «Қостанайды жүрген кезімде ерекше ұлтжанды болып кеттім. Жергілікті жұрт мені керісінше ұлтшыл деп атады» дейтін. Халқына жаны ашыған, ұлтын сүйген, қазағын қадірлеген жан еді. Турасын айта білді. Халқының көңілінен шыға білген тұлға болды» – деп атайды [3, 1].

Тарихтың дөңгелегін айналдыратындар – адамдар, тұлғалар. Академик Манаш Қабашұлы Қозыбаев зерттеулерінде де тарих үдерісіндегі халық пен тұлғаға зор көңіл

бөлінген. Ғалымның «Қазақ әдебиеті газетінде» жарияланған «Бізде ұлттық элита бар...» атты мақаласында: «Ұлт элитасы деп ұлтына сенетін, оның басына түскен қиындыққа көнетін, өз мүддесін ұлт мүддесіне жететін, тығырықтан жол тауып беретін, әлемдегі 2000–нан астам ұлт пен ұлыстардың ішінен «қазақ» деген ұлттың өркениеттік орнын тауып қана қоймай, оны өркениеттік дамудың даңғыл жолына салып беруге өнерін, білімін, күш–қайратын, ар–намысын төгетін, керек кезде ең қымбаты – өмірін беретін ұлт асылдарын айтса керек... Ұлт элитасы – қайраткер, жасампаз, дауылпаз жан». Осы орайда «азамат», «интеллигенция» ұғым–түсініктеріне берген анықтамалары да терең ғылыми танымдық пайым екенін айта кетсек, артық емес. Ғалымның осындай ғылыми тұжырымдары жарты ғасырға жуық уақыт бойы халқымыздың элита, азамат, интеллигенция қауымымен етене араласқандықтан, өзі де осы арнаның топ жарған өкілі болғандықтан көргенін, көңілге түйгенін ой қазанында қорытып, сары алтындай жарқыраған нұсқада халқына ұсынды, тарихи санамызды жаңғыртты, өміршендігі дәлелденді. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың бағдарламалық «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында: «...санамыз ісімізден озып жүруі, яғни одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс, жаңғыру елдің ұлттық рухани тамырынан нәр алмаса, ол адасуға бастайды», – деп атап көрсете отырып, алдымызға келесі міндетті қойды: «Біз жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерді қайта түлетуіміз керек» [4, 1]. Меніңше, рухани жаңғыру дегенімізге Манаш ағадай алыптар эталонының еңбектері мен өнегелі істерін көпке дәріптеу де кіреді. Халқымыздың ұлттық кодының бір тармағы да осы тұлғалар құндылығында да жатқандығында деп білемін. Кемел ғылыми еңбек – кемел сананың ізденісімен, әрекетімен қоршаған дүниені бейнелегені, жетілдірудің алғы–шарты, сыртқа шыққан көрінісі. Мұның тамаша үлгісін ұстаздықтан академиктікке дейін жеткен, әлденеше сыйлық иегеріне дейін өскен тағдырдан көріп отырмыз. Ендеше рухани жаңғырудың алдыңғы шебінде бұрынғысынша саф алтындай мұраларымен академик Манаш Қабашұлы Қозыбаев жүретіндігіне кәміл сенеміз.

Бүгінгі күні, туған елі де еш тарылмастан құрметін көрсетуде. Жыл сайын ғалым ағамыздың құрметіне есімі берілген Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінде «Қозыбаев оқуларының» өткізілуі жоғарыда айтылған ойларымыздың дәлелі іспетті. Сонымен қатар, Манаш ағадай жас буын тарихшы Манаштардың дүниеге келуі, Қостанай қаласындағы орта мектепке, Алматыдағы көшеге атының берілуі «Жақсының аты, ғалымның хаты өлмейді» деген ұлы сөздің әр ұлтжанды адамға ой салып, жүрегін селт еткізері анық.. Нағыз ғылым да, ғалымның нағыз бақыты да осы.

Құрметті қауым!, жауабы түпсіз – шексіз, мәңгілік Білімнен, сол Білім шексіздігінде Мәңгілік Рухымен жарқыраған Даналықтың құпиясын таныған Ұстаздарымыздан іздейміз! Адам өз–өзін танымай өзгені тани алмайды, ұлт та солай, өз ұлтының жаһұтын көрмейтіндер адамзаттың асылын қалай танысын! Сондықтан да ұрпағымызды тәрбиелеуде, Ұлтымызды, сол арқылы Адамзатты тәрбиелеген Ұлт Ұстаздарын тануымыз керек. Ұлтымыздың ұлы ұстаздары Тоныкөк, Күлтегіннен бастау алып, Абай, Шәкәріммен негізі қаланып, Мағжан, Әлихан, Жүсіпбек, Манаштармен жалғасын тауып келе жатқан Даналық иірімдері Бүкіл адамзаттық Сана Мұхитының тереңдеріне бойлатып, Шынайы Ақиқатты тануымыздың бастаулары болмақ.

Бұл ретте, адамзаттың даналық биік шыңынан көрінген тұлғалар тағлымдарының маңызы зор. Жаһандану жағдайында әрбір ұлт өз құндылықтарын қалай сақтап қалмақ?, тәрбиеде нені мақсат етіп, ұрпағымызға қалай жөн сілтейміз? Бұл сұрақтардың жауабына да кешегі мен бүгінгі ұрпақтар тағлымдарын терең зерделеу арқылы жете аламыз. Білім берудегі аксиологиялық бағыттардың, яғни құндылық

бағдарлы оқытудың өзегі де осы Манаш Қозыбаевтай тұлғаларымыздың шығармашылықтары болмақ!

Әдебиет:

1. М.Қ. Қозыбаев. Өркениет және ұлт. Алматы. «Сөздік–Словарь» 2001 жыл. 369 бет.
2. Н.Ә. Назарбаев. «Тарих толқынында» Алматы «Атамұра» 1999 жыл. 490 бет.
3. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің ШУӘлиханов атындағы Тарих және этнология институты мен әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті бірігіп, көрнекті тарихшы, академик Манаш Қозыбаевтың 85 жасқа толуына орай «Академик М. Қозыбаев және Отан тарихын зерттеудің инновациялық тұжырымдары» атты республикалық ғылыми–тәжірибелік конференция материалдары. Алматы. 2016 жыл.
4. Қазақ әдебиеті газеті. // Бізде ұлттық элита бар. Алматы. 2001 жыл.
5. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани сананы жаңғырту» бағдарламалық мақаласы. Астана. 2017 жыл.

343.72

**РАССЛЕДОВАНИЕ МОШЕННИЧЕСТВ, СОВЕРШАЕМЫХ
С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

Талипова А.С.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

В настоящее время, разрабатывая различные схемы и способы совершения мошенничеств, совершаемых с использованием информационных технологий, преступники активно используют достижения научно–технического прогресса в области высоких компьютерных технологий, применяя знания в области компьютерной техники и программирования.

Мошенничество – есть хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием [1].

Общественная опасность мошенничества состоит в том, что оно нарушает общественные отношения собственности, независимо от ее форм, связанные с распределением материальных благ, установленным в государстве, по поводу не только имущества, но и прав на имущество.

Объектом преступления является право (отношение) собственности.

Предметом мошенничества выступает чужое имущество.

С объективной стороны закон определяет мошенничество как хищение чужого имущества или приобретения права на чужое имущество *путем обмана* или *злоупотребления доверием* [2, с. 307].

В нормативном постановлении Верховного Суда Республики Казахстан от 29.06.2017 года № 6 «О судебной практике по делам о мошенничестве» указано, что обязательным признаком мошенничества является наличие у виновного лица корыстной цели, то есть стремление обратить противоправно и безвозмездно чужое имущество в свою собственность, либо право на него в свою пользу, либо в пользу других лиц. Мошенничество совершается путем обмана или злоупотребления доверием, под воздействием которых собственник или иной владелец имущества добровольно передает имущество или право на него другим лицам.

Обман является способом совершения мошенничества с целью хищения чужого имущества или приобретения права на чужое имущество. Обман может состоять в

преднамеренном введении виновным в заблуждение собственника или иного владельца имущества сообщением, заведомо ложных, не соответствующих действительности сведений либо в сокрытии истинных фактов, которые должны были быть сообщены собственнику либо владельцу имущества, создающих у владельца имущества или иного лица ошибочное представление о правомерности перехода имущества во владение виновного лица и (или) других лиц.

В результате обмана собственник или иной владелец имущества, будучи введенным в заблуждение, добровольно передает имущество виновному лицу, полагая, что для этого имеются основания, и он действует в собственных интересах.

Злоупотребление доверием как способ мошенничества заключается в том, что виновный использует доверие, возникшее между ним и собственником или иным лицом, в ведении которого находится имущество, с целью незаконного получения чужого имущества или права на него из корыстных побуждений.

Доверие владельца имущества или иного лица к мошеннику может быть вызвано различными обстоятельствами: личным знакомством, рекомендациями родственников и иных лиц, служебным положением виновного и т.д.

Мошенничество признается оконченным с момента, когда похищаемое имущество изъято и перешло в незаконное владение виновного или других лиц, и они получили реальную возможность владеть, пользоваться или распорядиться им по своему усмотрению как собственным.

Под мошенничеством, совершенным путем обмана или злоупотребления доверием пользователя информационной системы следует признавать действия виновного, направленные на завладение имуществом или правом на имущество пользователя информационной системы, совершенные посредством информационных технологий (компьютера, компьютерных программ, интернета, сотового телефона и т.п.), путем размещения в информационной системе заведомо недостоверных сведений или программ, с целью реализации его преступного умысла на обман пользователя посредством Qiwi–кошелька, интернет–банкинга и т. д. [3].

Согласно статистическим данным в 2016 году число мошенничеств, совершенных в отношении физических лиц составило 2459, в отношении юридических лиц – 269. По 8–ми уголовным делам мошенничество совершалось с использованием компьютерных технологий [4]. В 2017 году только в ДВД Астаны по фактам интернет–мошенничеств поступило более 500 жалоб.

По мнению автора, совершенных в отношении физических лиц мошенничеств с использованием информационных технологий гораздо больше, однако, потерпевшие не обращаются с заявлениями в правоохранительные органы.

Люди не обращаются по фактам мошенничества по следующим причинам:

- 1) незнание мошенника в лицо;
- 2) незначительный ущерб;
- 3) бумажная волокита и потеря времени при расследовании преступления;
- 4) стыдно признаться в том, что тебя обманули;
- 5) недостаточная правовая грамотность.

Информационные технологии используются при совершении преступлений и в отношении юридических лиц.

В настоящее время, правоохранительные органы приобрели достаточный навык расследования подобных дел.

Департаментом внутренних дел г. Астаны проводилось расследование мошенничества в 2018 году, совершенного под видом мгновенного обогащения, когда злоумышленники предлагали раскрутить средства под высокие проценты, при этом предлагалось перечислить деньги на онлайн–кошелек. Кроме этого, расследование

проводилось по фактам совершения мошеннических действий, связанных с содействием в получении кредита. Мошенники размещали объявления в Интернете о содействии в получении кредита на крупную сумму и просили через платежный терминал «онлайн-кошелек» на абонетский номер телефона произвести платеж в качестве гаранта. По мимо указанных видов, одним из наиболее распространенных видов хищения путем обмана являются махинации с предоплатой, когда деньги переводятся, а товар к покупателю не доходит, или приходит по низкой стоимости; с кредитными карточками; с платным участием в конкурсе по трудоустройству и другие способы мошенничества [6].

С каждым годом совершенствуются информационные системы, соответственно появляются новые виды мошенничеств.

Наиболее распространенные виды мошенничества:

1. «липовые выигрыши» в социальных сетях, за которые нужно сначала заплатить комиссионный сбор;
2. обещание большого выигрыша за прогноз на ставках;
3. «развод на деньги» с использованием сообщений о том, что родственник попал в тяжелую жизненную ситуацию.

Чаще всего жертвами мошенников становятся, пенсионеры, несовершеннолетние и просто доверчивые люди.

Преступления, совершаемые с использованием информационных технологий, носят скрытый характер, могут совершаться на больших расстояниях от места совершения преступления, без видимых материальных следов, что в свою очередь и привлекает мошенников.

Для высокого процента раскрываемости подобного рода преступлений кроме нормативно-правовой базы, правоохранительные органы должны быть обеспечены высокими информационными технологиями, которые могут оперативно определить место нахождения устройства, с которого совершались преступные действия.

Отличным рычагом для расследования мошенничеств, с использованием информационных технологий, на наш взгляд, будет являться регистрация абонентских устройств сотовой связи, предусмотренная, Правилами регистрации абонентских номеров, утвержденными Приказом и.о. Министра информации и коммуникаций Республики Казахстан от 23 мая 2018 года № 226, согласно которых регистрации подлежат абонентские устройства сотовой связи, произведенные на территории Республики Казахстан и завезенные на территорию Республики Казахстан, в том числе работающие в сетях сотовой связи Республики Казахстан, за исключением абонентских устройств сотовой связи, находящихся на территории Республики Казахстан в роуминге, либо предназначенные для межмашинного взаимодействия [7].

При помощи идентификационного кода абонентского устройства сотовой связи – кода, присваиваемого заводом–изготовителем абонентскому устройству сотовой связи, который передается в сеть оператора сотовой связи при подключении к ней этого устройства, можно легко установить нахождение гаджета.

В нынешний век высоких технологий, постоянного усовершенствования информационных систем и технических средств во всех сферах жизнедеятельности человека необходима разработка четко выработанного механизма, направленного на пресечение, предупреждение, расследование, раскрытие преступлений совершаемых с использованием информационных технологий, в частности мошенничества, закрепленного на законодательном уровне.

Литература:

1. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.07.2018 г.)
2. Комментарий к Уголовному Кодексу Республики Казахстан (Особенная часть) Борчашвили И.Ш., [текст] Т. 2. Особенная часть 1120 с – Алматы – 2015 «Жеті Жарғы».
3. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2017 года № 6 «О судебной практике по делам о мошенничестве».
4. Сайт Верховного Суда Республики Казахстан //Интернет-ресурс: <http://sud.gov.kz/rus/news/v-verhovnom-sude-rassmotreli-voprosy-po-ugolovnym-delam-o-moshennichestve>.
5. Сайт 24 KZ. Новостной портал Агентства Хабар //Интернет-ресурс: <https://24.kz/ru/news/social/item/214000-zhertvami-internet-moshennikov-stali-500-astanchan>.
6. Сайт 24 KZ. Новостной портал Агентства Хабар //Интернет-ресурс: <https://24.kz/ru/news/social/item/260362-astanchanka-otdala-moshenniku-700-tysyach-tenge-dlya-raskrutki-pod-protenty>.
7. Правила регистрации абонентских номеров, утвержденными Приказом и.о. Министра информации и коммуникаций Республики Казахстан от 23 мая 2018 года № 226.

УДК 347.62

БРАК КАК ПРАВОВОЙ ИНСТИТУТ: ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ

Таскалиева Н.С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В семейном праве стран мира институт брака занимает центральное место. Не стала исключением и Республика Казахстан.

В настоящее время брак выступает традиционным способом создания полноценной семьи. В правовом смысле брак – это неимущественный элемент. Так под воздействием права на союз мужчины и женщины появляется брачное правоотношение, субъекты которого приобретают статус супругов, наделенных определенными правами и обязанностями.

Республика Казахстан подробно регулирует брачные отношения посредством принятия нормативных правовых актов. Это касается вопросов установления и прекращения брака, признания брака недействительным. Связано это с тем, что брак несет в себе семейную функцию: воспитание детей и забота об их будущем.

Таким образом, брачные отношения не могут представлять собой лишь частный интерес. Общественный интерес проявляется в виде заинтересованности государства в такой сфере человеческой жизни, как брак.

Как отмечала О.А. Хазова «брак является стержнем всех брачно-семейных отношений» [1, с. 3]. Право, впрочем, как и иные социальные регуляторы (религия, мораль), не может полностью подчинить себе отношения, вытекающие из брака. К ним можно отнести человеческую привязанность, уважение, супружескую верность, рождение и совместное воспитание детей. Исследователь Густав Радбрух заключил, что право и брак находятся в постоянной конфронтации. Следует согласиться с утверждением Косаревой И.А. о том, что «такое утверждение социолога ошибочно, так как именно право превращает фактическое сожительство мужчины и женщины в брак посредством специального оформления отношений». Как утверждает О.А. Андреева, на Руси юридическое определение «семья» впервые получила в Русской Правде, где вместе с другими явлениями общественной жизни были установлены отношения и права членов семьи, как сообщества людей, основанного на совместном ведении хозяйства, удовлетворении потребностей и продолжении рода. Д.Н. Ушаков раскрывал

понятие «брак», используя следующие признаки: совместное проживание супругов, наличие между ними тесных бытовых правоотношений, которые связывают супругов. Он трактовал понятие «семья», как группу людей, состоящих из родителей, детей, внуков и родственников, живущих вместе [2, с. 83]. Приведенные интерпретации брака указывают на его правовой характер.

В настоящее время существует несколько правовых теорий, которые объясняют правовую природу брака. Обобщая данные теории можно свести к пониманию брака как договора, как таинства или как института особого рода.

В соответствии с пп. 26 п. 1 ст. 1 Кодекса Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье» «брак – это равноправный союз», «...регулирование семейных отношений осуществляется в соответствии с принципами добровольности брачного союза мужчины и женщины, равенства прав супругов в семье, разрешения внутрисемейных вопросов по взаимному согласию, приоритета семейного воспитания детей, заботы об их благосостоянии и развитии, обеспечения приоритетной защиты прав и интересов несовершеннолетних и нетрудоспособных членов семьи...» [3].

Например, в своей работе «Семейное право: актуальные проблемы теории и практики» Нечаева А.М. также определяет брак через брачный союз, а именно, «вступление в брак означает для мужчины и женщины образование особой общности, становящейся объектом государственной охраны, а сам термин «союз» предполагает паритетные начала брака» [4, с. 112].

Необходимо отметить, что «брачный союз» мужчины и женщины выступает в качестве объекта охраны, а не субъекта права, обладающего собственной правоспособностью. Поскольку государство заинтересовано в образовании соответствующих брачных союзов, поэтому предусматривает определенные гарантии и льготы в связи с их заключением.

Несмотря на то, что союз предполагает существование особого образования для достижения совместной цели – создание семьи, тем не менее необходима правовая основа для его возникновения. В качестве такой основы выступает договор (соглашение).

Теория брака как договора берет свое начало в Древнем Риме. В римском праве классического периода все основные формы вступления в брак носили на себе признак простой гражданской сделки. Данный подход был прежде всего связан с тем, что правовому регулированию в Риме подвергалась только определенная сфера брачных отношений, их цивилистическая сторона, их нравственная и сакральная области совершенно справедливо оставались за рамками права.

В дальнейшем канонические нормы придают институту брака характер мистического таинства, подчеркивая его духовную сторону. Классическим каноническим понятием брака становится представление о нем, как о «самом полном (физическом, нравственном, экономическом, юридическом, религиозном) общении между мужем и женой».

Следует согласиться с мнением Чупиной Е.Е., что термин «договор» в контексте семейно-брачных правоотношений выражает природу заключения брака, то есть под договором в таком случае следует понимать соглашение (условие), заключаемое между двумя лицами (взаимное обязательство), направленное на регулирование поведения этих лиц в процессе совместного проживания, порождающего соответствующие правовые последствия [5, с. 106].

Договорную природу брака определяли приверженцы естественного права. Так, например, А. Бебель заявлял о том, что брак – «договор между частными лицами» без посредничества государственных чиновников [6, с. 19]. Однако с данным мнением

стоит не согласиться, так как вмешательство государства и права в эту сферу частной жизни человека направлено, прежде всего, на охрану прав и интересов более слабых лиц, которыми являются женщины.

Необходимо отметить, что теория брака-договора затрагивает только сам процесс заключения брака, но не состояние нахождения в браке, которое также порождает приобретение различных прав и обязанностей лицами, состоящими в нем.

Важен тот момент, что правовое регулирование брачных отношений имеет свои границы, за которые выходят такие нематериальные ценности, как любовь, верность, взаимное уважение, моральные нормы, понятия этики, а также физические отношения супругов. При этом нельзя забывать о том, что указанные нематериальные ценности, безусловно, принимаются во внимание при принятии решений, связанных, например, с разрешением семейно-правовых споров, и оцениваются, по внутреннему убеждению, органов, которые принимают такие решения.

Отношения между супругами – это особые правовые отношения. Они возникают исключительно между двумя конкретными субъектами – супругами. Поэтому отношения являются относительными, в отличие от большинства сделок. Отметим, что не все правоведы согласны с концепцией «брак-договор», поскольку они не допускают существование иных, кроме гражданско-правовых, разновидностей договоров. Ведь брак порождает, помимо имущественных правоотношений, также и личные неимущественные правоотношения супругов.

Необходимо отметить, что в связи с тем, что семейное право является самостоятельной отраслью в системе права, возможно полагать, что брак (заключение брака) как юридический факт можно относить к категории «договор», но не к гражданско-правовому, а к семейно-правовому соглашению, поскольку семейное право, воздействуя на общественные отношения, составляющие их предмет, создает особые правоотношения и, соответственно, имеет собственный круг юридических фактов, к числу которых и относится брак-договор, который порождает специфические отношения – супружество. В браке (юридическом факте), порождающем брачный союз, присутствуют все элементы договора – юридического факта: необходимая правосубъектность участников-брачующихся, свободное взаимосогласованное их волеизъявление, соблюдение требований о форме, законность содержания. При этом следует отличать правовые категории «брак-договор» и «брачный договор». Брак-договор направлен на то, чтобы породить права и обязанности супругов. В свою очередь, брачный договор необходим для изменения существующего законного режима имущества супругов или взаимных алиментных обязательств.

Другая теория брака – «брак-статус». Данная теория связана с ддящимся характером правоотношений супругов и приобретением нового семейного положения: «женат», «замужем», поэтому делается вывод о том, что брак-статус является браком-правоотношением.

В соответствии с классической классификацией правовых институтов, брак можно рассматривать как отраслевой, материально-правовой, специальный, регулятивно-охранительный, сложный, законодательно закрепленный правовой институт.

Концепция брака как института особого рода была весьма популярна и в прошлом. Сторонники этой концепции признают наличие в брачном правоотношении тех или иных договорных элементов, но отказываются рассматривать его как договор.

Институт брака, как правовой институт, следует относить к числу отраслевых. Это объясняется тем, что элементы брачного отношения в своей совокупности образуют группу общественных отношений, классифицируемую нормами одной отрасли права (семейного права). Рассматривая институт брака с точки зрения

материальной или процессуальной принадлежности его, следует указать на тождественность семейного права и брачного отношения, как ее составляющей части. Таким образом, институт брака относится к материально-правовому институту права. Брак - это только часть семейных правоотношений, поэтому его следует относить к категории специального института. Сложный состав правового института брака объясняется наличием субинститутов (заключения, прекращения, признания брака недействительным). Институт брака носит регулятивно-охранительную функцию, так как его нормы направлены не только на предотвращение правонарушений в сфере заключения, прекращения и признания брака недействительным, но и устранения последствий таковых.

В заключении можно сделать следующие выводы:

- брак имеет правовую природу, его сущность составляет нравственно-правовое единство естественных (противоположных) полов;
- основным признакам брака, конкретизирующим его сущность, следует отнести: нравственность – исходная основа брака, она предопределяет естественно-природную его составляющую; духовно-нравственное единство брака исключает любые имущественные аспекты;
- государственная регистрация является правовой формой структуризации нравственного единства брачующихся.

Литература:

1. Хазова О.А. Брак и развод в английском праве: автореф. дис....канд.юрид.наук. М., 1982. С. 3.
2. Трофимец И.А. Социальная сущность брака: отечественные и зарубежные теории // Вестник ХГАЭП, 2011, № 6 (57), С. 83.
3. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье», с изменениями и дополнениями по состоянию на 02 июля 2018 // ПАРАГРАФ, 2018.
4. Нечаева А.М. Семейное право: актуальные проблемы теории и практики. - М.: Юрайт, 2007. - 280 с.
5. Чупина Е.Е. Правовая природа брака // Вопросы российского и международного права, 2018, Том 8, № 3, С. 104-111.
6. Бебель А. Женщина и социализм. - М.: Госполитиздат, 1981. – С. 19.

ӘОЖ 94 (574)

ОТАН ТАРИХЫН ЗЕРДЕЛЕУДЕГІ МАНАШТАНУ МӘСЕЛЕСІ

Темирханова А.С.

*(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ–ті, Тарих факультетінің
I–ші курс PhD докторанты)*

Садықов Т.С.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ–нің т.ғ.д., профессор)

Қазақстан Республикасы тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасып, бүкіләлемдік тарихи және саяси үрдістен өзіндік келбетімен айқын орын алуы нәтижесінде отандық тарих ғылымы ескі методологиялық ұстанымдардан арылып, жаңа бағытта дамуына мүмкіндік алды. Оның басты көрінісі – Отандық тарихтың шынайылық, яғни, ақиқат тұрғысынан қарастырылуы. Бүгінгі таңда ұлттық тарих тұтас ұлттық таным, төл рухани құндылықтар контекстінде қарастырылуда. Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы – ел дамуының жарқын үлгісі мен нақты қадамдарды көрсетіп, батыл шешімдерден құрылған маңызды тарихи құжат

болып табылады. Мемлекет басшысы: «Біз жаңғыру жолында бабалардан мирас болып қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерімізді қайта түлетуіміз керек», – деген сөздері бізге зор жауапкершілік жүктеп отырғандығын көреміз [1].

Тәуелсіздікті алғаннан бері ғылым, білім, мәдениет салаларын көтеруге белсене араласып, олардың дамуына үлес қосқан мемлекет және қоғам қайраткерлерінің тұлғалық тарихын ғылыми тұрғыдан зерттеу отандық тарих ғылымының өзекті басым бағыты. Мәселе жүргізілген зерттеу жұмыстарының аздығында емес, керісінше ол зерттеулердің осалдығында және тарихи тұлғаны тар танымдық шеңберде танытуында. Елбасы Н.Ә. Назарбаев тұлғалардың тарихтан алар орнын: «Ұлы тұлғаларын білмейінше, бірде-бір дәуірді дұрыстап тану мүмкін емес. Адам тағдырының айнасынан бір тарих көшінің жүрісін ғана аңдап қоймаймыз, оның рухын, тынысын сезінеміз. Сондықтан да халқы мен елінің алдындағы өздерінің перзенттік парызын айқын да анық түсінген, қандай қиын-қыстау жағдайда да оны адал орындаудан жалтармаған адамдар қай дәуірде өмір сүрсе де, дәйім өз жұртының нағыз азаматы болып қала берген», – деп ерекше атап көрсеткен [2]. Тұлға мәселесіне қатысты ғалым Манаш Қозыбаев «Ғұмырнама жанрын зерттеу мәселелері» деген мақаласында: «Тұлға – ол қандай қасиеттерімен елден ерек, жұрттан бөлек болуы керек? Тұлға – интеллект, ақыл, парасат иесі. Ол өткірлігімен, тапқырлығымен, көрегендігімен, қажымас күш-қуатымен, ақыл-парасатымен, басқаша айтқанда, көсемдігімен, шешендігімен, әділдігімен, өз мүддесін ұлт мүддесімен ұштастыруымен, ұлтжандылығымен ерекшеленген жан», – деп ерекше баға берген [3].

Қазақстан тарихы саласының дамуына өзіндік үлес қосқан ғұлама ғалым, қоғам қайраткері, кемеңгер тарихшы, Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясының академигі Манаш Қабашұлы Қозыбаевтың Отан тарихында алар орны ерекше. Ғалым қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметінде тұлға ретінде республикаға ғана танылып қоймай, алыс-жақын шетел көлемінде де үлкен беделге ие болған. Өз дәуірінің даму заңдылықтарын терең меңгеріп, тек қызметке ғана мойынсұнбай, ғылым жолында да келелі еңбек еткен. Білім, ғылым, мәдениет, жетекші және өнер қайраткерлерімен тығыз байланыста болып, ғылым, білім саласын дамытудың жолдарын көрсеткен.

Тәуелсіздіктің алғаш жылдарында тарих ғылымының дамуына айтулы үлес қосқан ғалымның еңбектеріне, қызметіне тоқталып, жан-жақты ашып көрсеткен Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-нің ректоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор Ерлан Сыдықов пен тарих ғылымдарының докторы, профессор Тлеген Садықовтың бірлесіп жазған «Тұғыры биік тарихшы» деген мақаласында былай деп ерекше көрсетілген: «Тәуелсіздіктің алғашқы лебінің білінуімен бірге Манаш Қабашұлы ұлт тарихының жоқтаушысы ретінде ұзақ уақыт іштен тынып, бір мезетте атқылаған жанартаудай Отан тарихының теориялық-әдістемелік мәселелерінің түйткілдерін жайып салды» [4, 6–7 бб.]. Аталған мақалада авторлар ғалым Қазақстанның азат тарихының жаңа тұжырымдамасын жасауда «История и современность», «Ақтаңдақтар ақиқаты», «Жауға шаптым ту байлап», «Тарих зердесі», «Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски», т.б. сынды еңбектерін ерекше атап өтеді.

Тарих ғылымдарының докторы, профессор Ханкелді Әбжанов «Академик М.Қ. Қозыбаев: ғұлама ғалым, ірі қоғам қайраткері» деген еңбекке жазған алғысөзінде терең танымды пікір айтқан: «Академик М.Қ. Қозыбаев соңында мол ғылыми мұра қалдырды. Қазақстан тарихының көптеген өзекті тақырыптарын қамтыған оның мұралары ғылыми ортада зор бағаға ие. Міне осындай көрнекті ғалым, белгілі қайраткердің қоғамдық-саяси қызметін, ғылыми мұрасын зерттеу Отандық тарих ғылымында сұранысқа ие екендігі даусыз. Ұлтымыздың өскелең жас ұрпағын

отаншылдық рухта тәрбиелеуде академик М.Қ. Қозыбаевтың өнегелі өмірі мен келелі қызметін, ғылыми мұрасын кеңінен насихаттау біздің парызымыз», – деп жазған болатын [5, 5 б.].

Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында тарихтың өткеніне көз жүгіртіп, жаңа тарихи кезеңдерге жан-жақты баға бере отырып, рухани жаңғыру арқылы болашаққа деген өзінің парасатты пікірлері мен көзқарасын білдірді. «Екі дәуір түйіскен өліара шақта Қазақстанға түбегейлі жаңғыру және жаңа идеялар арқылы болашағын баянды ете түсудің теңдессіз тарихи мүмкіндігі беріліп отыр... Мен барша қазақстандықтар, әсіресе, жас ұрпақ жаңғыру жөніндегі осынау ұсыныстардың маңызын терең түсінеді деп сенемін. Жаңа жағдайда жаңғыруға деген ішкі ұмтылыс – біздің дамуымыздың ең басты қағидасы», – деп ел келешегіне үміт артады. Осы бастамамен, Жастардың рухын жаңғыртып, көптеген тұлғаларды тануға бағытталған жұмыстар Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінде де ерекше қолға алынып отыр. Мәселен Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 жылы 30 мамырындағы № 497 жарлығымен Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетіне академик Манаш Қозыбаевтың аты беріліп, 2004 жылдан бастап университетте үзбей «Қозыбаев оқулары» халықаралық ғылыми–тәжірибелік конференциясы өтеді. Оған еліміздің барлық аймағынан көрнекті ғалымдар белсенді қатысып, олардың ғылыми мақалалары ғылыми жинақ ретінде жыл сайын жарық көреді. Аталмыш іс–шараға әр жылдары арнайы шақырылған алдыңғы толқын ағаларының ізін жалғастырған кейінгі ұрпақ, мемлекет және қоғам қайраткерлері, шәкірттерінің қатарында елімізге танымал ғалымдар: академиктің жұбайы Сара Пшембайқызы, Манаш Қабашұлының қарындасы Сәуле Қозыбаева, М. Қозыбаевтың қызы Гүлшат Қозыбаева, М. Қозыбаевтың ұлы Ілияс Қозыбаев, ҚР ҰҒА академиктері Аманжол Қошанов, Кенжеғали Сағадиев, Салық Зиманов, Ханкелді Әбжанов, Мәмбет Қойгелдиев, Мұрат Баймаханов, ақын Кәкімбек Салықов, алаштанушы ғалым, профессор Тұрдықұл Шаңбай, тарих ғылымдарының докторлары, профессорлар Тлеген Садықов, Қадыр Ахметов, Аманжол Күзембайұлы, Зирабүбі Төленова, Задаш Дүкенбаева, Қадыржан Абуев, сондай–ақ көршілес Ресей елінің көптеген ғалымдары қатысады.

Петропавл қаласында академик Манаш Қозыбаевтың еңбектерін, ол туралы құнды деректерді елге таныстыратын Манаш Қозыбаев атындағы СҚМУ тарихы мұражайы бар. Мұнда Манаш ағаның өз қолымен жазған кітаптары, қолжазбалары ел назарына ұсынылған. Алдағы уақытта бұл деректер мен материалдар осы саладағы зерттеу жұмыстарының басты өзегіне айналуы тиіс.

Сондай–ақ, университеттің оқытушылары 2003 жылы «Манаштану» атты арнайы оқу курсын әзірлеген. Өйткені, әрбір студент, болашақ ұстаз елімізге танымал, университетке аты берілген атақты тұлға туралы толыққанды білім мен мәлімет алып шығуы міндетті. Аталған курста ең алдымен жастарға академик Манаш Қозыбаевтың Қазақ Еліне сіңірген еңбегі мен өмірінің үлгілік мәні кеңінен насихатталып, тұлғаға қатысты зерттеу жұмыстарын үздіксіз жүргізуге, жан-жақтан тануға, маңызды тәрбиелік мәселені шешуге тікелей кірісіп отыр. Жазушы Жұмабай Шаштайұлы «Тұлғатану жолы» деген мақаласында «Өзі өлсе де орны үңірейе білініп, өнегесі ұмытылмай – талғам–танымына жүгіндірмей қоймайтынның арқасында есімі әрдайым аталып, әруағы санада әрқашан жаңғырып тұратын тұлғалар сирек, сирек те болса барына шүкіршілік етудің өзі біле–білген адамға бір ғанибет екен», – деген сөздері академик Манаш Қозыбаевқа дәл айтылған десе артық болмас [6].

Сондай–ақ, университет жанында Манаш Қозыбаев атындағы ғылыми–зерттеу орталығы жұмыс істейді. Орталық отандық тарих ғылымының, жалпы қазақ мәдениетінің өркендеуіне, сондай–ақ Манаш Қозыбаевтың өміріне, тарихи–ғылыми

мол мұрасына, қоғамдық қызметіне, «Манаштану мәселелеріне» қатысты арнайы ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізеді. Орталық директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор Ақмарал Ибраева, ғылыми қызметкер – Әсемгүл Темірханова. Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің 80 жылдық мерейтойы қарсаңында, аталған орталықта, университет ректоры, экономика ғылымдарының докторы, профессор Серік Мәуленұлы Өмірбаевтың басшылығымен «Манаш Қозыбаев» тұлғалық энциклопедиясы (2017 ж.) жарық көрді. Бұл энциклопедия – Отандық тарих ғылымындағы тарихшы ғалымға арналған тұңғыш тұлғалық энциклопедия. Аталған тұлғалық энциклопедияны дайындауға елімізге белгілі энциклопедист-ғалым, Семейдегі Алаштану ғылыми-зерттеу орталығының директоры Тұрдықұл Қасенұлы Шаңбайды университет ректоры арнайы шақырған болатын.

Энциклопедия қазіргі заманғы көрнекті ғалым-қайраткердің өмірі мен шығармашылығына, ғылыми және көркемдік жетістігіне, оның ғылыми әлемі мен терең тарихи талғамына, Ұлы Дала Елінің болашағы үшін еңбек еткен қайсарлығына, тұлға ретіндегі ғибратты тағылымына, тұлғалық қадір-қасиетін тани түсуге мүмкіндік береді. Аталған энциклопедияға 916 мақала, классикалық стильде безендірілген қосымша үш парақша берілген. Бұл қосымшалар Қозыбай әулетінің және Манаш Қозыбаевтың, оның замандастарының, әріптестерінің әр жылдардағы суреттерімен безендірілген. Академиктің есімін алған Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің ғылыми тынысы, манаштану ғылымының бағыт-бағдары туралы осы қосымшада танысуға болады. Энциклопедияда ғалымның отбасы, туған-туыстары, қатар жүрген замандастары, әріптестері, белгілі ғалымдар мен саяси қайраткерлер, өнер иелері, сондай-ақ жер-су атаулары мен тарихи оқиғалар кең қамтылған. Қазіргі таңда, «Манаш Қозыбаев» тұлғалық энциклопедиясы толықтырылып, өңделіп жарық көруге дайындалу үстінде.

Жоғарыда аталған ғылыми-зерттеу орталығы онымен шектелмей, Манаш Қозыбаевтың таңдамалы еңбектерінен және ғалым туралы жазылған мақалаларды жүйелеп берген «Манаштану мәселелері» атты сериялық ғылыми жинақты қолға алған. «Манаштану мәселелері» сериялық ғылыми жинағының алғашқы екі кітабы жарық көрді. Биыл осы сериялық ғылыми жинақтың үшінші және төртінші томы жарық көрмек.

Шоқтығы биік, ой-пікірімен де, іс-харекетімен де көпшілікке темірқазық бола білген, рухани баюға бағыт беріп, жол көрсеткен дара тұлғалардың орны қашан да бөлек болмақ. Сол тұлғалардың өмірі мен шығармашылығын зерттеп, еңбегіне объективті баға беру қазіргі ғылымның, яғни, жастардың еншісінде. Жастар басымдық беретін межелердің қатарында білім жүйесі әрдайым бірінші кезектегі орында тұруы міндет деп есептеймін. Классик ақын, қазақ әдебиетінің жарқын жұлдызы Мағжан Жұмабаев өзінің «Мен жастарға сенемін» деген өлеңінде: «Арыстандай айбатты, Жолбарыстай қайратты, Қырандай күшті қанатты. Мен жастарға сенемін!» десе, Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев өзінің кезекті «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Жолдауында: «Келесі жылды Жастар жылы деп жариялауды ұсынамын», – деуі бекер емес. Білім жолымен, соңғы үлгідегі технологиялардың тілін меңгерген жастар ғалым Манаш Қозыбаевтың тұлғасын зерттеуге сусындап, іс-харекетінен үлгі-өнеге алса қандай ғанибет.

Демек, Манаштану ғылымының бүгінгі тарих үшін алар орны ерекше. Бұл күндері академик Манаш Қозыбаевтың артынан қалдырған мол ғылыми мұрасы алдағы уақытта да тарих ғылымының әр саласын зерттеушілерге бағыт берері сөзсіз.

Әдебиет:

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. // Егемен Қазақстан. – 2017. – 26 сәуір.

2. Назарбаев Н.Ә. Жасай бер, Тәуелсіз Қазақстан. // Егемен Қазақстан. – 1998. – 16 желтоқсан.
3. Қозыбаев М.Қ. Ғұмырнама жанрын зерттеу мәселелері. // Қазақ тарихы. – 1997. – № 4 – 42б.
4. Сыдықов Е.Б., Садықов Т.С. Тұғыры биік тарихшы. // Астана ақшамы. – 2011. – № 126 – 6–7 бб.
5. М. Асылбеков, З. Төленова Академик М.Қ. Қозыбаев: ғұлама ғалым, ірі қоғам қайраткері. – Алматы: Елтаным баспасы, 2014. – 280.
6. Шаштайұлы Ж. Тұлғатану жолы. // Егемен Қазақстан. – 2017. – 22 қараша.

УДК 343.6

ПРОБЛЕМЫ УГОЛОВНО–ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ СВОБОДЫ ЛИЧНОСТИ

Умрихина М.Ю.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Право на свободу личности является одним из самых важных конституционных прав человека. Признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина – обязанность государства. Конституция Республики Казахстан провозглашает, что человек, его права и свободы являются высшей ценностью, признаёт, что основные права и свободы человека неотчуждаемы и принадлежат каждому от рождения, а также закрепляет право каждого на свободу и личную неприкосновенность [1].

В настоящее время тема борьбы с преступлениями против свободы приобрела большое значение. Посягательства на свободу личности представляют значительную угрозу для общества, тем более что судебная–следственная практика показывает, что такие деяния, как незаконное лишение свободы, похищение человека всё чаще используются преступниками для решения своих личных проблем, обогащения, личной мести и других целей.

Сегодня как в следственной, так и судебной практике имеются ряд трудностей, в частности, при определении признаков состава преступления, квалификацией преступлений против свободы личности и отграничением их от смежных и других составов преступлений. Поэтому, несмотря на предпринимаемые правоохранительными органами меры, острота проблем, связанных с покушениями на свободу личности, не снижается.

В описании и трактовке уголовным законодательством преступлений против свободы личности выражается понимание обществом свободы личности, которое, в свою очередь, обусловлено уровнем развития отношений по поводу данной свободы.

Нормы об уголовных правонарушениях против личности заняли в Уголовном кодексе РК важное место в соответствии с той иерархией ценностей, которая закреплена в Конституции Республики Казахстан. Расположение статей в главе 1 Особенной части УК РК при этом строится в зависимости от тяжести совершенного преступления от более тяжкого к менее тяжкому, а также в зависимости от видового объекта посягательства, хотя он прямо и не указан в законе. В рамках данной главы выделяются следующие группы преступлений: посягательства на жизнь, здоровье, половую свободу, половую неприкосновенность, честь, достоинство, деловую репутацию, личную свободу [2].

Несмотря на то, что глава «Уголовные правонарушения против личности» является одним из наиболее разработанных институтов особенной части уголовного права, следует пересмотреть некоторые нормы с целью совершенствования борьбы с данной группой преступлений. Так, следует пересмотреть вопросы квалификации

посягательств на личность в уголовном судопроизводстве, производить квалификацию причинения вреда личности не только по составам главы «Уголовные правонарушения против правосудия и порядка исполнения наказания», но и по соответствующим составам главы «Уголовные правонарушения» [3, с. 6]. Следует дополнить статью «Торговля людьми» квалифицирующим признаком «Использование рабского труда», так как данное деяние во многих случаях является последствием сделок, предметом которых выступает человек.

Содержание свободы личности как объекта уголовно–правовой охраны, носит комплексный характер. Предлагается выделить следующие составные части свободы личности, служащие специфическими объектами уголовно–правовой охраны;

1. физическая свобода личности;
2. политическая свобода личности, включая свободу совести;
3. экономическая свобода личности;
4. половая свобода личности;
5. свобода личности специальных субъектов;
6. свобода личности в иных областях жизнедеятельности.

Понимание объекта похищения человека только как его физической свободы не вполне адекватно отражает содержание данного понятия. Потерпевший в данном случае лишается не только возможности свободно избирать место своего пребывания, но и возможности общаться с иными людьми, заниматься каким–либо видом деятельности, т.е. ограничению подвергается его личная свобода в целом.

Анализ объекта похищения человека позволил уточнить его содержание. Объектом похищения человека является личная свобода человека, под которой следует понимать, во–первых, его физическую свободу, т.е. возможность свободно перемещаться и определять место своего нахождения, избирать способ и характер своего поведения, во–вторых, свободу выбора целей, в том числе, возможность коммуникации с иными людьми по своей воле, и, в–третьих, свободу доступа к необходимой или интересующей человека информации.

Личность преступника выступает в качестве «элемента связи» между определенными социальными условиями жизни и преступностью как производной от этих условий. Личность – сложное и многогранное явление, ее структура включает в себя все те признаки, свойства и иные показатели, которые в совокупности характеризуют лиц, совершивших преступление, и которые так или иначе связаны с антисоциальным поведением, способствуют его совершению или помогают понять причины совершенного преступления.

Под личностью преступника понимается личность человека, который совершил преступление вследствие присущих ему психологических особенностей, антиобщественных взглядов, отрицательного отношения к нравственным ценностям и выбора общественно опасного пути для удовлетворения своих потребностей или не проявления необходимой активности в предотвращении отрицательного результата. Это понятие выражает комплекс характеризующих субъекта преступления социальных связей, его внутренний, духовный мир и нравственность, психологические особенности его характера, условия его жизни и в целом его индивидуальность. Личность преступника охватывает такие черты, свойства и проявления индивида, как, например, его положение в системе сложившихся общественных отношений, среди больших и малых социальных групп, его социальные связи и роли, отношение к существующим социальным ценностям и т. д.

Для характеристики личности преступника важно в первую очередь определить социальные свойства и проявления личности, их содержание и соотношение между собой. К этим свойствам можно отнести следующие:

а) признаки, характеризующие общегражданскую сферу (социальное происхождение, социальное положение и т.д.);

б) признаки, характеризующие семейную сферу (семейное положение, данные о родителях и др.);

в) признаки, характеризующие бытовую сферу (место жительства, материальное положение и т.п.);

г) производственную сферу (профессия, специальность, род занятий, характеристика коллектива по работе или учебе и др.) [4, с. 10].

Обобщая характеристику личности жертв преступлений против свободы личности, необходимо отметить, что согласно последней концепции разнообразные причины социальной эксклюзии оказывают кумулятивное воздействие, подобно воронке сужают спектр доступных индивиду ресурсов и затягивают его еще ниже.

В последующем массив «исключенных» из общества служит основой социальной базы девиантности (лица, лишенные достатка, безработные, бездомные, сироты, малообеспеченные и наименее защищенные слои населения), включая осуществление торговли людьми и последующую эксплуатацию ее жертв. Альтернативным рискообразующим фактором является низкий уровень жизни потенциальных жертв преступлений против свободы личности, которые в большинстве своем относятся к социально активной части населения (в возрасте до 30 лет).

Одной из основных виктимных характеристик выступает наркотизация личности. Считаем, что социальная эксклюзия может быть одновременно как результатом дискриминации в обществе ее новых членов, так и их нежеланием либо неготовностью по объективным причинам включаться в процесс социокультурной коммуникации самой личности или группы лиц и т.д.

Таким образом, практико-ориентированное применение положений теории социальной эксклюзии, устанавливающей связь между преступностью и степенью участия лица в процессе создания социальных ценностей и использования «благ цивилизации и прогресса», может быть использовано в целях снижения виктимности потенциальных жертв преступлений против свободы личности, а также недопущения их повторной виктимизации.

Социальная эксклюзия явление, отражающееся как на жизни общества в целом, так и на существовании отдельной личности. Несмотря на очевидный приоритет социально-экономических факторов, в основе социальной эксклюзии отмечаем отсутствие явного фактора, максимально вероятно предопределяющего наступление риска стать жертвой преступлений против свободы личности.

На основании вышесказанного, на наш взгляд, необходимо внести следующие изменения и дополнения в уголовный закон:

1. Похищение человека и незаконное лишение свободы направлены на одинаковый объект, а с точки зрения объективной стороны их различия не носят кардинального характера – и при похищении человека, и при незаконном лишении свободы основным моментом является насильственное удержание человека в определенном месте. В то же время уголовная ответственность за похищения человека наступает с 14-ти лет, а за незаконное лишение свободы – с 16-ти лет.

Поэтому, учитывая высокую степень общественной опасности незаконного лишения свободы, полагаем целесообразным включить незаконное лишение свободы (ст. 126 УК РК) в перечень преступлений, ответственность за которые наступает с 14-ти лет, и, соответственно, дополнить ч. 2 ст. 15 УК РК.

2. Дополнить ст. 128 УК РК примечанием в следующей редакции: «Лицо, впервые совершившее деяние, предусмотренное частью первой или пунктом «1» части второй настоящей статьи, добровольно отказавшееся от эксплуатации потерпевшего,

освободившее потерпевшего не позднее, чем через 7 дней после того, как потерпевший попал в его распоряжение, и способствовавшее раскрытию совершенного преступления, освобождается от уголовной ответственности, если в его действиях не содержится иного состава преступления».

3. Учитывая, что такие преступления, как захват заложников и незаконное задержание, заключение под стражу или содержание под стражей, направлены, прежде всего, против личности (а именно – против ее свободы), представляется целесообразным расположить нормы, регулирующие уголовную ответственность за них, в главе 1 УК РК.

4. Проблемы практики применения ст. 127 УК РК связаны и с неудачным определением данного состава преступления. Исходя из буквального толкования ст. 127 УК РК незаконное удержание в психиатрическом стационаре лица, подлежащего выписке, под признаки данного состава преступления не попадает. В диспозиции ч. 1 ст. 127 УК РК отсутствует указание на возможный субъект незаконного помещения в психиатрический стационар. Поскольку врач–психиатр, помещая лицо в психиатрический стационар без законных оснований, всегда использует свое служебное положение, излишним в ч. 2 ст. 127 УК РК является квалифицирующий признак использования лицом своего служебного положения. Предлагается изменить название статьи 127 и изложить ее часть 1 следующим образом:

«Статья 127. Незаконное помещение лица в психиатрический стационар либо незаконное удержание в психиатрическом стационаре

– Незаконное помещение лица в психиатрический стационар либо незаконное удержание его в психиатрическом стационаре, совершенные лицом, имеющим право оказывать психиатрическую помощь в соответствии с законом,

– наказываются ... ».

5. Кроме того, следует включить в УК РК статью, предусматривающую ответственность за поставление либо удержание человека в рабстве или подневольном состоянии.

6. В ст. 3 УК РК дать определение понятия «рабство» и определить, что «под рабством в статьях настоящего Кодекса понимается положение лица, в отношении которого осуществляются владение, пользование и распоряжение или некоторые из данных деяний, вследствие чего он лишается определенных прав и свобод, и подневольное состояние – это принудительное выполнение работ или оказание услуг за вознаграждение или без такового, на которые лицо добровольно не давало согласия».

Литература:

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.) // Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 1996. – № 4. – Ст. 217. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>.
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226–V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.07.2018 г.) // Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 2014. – № 13 (2662). – Ст. 83. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>.
3. Жумажанова Д.З. Ответственность за преступления, посягающие на личную свободу человека // Саясат. – 2018. – №3. – С. 5–10.
4. Мударисов Р.А. Торговля людьми: проблемы квалификации и соотношение со смежными составами преступлений // Фемида. – 2018. – №1. – С.8–13.

РЕВОЛЮЦИЯ И ЭВОЛЮЦИЯ: УРОКИ ИСТОРИИ

Чинишлов В.В., Гривенная Л.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева, г. Петропавловск)

Совсем недавно, в мае 2018 года, исполнилось столетие начала Гражданской войны, кровавые события которой прокатились и по территории Казахстана. Гражданская война явилась следствием Октябрьской революции 1917 года.

К сожалению, время стирает остроту восприятия событий тех лет, и они становятся от нас все дальше и по времени, и по значению.

Тем не менее, подобного рода события позволяют обществу о многом поразмыслить и извлечь уроки истории, которые так необходимы в настоящем и будущем. В связи с этим, Президент Казахстана Н.А. Назарбаев в статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» граждане Казахстана должны ясно понимать уроки истории, так как эпоха революций не прошла. Да, революции сильно изменились по форме и содержанию. Они обрели отчетливую национальную, религиозную и культурную окраску, но они не прекратили свое существование. Таким образом, президент говорит о надобности переоценки событий тех давних лет, так как именно при помощи уроков истории Казахстан встал на эволюционный путь развития [1, с.5].

Что же представляют собой понятия революция и эволюция? По какой причине современное общество сворачивает с одного пути общественного развития на другой?

Определений этих понятий – огромное количество. Одно из них состоит в понимании революции как качественного скачка в развитии общества, в результате которого совершается переход к исторически более прогрессивному типу общества, и этот прогресс имеет необратимый характер.

В нашем случае рассматривается политическая революция, суть которой заключается в радикальной смене политической системы государства посредством вооруженной борьбы и насилия.

Под эволюцией в широком смысле понимают развитие, а более конкретно и применительно к обществу – медленные, постепенные количественные изменения, проводимые посредством реформ. Применительно к политической сфере жизни общества этот термин означает меры со стороны государства, которые направлены на преобразования в других сферах общественной жизни (социальной, экономической и духовной). Поэтому эволюция отождествляет собой реформы.

Выбор пути общественного развития имеет важное значение для любого государства, так как от этого зависит его дальнейшая судьба. В целом, человечество никогда не регрессировало, но бывали моменты, когда прогресс начинал замедляться, что приводило к стагнации, т.е. застою.

К счастью, понятие прогресса в условиях современных реалий все больше обретает гуманистический характер. Это связано с тем, что многие цивилизованные страны встали на инновационный путь развития, отказавшись от революционного подхода, но правильное ли это решение?

Проблема направленности общественного развития зародилась еще в глубокой древности и остается дискуссионной и поныне. Греческие ученые Платон и Аристотель считали, что общество развивается циклично, т.е. оно постоянно проходит одни и те же этапы в рамках определенного цикла. Продолжили развивать эту концепцию сначала

итальянские мыслители (Кампанелла и Дж. Вико), а позже русский социолог Н.Я. Данилевский и немецкий философ О. Шпенглер.

Французские просветители в свою очередь думали, что история – постоянное развитие всех сторон общественной жизни. А. Сен-Симон предлагал оценивать уровень прогресса по состоянию общественной нравственности, в то же время другие французские философы критиковали власть и религию, говоря, что государство и церковь тормозят общественное развитие. Таким образом, во французском обществе накануне революции 1789–1799 гг. царил философский плюрализм мнений.

Современные исследователи считают, что прогресс противоречив. Совершенствование в одних сферах общественной жизни оборачивается застоем или регрессом в других.

Представители марксистской концепции общественного развития объясняли этот процесс классовым неравенством социальной структуры общества. «Государство – цитирует Ф. Энгельса В.И. Ленин, – есть продукт общества на известной ступени развития; государство есть признание, что это общество запуталось в неразрешимое противоречие с самим собой, раскололось на непримиримые противоположности, избавиться от которых оно бессильно» [2, с. 4–5]. Делая вывод из этого высказывания, марксисты убеждали себя в том, что без революции общество не поднимется на следующую ступень развития.

Не будем далеко уходить от вопроса выбора пути общественного развития. Большая часть развитых стран мира сейчас придерживается реформистского подхода, то есть страны решают все свои проблемы путем постепенных преобразований, которые не затрагивают фундаментальные основы общества; но это не значит, что в наше время революций нет. Наоборот, они происходят, правда, не так часто, и не в таких масштабах. Руководят данным процессом революционеры, которые собирают вокруг себя недовольных с целью свержения существующего политического режима. Революционерам, как правило, противостоят консерваторы. Они стараются сохранить порядок, традиции и ценности, что устоялись в обществе.

Российский наставник американской социологии П. Сорокин, проживший пять лет кряду в кругу русской революции, писал о разрушительной силе революции: «После многих столетий мирной «органической» эволюции история человечества вновь вступила в «критический» период. Революция, отвергаемая одними, но горячо приветствуемая другими, вступает в свои права. Ряд обществ сгорел дотла в ее пламени, к иным она только подступает. Кто может предсказать, сколь долго еще будет продолжаться ее пожарище? Кто может быть вполне уверен, что рано или поздно революционный ураган не разрушит и его обители? Никто. Но раз мы не можем предвосхитить революцию, то по крайней мере мы должны знать, что она из себя представляет» [3, с. 266].

На примере Великой французской революции 1789 года и Октябрьской революции 1917 года в России можно понять, что же представляет собой революция, как таковая, на практике.

В обеих революциях просматриваются три фазы:

1. Первая фаза обычно кратковременна. Она обусловлена радостью освобождения от старого режима и ожиданием лучшей жизни. При этом не секрет, что обе революции начались малокровно, поэтому эта фаза наиболее милостива по отношению к народным массам.

2. Вторая фаза несет деструктивный характер. Революционное правительство на этой стадии уничтожает не только старый режим и его политическую элиту, но и других людей, которые были уличены в контрреволюционной деятельности.

3. Конструктивная фаза. Революционеры начинают создавать новый политический строй. Происходит временное возвращение уничтоженных институтов общества. (К примеру, Новая экономическая политика советской власти, во Франции до этого этапа революция отчасти не успела дойти) [3, с. 223].

Исходя из схожего пути развития двух революций, нельзя сказать, что они были абсолютно одинаковы.

Во–первых, французская революция по характеру была буржуазной, а российская – социалистической.

Во–вторых, французская революция произошла до промышленного переворота, а российская гораздо позже, и, следовательно, – технологическое оснащение революционных сил было разным.

Ну и самое главное, что российская социалистическая революция прошла все три фазы своего жизненного цикла, а французская буржуазная революция неофициально завершилась «термидором», когда революционные силы в лице якобинцев были уничтожены.

Благодаря революции, во Франции были полностью ликвидированы феодальные отношения, которые тормозили рост капитализма. Помимо этого, французская революция породила в умах людей идею о равенстве и справедливости. Поэтому можно сказать, что революция имела огромное идеологическое влияние. Это влияние нашло отражение во всех последующих революциях в Европе и Латинской Америке, что послужило распространению прогрессивных идей по всему миру.

Российскую империю данное явление не обошло стороной. Постепенно в России рос культ французской революции. Так, русский историк конца XIX – первой половины XX века Е.В. Тарле в своих научных трудах сравнивал Францию конца XVIII в. и Россию начала XX в., настойчиво подталкивая читателя к выводу о том, что российская монархия так же, как в свое время французская, должна неизбежно пасть в результате революции. Суть пространных рассуждений историка, в действительности, достаточно проста: если абсолютизм «губителен» и в сфере экономики, и в сфере политики, то уничтожающая его революция, естественно, является бесспорным благом [4, с. 16–17].

Конечно, революция в России имела намного больше положительных последствий, нежели во Франции.

Во–первых, большевики подписали сепаратный мирный договор с Германией, тем самым положив конец участию России в войне.

Во–вторых, Октябрьская революция дала стране новую боеспособную армию, которая смогла победить белогвардейцев и интервентов в Гражданской войне.

В–третьих, в обществе установилось равноправие.

С этого момента любой крестьянин избавлялся от денежной кабалы Крестьянского поземельного банка, созданного царизмом. Отдельное место занимает введение всеобщего начального образования, что в будущем сыграет важную роль в повышении уровня грамотности населения.

То, что революция пожирает своих детей, выражение французского революционера Жоржа Жака Дантона, сказанное перед его казнью, не до конца правдиво. Революция пожирает всех, кого встретит на своем пути. За годы Великой французской революции и наполеоновских войн Франция понесла несоизмеримо большие потери для той эпохи. За годы Октябрьской революции и Гражданской войны в России погибло 8 миллионов человек [5, с. 111]. Стоило ли установление советской власти 8 миллионов загубленных жизней? Справедливая ли это цена? Известно лишь то, что сейчас общество не должно повторить подобной ошибки.

Перейдем к эволюционному пути развития человеческого общества. Рассмотрим его на примере различных преобразований государств Запада и Востока.

Начнем с наиболее всем известных петровских преобразований. В первой четверти XVIII века российский император Петр I провел ряд последовательных реформ, которые были направлены на модернизацию (процесс перехода от традиционного общества к индустриальному) и, в некоторой степени, «вестернизацию» привычного традиционного уклада жизни русского народа. Ряд историков назвал реформы Петра революционными, так как они носили характер свойственный революционному пути развития общества (скачкообразность, изменение общественного строя), но были осуществлены «сверху» по инициативе самого правителя, что являлось новшеством в те времена.

В Японии в значительно позднее время, а именно в эпоху правления императора Мэйдзи (1868–1912 гг.) произошел отказ от самоизоляции и последующая ускоренная модернизация страны. В условиях усиления интервенции в Японию со стороны западных держав император сумел уничтожить сегунат Токугавы и вывел свою страну в авангард наиболее развитых стран мира.

На примере эволюции государственного управления двух совершенно разных стран мы можем увидеть плюсы эволюционного пути развития.

Но не все реформы в истории имели положительный эффект. Примерами неудачных реформ заполнена история царской России и СССР.

Так, в 1861 году император Александр II решил провести крестьянскую реформу. Он видел, что крепостное право, устоявшееся в России, изжило себя. Произошел кризис феодально–крепостнической системы. Поэтому император считал, что лучше отменить крепостное право сверху, нежели дожидаться того времени, когда оно само собой начнет отменяться снизу. Ему казалось, что эта реформа радикально изменит положение дел в российском обществе. К сожалению, реформа 1861 года не решила проблем крестьянского вопроса. Только формально крестьяне получили личную свободу, но продолжали зависеть от своих помещиков, так как никто не отменил оплату за землю. Личная свобода и экономическая зависимость крестьян от помещиков избавила крестьян от крепостного права. Таким образом, Александр II только разжег пламя негодования радикально настроенных протореволюционных российских масс, что послужило причиной его убийства народолюбцами в 1881 году.

Похожая ситуация сложилась и в Советском Союзе на закате его существования. Советское общество после долгих лет брежневской стагнации находилось в бедственном состоянии. Его срочно нужно было реанимировать. Этим занялся последний Генсек СССР М.С. Горбачев. Он был инициатором проведения провального комплекса реформ с названием «Перестройка». В своей автобиографической книге он пишет: «Я хотел бы, чтобы те, кто берется судить то время и инициаторов перестройки, вспомнили, насколько всеобщим и настойчивым было тогда требование реформ. «Перемен, требуем перемен». Об этом говорили люди на работе и дома, об этом пели песни, об этом снимали фильмы и писали книги. Лейтмотив был один: «Так дальше жить нельзя!» [6, с. 6].

Следует заметить, что XX век заканчивался тем же народным недовольством, с которого и начинался. Только на этот раз государство пало от своей собственной беспомощности. Реформы, если таковые проводятся в обществе, должны быть стратегически верными и обеспеченными необходимыми ресурсами для их осуществления.

Казахстан, за время своего становления и развития как независимого государства, доказал взвешенность и продуманность стратегического курса модернизации страны.

«Принцип «эволюция, а не революция», – по мнению Президента РК Н. Назарбаева стал главным принципом преобразований в стране [7, с. 17].

Революция ввергала страны в хаос, так как она приводила к свержению существующего строя, тем самым уносила многочисленные человеческие жизни. В то же время эволюционный путь развития за считанные десятилетия мог привести к революционным достижениям (Япония, Южная Корея, Малайзия, Китай).

Равняясь на эти страны, Казахстан предпочел ложному эффекту «скачков» и «шоковой демократизации» безупречную логику продуманных последовательных преобразований», – пишет президент нашей страны Н.А. Назарбаев [7, с. 18].

Подводя итоги, следует отметить, что страны мира за многовековой период развития шли как по революционному, так и по эволюционному пути. История демонстрирует на конкретных примерах предпочтительность реформ, сравнимо с революциями. Эволюция, как мягкая сила, позволяет менять общество, сохраняя то поколение, которое участвует в преобразованиях. И это самое главное. Общественный прогресс должен иметь высший смысл – все для человека и ради человека, в том числе – и настоящего, живущего сегодня.

Литература:

1. Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. – Астана: 2017. – по ссылке: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36155529.
2. Ленин В.И. Государство и революция. М.: Editorial URSS, 2018. – 152 с.
3. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
4. Чудинов А.В. Французская революция. История и мифы. – М.: Наука, 2007. – 312 с.
5. Кривошеев Г.Ф. Россия и СССР в войнах XX века. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 608 с.
6. Горбачев М.С. Остаюсь оптимистом. – М.: АСТ, 2017. – 416 с.
7. Назарбаев Н. А. Эра независимости. – Астана, 2017. – 508 с.

УДК 94(574)

ИЗ ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ И БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ 314 СТРЕЛКОВОЙ ДИВИЗИИ

Чухно А.В.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

Неумолимо течет река времени, все дальше с каждым годом мы уходим от суровых лет Великой Отечественной войны, ставшей для нас страшным горем и, вместе с тем, испытанием лучших человеческих качеств людей – защитников нашей Родины. Все меньше на парадах, в тишине аудиторий и залов мы можем встретиться с оставшимися в живых ветеранами войны и труда того сурового времени. Какими станут внуки, правнуки и другие потомки защитников, во многом зависит от всего общества, каждого казахстанца, его семьи, в которой вкладывают в душу подрастающих детей свое видение лет великого противостояния. Сможем мы не растерять в погоне за благами сегодняшнего дня великий моральный опыт Великой Отечественной войны – значит, сможем во многом обезопасить себя от подобных бед и испытаний в будущем. Огромной моральной значимости задача старшего поколения – сохранить и передать тем, кто сегодня учится в школах, пришел или завтра придет в вузы, родным и близким ветеранов исторически верную концепцию видения прошлой войны и тем самым продолжить мирную жизнь наших потомков в будущем.

Ярким свидетельством о вкладе воинов–земляков в Победу над нацистской Германией является формирование и боевой путь 314 стрелковой дивизии, начавшей свою историю в нашем городе Петропавловске. Как и положено, в военное время первым приказом к созданию данной дивизии был приказ Государственного Комитета Оборона СССР № 48 сс (совершенно секретно – А.Ч.) «О формировании дополнительных стрелковых дивизий» от 08.07. 1941 г. [1]. В нем отмечалось: «В целях усиления действующей Армии Государственный Комитет Оборона постановляет:

1. Обязать НКО сформировать дополнительно 56 стрелковых дивизий нормального состава, но временно с одним артиллерийским полком, общей численностью 13200 человек каждая и 10 кав. дивизий.

2. Дивизии формировать за счет ресурсов запаса до 45 лет, конского состава, обоза и упряжи следующих областей:

а) ЗАПОВО (Смоленская, Гомельская, Витебская, Могилевская области) – 12 с.д. и 1 к.д.;

б) КОВО (Киевская, Житомирская, Винницкая, Каменец–Подольская области) – 15 с.д. и 3 к.д.;

в) ОдВО (Одесская область) – 4 с.д. и 2 к.д.;

г) ЛВО (г. Ленинград и Лен. область) – 5 с.д. и 1 к.д.;

д) ХВО (Черниговская обл.) – 6 с.д. и 2 к.д.;

е) МВО (Калининская обл.) – 8 с.д. и 1 к.д...»

Далее в пункте 3 приказывалось:

«Формирование дивизий в Средне–Азиатском военном округе произвести за счет свободных от приписки ресурсов преимущественно в северных районах Казахстана – 4 сд.

Вызов военнообязанных запаса Уральского военного округа и Средне–Азиатского военного округа произвести персональными повестками».

В 6 пункте приказа указывались ресурсы вооружения: «Изъять временно из Осоавиахима (кроме аэроклубов) учебное и боевое оружие, учебное пособие, транспорт и часть командного состава и передать НКО на формирование дивизий.

7. К формированию дивизий приступить с 9 июля 1941 г. и полностью закончить укомплектование людьми и лошадьми к 1 августа 1941 г. с тем, чтобы не менее 28 с.д. и 6 к.д. были сформированы не позже 28 июля.

Председатель Государственного Комитета Оборона И. Сталин». (РГАСПИ, фонд 644, опись 1, д.1, лл.154–155. Цит. по: [2]).

На тридцать третий день войны и шестнадцать дней спустя выхода приказа ГКО СССР – 24 июля 1941 г., «на основании приказа войскам Средне – Азиатского военного округа от 12.07.1941 г. № 0044 закончено формирование в г. Петропавловске 314 стрелковой дивизии, общей численностью 10931 чел.» [3. с. 16]. Более семидесяти процентов личного состава 314 стрелковой дивизии составили жители г. Петропавловска и Северо–Казахстанской области. 777 человек были в начальствующем составе, 1543 человека младшего начальствующего состава и 8611 человек рядовыми.

С 15 июля 1941 г. формирующейся дивизией командовал генерал–майор Афанасий Дмитриевич Шеменков. Командовать дивизией ему было не впервой. В июне 1938 г. А.Ф. Шеменков был назначен командиром 69–й стрелковой дивизии, дислоцировавшейся в «горячем месте» для своего времени – на Дальнем Востоке СССР. В 1941 г. Афанасий Дмитриевич закончил Курсы усовершенствования командного состава при Военной академии имени М.В. Фрунзе и с апреля этого же года был назначен на должность начальника отдела боевой подготовки штаба Среднеазиатского военного округа. С данной должности он и прибыл к нам в город создавать «с нуля» 314 стрелковую дивизию, а комиссаром у него был Румянцев.

Штаб дивизии разместили в старом здании по улице Интернациональной, штабы стрелковых полков – в зданиях общеобразовательных школ и педагогического училища. 1078 стрелковый полк размещался в здании школы № 2 [4]. Анализируя боевой путь дивизии, можно отметить, что слишком много времени на учебу и боевое слаживание дивизии не выделили. В подчинении Средне-Азиатского военного округа дивизия находилась с 1 августа по 23 августа 1941 г.

По завершении формирования 314 стрелковой дивизии о ее дальнейшей судьбе писали довольно сухо и казенно так: «...в августе 1941 на основании директивы Ставки ВГК № 001200 переброшена в район станций Хвойная, Песь (ныне Новгородская область), прибыла 26 августа 1941 г. и включена в состав 52-й отдельной армии (поступила в действующую армию 26.08.1941).

Директивой Ставки ВГК № 001563 от 02.09.1941 направлена в район Селище – Веретье – Лынна – Усадище и включена в состав вновь сформированной 54-й отдельной армии, но почти сразу же (директива Генштаба РККА № 001698 от 06.09.1941) после этого была направлена на Карельский фронт, в состав Южной опергруппы 7-й армии. Со станции Хвойная дивизия проследовала пешим порядком на Малую Вишеру. На полустанке Веребья стрелковые батальоны, оставив тяжёлую технику, погрузились в вагоны и через Тихвин прибыли на станцию Оять» [4].

О весьма непростой обстановке, сложившейся на данном участке фронта протяженностью около 130 км., оборонять которой выпало нашим землякам, очень точно показывает «Директива Ставки ВГК командующим войсками Карельского фронта и 7-й армией о мерах по усилению обороны Олонецкого направления.

6 сентября 1941 г. 05 ч 00 мин.

Ввиду занятия противником Олонца и угрозы перерыва железной дороги ст. Званка – Лодейное Поле Верховный Главнокомандующий приказал усилить группу Цветаева 314-й стр. дивизией с разгрузкой ее на ст. Оять, Заостровье. По данным на 18.00 5 сентября, голова 314 сд – ст. Череповец. До прибытия дивизии всеми мерами должно быть прикрыто олонцкое направление. 314-я стр. дивизия, вновь сформированная, молодая, а поэтому пополнить ее обстрелянным командным составом и вводить в бой целыми подразделениями, особо наблюдая, чтобы дивизия не поддавалась моральному воздействию противника при вступлении в бой. Город Олонец вернуть и восстановить утраченное положение.

Об исполнении донести.

По поручению Ставки Верховного Главнокомандования Начальник Генерального штаба Б. Шапошников (ЦАМО. Ф. 96а. Оп. 1711. Д. 2. Л. 28, 29. Подлинник. Цитируется по [5])».

По различным источникам того времени боевое крещение 314 стрелковая дивизия приняла 6 сентября и стремилась не дать возможность врагу форсировать реку Свирь и выйти на соединение в гг. Тихвин и Волхов для закрытия второго кольца блокады Ленинграда. Обычно авторы публикаций, рассматривающие боевой путь 314 сд., ограничиваются этими первыми в моральном плане наиболее сложными днями упоминанием о том, что наши земляки упорно и мужественно обороняли определенные командованием рубежи. Да, это абсолютно верно, но точнее понять ситуацию того дня позволяет запись переговоров по прямому проводу начальника Генерального штаба Б. Шапошникова с командующим 7-й армией Гореленко, произошедших 8 сентября 1941 г. и, оконченных в 05 ч. 15 мин. утра.

Б. Шапошников: «...Как Вам известно, группа Цветаева сейчас раскололась на три части. По непроверенным сведениям, 3-я дивизия народного ополчения дерется под Олонцом, связи с ней нет. Сам Цветаев с полком 314-й дивизии дерется у Лодейного Поля, непосредственно обороняет этот пункт и, наконец, моряки находятся

в устье р. Свирь – все это без всякой связи. Такое положение является совершенно нетерпимым, а внимание к нему со стороны Вашего штаба исключительно плохое, никто из Военного совета не выехал к Цветаеву и Вы подбрасываете Цветаеву подкрепление только по указанию из Генерального штаба...

Передаю Вам категорическое и решительное приказание Верховного Главнокомандующего – Лодейного Поля ни под каким видом не сдавать, драться до последнего бойца; организовать группу Цветаева и во что бы то ни стало вернуть Олонец. Если противник будет упорно сопротивляться в городе, бомбить и сжечь его в городе... Восстановить прежнее положение группы тов. Цветаева. Прикрыть Подпорожье...

Гореленко. Для меня задача ясна, основное внимание всегда уделялось олонецкому направлению... Подошедшему одному полку 314 сд мною было дано указание как лучше использовать его. Дано указание ПО третьей дивизии... – удерживать Олонец до приведения в порядок частей, отошедших и до подхода 314 сд, а затем совместными действиями восстановить прежнее положение...

Б. Шапошников. Вы просите для разгрома противника на олонецком и петрозаводском направлениях две дивизии, они Вам и даны, а именно: 314 и 313. Теперь все дело в том, чтобы их умело использовать и так как обе эти дивизии являются молодыми, то нужно их подкрепить обстрелянным командным составом. До чего мало обращалось внимания на олонецкое направление, показывает тот факт, что о прорыве у Цветаева я узнал раньше по телефону из Лодейного Поля от генерала Захарова, чем от Вашего штаба, и пока Ваш начальник штаба вел торговлю о подкреплении частей 313-й дивизии у Лодейного Поля, моим приказом генерал Захаров двинул два маршевых батальона Цветаеву...» (ЦАМО. Ф.148а. Оп.3763. Д. 99. Л. 21–28. Цитируется по [6]).

В ходе сентябрьских боёв дивизия отступила на южный берег реки Свирь (в нижнем течении), где в дальнейшем занимала позиционную оборону.

В конце сентября 1942 г. 314 стрелковая дивизия была передислоцирована на Волховский фронт, где в составе 2-й ударной армии приняла участие в Синявинской наступательной операции, нанося контрудары с целью деблокады окружённых в районе Синявино соединений армии. Затем дивизия продолжала действовать на внешнем фронте Ленинградской блокады.

В составе 2-й ударной армии Волховского фронта с 14 по 30 января 1943 г. участвовала в наступательной операции «Искра».

В январе 1944 г. 314 стрелковая дивизия переброшена на Ораниенбаумский плацдарм и в составе 2-й ударной армии приняла участие в Ленинградско–Новгородской наступательной операции. Дивизия была введена в сражение на втором этапе советского наступления, в рамках Кингисеппско–Гдовской операции (с 1 февраля – по 1 марта 1944 г.). В ходе наступления 314-я стрелковая дивизия приняла участие в освобождении Кингисеппа, которое произошло 1 февраля 1944 г., за что ей было присвоено почётное наименование «Кингисеппская». 2 февраля 1944 дивизия одной из первых форсировала реку Нарову и захватила плацдарм. Затем дивизия вплоть до апреля 1944 г. вела бои на захваченном плацдарме.

В апреле 1944 года дивизия передислоцирована на Карельский перешеек, где вошла в состав 23-й армии Ленинградского фронта. Здесь соединение с 10 по 20 июня 1944 г. принимало участие в Выборгской наступательной операции. В ходе этого наступления с участием 314-й дивизии был освобождён Выборг. Затем соединение некоторое время продолжало дислоцироваться на Карельском перешейке, обороняя побережье Финского залива (с сентября 1944 г. действовало в составе 59-й армии Ленинградского фронта).

В декабре 1944 года 314-я стрелковая дивизия вместе с другими силами 59-й армии была передислоцирована на 1-й Украинский фронт (поступила в действующую армию 20 декабря 1944 г.). В рамках Висло-Одерской наступательной операции с 12 января по 3 февраля 1945 г. соединение участвовало в Сандомирско-Силезской операции, в ходе которой освободило города Сосновец (27.01.1945) и Катовице (28.01.1945).

После этого с 15 по 31 марта 1945 г. дивизия принимала участие в Верхне-Силезской наступательной операции, в ходе которой ею были освобождены города Козле (18.03.1945) и Глубчице (24.03.1945). Последним сражением войны, в котором приняла участие 314-я дивизия, стала Пражская операция (06–11.05.1945), в рамках которой дивизия была задействована в Судетской операции [7].

Так коротко и сухо освещает официальную историю 314 стрелковой дивизии официальная история. Вместе с тем гитлеровская армия всегда отличалась упорством, профессионализмом и воевала жестоко: вначале, ожидая скорую победу, а позже чувствуя, что они проигрывают войну.

Между сентябрем 1941 года и январем 1944 г. – го были страшные бои на Синявинских болотах. Они длились два с лишним года.

Участок между Мгой и Синявино, так называемый Синявинско-Шлиссельбургский выступ, советским командованием считался наиболее удобным для прорыва блокады встречными ударами двух фронтов – Ленинградского и Волховского. Он проходил по болотам.

Фельдмаршал Манштейн позже писал о военной ситуации на этом участке фронта: «Мы бы никогда не стали организовывать операции на такой местности». Советское командование это тоже понимало и, наверное, исходило из принципа: что русскому здорово – то немцу смерть.

Было пять попыток прорвать блокаду. Четыре из них – по Синявинским болотам. Над топиями возвышались холмы – Синявинские высоты, занятые немцами. Наши мостили гати и шли по ним в атаку. Немцы косили их из пулеметов. Один из немногих выживших – радист, профессор искусствоведения, научный сотрудник Эрмитажа Николай Никулин – оставил воспоминания о тех днях: «Мы помним болото перед деревней Гайтолово, забитое мертвыми телами. По ним, как по гати, бежали атакующие... Каждое утро солдаты шли на штурм позиций немцев вдоль железнодорожной линии и падали, сраженные пулеметными очередями.

Вечером подходило пополнение. Так продолжалось день за днем. Сильные снегопады завалили поле сражения. Когда весной снег стаял, обнажились штабеля убитых. У самой земли лежали солдаты в летнем обмундировании, в гимнастерках, ботинках и брюках – жертвы боев 1941 года. На них громоздились морские пехотинцы в бушлатах и широких черных брюках клеш.

Выше – сибиряки в полушубках и валенках, ходившие в атаку в январе-феврале 1942 года. Еще выше – бойцы в ватниках и тряпочных шапках (их выдали в блокадном Ленинграде). На них – тела в шинелях и маскхалатах, с касками на головах и без них».

Одна из Синявинских операций закончилась тем, что советские войска попали в окружение. Есть справка Центрального архива министерства обороны о количестве солдат, вырвавшихся из кольца:

Таблица 1

«Из 19-й гвардейской дивизии вышли 108 человек; из 374-й дивизии – 687 человек;	из 23-й бригады – 100 человек; из 33-й бригады – 234 человека; из 53-й бригады – 211 человек;
--	---

из 191-й дивизии – 600 человек; из 259-й дивизии – 659 человек из 8 тысяч; из 22-й бригады – 22 человека;	из 132-й бригады – 288 человек; из инженерных частей вышли 300 человек Итого – 3209 бойцов из 156927».
--	---

Таким образом, по одной справке получалось 153718 погибших, пропавших без вести и оставшихся в плену после одного наступления, закончившегося окружением.

Северо–Казахстанская 314-я дивизия участвовала в двух Синявинских операциях. В сентябре 1942 года вела бои в районе Мгинского лесничества. Здесь только за 2 дня из этой дивизии погибло 3 тысячи солдат [8].

Такие страшные факты приведены в статье для того, чтобы мы лучше понимали, как дорого нам досталась Великая Победа и как мы должны ценить завоеванный мир и не допустить подобное испытание впредь! Героев–воинов 314 стрелковой дивизии было много – это и три Героя Советского Союза, среди которых наш земляк: Павел Иванович Гончар, это и 5 кавалеров трех Орденов Славы, это и тысячи известных и неизвестных бойцов, солдат и офицеров, честно и беззаветно выполнивших свой воинский долг! Вечная память павшим! Будем вечно помнить и передавать из поколения в поколение долг живых хранить мир и быть благодарным нашим защитникам Отечества!

Литература:

1. http://ru.wikipedia.org/wiki/314-%D1%8F_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F_%D0%B4%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%8F.
2. Цит. по: <http://soldat.ru/doc/gko/gko1941.html>.
3. Сборник, Великая Отечественная война в документах и материалах архивов Северо–Казахстанской области. К 65-летию Победы. Петропавловск, 2010. С.16.
4. http://ru.wikipedia.org/wiki/314-%D1%8F_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F_%D0%B4%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%8F.
5. Цит. по: <http://soldat.ru/force/sss/t/table4.html>.
6. Цит по: <http://www.soldat1941-1945.ru/myforum/viewtopic.php?f=6&t=233>.
7. Цит. по: http://ru.wikipedia.org/wiki/314-%D1%8F_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F_%D0%B4%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%8F.
8. <http://www.russian-bazaar.com/article.aspx?ArticleID=14313>.

УДК 94(574)

АКАДЕМИК М.ҚОЗЫБАЕВТЫҢ ТАРИХИ МҰРАСЫНДАҒЫ КӨТЕРІЛГЕН МӘСЕЛЕЛЕР

Шаймұханова С.Д., Бимақанова З.Ш.

(Гумилев атындағы ЕҰУ профессор, М.Қозыбаев атындағы СҚМУ доцент, т.ғ.к)

Бүгінгі таңда зиялылар тарихын зерттеу, олардың қоғамдағы рөлі мен прогреске қосқан үлесін зерделеу әрбір өркениетке бет алған ел үшін маңызды міндет болып табылады. Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Ұлы тұлғаларын білмейінше, бірде–бір дәуірді дұрыстап тану мүмкін емес. Адам тағдырының айнасынан бір тарих көшінің жүрісін ғана аңдап қоймаймыз, оның рухын, тынысын сезінеміз. Сондықтан да халқы мен

елінің алдындағы перзенттік парызын айқын да анық түсінген, қандай қиын–қыстау жағдайда да оны адал орындаудан жалтармаған адамдар қай дәуірде өмір сүрсе де, дәйім өз жұртының нағыз азаматы болып қала берген. Тарихтың қай кезеңінде болсын, олар өз ұлтының бетке ұстар мақтанышы болып келген...» – деп тұлғалардың тарихтан алар орнын көрсетеді [1]. Тұлғатану саласында еліміздің саяси–қоғамдық өміріне араласып, өзіндік із қалдырған қайраткерлердің қызметі мен шығармашылық мұрасын зерттеу, бағалау ісі өзекті. Мақаланың мақсаты қазақтың тарихшы ғалымы, академик, ұстаз, қайраткер Манап Қабашұлы Қозыбаевтың ғылыми шығармашылығында көтерілген мәселелерге арналған.

М. Қозыбаевтың өмір жолымен таныса келе, тұлғаның қалыптасуы оның шыққан тегіне, яғни өскен орта мен тәрбие мектебіне тығыз байланысты екенін көреміз. Қазақта «Атаға тартып туған ұл, алты қырдан асады» немесе «Тегіне тартқан тегін тумайды» деген қанатты сөзде тек туралы қасиетті ұғым бар. Академиктің адамгершілік тұлғасының қалыптасуына әсері болған тектіліктің басты көзі: біріншіден, туған жері, өскен өлке мен ауыл және ұшқан ұя – ата–ана ошағы, ордалы от басынан өсіп–өніп босағалы елдің ардағы екендігіне «Манаштану» курсы өткізу арқылы көз жеткіземіз. Ал, екіншісі, ұстаз тәрбиесі мен тәлімі екендігі анық, ғалымның қалыптасуына ықпалын тигізгендер – қазақ халқы рухының айнасы болған ұлылардың мектебі, яғни Т. Тәжібаев, Е.Б. Бекмаханов, А.Н. Нүсіпбеков, С.Б. Бәйішов, С. Бейсембаев, Ә. Марғұлан, Н. Киікбаев, А. Закирин және т.б.

Ғылымдағы ізденіс жолы университет қабырғасынан басталып, өлкетану, Қостанай–Торғай өлкесіндегі революциялық қозғалыстар тарихын зерделеуден бастаған ғалым Отандық тарихтың қойнауына терең бойлау, сан қырына үңілу, оның құпияларын ақтару мақсатын Алматыға ауысу арқылы дүниеге келеді. Аманкелді атындағы Қостанай оқытушылар (педагогикалық) институтында өткізген бесжылдық М. Қозыбаев үшін сабағы мен тәлімі мол қалыптасу, қоғамдық талқыдан өту жылдары болады. Осы жылдары қоғамдық істердің барлық саласынан өз мүмкіндігін сыннан өткізеді: институт бастауыш партия ұйымының хатшысы, лектор, қалалық білім тарату қоғамының іргесін қалап, облыстық білім тарату қоғамы төралқасының, қалалық партия комитетінің мүшесі болады. Кездесулерде осы жылдар туралы Академик әр уақытта еске алады: «Ең бастысы, ғылыми жұмыспен айналыстым. Облыстық газеттерге көптеген мақала жаздым, өлкетану тақырыбын игеріп, Қостанай сахарасының тарихынан мамандандым. Алғашқы кітапшаларым жарық көрді. Қостанай пединститутының ғылыми еңбектері жинағының негізін қаладым. Ғылыми жұмысқа деген ынтам артты, қаламгерлік болмысым қалыптасты. Менің есімімді республикалық ғылыми орындар тани бастады» [2, 54 – б.]. Міне академик М. Қозыбаевтың ғалым, тұлға ретінде қалыптасуына ықпал еткен ортаның өзіндік ерекшеліктері мен үйлесімдіктерінің табиғи даму жолы осындай. Егер қазақтың ұлы ақыны Абай сөзімен айтсақ: «Адамның адамшылығы – ақыл, ғылым, жақсы ата, жақсы ана, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан басталады» десе, бірінен – біріне ұласқан өмір мектептерінің тағлымы М. Қозыбаевтың ғұламалар ортасынан орын алуға, егер ғылым мен қоғамды тұтас бір әлем деп қарастырсақ, сол әлемнің биігінде өшпестей өз «Жұлдызын» жарқыратып жағуына әкелгендігі анық.

Академик М. Қозыбаев үн қатпаған тарих және қазіргі заманға қатысты қандай да болмасын өткір қоғамдық мәселе жоқ сияқты. Атап айтсақ, тарих ғылымының үлкен бір саласы болып табылатын деректану саласының жандануы академик М. Қозыбаевтың белсенді ғылыми қызметінің басталған кезеңіне сай келеді. Мұрағаттық құжаттармен жұмыс жүргізе отырып, деректану мен қазақ тарихының ашылмаған тұстарын зерттеу мәселелерімен айналыса бастаған ғалым «Кенестер Одағының Ұлы Отан соғысы кезеңіндегі Қазақстан» атты іргелі құжаттар мен

материалдар жинағын құрастырып, жарыққа шығаруға қатысқан. Қазақстанға қатысты мұрағаттық құжаттарды іріктеп жинаққа енгізіп, оларға ғылыми түсініктемелер жазып, соғыс кезіндегі республикамыздың өмірін айғақтайтын бүгінгі күнде ғылыми маңызы бар еңбектер болып саналады.

Мұрағат деректерін тарих ғылымының игілігіне айналдырып, М. Қозыбаев А. Иманов, Ә. Жангелдин, Ә. Жанбосынұлы, 1916 жылғы ұлт–азаттық қозғалысының тарихы, қозғаушы күштері, жеңілу себептері, Ұлы Отан соғысы кезіндегі Қазақстан тарихы туралы іргелі еңбектер жазады. Бұл еңбектері ғылыми–танымдық жағынан құнды шығармалар болып табылады. Егер алғаш жарық көрген жинақтардың қатарында А. Иманов туралы материалдар мен құжаттар жинағы болса, эпистолярлық жанрда жарық көрген «Сәлем саған майданнан, Қазақстан» атты қазақстандық майдангерлердің хаттарынан құрастырылған жинақ болды [3, 186 б.]. Академиктің жауапты редакторлық етуімен И. Тайманов пен М. Өтемісов бастаған ұлт–азаттық қозғалыстың (1836–1838 жж.) тарихына қатысты 24 құжаттың түпнұсқасынан мәтіндері толығымен берілген және 1916 жылғы ұлт–азаттық қозғалысы жайындағы Отандық деректанудың жаңа сипаты болған екі томдық «Қаһарлы 1916 жыл» атты құжаттар жинағы ұлт–азаттық көтерілістерінің көлеңкелеу болған оқиғаларын жаңа қырларынан танытатын деректік материалдарды ғылыми айналымға енгізеді.

«Ұлттық тарихи сананы қалыптастыруда ұлт–азаттық қозғалысы тарихының алар орны ерекше. Ел басына күн туған заманда бір өзі қайраткер, стратег, дипломат, батыр болған хандар ел билеп, абырой–атаққа ие болған. Ондай ел билеуші өз мүмкіндігін майдан шебінде көрсетті. Жекпе–жек сайыста батыр атанды, батырлар легін бастады. Жаугершілік заманында батырлар әлеуметтік топ болып қалыптасты. «Құлаш бойым құласа да, тіккен туым құламасын» деген ата–салттың негізгі салмағын батырлар көтерді, – деп М. Қозыбаев Қазақ радиосынан сөйлеген сөзінде өмірдің сабағынан туындаған парасаттылық пен имандылық, намыс пен стратегиялық дәрежеге жеткен сардарлық, табиғи зеректілік қасиеттері – батырлықтың негізі» [4, 115 б.].

Қазақ даналық тәрбиелеу жүйесі қалыптасқан халық. Ар, намысты, парасатты жоғары қойған ата–бабамыз. Қол бастаған сардарбек халық батырларының өнерін, қабілетін жақсы білген. Мысалы: «Батыр – ел қорғаны» атты сөйлеген сөзінде: «Әбілхайыр, Абылай қол бастаған, бетпе–бет айқастарда – алғы шепте болған. Болашақ батырларды халық туа білген, Бөгенбай батырдың қалысы ту сыртында жал сияқты болған, Сырым батырды халық жас кезінен таныған, Қабанбай батырлық қасиеттерімен бала кезінен көзге түскен. Амангелді қан шеңгелдің ішінде көзін ашып туған деседі» деп келтіреді [5, 61 б.].

«Батыр» тек жойқын күштің белгісі ғана емес, адамгершіліктің биік шыңы. Хан алдында қайыспай, «бас кессе де, тіл кеспек жоқ» деген сол заманда шындықты айтқан айбынды Махамбет ақын батыр. Махамбеттің дауылпаз ақындығы мен орда бұзар қаһары етене қабысып тұрғаны айдан анық, Исатай батырдың Махамбеттей батыр, заңғар ақыл иесі қасында болуы бір азаттық қозғалыс басына қасиет пен құдіретті төгіп тұрған жоқ па?!», – дей келе, сан алуан өмірдің сабағынан туындаған тереңділік қасиеттерді көрсетеді [6, 47 б.]. Ақтабан шұбырындыдан кейін халықтың жойылып кету қаупінен құтқарған Бөгенбай, ханның дарабоз батыры Қабанбай, бір өзі бір тайпа елдің ауыртпалығын көтерген Шақшақ Жәнібек тек қана қол бастар емес, ғасырлардың біртуар перзенттері, мемлекеттік дәрежеге көтерілген қайраткерлер. Ендеше, бұлардың мәртебесі батыр мәртебесінен жоғары болса керек деп бағалайды. Тәуелсіздік үшін арпалысқан батырлар халық тарихында мәңгі жасайды. Жүрегі лаулаған от, еңкейсе, иен еліне, шалқайса, асқар шыңына сүйенеді. Халық басына күн туғанда елдің тірлігін, елдігін, бірлігін, еркіндік туын ұстаған батырлар.

Аталған жинақтарды ғылыми айналымға енгізуде М. Қозыбаев қазақ халқының ел қорғаны болған батырларын, ұлт-азаттық қозғалысы сияқты күрделі тарихи мәселелерді зерттеу барысында деректерді зерттеу қажеттігін үйретіп, мұрағаттық құжаттармен қатар очерктер мен мақалаларды, қазақ ауызша және жазба әдебиетін дерек көзі ретінде пайдалана білудің жолдарын көрсете білген.

Тарих ғылымының деректік негізі туралы мәселе М. Қозыбаевтың барлық монографиялары, мақалалары мен баяндамаларында айқын көрініс тапқан өзекті тақырып. Отандық тарих ғылымының бар саласында жазылған еңбектері оның бұл салаға үлкен мән бергендігін көрсетеді, әрі мұрағаттық құжаттары шығармашылық тұрғыдан қарауға үйретеді.

Отандық тарих ғылымында М. Қозыбаев алғаш рет Еуразия кеңістігіндегі Дала өркениетінің дамуы туралы тұжырымның негізін жасайды. Академик көшпенділер өркениеті дегеннің орнына, Дала өркениеті деген ұғымды ұсына отырып, Дала өркениетін дәлеледейді [7. 19–25 б.]. «Өркениет және ұлт» атты монографиялық жинақта қазақ ұлтының тарихын, Дала өркениеті аясында қарастырып, өркениет және ұлт, олардың ара қатынасы, жалпы әлемдік өркениеттегі қазақ халқының алар орнын нақтылап көрсетеді.

«Ұлт» деген ұлағаты бойында, қандас, бауырмал, өзектес жандардың шаруашылық тауқыметі ойында, болашағы отбасы мен Отанының жолында, өз тағдыры, өз қолында, тілі бір, ділі бір жандардың қауымдастығы болса керек. Оларды ортақтастыратын тілі, тағдырластыратын тарихы, сырластыратын, сыйластыратын, мұндастыратын, жырластыратын әдебиеті, атамекенінің тұтастығын, бүгіні мен ертеңін ойластыратын, Отанын қорғауды ұйымдастыратын мемлекеті. Ендеше, тіл, тарих, әдебиет – ұлттың жаны мен қаны, рухани болмысы. Тіл дамып, әдеби тілге айналған тұста, жаңа этнос қалыптасып, биік тұғырға қонады», – деген шығыстанушы академик Н.И. Конрад. Тек тіл, тарих, әдебиет бірігіп, тұтас бір рухани материк болып ұлттық болмысты тудырады деген. Ана тілі дамыған, ата тарихы танылған, барша болмысы көркем түрде жазылған халық қана өркениеттің төл перзенті.

М. Дулатовтың «Қазақ басқа жұртпен үзеңгі қағысып, тең халық болып жасай алмауы тарихи әдебиеті жоқтықтан. Тарихи әдебиеті жоқ халықтың дүниеде өмір сүруі, ұлттығын сақтап ілгері басуы қиын. Әдебиеті, тарихы жоқ халықтар басқаларға сіңісіп, жұтылып жоқ болады» деуі осыдан.

Қазақ ауыз әдебиеті, тарихи аңыздар азаматтықты кеңінен насихаттайды. Бөгенбай мен Қабанбай бабаларымыз өз үлгілерімен ғасырдың батырларын тәрбиелегені күмән тудырмайды. Ал атақты Қожаберген, Ақтамберді, Бұқар жыраулардың, ұлы Төле, Әйтеке, Қазыбек билердің мектептері – азаматтық мектебі болғаны аян. Бүгінгі «Жас ұлан», «Жеткіншек» ұйымдары қазақ халқының ұлттық тәрбиелеу жүйесінде жүргізілу керектігі күмән тудырмайды. Әрбір отбасы, мектеп, қоғам балаларды азамат етіп тәрбиелесе еліміздің болашағы болады. М.Қозыбаевтың «Заман Қазақстан» газетінің бетінде жарық көрген «Азамат» атты мақаласында: «Әрбір перзентіміз құлқынның құлы болмай, Отанның ұлы болса қандай бақыт!» деп, жас ұрпақ ат жалын тартып мінгеннен бастап, ер азаматтардың еліне, халқына игі істерімен көрінуі керектігін, қоғамның сұранысын сезіну арқылы ірілікті тәрбиелеу жолдарын көрсетеді [8, 5 б.].

Академик М.Қозыбаев мол ғылыми мұра қалдырды. Отан тарихының өзекті тақырыптарын қамтыған мұралары ғылыми ортада, тарих ғылымында сұранысқа ие. Ұлтымыздың өскелең ұрпағын отаншылдық рухта тәрбиелеуде М. Қозыбаевтың ғылыми мұрасын кеңінен насихаттау біздің парызымыз.

Әдебиет:

1. Назарбаев Н.Ә. Жасай бер, Тәуелсіз Қазақстан! Тәуелсіздік күніне арналған салтанатты мәжілісте сөйлеген сөзі // Егемен Қазақстан. – 1998, 16 желтоқсан.
2. Қозыбаев М.Қ. Жұлдызым менің /Құрастырған: З.Төленова. – Алматы: Арыс, 2001. – 240 б.
3. Асылбеков М., Төленова З. Академик М.Қ.Қозыбаев: ғұлама ғалым, ірі қоғам қайраткері. – Алматы: «Елтаным баспасы», 2014. –280 б.
4. Қозыбаев М. Өнегелі өмір / ред. басқ. Ғ.М.Мұтанов. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. Ш. 81. – 393 б.
5. Сәнік З., Садықанұлы Б. Қаракерей Қабанбай: Аңыз, зерттеу, қиссалар. – Алматы: Жазушы, 1991. – 176 б.
6. Қозыбаев М. Тарих зердесі (Арыстар тұғыры). 2– кітап.– Алматы: Ғылым, 1998. – 280 б.
7. Қозыбаев М. Қазақ тарихы–Дала өркениетінің құрамды бөлігі //Егемен Қазақстан, 1998, 3 шілде; Отан тарихы, 1998. – №1. – 19– 25 бб.
8. Қозыбаев М. Азамат. «Заман – Қазақстан», 1999. – 15 қыркүйек.

ӘОЖ 39(574)

РУ–ТАЙПАЛАР ТАҢБАЛАРЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ МӘСЕЛЕСІ

У.Р. Шнанов

*(Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің тарих факультетінің
II курс докторанты
Астана, Қазақстан)*

Түйін

Мақалада қазақ ру–тайпаларының таңбаларының этникалық тарихты зерттеудегі ролі айқындалады. Таңбаларды зерттеу ісінде Еуразия даласындағы түркі халықтарының таңбаларын жан–жақты зерттеу арқылы таңбалар тарихына қатысты сұрақтарға жауап бере алатындығы көрсетіледі. Таңбалар туралы зерттеулер мен деректерге сүйене отыра таңбалардың шығу тарихына тоқталады. Таңбалардың қазақ қоғамында ерекше орын алғандығы туралы мәліметтер келтіріледі.

Кілт сөздер: ру, тайпа, таңба, мұрағат деректері, аңыз.

Ру–тайпалардың таңбаларын зерттеу, яғни олардың шығу тарихы, таңбалардың мәні мен қалыптасуы және дамуына қатысты мәселелерді анықтау қазақ тарихындағы маңызы өте жоғары. Ру–тайпалардың таңбаларын зерттеу жұмысы арқылы көне замандардан бастау алатын тарихымызды бүтіндеуге өзіндік септігін тигізеді. Таңбалардың зерттелу мәселесі толыққанды жүзеге аса қойған жоқ. Тіпті М. Тынышпаев уақытындағы зерттелу деңгейінен әрі аса қойған жоқ десек те артық айтқандық емес. Таңбалар тарихын зерттеуде Еуразия даласын мекендеген халықтардың ру таңбаларының тарихына қатысты зерттеулерді толық шолып шығу аса қажет. Өйткені таңбалардың пайда болуы мен қалыптасу кезеңіне дейінгі тарихын түбі бір түрік халықтарына ортақ байланыстарын анықтап алмай жалпы ерекшелігін танып–білу мүмкін емес. Ғылыми зерттеулермен қатар архив құжаттары, сондай–ақ Еуразия далаларының әр жерінен кездесетін тасқа салынған таңбалардың жиынтығын жасау да қажет. Жалпы түркі халықтарының, қазақ таңбалары жайлы да жекелеген зерттеулер мен ғылыми еңбектер жоқ емес. Алайда таңбалардың Н.А. Аристов «Қазақ халқының этногенезі мен этникалық тарихы» еңбегінде көрсеткендей ұлан–ғайыр аумақты алып жатқан 26 миллионнан асатын (сол уақыттағы есеп бойынша. авт) түрік халықтарының таңбаларын кешенді зерттеуді қажет етеді. Сол арқылы таңбалардың жалпы мәні, ру–тайпалардың таңбалары арқылы этникалық байланыстарын анықтауға болады.

Таңбалардың ерекшеліктерін анықтау барысында ру–тайпалардың шығу тегін анықтауға мүмкіндік ашылады.

Көне оғыз таңбалары туралы Рашид–ад–дин Оғыз хан есімімен байланыстыра отырып, Оғыз хан ұрпақтарының жеке таңбаларын көрсетеді [1. 88–90 б.]. М. Қашқаридың «Түрік тілдерінің сөздігі» атты еңбегінде оғыз тайпалары құрамын кірген тайпалардың таңбалары көрсетілген [2.93–94 б.]. Бұл еңбектерде оғыз тайпалары таңбаларының өзара ұқсастықтармен қатар айырмашылықтар да кездеседі. Құрбанғали Халид таңбалар туралы қарапайым халықтың «өз ру таңбаларын белгілеп бере алатындығы» – туралы жазады [3. 304 б.]. Бұл дерекке сүйенсек жалпы халық өз таңбаларына ерекше мән бере отырып, өзіндік ерекшелігін түсіне білген. Солтүстік қара теңіз маңындағы таңбалар тарихына қатысты зерттеу жүргізген Э.И. Соломонник пен В.С. Драчук сақ–сармат таңбаларының Кавказ жерлеріне дейін таралуы туралы ғылыми тұжырымдарын жасайды [4., 5.]. Таңбалардың шығу тарихы туралы зерттеу жүргізген В.В. Радлов өз еңбегінде Оғыз хан қайтыс болғаннан кейін Күн ханның кезінде таңбалардың ұрпақтары арасында «дау болмас үшін Оғыз хан ұлдары мен ұрпақтары арасында әрқайсы өз аты мен орнын білу мақсатында бұйрықтарды, қазынаны, мал отарлары мен табынды таңбалау» басталғандығы туралы аңызды келтіреді [6. 231.]. А.И. Левшин

«...қазақтар таңбаларды малға салынатын белгі немесе таңба есебінде пайдаланады» – дей келе, таңбалардың таралу аумағын « Орта Азия ғана емес, Үндістан жеріне де таралуы мүмкін» – деп жазады [7. 135.]. Алайда бұл пікірдің терістігіне таңбалардың таралу аумағы негізінен Еуразия даласы екендігіне археологиялық, тарихи–этнографиялық зерттеулер дәлел бола алады. Сонымен қатар біздің заманымызға дейінгі тайпалардың қоныс аударуы барысында арий тайпаларының көптеген таңбаларды әлемнің басқа аймақтарына таралуына әсерін тигізгенін де жоққа шығаруға болмайды. И. Казанцев еңбегінде таңбалардың шығу тарихы туралы Шыңғыс хан таратқан ұрандар мен белгілерді қазақтар өз заттары мен малдарына салады және кейбірі қолтаңба ретінде қызмет атқарады» – деп жазды [8. 30.]. Мейер ру–таңбалардың шығуын малға салынатын белгі ретінде «Тәуке хан кезінде руларға бөлініп берілген» – деп есептейді [9. 5.]. Көне таңбалар кейінгі түркі халықтары оның ішінде қазақ халқы құрамындағы ру–тайпалардың арасында кездеседі. Алайда Рашид–ад–дин, М.Қашқари тағы басқа көне зерттеушілер еңбектерінде кездесетін күрделі таңбалар кейінгі уақыттарда көп кездеспейді. Яғни күрделі таңбалар уақыт өте келе азайып, негізгі қалпынан өзгеріске ұшыраған. Мысалы: Рашид–ад–дин мен М. Қашқари келтірілетін ІҮІ Қайы тайпасының таңбасы түркі халықтарының ішінде сол қалпында да немесе өзгеріске ұшыраған түрде көбінесе Ү немесе І, ІІ таңбалары ретінде кездеседі. Ру–тайпалар таңбалары уақыт өте келе негізгі қалпын сақтай отыра өзгерістерге ұшырап отырған. Ол өзгерістер Шыңғыс хан, Тәуке хан кездерінде де жүзеге асып отырды. Таңбалардың қарпайымдылығы және күнделікті тіршілікке қатысты атаулары қалыптаса бастады. Таңбалардың бақан, шөміш, сірге, көсеу, ашамай тағы басқа атаулары осыны байқатса керек. Н.И. Гродеков: «Таңбалар жерлеу орындарында және рудың әртүрлі құжаттарында өз атын білдіретін белгі ретінде қызмет атқарады» – деп, таңбалардың қолдану ретін көрсетті [10.46]. Ары қарай таңбалардың көбінесе жылқы мен түйелерге басыалтындығын әр ол мінер жаққа яғни сол жағына басылатындығын жазды. Бұл тәртіп әр руда өзгеше болатындығын және малдың басына, ішіне, жамбасына салатындығы туралы жаза келе, қой мен ірі қара малына таңба салынбайтындығын құлақтарының сол немесе оң жағына ен салатындығын жазды. Өз еңбегінде зерттеуші үш жүз құрамына кірген ру–тайпалардың таңбаларын бөліп көрсетеді. А. Харузин Н.А. Аристовтың таңбалар арқылы рулар арасындағы туыстық қатынастарды анықтауға болатындығын дәлелдей түсті.

Керейлердің крест таңбасынан өзге дулаттардың шеңбер түріндегі таңбалары, тік сызық белгісіндегі таңбалар және оған жалғанған қаңлы мен қыпшақ таңбалары, найман таңбаларының негізгі таңбалар екендігін атап өтті [11. 74 б].

Таңбалардың ерекше мәні туралы Н.А. Аристов: «... Ру таңбаларын зерттеуде әсіресе көшпелі өмір салты және рулық тіршілікті сақтаған түрік тайпалары мен халықтарының көпшілігінде кездесетін таңбаларды жинап, зерттегенде тайпалар мен рулардың этникалық құрамын анықтауда маңызды көрсеткіш бола алады» – деп жазды [12. 183 б]. Н.А. Аристов кез-келген этностың және тайпаның шығу тарихын зерттегенде олардың рулық құрылымын нашар білу кедергі келтіретіндігін жазды. Н.А. Аристов рулардың негізгі таңбаларын сақтай отыра бір тудың келесі руларда негізгі таңбаға қосымша белгі жалғанатындығы туралы жазады. Зерттеуші негізгі таңбалар мен оған жалғанған қосымша белгілерге ерекше көңіл бөлген. Осы арқылы таңбаларды өзара салыстыра отырып қазақ ру–тайпаларының өзара және көне тайпалармен сонымен қатар түркі халықтарымен арасындағы байланысты анықтайды. Ғалым түрік таңбаларының ішінде ең көнесі V – ғасырға жатады дей келе: «Көшпелі түркілерде ру таңбалары өте ертеде пайда болғандығына ешқандай шүбә келтірмеу керек» – деп жазды [сонда., 181.]. Таңбалардың шығу тарихын Н.А. Аристов жеке меншікпен байланыстырады. Алайда «Ру таңбалары алғашқыда ру құдайлары немесе киелі сақтаушысы» белгісі ретінде кейіннен ру таңбасына айналуы әбден мүмкін деген де ой айтады [сонда., 181.]. Қазақстан аумағынан табылған қола дәуірінің соңы темір дәуірінің басындағы тастаға таңбалар осы «киелілік» ұғымына жақын таңбалар болып есептелінеді. Яғни таңбалардың шығу тарихын тек жеке меншікпен байланыстырсақ онда таңбалардың ішкі мәнін толық аша алмасымыз анық. Зерттеуші сонымен қатар ру таңбаларының Орхон–Енисей жазуымен байланыстылығы жөнінде ғылыми тұжырымдар жасаған. Ю.А. Зуев Қытай деректерін жан-жақты зерттей отырып, көне түркілер жылқыларындағы таңбалар жайлы құнды деректерді ғылыми айналымға енгізді [13.]. С.А. Яценко таңбалардың діни нанымдармен байланысы туралы жазады [14. 69 б]. Кейбір түркі халықтарында отбасылық таңбалардың діни, магиялық тылсым күштерінің барлығына деген сенімділік сақталып отырғандығын жазды. С.А. Яценко Иран тілдес халықтардың таңбаларын жан-жақты зерттеген. Еуразиялық түркі–моңғол ру таңбаларын зерттеу барысында Р.Кузеевтің, Л. Соколовтың еңбектеріне тоқталып өткен жөн. Негізінен башқұрт халқының таңбаларын зерттеген ғалымдар жарпы түркі халықтарының таңбалары туралы тұжымды ғылыми тұжырымдар жасады.

XX – ғасыр басында ру таңбалары туралы мәселелерге қазақ тарихшылары да араласа бастады. Қазақ зерттеушілері ішіне Ш. Құдайбердіұлы ру таңбаларының белгісіне қарап рулар арасындағы байланыстар туралы айту мүмкіндігін жазды. Мысалы керейлер таңбасы жөнінде «жерейлер тіпті ескі замандағы кіреш таңбасын салады. Кейбіреулер оған сызық қосады. Ол бір рудан шыққан және бір таптың белгісі. Яғни бір ханның екінші ханға қарағандығының белгісі болады» –деп келтіреді [15].

Қазақ ру–тайпаларының кестесін бір жүйеге түсіріп, жан-жақты ғылыми зерттеу жүргізген ғалымдардың бірі М.Тынышпаевтың ру таңбалары жүйесі мен өзара этнотарихи байланыстары туралы пікірі құнды болып табылады [16]. Кеңестік кезеңде С. Аманжолов ру–тайпалардың таңбаларының арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарына тоқтала отыра қазақ рулары ішіндегі негізгі ру–тайпаларды атап көрсетті [17.].

Петроглифтер мен ру таңбаларын зерттеуші А.Е. Рогожинский ру–тайпалар таңбаларының маңызы туралы: «Олар өте көне, географиялық таралу аумағы өте кең, әртүрлі және ортағасырлық түркі халықтарының тарихының мәселелеріне байланысты мәлімет беретін ресурс бола алады» – деп жазып, таңбалардың ролін ашып көрсетеді [18. 81 б]. Қазақ ру таңбалары туралы жазған белгілі ғалым А. Сейдімбек ру таңбалары

туралы: «Қазақ ру таңбаларын айғақтайтын ен–таңбалар ұлттық мәдениеттің барша болмысымен біте қайнасып жатқан геральдикалық нышан (символ) болып табылады» – деп жазды [19. 640 б]. Тарақ таңбалалары билікке қатысы жөніндегі мақаласында зерттеуші Ж. Сегізбаев таңбалардың деректік мәнін көрсетті. Автор қазақтың этникалық тарихын зерттеуде сыртқы өзге халықтардың жазып қалдырған деректері және ішкі дерек көздеріне бөле келе, соның ішінде «негізгі дерек ретінде таңбалар мен тайпалардың таңбаларына назар аудару» – қажеттігін аңғартты [20.183 б]. Академик Ә. Қайдар таңбалардың маңызына тоқтала келе, « меншік пен өзара жіктелуді тұрақты түрде айқындап, айыру үшін зеректікпен ойлап табылған символдық белгілер» – деп жазды [21. 128 б].

Қазақ ру–тайпаларының таңбаларын зерттеу ісіне ХХ ғасырдың 50–60 жылдары Ә. Марғұлан, Қ. Сәтпаев сияқты ғұлама ғалымдарымыз қалам тартса, тәуелсіздік алған жылдардан Т. Омарбеков, З. Самашев, Т. Досанов, С. Әжіғалиев, А. Мектептегі, М. Қармендина, Н. Пазылхан, тағы басқа ғалымдар өз еңбектерін арнады. Ресей Федерациясы аумағындағы түркі халықтары башқұрт, татар, кавказ халықтары таңбаларына қатысты Ресей зерттеушілерінің кейінгі уақыттағы зерттеулері біршама нәтижелі болып отыр.

Мұрағат құжаттарында таңбалар көбінесе сот істерінде, ант беру кезінде, куә болу ретіндегі құжаттарда қолтаңба ретінде пайдаланғандығының куәсі боламыз. Сондай құжаттардың бірі: 1856 жылы қазақтарға көктемгі егіскезінде тарыны қарызға беру туралы іс–қағазында қазақ егіншілерінің тарыны алғандығы жөнінде куәлікке өз тегі мен атын және таңбасын басқан [22. 20–22 бб]. Кіші жүзде жаңа хан сайлауы туралы іс–қағазда Жантөре хан Айшуақұлының орнына Бөкей Нұралыұлын ұсынған Адай, Байұлы руларының сұлтандары мен би старшындарының хатында мөріміз бен таңбамызды басамыздей келе мөр, таңбаларын қойған [23. 46–47 бб].

Ел аузында сақталған аңыз–әңгімелерде, тарихи жырларда таңбалар жайлы мәліметтер көп кездеседі. Таңбалардың шығуы туралы аңыздардың бірінде Алаша хан атымен де байланыстырады. Қобыланды батыр жырында: «Әліп таңба Қыпшақтың, атағы озған Алаштан» – деген жолдарда ұыпшақтардың әліп таңбасы туралы мәлімет айтылады [24.77 б].

Ауызша деректерде кездесетін ру таңбалары жөніндегі мәліметтерді ғылыми зерттеулер және мұрағат құжаттарымен байланыстыра отыра интерпретациялау қажеттігі туындайды. Еуразия даласында кездесетін таңбалар басылған тас естерткіштерді сақтау, ондағы таңбаларды қағаз бетіне толық түсіру ісі кезек күттірмейтін іс. Себебі жыл өткен сайын осындай тастағы таңбалар жойылып бара жатқандығы анық. Түркі халықтарының, оның ішінде қазақ халқының этникалық тарихының бір кілті таңбалар екендігіне ешқандай шүбә жоқ. Олай болса таңбалар тарихын жан–жақты зерттеу арқылы тарихымызды түгендеу, сол арқылы ұлттық жадыны жаңғырту міндетті де, маңызды іс.

Әдебиет:

1. Рашид–ад–дин Рашид ад–дин Сборник летописей. Т 1. Книга 1. Москва–Ленинград., 1952. – 88–90.
2. Махмуд ал–Кашгари Диван Лугат ат–Турк Алматы: «Дайк–пресс». 2005. – 93 –94 б.
3. Халид Құрбанғали Тауарих хамса. Алматы, 1992. – 304.
4. Соломонник Э.И. Сарматские знаки Северного Причерноморья. Киев, 1959.
5. Драчук В.С. Системы знаков Северного Причерноморья. Тамгообразные знаки севернопонтийской перфери античного мира первых веков нашей эры. Киев: «Наукова думка» 1975.
6. Радлов В.В. Труды по казахской этнографии. Павлодар: «Эко» 2005. – 231.
7. Левшин Описание киргиз–казачьих орд и степей. СПб., 1832, ч.3 –135.
8. Казанцев И. Описание киргиз–кайсаков. СПб 1867. – 30.
9. Мейер Киргизская степь оренбургского ведомство. СПб 1865. – 5.

10. Н.И. Гродеков Киргизы и каракиргизы Сыр-Дарьинской области Т.1. Юридический бытъ. Ташкент. 1889. – 4.
11. Харузин А. К вопросу о происхождении киргизского народа. // Этнографическое обозрение. М.1895. – 74.
12. Аристов Н.А. Этногенез и этническая история казахского народа . 2-издание, дополненное. Астана: «Алтын кітап».
13. Зуев Ю.А. Конная тамга из Вассальных княжеств. АН КазССР, Алма-ата, 1960. – 93–139.
14. Яценко С.А. О некоторых проблемах изучения знаков-тамг Центральной Азии // Историко-культурное наследие и современная культура. Сборник материалов научно-практического семинара. Алматы. 2012 – 69.
15. Ш. Құдайбердіұлы Түрік, Қырғыз Қазақ һәм хандар шежіресі. Орынбор. 1911.
16. М. Тынышпаев Материалы к истории киргиз-казахского народа. Ташкент. 1925.
17. С. Аманжолов. Вопросы диалектологии и истории казахского языка. А.1959. Ч.I. – 450.
18. Рогожинский А.Е. Тамги-петроглифы средневековых кочевников Казахстана // Диалог культур Евразии в археологии Казахстана. Сборник научных статей, посвященный 90-летию со дня рождения выдающегося археолога К.А. Акишева. Астана: «Сарыарка» 2014.
19. Сейдімбек А. Шығармалары. 6 томдық., т.4. Астана «Фолиат», 2010, 640 бет.
20. Сегізбаев Ж. Қазақ тайпалары мен руларының таңбаларындағы «тарақ» таңбасының билікке қатысы мәселесінде. // Қазақстанның ғылыми әлемі. №3–6 (49–52) 2013. – 82–83.
21. Қайдар.Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері: Актуальные проблемы вопросы казахского языка. А. 1998. –128.
22. ҚР ОММ 383–қор. №1–тізбе. 16 іс. – 20–22.
23. РФ Орынбор обылыстық мемлекеттік архиві. 6 қор. № 10–тізбе. №176 іс. – 46–47.
24. Төрт батыр . Алматы. 1990. –77.

УДК 343.85

ПРОФИЛАКТИЧЕСКИЕ МЕРЫ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ И НОВЫЕ ПОДХОДЫ БОРЬБЫ С ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТЬЮ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Шут О.А.

(СКГУ им. М.Козыбаева)

В научной и публицистической литературе дано множество определений организованной преступности. Хотя необходимо отметить, что конкретного научного определения организованной преступности нет ни в одной из стран, где она существует. Но борьба с ней ведется на государственном уровне, так как имеются специальные органы, призванные бороться с данной преступностью.

В.Г. Гриб определяет организованную преступность как «относительно широкое функционирование устойчивых, с иерархической структурой, управляемых организованных преступных групп и преступных сообществ (организаций) занимающихся криминалом, как промыслом и связанных в конечном счете с системой обращения преступного капитала в сфере экономических и социальных отношений, имеющих в своем составе в отличие от других криминальных формирований круг лиц, не участвующих в конкретных преступлениях, но обеспечивающих, результативность противоправной деятельности в целом» [1, с. 25]. В данном определении автором подразумевается организованная преступность и как деятельность.

Казахстанский ученый А.Б. Токсанбаев считает, что организованная преступность – это деятельность в высокой степени организованных и устойчивых преступных групп или сообществ, со свойственной им внутренней взаимосвязанностью и взаимозависимостью, строгой дисциплиной, оказывающая негативное воздействие на

общественное сознание, нарушающая нормальное функционирование системы органов государственного управления путем ослабления законности и правопорядка. Далее автор делает следующий вывод, что, как видно из приведенного определения, основу организованной преступности составляет не сам факт совершения преступления субъектом, а деятельность организованных и устойчивых преступных групп или сообществ. [2, с. 112].

На наш взгляд, речь должна идти о совокупности преступлений, совершаемых в ходе преступной деятельности. Более того, деятельность ни как не может обозначать, вид преступности.

Поэтому многими учеными, организованная преступность изучается, как становление самого преступного формирования, его криминальная деятельность, а также его существование.

Известна и другая позиция ученых в определении организованной преступности, как особой формы соучастия в преступной деятельности.

При освещении организованной преступности как особой формы соучастия в преступлении авторы не дают понятия организованной преступности, а предпочитают перечислять ее признаки, а именно: устойчивое сообщество, разделение функций между участниками, специализацию сферы деятельности, извлечение прибыли и другие признаки.

По нашему мнению, институт соучастия – это уголовно–правовое понятие, и рассмотрение организованной преступности, как особой формы соучастия в преступлении, слишком узко для раскрытия сущности организованной преступности, так как это применимо только для квалификации уголовно наказуемых деяний.

Другая группа авторов, связывает содержание организованной преступности с криминализацией общественных отношений.

Известный ученый в Республике Казахстан В.П. Мурашов, высказал свою точку зрения по организованной преступности: «организованная преступность – не просто новый вид преступности, не существовавший ранее в нашей стране, или, как полагают криминологи, имевший место в определенные периоды нашей истории, не только новое качество преступности, но и особое социальное явление, имеющее определенные криминальные последствия своего существования. Его следует рассматривать, как систему социальных связей и отношений, сложившихся по поводу извлечения незаконной прибыли. Таким образом, организованная преступность, явление, прежде всего социально–экономическое» [2, с. 119].

Но это слишком широкое понятие для толкования организованной преступности. И следует отметить, что именно этот факт не имеет возможность определить объект исследования.

Завершающую позицию авторов в определении организованной преступности как вид преступности, дает Г.М. Миньковский. Он использует признаки организованной преступности, определяя ее как вид преступности, системно связанную совокупность преступлений, совершаемых участниками устойчивых, иерархизированных, планомерно действующих преступных структур (сообщества, группы), деятельность которых прямо или опосредованно согласуется, в будущем направленная на извлечение максимальной прибыли из преступного бизнеса на определенной территории или в определенной сфере, взятой под контроль [3, с. 88].

Именно к этой точке зрения, склоняемся и мы, поскольку в ней достаточно полно и логично дано определение организованной преступности.

Если посмотреть на анализ проблемных работ ряда авторов, то можно выделить признаки, которые характеризуют организованную преступность.

Таковыми являются следующие положения:

- предумышленное и тщательное планирование преступного поведения со стремлением к минимальному риску для организаторов и исполнителей;
- сплоченность лиц, совершающих преступления;
- устойчивость, то есть наличие выраженных организационно–управленческих структур, выделение «высшего эшелона», представители которого выполняют руководящие функции, не имеющие отношения к конкретному преступлению;
- жесткая внутренняя дисциплина, включающая санкции за нарушение преступного закона;
- определенная внешняя законность;
- создание мер по организации покровительства;
- сбор и анализ использования информации ;
- и другие. [4, с. 256].

Оценивая данные признаки, следует отметить, что они достаточно разнообразны и характеризуют организованную преступность, для дальнейшего изучения которой, большую роль играет рыночная экономика, являющаяся ее главной движущей силой.

Организованная преступность, имеет свойство видоизменяться, поэтому в борьбе с ней необходимо подходить организованно. К этой работе, необходимо привлекать ученых – социологов, психологов, экономистов, непосредственно юристов, чьи исследования играют большую роль в организованной преступности.

Проблема организованной преступности не только не исследовалась, но и как таковой не ставилась. Это и наглядно показывает одно из противоречий обществ: в их структурах уже функционирует теневые экономики, и определённые эшелоны государственной власти были поражены процветающей коррупцией; внутри страны и за её рубежом действовали многие незаконные связи, порожденные целой иерархией преступных отношений, и в тоже время интересы официальных политических доктрин не позволяли квалифицировать всё это именно как организованная преступность и, соответственно как итог начать разрабатывать эффективные меры борьбы с ней.

При разработке борьбы с данным «негативным» явлением, особое внимание необходимо остановить на вопросах планирования, формирования единой системы профилактических, законодательных мероприятий, а также мер направленных на обеспечение соответствующих программ (кадровый отдел, технические средства, условия организационной подготовки и другие). Ярким примером, может послужить впервые созданное в Казахстане специализированное подразделение по борьбе с организованной преступностью. Этот орган наглядно доказал, что успех зависит от тщательного подбора сотрудников, оперативно–технического обеспечения, принятие необходимых мер безопасности.

Борьба с организованной преступностью предусматривает в дальнейшем совершенствование организации и тактики оперативно–розыскной деятельности органов внутренних дел. Необходимо введение надлежащего контроля особо опасных лидеров в криминальной среде в управлении внутренних дел областей. Установить над ними жесткий контроль как на свободе, так и в местах лишения.

В борьбе с организованной преступностью, особую роль занимает средства массовой информации. На сегодняшний день, в газетах, публикуется немало статей, на телевидение готовят специальные передачи, посвященные разоблачению организованной преступности. Нужно полностью исключить даже маленький намек, позволяющий раскрывать преступные организации, их образ жизни и поведение ее представителей.

Подводя итоги вышесказанному, можно выделить основные меры предупреждения и устранения организованной преступности, а именно:

–разработка профессиональной подготовки лиц, включенных в борьбу с организованной преступностью;

–специальные формы и методы совместной деятельности всех правоохранительных органов, то есть объединение их общих усилий на основе межведомственного координирующего органа с тщательно разработанной программой;

–оснащение материально–технической базой специальных подразделений.

На наш взгляд, бороться с организованной преступностью можно, при соответствующей помощи государства. И тогда преступникам не помогут никакие высшие эшелоны государственной власти.

Актуальной для правоохранительной системы республики, выдвигается главная задача – это сотрудничество на международном уровне по борьбе с организованной преступностью. Ведь организованная преступность, затронула многие стороны социальной жизни. Без эффективных мер борьбы с нею дальнейшее совершенствование общественных отношений невозможно. Здесь можно предложить создание национальной программы борьбы с организованной преступностью.

Литература:

1. Гриб В. Г. Протводействие организованной преступности: Учебное пособие для вузов // Под ред. А. И. Гурова, В. С. Овчинского,– М.: ИНФРА–М, 2001.–94 с.
2. Токсанбаев А. Б. Интерполи международный терроризм:проблемы, тенденции развития и противодействие: монографии.– Алматы: Интерлигал, 2004.–302 с.
3. Миньковский Г. М. Организованная преступность: проблемы теории и практики.– М: Юрист, 2006.– 318 с.
4. Козаченко И.Я. Уголовное право. Общая часть / И.Я. Козаченко.–М.: Норма, 2008.–720 с.

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

Серік Мәуленұлы Өмірбаев (<i>М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің ректоры</i>) Құттықтау сөз.....	3
---	---

1. РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК ЕВРАЗИЙСКОГО ПРОСТРАНСТВА В УСЛОВИЯХ ВЫЗОВОВ ХХІ ВЕКА

Таймагамбетов Ж.К. (<i>Национальный музей РК</i>) М.К. Козыбаев у истоков международного сотрудничества в области археологии.....	4
Садықов Т.С. (<i>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Тарих факультетінің деканы, тарих ғылымдарының докторы, профессор</i>) Академик М.Қ. Қозыбаев және Отан тарихын кезеңдеудегі жаңа методологиялық ұстаным.....	7
Шаңбай Т.Қ. (<i>ҚазИГЮУ, Семей қ.</i>) Академик Манаш Қозыбаев және тарих ғылымы философиясы.....	12
Сапаров К.Т. (<i>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</i>) Солтүстік Қазақстан облысының топонимикалық кеңістігін зерттеудің тарихи-географиялық астарлары.....	16
Толенова З.М. (<i>Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бөлім меңгерушісі, жетекші ғылыми қызметкер, т.ғ.к., доцент</i>) Академик Манаш Қозыбаев және Рухани жаңғыру мәселелері.....	19
Ибраева А.Ғ. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚМУ профессоры</i>) Заманауи уақыт талабы желісіндегі ұлттық тарих.....	26
Bibik T.S., Vinokurov I.Y., (<i>FEDERAL state scientific institution «Verkhnevolzhskaya FANS», Novyi</i>), Baranov S.G. (<i>Vladimir State University (VISU), Vladimir</i>) Testing developmental stability of wheat in agrocenosis of suzdalsky opolya.....	28
Абуов Н.А. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) Депортация греков, проблемы реабилитации и национально-культурного возрождения.....	32
Аманбекова А.Б. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚМУ</i>) Мұхаммед Хайдар Дулати - әлемдік өркениет төрінде.....	36
Аманжолқызы Ақнұр (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚМУ</i>) Жахандық жылыну қаупі.....	39
Ахмет Б., Бажай Х. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚМУ</i>) Өлім жазасын тағайындаудың құқықтық негіздері.....	49
Ахмет Б., Бажай Х. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚМУ</i>) Өмір сүру құқығы – әркімге тумысынан жазылған, абсолюттік құқық.....	54
Ахметқалиева А., Жұмағалиева М., Дүкенбаева З.О., Манаш Талғатбек (<i>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті</i>) М.Қ. Қозыбаев – тәуелсіз қазақстан тарихының қайта жаңғыртушы реформаторы.....	58
Бақытжан А.Қ., Абдрахманова Д.С. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚМУ</i>) Қазіргі қоғамдағы проблемалар.....	62
Богатырева М. Р. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) ООН в современном мире: становление и проблемные аспекты.....	63
Давлетбаева Д.Н., Айтбаев А.Н. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) Защита интеллектуальной собственности в сети Интернет.....	67
Джакупова З.Г. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) Язык и стиль современного тележурналиста на примере телеканалов «QYZYLJAR», «МТРК», «1 СЕВЕРНЫЙ».....	72

Дүйсенғалиұлы А., Әбдіразак Бердібек, Дүкенбаева З.О., Манаш Талғатбек (<i>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті</i>) Манаш Қозыбаев еңбектерінің жас ұрпаққа берер тәрбиелік мәні.....	74
Ескермесов А.А. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚМУ</i>) Неліктен Түркістан қаласы облыс орталығы болып танылды.....	77
Әбілтай М.М. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) Уголовные правонарушения в банковской сфере.....	80
Жалнина Т.Н. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) ТСО в преподавании истории: обмен опытом и эффективное использование.....	83
Жукова З.Б., Сабыров С.А. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) Эвтаназия: понятие и вопросы легализации.....	87
Ильясова Г.С. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) К изучению культурной памяти как способа сохранения и трансляции историко-культурного наследия.....	91
Иманов К.С. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) Уголовно-правовой анализ уголовных правонарушений в сфере информационных технологий.....	95
Исмаилова А.Ш., Андагулов М.С. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) Конституционно-правовое обеспечение прав молодежи в Республике Казахстан.....	100
Картова З.К., Оспанова А.М., Төлегенқызы Маржантай (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚМУ</i>) Қазіргі заманғы халықаралық көші-қон мәселелері мен құқықтық негіздері.....	104
Картова З.К., Зель А.В. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) К вопросу формирования многопартийной системы в Республике Казахстан.....	107
Касенова А.Р. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) Институт родительских правоотношений по законодательству РК.....	111
Кошелева А.Г. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) Функции средств массовой информации, влияющие на формирование общественного сознания.....	115
Кошелева А.Г. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) Спортивная журналистика на страницах СМИ Северо-Казахстанской области.....	123
Күзембайұлы Аманжол (<i>Қостанай мемлекеттік педагогика университеті</i>) Тарихи таным принциптерінің кейбір мәселелері.....	130
Қадыр Ж.Т. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚМУ</i>) Үш тұғырлы тіл - ұлт болашағы....	135
Қаңылбай Гүлжан (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚМУ</i>) Құмардың құрсауында қалған құрбандар.....	138
Қапабаев Б.Ш., Кангужина К.М. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚМУ</i>) Қазақ күресінің қалыптасу және даму тарихынан.....	141
Қожабекова Б.С., Амрина Л. М. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚМУ</i>) Музей іс-шараларындағы ғылым, мәдениет және білімнің интеграциясы.....	144
Қоңырбаева Д.Т., Адилова А. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚМУ</i>) Сыбайлас жемқорлық әлеуметтік институт ретінде.....	149
Могунова М.М., Суздальцева П.А., Танов И.А. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) Роль Казахстана в евразийской интеграции.....	152
Могунова М.М., Суздальцева П.А., Сералина А.Ж., Разбекова С.А. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) Значение и место юридических наук в евразийском пространстве.....	155
Мукатаев А.С. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) Проблемы оперативно-розыскной деятельности и ее роль в расследовании преступлений.....	159
Мусабаева Г.Н., Айсина Л.А. (<i>СКГУ им. М. Козыбаева</i>) Судебная система республики Казахстан в условиях реформирования (к вопросу о применении медиации в гражданском судопроизводстве).....	163

Мусабаева Г.Н., Пронина В.А. (СКГУ им. М. Козыбаева) К вопросу о юридических и психологических аспектах медиации.....	168
Мусабаева Г.Н., Тлеукин Э.К. (СКГУ им. М. Козыбаева) Деятельность правоохранительных органов в области противодействия незаконной миграции..	173
Мусабаева Г.Н., Кулиев Р.И. (СКГУ им. М. Козыбаева) Правовой анализ закона республики Казахстан «Об ассамблее народа Казахстана».....	176
Мұсабаева Г.Н., Сарсенбин Е.Т. (М. Қозыбаев атындағы СҚМУ) Құқық қорғау органдарының ұғымы және қызметі.....	181
Оспанова А.М., Картова З.К., Шынтемір А. (М. Қозыбаев атындағы СҚМУ) Босқындар құқығы дамуының тарихи-құқықтық аспектілері.....	184
Сулейменов Ж.С. (СКГУ им. М. Козыбаева) Создание условий для устойчивого развития культурно-исторического туризма в Северо-Казахстанской области.....	187
Талғатбек Манаш, Дүкенбаева З.О. (Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті) Манаш Қабашұлы Қозыбаев - тұлға, ғалым.....	190
Талипова А.С. (СКГУ им. М. Козыбаева) Расследование мошенничеств, совершаемых с использованием информационных технологий.....	194
Таскалиева Н.С. (СКГУ им. М. Козыбаева) Брак как правовой институт: понятие и содержание.....	197
Темирханова А.С., Садықов Т.С. (Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ) Отан тарихын зерделеудегі манаштану мәселесі.....	200
Умрихина М.Ю. (СКГУ им. М. Козыбаева) Проблемы уголовно-правовой ответственности за преступления против свободы личности.....	204
Чинишлов В.В., Гривенная Л.А. (СКГУ им. М. Козыбаева, г. Петропавловск) Революция и эволюция: уроки истории.....	208
Чухно А.В. (СКГУ им. М. Козыбаева) Из истории создания и боевых действий 314 стрелковой дивизии.....	212
Шаймұханова С.Д. (Гумилев атындағы ЕҰУ), Бимақанова З.Ш. (М. Қозыбаев атындағы СҚМУ) Академик М. Қозыбаевтың тарихи мұрасындағы көтерілген мәселелер.....	217
Шнанов У.Р. (Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық, Астана) Ру-тайпалар таңбаларының зерттелу мәселесі.....	221
Шут О.А. (СКГУ им. М. Козыбаева) Профилактические меры организованной преступности и новые подходы борьбы с организованной преступностью на современном этапе.....	225